

vacak [4] **A:** 1829 *Vaszak* (TudGyűjt. 11: 96); 1888 *vacak* (Nyr. 17: 576); 1894 *vaczkol* [sz.] (NSz.) **J:** <FN> **1.** 1829 'értéktelen holmi, limlom | Plunder, Kram' # (TudGyűjt. 11: 96) (↑); **2.** 1930 'hímvestző | männliches Glied' (Zolnay–Gedényi) | <MN> 1912 'értéktelen, rossz, hitvány | wertlos, schlecht' # (NSz.) **Sz:** ~**ol** 1835 *vaszakolni* [sz.] (Tzs. *Stören* a.)

■ Szóhasadás eredménye. | ⊕ A →*vacok* 'fekvőhely, vacok; szegényes fekvőhely' szóból keletkezett. A főnévi 2. jelentés tréfás metafora. A melléknévi jelentés a jelzői használat eredménye. ⊖ Idetartozik: a *vicik-vacak* 'kacat, limlom, holmi' [ikerszó] (1873: Nyr. 2: 93); 'értéktelen, rossz' (1962: ÉrtSz.), amelyek játshi szóalkotással keletkeztek a *vacak* szóból.

📖 MNy. 55: 369; Grétsy: Szóhas. 74; TESz., *vicik-vacak* a. is; EWUng. • Vö. *vacok*

vacillál **A:** 1619/ *vacillálni* [sz.] (MNy. 66: 344) **J:** 'habozik, tétoázik | wanken, zaudern'

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *vacillare* 'inog, ingadozik, inog, billeg; gyenge lábakon áll <elvont>', (h.) 'ingadozó, állhatatlan' [valószínűleg onomatopoetikus]. ⊖ Megfelelői: fr. *vaciller*; ol. *vacillare*; stb.: 'inog, ingadozik, tétoázik'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vagány*

vacok **A:** 1664 *Vatzkor* kőrtvély (MNy. 8: 419); 1791 *vatzkar*-is (NSz.); NYJ. *backārfa*, *vaszkar* (ÚMTsz.) **J:** <MN> 1664 'vadon növő, nemesítetlen <körte, alma> | wild, unveredelt <Apfel, Birne>' (MNy. 8: 419) (↑) | <FN> 1747 'vadmörte; vadalma | Holzapfel; Holzbirne' (Nyr. 98: 154)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A *backar* változat szó eleji *b*-jéhez vö. →*vacsora*, →*verdung* stb. – A *vaszkar* változat szó belseji *sz*-je deaffrikálódással keletkezett.

📖 TESz.; EWUng.

vacog **A:** 1400 ? *Wachogow* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1790 *vatzogott* (NSz.); 1816 *vatzagó* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1400 ? 'hidegtől, félelemtől reszket | vor Kälte, vor Angst zittern' # (Oklsz.) (↑), 1790 'ua.' (NSz.) (↑); **2.** 1863 'tyúk' *kotyog* | *glucken* <Henne>' (Kriza [szerk.] Vadr. 522); **3.** 1863 'kisgyermek' *kuncog*, *göcög* | *kichern*, *lachen* <kleines Kind>' (Kriza [szerk.] Vadr. 522)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ Eredetileg a hidegtől vagy félelemtől reszkető ember fogvacogásának utánzására jött létre. A szöveg -g gyakorító képző. A 2., 3. jelentés metafora, a 3. jelentés létrejöttében valószínűleg a →*kacag* hatása is szerepet játszott.

📖 TESz.; EWUng.

vacok [4] **A:** 1538 *waczek* [ES. NEM M.] (Oklsz.); 1618/ *vacok* szekerén (MNy. 79: 249); 1680 k. *vaczkomból* (Grétsy: Szóhas. 75); 1784 *va/zok* (Baróti Szabó: Kisdedsz. 93); 1792 *vászakból* (NSz.); 1874 *vaczk* (CzF.) **J:** **1.** 1538 ? 'táska, tarisznya | Felleisen' (Oklsz.) (↑); **2.** 1618/ ? 'alvóhely, nyugvóhely <állatoké is>; szegényes, silány rendetlen fekvőhely | Gebett, Lager <auch als Ruheplatz von Tieren>; armseliger, schlampiger Liegeplatz' (MNy. 79: 249) (↑), 1777 'ua.' (Grétsy: Szóhas. 77); **3.** 1680 k. 'rongyos ruha | zerlumptes Kleid' (Grétsy: Szóhas. 75) (↑); **4.** 1792 'ágybeli, ágynemű | Bettwäsche' (Baróti Szabó: Kisdedsz.); **5.** 1807 'a kocsány végén levő, megvastagodott csúcs, amelyen a virág részei állnak | Rezeptakulum <Bot>'

(MagyFüvészk. 20); **6.** 1863 'bemélyedés, vájat, amely vmit tart v. magába foglal | Lager (Technik)' (Krizsa [szerk.] Vadr. 522)

■ Valószínűleg jövevényszó, de az átadó nyelv bizonytalan. | (≡) Feltehetőleg a következő szavakkal függ össze: ném. (kor. úfn.) *watsackh* 'táska, iszák, tarisznnya', (kor. úfn. h.) *watsak* 'ua.'; le. (R.) *wacek* 'táska, iszák, tarisznnya'; cseh *vaček* '(pénzes) erszény'; szlk. *vačok* 'ua.'. A szláv szavak német átvételek [< ném. (kfn.) *wāt* 'ruha, szövet' + *sac* 'zsák, táskák; stb.']. (⇒△) A magyarba esetleg a németből vagy a lengyelből került. △ A származtatás jelentős nehézsége, hogy az 1. jelentés csak az 1538-as adathoz köthető, amely azonban egy lengyel szó is lehet. Amennyiben az első adat magyar, a 3. jelentés ebből jött létre metonimikusan. A 2. 5. jelentés metonímia, az 5., 6. jelentés metafora a 3. jelentés alapján.

📖 Kniezsa: SzJIsz. 776; MNy. 55: 369; Grétsy: Szóhas. 74; TESz.; EWUng. • Vö. *vacak*, *zsák*

vacsora A: 1395 k. *vagara* (BesztSzj. 1243.); 1405 k. *vachora* (SchlSzj. 1831.); 1533 *Voczora* (Murm. 2103.); 1754 *vátsorát* (NSz.); NYJ. *bacsora* (ÚMTsz.); *vacsira*, *vacsura* (MTsz.) **J:** **1.** 1395 k. 'esti étkezés | Abendessen' # (BesztSzj. 1243.) (↑); **2.** 1901 'halottak emlékére való ebéd | Mittagssmahl als Totenerinnerung' (Nyr. 30: 178) **Sz:** ~**1** 1416 u./¹ *valoralo* [sz.] (BécsiK. 145) | ~**tlan** 1416 u./¹ *valoratlan* (BécsiK. 146) | ~**latta** 1416 u./² *valoralatta* <HAT-I IGENÉV> (MünchK. 32va) | ~**zik** 1830 *vatsorázás* [sz.]; *vacsorázás* [sz.] (Minerva 6/4: 26); 1858 *vacsorázni* [sz.] (NSz.)

■ Szláv jövevényszó, esetleg a szerbhorvátból vagy a szlovákból. | (≡) Szbhv. *večera*; szlk. *večera*; – óe. szl. *večēra*; szln. *večerja*; ukr. *вечеря*; stb.: 'vacsora, estebéd' [< szláv **večerъ* 'este']. △ A szerbhorvát vagy szlovák származtatás mellett szól a szó belseji depalatalizált *r*. A *vacsora* változat hangrendi kiegyenlítéssel keletkezett. A *vacsira* változathoz vö. →*harisnya*, →*karima*. A 2. jelentéshez vö. →*úrvacsora*.

📖 Kniezsa: SzJIsz. 544; TESz.; EWUng. • Vö. *úrvacsora*, *vecsernye*

vad A: 1138/ *Wadí* [SZN.] (MNy. 32: 204); 1138/ *Wodasu* [sz.] [HN.] (MonStrig. 1: 95); 1214/ *Wadu* [SZN.] (VárReg. 314.); 1298 *vodberekina* (OkISz.); 1372 u./ *vadnak* (JókK. 152); NYJ. *odas* [sz.] (MTsz.) **J:** <FN> **1.** 1138/ ? 'vadon élő állat | wildes Tier, Wild' # (MonStrig. 1: 95) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 152) (↑); **2.** 1208/ 'erdő | Wald' (OkISz.); **3.** 1791 'vadember | Naturmensch' (NSz.); **4.** 1806 'vadon | Wildnis' (NSz.); **5.** 1831/ 'képtelen, lehetetlen dolog | Absurdität' (NSz.) | <MN> **1.** 1251 'szabálytalan, időszakos víz, vízfolyás | unreguliert <Gewässer>' (OkISz. *vad-víz* a.); **2.** 1298 'eredeti életkörülményei között, vadon élő, nem nemesített, nem termesztett <növény>, nem tenyésztett <állat> | nicht gezüchtet <Tier, Pflanze>' # (OkISz.) (↑); **3.** 1340 'bősz, kegyetlen, erőszakos; féktelen | grimmig; zügellos' (OkISz.); **4.** 1456 k. 'civilizálatlan, primitív <nép> | barbarisch, primitiv' # (SermDom. 2: 473); **5.** 1590 'fanyar, csípős <íz> | herb' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 53); **6.** 1628 'félénk | scheu' (NySz.); **7.** 1748 'heves | heftig' # (NSz.); **8.** 1750 'képtelen, lehetetlen | unmöglich, absurd' (NSz.); **9.** 1757 'elhagyott, kietlen (terület) | wüst <Gebiet>' # (NSz.) **Sz:** ~**as** 1138/ [HN.] (MonStrig. 1: 95) (↑) | ~**ász** 1256 *Wadaz* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 154); 1395 k. *vadaž* 'aki vadászni szokott | Jäger' (BesztSzj. 798.) | ~**ászik** 1405 k. *vadažo* [sz.] 'vadász | Jäger' (SchlSzj. 1478.) | ~**ászat** 1416 u./¹ *vadazatnac* (BécsiK. 319) | ~**ászás** 1456 k. *vadažafa* (SermDom. 1: 432) | ~**ul** 1552 meg *vadult* (Heltai: Dial. I3a) | ~**óc** 1567 *wadocz* 'konkoly, vadzab | Lolch' (OkISz.); 1792 'éktelen, fegyelmezetlen, zabolátlan; félénk, ijedt | zügellos; scheu' (NSz.)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Oszjtj. (V.) *wont*, (DN.) *unt*; lp. (norv.) *vuow'de*, (L.) *vuou'tē*: 'erdő' [fgr. **βamta* 'ua.']. △ A szó belseji **mt* > m. *d* hangváltozáshoz vö. →*ad*, →*tud* stb. A jelentésánához vö. lat. *silva* 'erdő' : *silvaticus* 'erdő-; vad'; ném. *wild* 'szelídítetlen;

civilizálatlan; fegyelmetlen; stb.], *Wilde(r)* 'primitív ember, vadember', *Wildnis* 'vad környék'; stb.

TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *dámvad, dúvad, évad, fenevad, kocavadász, vad-, vadon, vadonatúj*

vad-

I. ~víz A: 1251 *Cheruoduiz* [HN.] (Oklsz.); 1808 *Vad víz* (Sándor I.: Toldalék) **J:** 'feltörő talajvíz; esőzéskor, hóolvadáskor a hegyről lezúduló víztömeg | {hervorquellendes} Grundwasser; Wildwasser' | **~hús A:** 1550 *watthusst* (LevT. 1: 1) **J:** 'kötőszövet megvastagodása sejtburjánzás következtében | Fleischwucherung' | **~hajtás A:** 1877 *vadhajtás* (NSz.) **J:** 'fattyúhajtás (fákon) | Wildling (am Baum)'

II. ~kert † A: 1283 *Wodkerth* [HN.] (Oklsz.); 1358–1359 *wadkerth* (MNY. 15: 144) **J:** 1. 1283 'erdei kert, erdőkert | Waldgarten' (Oklsz.) (↑); 2. 1575 'állatkert | Tiergarten' (Heltai: Krón. 169a)

III. ~disznó A: 1395 k. *vad dýfno* (BesztSzj. 1029.) **J:** 'erdőkben, mocsaras helyeken élő, zömök testű, rövid lábú, nem kérődző, páros ujjú patás állat | Wildschwein (Sus scrofa)' # | **~macska A:** 1395 k. *vad magka* (BesztSzj. 1067.) **J:** 'a házimacskához hasonló, erdőkben élő ragadozó | Wildkatze (Felis silvestris)' # | **~méh A:** 1395 k. *vad meý* (BesztSzj. 1146.) **J:** 'a mézelő méh vadon élő rokona | Waldbiene' | ILYENEK MÉG: **~szamár** 'szamárhoz hasonló afrikai vadállat | Wildesel (Equus asinus africanus)' (1395 k.: BesztSzj. 967.); **~kan** 'a vaddisznó hímje | Wildeber' (1405 k.: SchlSzj. 1458.)

IV. ~alma A: 1395 k. *vad alma* fa (BesztSzj. 915.) **J:** 'vadon tenyésző, nemesítetlen alma | Holzapfel' | **~szőlő A:** 1395 k. *vad zelew* (BesztSzj. 811.) **J:** 'borostyánszőlő | Jungfernrebe (Parthenocissus)' | **~körte A:** 1560 k. *Vad kórthwely* (GyöngySzt. 245.) **J:** 'vadon termő, apró, fanyar ízű körte, vackor | Holzbirne' # | ILYENEK MÉG: **~zab** 'a zabbal rokon gyomnövény | Wildhafer' (1585: Cal. 1121.); **~gesztenye** 'a vadgesztenyefa tüskés toktermése | Roßkastanie' (1808: Sándor I.: Toldalék)

V. ~házasság A: 1796 *vad Házasságot* (NSz.) **J:** 'törvényes házasságkötés nélküli életközösség | wilde Ehe' # | **~idegen A:** 1798 *vad-idegenséget* [sz.] (NSz.) **J:** 'teljesen idegen | wildfremd' # | **~regényes A:** 1832 *vad regényes* (Mulattató 4: 100) **J:** 'változatos, (zord) szépségével a képzeletet megmozgató (táj), vadromantikus | wildromantisch' # | ILYENEK MÉG: **~nyugat** 'Észak-Amerika nyugati, régebben kevésbé művelt, civilizált területe | Wildwest' (1888: PestiH. 1888. jún. 8.: 7); **~evezős** 'evezést egyesületen kívül, nem versenyszerűen űző személy | Ruderer, der kein Mitglied eines Ruderervereins ist' (1913: BpHírlap 1913. jan. 5.: 35)

■ Összetételi előtag, azonos a →*vad* szóval. | ☞ Az előtagnak az összetételekben az alábbi jelentésük van: 1. csoport: 'váratlan helyen kicsírázó, kihajtó, (ki)fakadó'; 3. csoport: 'nem házasított'; 4. csoport: 'nem nemesített'. A *vadkert* (2. csoport) 1. jelentése a régi kertkultúrának egy speciális szakszava: a mezőn, határban vagy a dűlön kialakított gyümölcsöskertekre utal; a *vad-* 2. jelentésénél egy főnévi jelző. Az 5. csoport összetételei főleg német mintájú tükörfordítások; vö. ném. *wilde Ehe* 'vadházasság', *wildfremd* 'vadidegen' stb. A második tag a magyarban (a címszók kivételével): *hajtás* (→*hajt*³), *körte* (→*körtvély*), *házasság* (→*házas*), *regényes* (< →*regény*).

TESz.; EWUng. • Vö. *alma, disznó, hajt*³, *házas, hús, idegen, kert, körtvély, macska, méh*¹, *regény, szőlő, vad, víz*

vád → *vádol*

vádli A: 1848 *vádlit* (NSz.); NYJ. *vándli* (ÚMTsz.) **J:** 'az alsó lábszár hátsó része, lábikra | Wade'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *wadel*, (B.) *wād'l*: 'vádli' [< ném. *Wade* 'az alsó lábszár hátsó része, vádli']. (△) A *li* szóvéghez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb. A *vándli* változat egy szervetlen *n* hangot tartalmaz.

📖 Kobilarov–Götze: DtLw.; TESz.; EWUng. • Vö. *mócsing*, *veranda*

vádol [1] A: 13. sz. második fele/ *vadulatia* [sz.] (GyS.); 1372 u./ *vadlana*, *vadolom* (JókK. 10, 25); 1493 k. *hamýswaadolaasokon* [sz.] (FestK. 148–149); 1566 *vádallhatod* [sz.] (Heltai: Fab. 72) **J:** 1. 13. sz. második fele/ 'vmilyen váddal illet | anklegen, beschuldigen' # (GyS.) (↑); 2. 1474 'vall, megvall, bevall | gestehen, bekennen' (BirkK. 8); 3. [főleg *el~*] 1828 'vállal, elvállal | auf sich nehmen' (TudGyűjt. 10: 68) **Sz:** ~**at** 13. sz. második fele/ 'vád, szemrehányás, panasz | Beschuldigung, Anklage' (GyS.) (↑) | ~**ás** 1416 u./¹ *vadolaferet* (BécsiK. 75) | **vádló** 1495 e. *vadolo* <FOLY MN-I IGENÉV> (GuaryK. 118); 1520 *vadolo* 'vádát emelő személy | Ankläger' (GyöngySzt. 114.); 1539 *vádoló* 'tárgyeset | Akkusativ' (Sylvester: Grammatica 40) | **vádlott** 1520 *megvadold* <BEF MN-I IGENÉV> (GyöngyGl. 121.); 1838 *vádlottnak* 'az a személy, akit bűncselekménnyel vádolnak | Angeklagte(r)' (NSz.)

vád A: 1551 *vádak* [✎] (NádLev. 153) **J:** 1. 1551 'megbélyegző panasz, ill. büntetőeljárás jogi alapja | Beschuldigung, Anklage' # (NádLev. 153) (↑); 2. 1807 'vádló; vádhatóság | Ankläger; Anklagebehörde' (NSz.) **Sz:** ~**askodik** 1630 *vádaskodásockal* [sz.] (NySz.)

■ A szócsalád alapja, a **vádol** jövevényszó egy szláv nyelvből, esetleg a bolgárból vagy a szlovénből. | (≡) Blg. *вада* '(meg)rágalmaz, megszól, feljelent, bepanaszol'; szln. (N.) *váditi* 'feljelent, bepanaszol, megvádol; nyíltan kimond, elismer'; – óe. szl. *vaditi* 'megvádol, (meg)rágalmaz, megszól'; or. (R.) *вадуму* 'megvádol'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. óind *vádati* 'szól, beszél, elárul, stb.'; gör. *αὐδᾶω* 'kiabál, kiált, beszél'; stb.] (△) A déli szláv nyelvekből való származtatás mellett szól az a körülmény, hogy a szó a jogi terminológiához tartozik; vö. *perel* (→*per*¹), →*poroszló* stb. Az első szótag magánhangzójának eredeti rövidségéhez és a 2. jelentéshez vö. a szóhasadással keletkezett →*vall* szót. A 3. jelentés a 2.-ra megy vissza. A *vádoló* származékszó, mint régi, nyelvtani szakkifejezés, a lat. *accusare* 'panaszt emel, bepanaszol; megvádol' : *accusativus* 'tárgyeset' mintájára keletkezett; a jelentéstanához vö. még or. *винити* 'megvádol' : *винительный надеж* 'tárgyeset'.

■ A **vád** elvonás. | (△) A *vádol*-ból lett elvonva.

📖 Nytud. 5: 276; NNyv. 1: 151; Kniezsa: SzlJsz. 544; TESz.; EWUng. • Vö. *óda*, *vall*, *viszont*-

vadon A: 1342 ? *Vodon* [SZN.] (OkISz.); 1527 *vadon* erdőben (ÉrdyK. 544); 1760 *vadony* (NSz.) **J:** <MN> 1. 1527 'sűrű, elhagyott, zord <erdő> | wild, öde, dicht <Wald>' (ÉrdyK. 544) (↑); 2. 1760 'műveletlen, vad | unbebaut' (NSz.) (↑) | <FN> 1. 1792 'elhagyott, kietlen, zord vidék | Einöde' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Barlangos* a.); 2. 1794 ? 'sűrű, elhagyott erdő | Wildnis, Gestrüpp' (NSz.); 3. 1829/ 'ua.' (NSz.); 4. 1834 'vadember | Naturmensch' (NSz.); 5. 1838 'szelídítetlen vadállat kölyke | Wildling' (Tsz.)

■ Származékszó. | (△) A →*vad* szóból keletkezett -*n* ~ -*ny* névszóképzővel; vö. →*gyertyán*, →*kemény*, →*sovány* stb. – Eredetileg egy melléknév lehetett. A főnévi 1. jelentés különféle szókapcsolatok jelzőjének önállósulásával keletkezett; vö. *vadon erdő* (1527: ↑). A többi főnévi jelentés jelentésbővüléssel keletkezett. (△) Az értelmezés, miszerint a szó a →*vad* megszilárdult ragos alakja lenne, téves.

vadonatúj **A:** 1789 *vadonnat új* (NSz.); 1799 *vadonnatúj* (Márton J.: MNSz.–NMSz. Nagelneu a.); 1806 *vadonat új* (NSz.) **J:** ’teljesen új | nagelneu’

■ Összetett szó. | ⊕ A *vadonat* (→*vad* szó + *-n* és *-t* határozórag) + →*új* összetételi tagokból keletkezett határozói alárendeléssel. Az előtagnak nyomatékosító szerepe van; egykor a *-t* helyett szintén az *-n* határozórag állt: *vadonanúj* ’vadonatúj’ (1621: Szenczi Molnár: Dict.). A *vadonat* más melléknevek előtt is hasonló szerepben fordul elő: *vadonat idegen* ’teljesen idegen, vadidegen’ (1858/: NSz.); *vadonat véres* ’vértől elborítva’ (1871: NSz.) stb. ⊖ Idetartozik: *vadonúj* ’vadonatúj’ (1838: Tzs.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *új*, *vad*

vág **A:** 1138 *holutwag* [HN.]; *holut Wag* [HN.] (MNL (OL) Dl. 286216); 1320 *Fridmanvagasa* [SZ.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 257); 1372 u./ *Vaganak* (JókK. 39); 1495 *wagokees* (Neumann: Registrum 2941.) **J:** 1. 1320 ’élőfát, erdőrészt’ kiirt | abholzen’ # (Csánki: TörtFöldr. 1: 257) (↑); 2. 1341 ’éles eszközzel lemetsz, behasít, feldarabol | spalten, hacken; eine Spur ziehen’ # (Oklsz. *kő-vágó* a.); 3. 1416 u./¹ ’vminek, vkinek az útját, haladását) elrekeszti, másfelé tereli | sperren (Weg, Wasser usw.)’ # (BécsiK. 23); 4. 1416 u./² ’leöl, lekaszabol | niedermetzeln, schlachten’ # (MünchK. 96ra); 5. 1456 k. ’hirtelen mozdulattal üt, csap, dob | plötzlich entscheiden und handeln’ (SermDom. 1: 230); 6. 1818 ? ’illik vhová, összeegyeztethető vmivel; kapcsolódik, tartozik vmihez | in od. zu etw passen od. gehören’ # (NSz.), 1823 ’ua.’ (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Einschlagen* a.); 7. [főleg *meg~*] 1888 ’gyorsan felel | jmdn anzapfen; bestehlen’ (NSz.); 8. [főleg *be~*] 1897 ’bemagol | sich etw einpauken’ (Zolnay–Gedényi); 9. [*be~*] 1926 ’gyorsan megeszik, befal, megiszik vmit | heftig und gierig essen’ (Zolnay–Gedényi); 10. [*el~*] 1927–1936 ’(iskolában) elbuktat | (im Examen) durchfallen lassen’ (Zolnay–Gedényi) **Sz:** ~**ás** 1320 [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 257) (↑) | **vagdál** 1416 u./¹ (BécsiK. 13) (↑) | **vagdaltat** 1416 u./¹ ki *vağdaltata* ’felvágat, feldaraboltat vmit | aushacken lassen’ (BécsiK. 13) | ~**at** 1416 u./¹ *èlvagatni* ’(az áramló vízmozgást, áradást) elrekeszt, elterel; lezárat, befejeztet | (das Strömen) beenden lassen’ (BécsiK. 23) | **vagdalkozik** 1594 e./ *Vagdalkoznak* (Balassi: Ist. B7a) | ~**ány** 1777 *Vágány* csavarváját ’csavarmenetes barázda, vajat | Schraubenrille’ (Szily: NyÚSz.); 1858 ’vasúti sínpár | (Bahn)gleis’ (NSz.) | ~**ódik** 1782 *vágódik* (NSz.) | **vagdós** 1790 *vakdosnának* (NSz.) | **vagdalt** 1914 *vagdaltat* ’vagdalt hús, fasírozott | Hackbraten’ (Ujság 1914. febr. 15.: 32); 1937 *vagdalt* ’vagdalt hús, fasírozott | Hackbraten’ (Sauvageot: MFrSz.)

■ Örökség az ugor, esetleg a finnugor korból. | ⊕ Vog. (T.) *wan̄k-* ’csap, ver, üt’; osztj. (V.) *way-* ’megmunkál, megfarag’; ? zürj. (Sz.) *vundj-* ’vág; (le)kaszál, arat’; ? votj. (Sz.K.) *vand-* ’vág; levág, leöl (állatot)’ [ugor **βan̄k3-* (? fgr. **βan̄3-*) ’csap, ver, vág, metsz’]. ⊕ A szó belsejének keletkezéséhez vö. →*ág*, →*ígér* stb. A jelentéséhez vö. ném. *schneiden* ’(késsel) szétozt; (le)kaszál, arat; operál; stb.’. A magyar igék jelentését számos igekötő meghatározza. ⊖ Tisztázatlan idetartozású: 1138/ *Vaga* [sz.], [szn.] (MNy. 32: 134).

📖 TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *fa-*, *fel-*², *vágóhíd*, *vágtat*

vágány **A:** 1720 ? *Vágány* [szn.] (Kázmér: CsnSz.); 1888 *Wágán*-gazember (Zolnay–Gedényi); 1900 *Vágán* (Jenő–Vető: TolvSz.); 1910 *vágány* (Zolnay–Gedényi) **J:** ’csibész, szélhámos, csaló | Gauner’

■ Francia jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *vagant* 'csavargó, csibész'; – vö. még ném. *Vagant* 'ua.'. A franciában a fr. *vaguer* 'bolyong, barangol' [< lat. *vagari* 'ua.']. (≈) Megfelelői: cseh (R.) *vagant*; le. (R.) *wagant*; stb.: 'csavargó, csibész'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vacillál*

vágóhíd A: 1536 *wago hijkstra* (Pesti: Fab. 56v); 1794 *vágóhidon* (NSz.) J: 1. 1536 'vágóállatok levágására való hely | Schlachthof' # (Pesti: Fab. 56v) (↑); 2. 1865/ 'bírószáki tárgyalás | Gerichtsverhandlung' (NSz.); 3. 1868/ 'emberek lemészárlása | Gemetzel' (NSz.)

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (⊕) Vö. ném. (h.) *schlachtbrücke* 'vágóhíd'. A német megnevezés eredetileg egy fajta pallóhídra utal, amelyet általában egy patak fölé építettek, és amelyen az állatot leölték. – A magyarban: *vágó* (a → *vág* folyamatos melléknévi igeneve) + *híd* szavak összetétele.

📖 NytudÉrt. 71: 82; TESz.; EWUng. • Vö. *híd*, *vág*

vagon A: 1838 *waggonok* (Társalkodó 1838. dec. 8.: 387); 1866/ *vagonban* (NSz.); 1878 *bagony* (NSz.); NYJ. *vagón* (Nyr. 52: 94) J: 'vasúti kocsi | Eisenbahnwagen' #

vagoníroz A: 1880 *kivaggonírozhatók* (GazdL. 1880. dec. 21.: 612); 1918 *bevaggonírozniok* [sz.] (NSz.); 1958 *bevaggonírozzák* (NSz.) J: [be~] 'vasúti kocsiba rak, tesz | einwaggonieren'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Waggon* 'vasúti kocsi, főleg tehervagon' [< ang. *wag(g)on* 'ua.']. | ném. *einwaggonieren* 'vagonba rakodik'. (≈) A *vagon* megfelelői: fr. *wagon*; szbvh. *vagon*; stb.: 'vagon, vasúti kocsi'. (⊕) A *bagon* változat a német (baj.-osztr.) nyelvjárási alakok közvetítésével kerülhetett a magyarba.

📖 EtSz. *bagony* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *bognár*

vagoníroz → *vagon*

vágta → *vágtat*

vágtat A: 1760 *vágtatom* (NSz.) J: 1. 1760 'siettet, sietve hajt | eilen lassen, eilend treiben' (NSz.) (↑); 2. 1774 ? '⟨ló. lovagló személy⟩ nagy sebességgel rohan | galoppieren; rasen, rennen ⟨Person, Fahrzeug usw.⟩' # (NSz.), 1787 'ua.' (NySz.); 3. 1838 'vagdal, tördel | zerschneiden, zerhauen' (Tsz. *Vágtató* a.)

vágta A: 1843 *Vágta* (Szily: NyÚSz.) J: 1. 1843 'a lónak a leggyorsabb futása | Galopp' (Szily: NyÚSz.) (↑); 2. 1938 'rövidtávú futóverseny | Sprint' (Bánhidi: Sportny. 316) Sz: ~zik 1887 *vágtázott* (Vadász-Vers. 1887. márc. 31.: 123); 1939 *vágtázó* [sz.] (Bánhidi: Sportny. 316)

■ A szócsalád alapja, a **vágtat** származékszó. | (⊕) A → *vág* 'ver, üt, csap; dob, vet' igéből keletkezett *-tat* gyakorító-műveltető képzővel; vö. → *firtat*, → *kaptat* stb. A *vágtat* 3. jelentése főleg a nyelvjárásokban él. – A *vágta* elvonás a *vágtat* szóból; a lovaglósport nyelvében keletkezett és ma is él.

📖 Nyr. 46: 97; TESz.; EWUng. • Vö. *vág*

vagy¹ **A:** 1372 u./ *vagȳ* (JókK. 32); 1495 k. *vai* (MNY. 6: 22); 1547 *avad* (LevT. 1: 41); 1863 *Väegy* (Kriza [szerk.] Vadr. 522); NYJ. *vatȳ* (NSz.); *vej*, *vuj* (ÚMTsz.); *voj* (MTsz.) **J:** <KSZ> **1.** 1372 u./ 'két lehetőség közti választás kifejezésére' | *oder*' # (JókK. 32) (↑); **2.** 1474 'azaz, vagyis' | *das heißt*' (BirkK. 5); **3.** [*vagy ... vagy*] 1474 'akár ... akár' | *entweder ... oder*' # (BirkK. 4a) | <HSZ> **1.** 1551 'körülbelül' | *etwa*' # (MNY. 22: 117); **2.** 1618 'legalább; akár csak' | *wenigstens; wenn auch*' (NySz.) **Sz:** ~**lagos** 1842 *vagylagos* (Szily: NyÚSz.)

■ Egy személyragozott ige szófajváltásával keletkezett. | (△) A *vagy*-ból jött létre, amelynek eredeti jelentése '(ö) van' volt, a →*van*¹ kijelentő mód, E/3. személyű alakjaként. Ma a *vagy* a →*van*¹ E/2. személyű, kijelentő módú alakja '(te) vagy, létezel' jelentéssel. – Az igéből kötőszóvá válás az ősmagyar kor végén olyan kérdő mondatokban történt, amelyekből alanyi mondat függött. A mondat kérdő jellege később elhomályosodott, s a *vagy* igei funkciója háttérbe szorult. Határozószóvá olyan választó mondatokban válhatott, amelyekben a felmerülő lehetőségek közül az elsőt elhagyták. A *vad*, ill. a *vaj* változatok *gy > d* depalatizálódással, ill. *gy > j* dezaffrikálódással keletkeztek.

📖 MNY. 22: 117; TESz.; NéprNytud. 15–16: 120; TNyt. 1: 477; EWUng. • Vö. *vagyis*, *van*¹

vagy² → *vagyon*

vágy → *vágyik*

vágyik **A:** 1211 ? *Vagia* [sz.] [SZN.] (PRT. 10: 503); 1484 *Naghrawago* [sz.] [SZN.] (Oklsz. *nagyra-vágyó* a.); 1527 *vagyogywnk* [*d-j*] [sz.] (ÉrdyK. 251); 1598 *vág* (NySz.); 1784 *vágyom* [▽] (NSz.) **J:** **1.** 1484 'kívánságot érez, sóvárog vmi után' | *Sehnsucht, Verlangen haben*' # (Oklsz. *nagyra-vágyó* a.) (↑); **2.** 1527 'vhová el szeretne jutni, vhol szeretne lenni' | *sich irgendwohin sehnen, irgendwo sein mögen*' (ÉrdyK. 251) (↑); **3.** 1584 'testi gyönyör élvezetére érez kívánságot' | *fleischliche Gelüste haben*' (NySz.) **Sz:** ~**ódik** 1527 (ÉrdyK. 251) (↑) | ~**akozik**, ~**akodik** 1581 *vagiakoznak* (MNY. 67: 487); 1604 *Vágyakodás* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.)

vágy **A:** 1804 *vágyamot* (Nyr. 41: 311) **J:** **1.** 1804 'erős, kínzó kívánság vmi után' | *Sehnsucht*' # (Nyr. 41: 311) (↑); **2.** 1804 ? 'vmely kívánságnak a tárgya' | *Objekt der Sehnsucht*' (Nyr. 41: 311), 1842 'ua.' (NSz.); **3.** 1832 'nemi vonzódás' | *Gelüste*' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **vágyik** ismeretlen eredetű. | (△) A *vágy* főnév a *vágyik* főnévi származékszavából elvonással keletkezett a nyelvújítás korában; vö. *vágyakodás* 'sóvárgás, vágy' (1604: Szenczi Molnár: Dict.); *vágyás* 'ua.' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.); *vágyódás* 'ua.' (1808: Sándor I.: Toldalék); *vágyóság* 'ua.' (1832: Kreszn.); stb. (△) Finnugor örökségként való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 TESz.; UEW. 549; EWUng. • Vö. *ét-*

vagyis **A:** 1739 *vagy-is* (NSz.) **J:** **1.** 1739 ? 'azaz, tehát' | *das heißt*' # (NSz.) (↑), 1754 'ua.' (NSz.); **2.** 1739 ? 'vagy' | *oder*' (NSz.) (↑), 1757 'ua.' (NSz.); **3.** 1786 'illetőleg, jobban mondva' | *besser gesagt*' # (NSz.)

■ Összetett szó. | (△) A →*vagy*¹ 'vagy; azt jelenti, vagyis' + *-is* tagokból keletkezett, szerzetlen összetétellel. Összetett mondatokban keletkezett a mondathatár eltolódásával. A 3. jelentés az elsőből fejlődött ki.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *is*, *vagy*¹

vagyon A: 1138/ ? *Wagín* [SZN.] (MonStrig. 1: 95); 1570 *Vagyonsága* [sz.] (NySz.); 1590 *vagyon* (NySz.); 1769 *vagyomokat* (MNy. 8: 32); 1771 *vagyamos* [sz.] (NySz.); 1784 *vagyony* (Baróti Szabó: KisdedSz. 93) J: 1. 1138/ ? 'a létező, meglevő, ami van | Vorhandenes' (MonStrig. 1: 95) (↑), 1570 'ua.' (NySz.) (↑); 2. 1692 'anyagi javak | Vermögen, Habe' # (MonÍrók. 34: 202); 3. 1777 'vminek a tömege | Masse' (NySz.); 4. 1792 'szellemi tulajdon, tehetség | Geistesgabe' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 5. 1795 'lény | Wesen' (NSz.) Sz: ~os 1708 *vagyonos* (MNy. 8: 32) | ~**talán** 1772 *vagyontalansága* [sz.] 'nem létező | nicht existierend' (NSz.); 1808 *Vagyontalan* 'szegény | mittellos' (Sándor I.: Toldalék)

vagy² † A: 1138/ ? *Wagís* [sz.] [SZN.] (MNy. 32: 203); 1138/ ? *Mawag* [SZN.]; *Mauog* [SZN.] (MonStrig. 1: 90, 89); 1416 u.¹ *vagokat* (BécsiK. 75) J: 1. 1138/ 'ami, aki van, létező, meglevő | Vorhandenes' (↑); 2. 1138/ ? 'vagyon, birtok | Besitz, Vermögen' (↑), 1416 u.¹ 'ua.' (BécsiK. 75) (↑)

van² Δ A: 1835 *van* (NSz.) J: 1. 1835 'a meglevő dolog | Vorhandenes' (NSz.) (↑); 2. 1855 'létező, lény | Wesen' (NSz.); 3. 1886 'vagyon | Vermögen' (Nyr. 15: 355)

■ Különböző személyragos igék szófajváltása. | ⊕ A *vagyon* szóból keletkezett (a →*van*¹ ige régi, E/3 személy, kijelentő módú alakja + -n személyrag), *vagy*-ból (eredetileg a →*van*¹ E/3. személyű, kijelentő módú alakjából), ill. a →*van*¹ (E/3. személy, kijelentő mód) igékből; mindhárom igealak jelentése eszerint '(ő) van'. A szófajváltás az ősmagyarban mehetett végbe; a szavak ezáltal igenévszóvá váltak. Hasonló fejlődéshez vö. csuv. *pur* 'van; gazdagság, bőség, jólét, készlet'; oszm. *var* 'van; vagyon'. – A szócsalád tagjainak eredeti jelentése az 1. jelentés, bár ez a *vagy* szóra későbbi korból nem adatolt. ⊕ A magyarázat, miszerint a *vagyon* egy deverbális névszó lenne -n névszóképzővel a *vagy* igéből, kevésbé valószínű.

📖 TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 240, 242; MSFOu. 185: 62; TNyt. 1: 558; EWUng. • Vö. *van*¹

vaj¹ A: [1018–1038/] *Wayas* [sz.] [HN.] (Györffy: DHA. I: 97); 1075/ *woioser* [sz.] [HN.] (MonStrig. 1: 55); 1086 *Woiadi* [sz.] [SZN.] (MNL (OL) Dl. 208421); 1093/ *woyas* [sz.] [HN.] (MNL (OL) Dl. 248764); 1395 k. *way* (BesztSzej. 1021.) J: 1. [1018–1038/] 'zsír; zsiradék | Fett; Fettstoff' (Györffy: DHA. I: 97) (↑); 2. 1395 k. 'tejfőlből, tejszínből köpült zsiradék | Butter' # (BesztSzej. 1021.) (↑) Sz: ~as [1018–1038/] [HN.] (Györffy: DHA. I: 97) (↑) | ~az 1600 k. *vajazd* meg (Radvánszky: Szak. 180)

■ Örökség a finnugor korból. | ⊕ Vog. (T.) *wāj* 'zsír'; osztj. (V.) *woj* 'ua., vaj, olaj'; zürj. (Sz.) *vij* 'vaj'; votj. (Sz.) *wej* 'ua., zsír, olaj'; cser. (KH.U.) *ü* 'olaj, vaj'; md. (E.) *oj*, (M.) *vaj* 'ua., zsír'; finn *voi* 'vaj'; lp. (norv.) *vuoggjá* 'ua.; (félíg) folyékony zsiradék' [fgr. **βoje* 'zsír, zsiradék']. ⊕ Megfelelői: tat. *mai*; türkm. *mai*; stb.: 'vaj, zsír'.

📖 MSzFE.; TESz.; EWUng.

vaj² × A: 1372 u./ *vajha* (JókK. 74); 1416 u.² *Vach* (MüncK. 52vb); 1616 *vah* (NySz.); 1773 *Vallyha* (NSz.); 1823/ *Vajh* (NSz.); 1832 *Váj* (NSz.) J: <HSZ> 1. 1372 u./ 'ha, hacsak, bárcsak | wenn nur' (JókK. 74) (↑); 2. 1514 'vajon, -e, hogy | ob, ob ... wohl' (LobkK. 5) | <isz> 1416 u.² 'különféle érzelmek kifejezésére, nyomatékosító funkcióban is' | <zum Ausdruck versch. Gefühle, auch in verstärkender Funktion>' (MüncK. 52vb) (↑)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ Önkéntelen hangkitörésből keletkezett. A →*vijjog* tövével lehet összefüggésben. Hasonló onomatopoetikus szavak: lat. *vah*; rom. *vai*; stb.: 'indulatszó'. A szóvégi *j* ~ *h* váltakozáshoz vö. →*á*, →*eh*. Az indulatszó szófajváltása óhajtó, ill. kérdő mondatokban történt meg. A határozói 2. jelentés a →*vajon* hatását tükrözi.

📖 MNy. 22: 117; Klemm: TMondt. 19; TESz.; TNyt. 2/1: 821; EWUng. • Vö. *vajákol*, *vajúdik*, *víjjog*, *vív*

váj **A:** 1270 *waiut* [sz.] (Györffy: ÁMTF. 1: 67); 1372 u./ *kywaya* (JókK. 67); 1585 ki *váiom* (Cal. 395) **J:** 1. 1270 'üregelve, mélyítve' kapar, kotor, ás | aushöhlen' # (Györffy: ÁMTF. 1: 67) (↑); 2. 1668 'hegyes dolgot' vmibe mélyeszt | versenken 'einen spitzigen Gegenstand' (NySz. *Vájicskál* a.) **Sz:** ~**ás** 1372 u./ *vajafokbalol* (JókK. 67) | ~**kál** 1585 *vaykalok* (Cal. 1010) | ~**ol** 1604 *Vayoloc* 'üregelve, mélyítve' kapar, kotor, ás | aushöhlen' (Szenczi Molnár: Dict.), de vö. →*vajtó* | ~**at** 1796 *vajatoknak* (NSz.) | ~**ár** 1883 *vájárok* (Nemzet 1883. júl. 4.: [1]); 1937 *vájár* (Sauvageot: MFrSz.)

■ Vitatott eredetű. | 1. Szóhasadás. | ⊕ Belső keletkezésű, szóhasadással keletkezett a →*vásik*-ból. Hangtanához vö. →*esik* : →*ejt*, *feslik* : →*fejt* stb. A jelentéstani összefüggés a *váj* és a →*vásik* között a 'kapar, vakar' alapjelentéssel támasztható alá. 2. Valószínűleg jövevényszó egy ótörök nyelvből. | ⊖ Vö. Kāṣy. *oγ-* ; csag. *oγ-* ; türkm. *ōγ-* ; tat. *uγ-* : 'kiás, kiváj' [török eredetű]. ⊕ A magyar szó eleje a török *v* pótlóhanggal magyarázható.

📖 NyK. 31: 248; TESz.; StUASuppl. 1: 216; EWUng. • Vö. *áj*¹, *vajtó*, *vásik*

vajákol Δ **A:** 1657 *vahákol* (NySz.); 1842 *vajákol* (NSz.); 1854 *vahakolni* [sz.] (NSz.) **J:** 'kiabál, kiált (varázsszót) | ausrufen (haupts. Zauberwort(e))'

vajákos Δ **A:** 1855 *vajákost* (PNapló 1855. júl. 23.: [1]); 1856/ *vajákost* (NSz.) **J:** [jelzői értékben is] 'kuruzsló(nő) | Kurpfuscher(in)'

■ A szócsalád alapja, a **vajákol** származékszó. | ⊕ A →*vaj*² ~ *vah* szóból keletkezett gyakorító képzővel; vö. →*harákol*, →*kovákol* stb. A →*bájós* szócsalád jelentéstani hatásával is számolni lehet.

■ A **vajákos** származékszó. | ⊕ A *vajákos* a *vajákol* alapján jeletkezett -s névszóképzővel. Ez a főnév a kiinduló elemnél sokkal ismertebb lett, de használata ma már egyre jobban visszaszorult.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ Idetartozik: (R.) *vahorász* 'kikiált (főleg varázsigét)' (1763: NSz.).

📖 TESz. *vajákos* a., *vahákol* a. is; EWUng. • Vö. *vaj*²

vajákos → *vajákol*

vajda **A:** 950 k. *βοεβόδου* [ES. NEM M.] (ÓMOlv. 6); 1193 *Waioda* [SZN.] (MNL (OL) Dl. 27); 1199 *voieuoda* (HOkm. 5: 4); 1200 *voywoda* (Smičiklas: CD. 2: 358); 1209 *Woyauoda* [SZN.] (Oklsz.); 1214/ *Voiouoda* [SZN.] (VárReg. 304.); 1285/ *Woyda* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 154); 1285 k. *Waiuuada* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 681); 1302/ *Wayda* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 154) **J:** 1. 950 k. ? 'fejedelem, vezér; vmely tartomány legfőbb tisztviselője | Fürst, Heerführer; oberster Beamter einer Provinz' (ÓMOlv. 6) (↑), 1193 'ua.' (MNL (OL) Dl. 27) (↑); 2. 1494 'katonai egység vezetője, hadseregparancsnok | Führer einer milit Einheit' (StSl. 25: 144); 3. 1604 'nagyobb cigánycsoport vezetője, cigányvajda | Zigeunerhauptmann' (MonÍrók. 32: 32); 4. 1811 'adófizetés alól felmentett paraszt, földműves | von der Steuer freigestellter Bauer' (MNy. 84: 480); 5. 1839 'munkacsoport vezetője, bandagazda | Vorarbeiter' (MTsz.) **Sz:** ~**ság** 1435 k. *vajda* *fag* (SoprSzj. 82.)

■ Szláv jövevényszó, esetleg az oroszból. | (≡) Or. (R.) *воєвода* 'hadvezér'; – óe. szl. *vojevoda* 'ua.; parancsnok; a tartomány legfelsőbb állami tisztviselője'; szbhv. *vojvoda* 'fővezér, főparancsnok; fejedeleme'; le. *wojewoda* 'hadvezér; a tartomány legfelsőbb állami tisztviselője'; stb. [$<$ szláv **voje-* 'hadsereg' + **vod-* 'vezet, irányít']. A szlávból: ném. *Woiwode* 'fejedeleme, herceg; a tartomány legfelsőbb állami tisztviselője'; fr. *voïvode* 'egy tartomány legfelsőbb köztisztviselője; cigányvajda'; stb. (△) Az óoroszról való származtatás mellett szól, hogy az átvétel még a honfoglalás előtt megtörtént. A magyarba az eredetileg négyszótagos változat került, amely a második szótag magánhangzójának kiesésével a *vajda* alak keletkezéséhez vezetett. A rangjelölés értékének csökkenéséhez vö. $\rightarrow$ *asszony*, $\rightarrow$ *hadnagy* stb. (△⇒) A magyarból: szlk. *vajda* 'parancsnok, tiszt; cigányvajda', (K.) 'főispán'.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 545; TESz.; MNy. 84: 480; EWUng. • Vö. *szavat*, *vezet*

vájdling × **A:** 1812 *Vaidlingnak* (MNy. 71: 381); 1816 *vajdlink* (MNy. 71: 381); 1820 *veidling* (MNy. 90: 373); 1900 *vájdling* (ÚMTsz.); 1901 *vájling* (Nyr. 30: 541); NYJ. *vájlunggal* (ÚMTsz.); *váling* (Bálint: SzegSz.) **J:** 'nagy és mély tál | Art große und tiefe Schüssel'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *waidling*, *veitling* '(agyag) edény, amelynek felső kerülete sokkal szélesebb, mint az alsó' [a ném. *weit* 'kiterjedt, tágas; nagy; stb.' alapján].

📖 MNy. 4: 195; Mártonffy: NémJsz. 42; TESz.; EWUng.

vajik $\rightarrow$ *vajúdik*

vajlódik $\rightarrow$ *vajúdik*

vajon **A:** 1493 k. *walyon* (FestK. 401); 1510 *vallyon* (PéldK. 86); 1544 *Vajjon* (RMKT. 2: 186); 1855–1860 *ván* (MNy. 38: 388); 1874 *vajon* (CzF.); NYJ. *vajan*, *vaján* (UMTsz.); *vallan* (MTsz.) **J:** '-e, akár, hogy | ob, ob ... wohl' #

■ Belső keletkezésű, keletkezésmódja azonban bizonytalan. | (△) Talán személyragozott ige szófajváltásának eredménye. Feltehetőleg egy felszólító módú, E/3. személyű 'legyen!' kifejezésből keletkezett, amely a *val-*-ből (a $\rightarrow$ *van*¹ tőváltozata) -j felszólító módjellel + -n E/3. személyjellel. Eredetileg megengedő szóként használhatták, amelyből kérdő partikula alakult ki. A magyarázat nehézsége, hogy a fejlődés szótörténetileg nem bizonyítható. (△) Finnugor magyarázata nem meggyőző.

📖 MNy. 19: 113, 22: 117; TESz.; Hajdú-Eml. 263; TNyt. 1: 509; EWUng. • Vö. *van*¹

vajtó × **A:** 1594 *vayto* (OkI Sz.); 1604 *Vaylo* (Szenczi Molnár: Dict. *Artópta* a.) **J:** 'szakajtó; kenyérkosár | Backkorb; Brotkorb'

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | (△) Főnevesült melléknévi igenév -ó képzővel a *vájol* ~ *vajol* ($\rightarrow$ *váj*) szóból. Az eredeti változat a *vajló* lehetett; a *vajtó* alak keletkezéséhez vö. esetleg a *szakajtó* ($\rightarrow$ *szakad*) stb. szavakat. (◡) Idetartozik: (R.) *vajtikó* 'kosár' (1728: MNy. 90: 373).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *váj*

vajúdik [2/3] **A:** 1456 k. *vajozik* [▽] (SermDom. 2: 334); 1508 *vajonni* [d-n] (NádK. 550); 1530 *vajšodycz* (KL. 88.); 1545 *Megvajudt* (RMKT. 2: 470); 1618 *elvájuszie* (NySz.); 1643 *vajuvo* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1456 k. 'nélkülöz, szükségét lát; nehezen tengődve él | Not leiden; sich kümmerlich fortbringen' (SermDom. 2: 334) (↑); 2. 1530 ? 'fárad, gyengül; sínylődik | ermüden, schwächen' (KL. 88.) (↑), 1545 'ua.' (RMKT. 2: 470) (↑); 3. 1750 'nő, nőtény állat) a szülést megelőző hosszas kínlódáson megy át | Geburtsschmerzen haben' # (Wagner: Phras. Parturio a.); 4. 1819/ 'vmit hosszas kínlódással próbál eldönteni, megvalósítani | mit Mühe und Not zustande bringen; mit Mühe und Not zustande kommen' (NSz.)

vajik † **A:** 1554 el *wayhatnam* [▽] [sz.] (MNY. 6: 231) **J:** 'nehezen tengődve, nyomorogva él | sich kümmerlich fortbringen'

vajul Δ **A:** 1567–1576 meg *vayúlt* vala (NySz.); 1810/ *vajultam* (NSz.) **J:** 1. 1567–1576 'fárad, gyengül | ermüden' (NySz.) (↑); 2. 1800 e. 'nő, nőtény állat) a szülést megelőző hosszas kínlódáson megy át | Geburtsschmerzen haben' # (NySz.); 3. 1810/ 'nagy nehezen készülődik vmire | mit schwerer Mühe sich auf etw vorbereiten' (NSz.) (↑)

vajlódik Δ **A:** 1728 *vajlódott* (OklSz.); 1785 *vajlódik* [▽] (NySz.); 1838 *vajludik* (Tsz.) **J:** 1. 1728 'nő, nőtény állat) a szülést megelőző hosszas kínlódáson megy át | Geburtsschmerzen haben' # (OklSz.) (↑); 2. 1766 'szenvet, kínlódik | leiden' (NSz.); 3. 1784 'nehezen tengődve, nyomorogva él | sich kümmerlich fortbringen' (Baróti Szabó: KisdedSz. 82)

■ A szócsalád alapja, a **vajik** bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű. | ⊕ Eredetileg talán a fájdalmas sikoltás hangjának utánzására keletkezett. Végső soron a →*vaj*² szóval lehet azonos. Ez alapján az értelmezés alapján keletkezett a jelentés metonimikusan.

■ A **vajúdik**, **vajul** és a **vajlódik** származékszók. | ⊕ Ezek a *vajik* különböző visszaható igeképzős származékszavai. A *vajlódik* keletkezéséhez a *bajlódik* (→*baj*), *kínlódik* (→*kín*) is hozzájárulhatott.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vaj*², *vív*

vajul → **vajúdik**

vak **A:** 1138/ *Wacdi* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 131); 1164/ *Wogd* [sz.] [szN.] (LtKözl. 2: 157); 1165 *vokud* [sz.] [szN.] (ÓMOlv. 44); 1336 *vokpyne* (OklSz.); 1372 u./ *vak* (JókK.) **J:** <FN> 1. 1138/ 'nem látó, világtalan ember | Blinde(r)' # (MNY. 32: 131) (↑); 2. 1615 'a kocka legkevesebbet mutató lapja | die den niedrigsten Wert zeigende Seite eines Spielwürfels' (NySz.) | <MN> 1. 1336 'sötét, homályos | dunkel' (OklSz.) (↑); 2. 1416 u.¹ 'nem látó, világtalan | blind' # (BécsiK. 113); 3. 1674 'bizonytalan, kétes | ungewiß' (NySz.) **Sz:** ~**ság** 1416 u.¹ *vakfaggal* (BécsiK. 313) | ~**ít** [főleg meg~] 1416 u.² *megvakeitotta* (MünchK. 99rb) | ~**ul** [főleg meg~] 1490 k. meg *vakul* (NySz.) | ~**si** 1604 *Vakfi* (Szenczi Molnár: Dict. *Gramiófus* a.) **R:** ~**tában** 1704 *vaktában* (NySz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Eredetileg vagy melléknév lehetett, vagy mindig két szófajhoz tartozott. A főnévi 2. jelentés metonímia, ahol a kocka csekély értékű oldalán csak egy (esetleg egy sem) pont ("szem") található, miközben a legnagyobb oldal hat pontot ábrázol. A *vak* származékszóhoz vö. →*buksi*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *farkas-*, *vak-*, *vakmerő*, *vakondok*

vak-

I. ~pince † **A:** 1336 *vokpynche* (Oklsz. *pince* a.) **J:** 'pincszerű kivájt mélyedés, helyiség, üreg | kellerartige Höhle' | **~seb** † **A:** 1405 k. *vak feb* (SchlSzej. 1972.) **J:** 'sebhely | Wundmal' | **~szem** × **A:** 1525 *wakzem* (MNY. 3: 323) **J:** 'halánték | Schläfe' | **~ablak** **A:** 1529 e. *vak ablakba* (VirgK. 25) **J:** 'falban ablak alakú mélyedés | blindes Fenster' # | ILYENÉK MÉG: **~lárma** 'az ellenség megijesztésére, megtévesztésére csapott harci zaj | blinder Alarm' (1707/: NSz.); **~bél** 'a vastagbélnek a hasüreg jobb oldalán levő, vakon végződő része | Blinddarm' (1782: NSz.)

II. ~szerencse **A:** 1584 *vak szerenczenec* [o: *vak szerenczenec*] (NySz.) **J:** 'véletlen szerencse | Glücksfall' | **~sors** Δ **A:** 1785 *vak sorsnak* (NSz.) **J:** 'véletlen(ség) | Zufall' | **~eset** † **A:** 1795/ *vak esetre* (NSz.) **J:** 'véletlen(ség) | Zufall'

III. ~buzgóság **A:** 1650 *vak buzgóságból* (NSz.) **J:** 'vakbuzgalom | Blindgläubigkeit' | **~hit** **A:** 1659 *vakhitet* (NySz.) **J:** 'kritika nélküli, feltétlen hit | blinder Glaube'

IV. ~bor † **A:** 1743 *vak bor* (Oklsz.) **J:** 1. 1743 'csempészett, titokban, feketén árult bor | Schmuggelwein' (Oklsz.) (↑); 2. 1905 'zavaros, sötét bor | trüber Wein' (MNY. 1: 417) | **~pálinka** † **A:** 1744 *vak-pályinkát* (Oklsz.) **J:** 'csempészett módon szerzett pálinka | Schmuggelbranntwein' | **~csapszék** † **A:** 1751 *vak csapszéknek* (Nyr. 90: 426) **J:** 'csempészett szeszesített titokban árusító kocsmá | Kneipe, wo geschmuggelte Spirituosen verkauft werden'

V. ~meleg Δ **A:** 1852 *vak meleg* (PNapló 1852. dec. 14.: [1]); 1864 *vak déli melegben* (NSz.) **J:** 'fullasztó, vihar előtti, nem erős napsütéssel járó meleg | Schwüle vor Gewitter'

■ Összetételi előtag, azonos a →*vak* szóval. | ⊕ Az előtag a következő jelentésekben áll: 1. csoport: 'nem igazi'; 2. csoport: 'véletlen'; 3. csoport: 'túlzott, mértéktelen'; 4. csoport: 'törvénytelen, törvényellenes'. A *vakmeleg* szóban (5. csoport) a *vak-* arra utal, hogy a párás hőségben a nap homályosan látszódik. Néhány összetételre a latin, ill. a német minták is hatással lehettek; vö. lat. *colon coecum*; ném. *Blinddarm*: 'a vastagbél vakon végződő része'; ném. *Blindgläubigkeit* 'kritika nélküli hit vmiben'; stb. – Az utótag a magyarban (címszók kivételével): *eset* (→*esik*), *buzgóság* (→*buzog*).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ablak, bor, buzog, csapszék, esik, hit, meleg, pálinka, pince, seb¹, sors, szem, szerencse*

vakáció **A:** 1613 *vacatioj* (MNY. 79: 249); 1787 *Vákátzió* (NSz.); 1804 *Vakációra* (NSz.); NYJ. *vágácijó, vágáció, vakácia* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1613 'vmely tevékenység szünetel(tet)ése | Aussetzen einer Tätigkeit' (MNY. 79: 249) (↑); 2. 1787 'iskolai szünidő | Ferienzeit, Schulferien' # (NSz.) (↑) **Sz:** **~zik** 1833 *vacatiónzni* [sz.] (Regélő 1833. dec. 1.: 562)

■ Latin jövevényszó. | ≡ Lat. *vacatio* 'mentesség vmi alól, elkötelezetlenség', (h.) *vacatio a scholis* 'szünidő, vakáció' [< lat. *vacare* 'üres; vmitől mentes; (el) nem foglalt; betöltetlen']. ≡ Megfelelői: ang. *vacation*; le. *wakacje*; stb.: 'szünidő, szabadság'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *facér*

vakar **A:** 1372 u./ *eluakara* (JókK. 66) **J:** 1. 1372 u./ 'vminek a felületét kaparja; kaparva tisztogat | kratzen; schaben' # (JókK. 66) (↑); 2. 1527 '(meg)dörzsöl, dörögöl | reiben' (ÉrdyK. 79); 3. 1536 '(össze)gyűjt, gyűjtöget | sammeln' (Pesti. Fab. 21b); 4. 1566 'kotorászik | kramen' (NySz.); 5. [el~] 1585 'eltakarodik, elkotródik | sich aus dem Staub machen' (MNY. 75: 505) **Sz:** **~ó** 1395 k. *vakarou* 'vakaró, kaparó kotró szerszám | Striegel, Kratzer' (BesztSzej. 989.) | **~cs** 1395 k. *vakarch* 'vakaré, kaparé, lekapart részecske | Schabsel' (BesztSzej. 1270.); 1770 'madárfióka; (leg)kisebb gyermek | Nesthäkchen; kleines Kind' (NSz.) | **~gat** 1508 *vakargattak* (DöbrK. 209) | **el~odik** 1553/ *el ... vakarodec* 'eltakarodik, elkotródik | sich aus

dem Staub machen' (Tinódi: Cronica C3a) | ~**ék** 1604 *Vakaréc* (Szenczi Molnár: Dict.) | ~**ódzik** 1784 *vakaródní* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 69)

■ Belső keletkezésű, esetleg származékszó egy fiktív töből. | ⊕ A szótó ismeretlen eredetű. A szóvég *-r* gyakorító képző lehet; vö. →*kapar*, →*kavar* stb. A 2. jelentés metafora az eredeti 1. jelentés alapján. A 3., 4. jelentéshez vö. →*kapar*. Az 5. jelentéshez vö. az *elvakarodik* (↑) származékszót; vö. még →*kotor*.

📖 TESz.; Benkő: Fiktl. 83, 159; EWUng.

vakkant → *vakog*

vakmerő **A:** 1372 u./ *vacmerew* (JókK. 93); 1423 k. *vakmerree* (MNY. 77: 508) **J:** 1. 1372 u./ 'merész, bátor, meggondolatlanul bátor, a veszéllyel nem törődő ember | tollkühn, vermessen' # (JókK. 93) (↑); 2. 1536 'kihívó; merész | herausfordernd; anmaßend' (Pesti: Fab. 77a); 3. 1538 'önfejű, akaratos, makacs | eigensinnig' (Pesti: Nomenclatura Y1); 4. 1560 k. 'haragos, dühös | zornig' (GyöngySzt. 4464.) **Sz:** ~**ség** 1372 u./ (JókK. 93) (↑) | ~**kődik** 1490 *vakmerőködninch* 'mer, merészel, merészkedik | sich erkühnen' (SzalkGl. 32.) | ~**skődik** 1756 *vakmerősködünk* (NSz.)

■ Összetett szó. | ⊕ A →*vak* + *merő* 'merész' (< →*mer*² + *-ő* folyamatos melléknévi igenévképzővel) tagokból keletkezett, határozói, jelöletlen alárendeléssel. A megnevezés azon a nézeten alapul, hogy egy nagyon merész ember gyakran meggondolás nélkül, mintegy vakon cselekszik; vö. az 1. jelentéssel. Vö. még *vakmerész* 'vakmerő' (1519 k.: DebrK. 314).

📖 TESz.; MNY. 85: 343; EWUng. • Vö. *mer*², *vak*

vakog × **A:** 1602 *kakogiac* *bakogiac* (NySz. *kákog-bákog* a.); 1685 *vakog* (NySz.); 1773 *vakogni* [sz.] (MNY. 60: 494); 1891 *vakkogó* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1602 'a szavakat keresve, akadozva beszél, dadog | stottern' (NySz. *kákog-bákog* a.) (↑); 2. 1685 '⟨állat⟩ makog | quäken ⟨Tier⟩' (NySz.) (↑); 3. 1778 '⟨béka⟩ brekeg | quaken' (NSz.); 4. 1792 'sírdogál, szipog, hüppög | schnüffelnd weinen' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Makogni* a.); 5. 1794 '⟨kacsa⟩ hápog | schnattern ⟨Ente⟩' (NSz.); 6. 1876 '⟨kutya⟩ csahol | kläffen ⟨Hund⟩' (Nyr. 5: 230)

vakkant **A:** 1832 *kivakkantaná* (TudGyűjt. 16/5: 92) **J:** 1. 1832 '⟨személy⟩ egyet-egyet szól | hier und da ein Wort sagen' (TudGyűjt. 16/5: 92) (↑); 2. 1845 '⟨kutya⟩ egyet ugat | blaffen ⟨Hund⟩' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A szótó a →*bakcsó*, →*makog* töveivel és a palatoveláris párhuzamosság alapján a →*vekeng* tövével függ össze. A szóvég gyakorító képző, mozzanatos-műveltető igeképző. A *vakkant* ma leginkább a 2. jelentésében használatos. ⊖ Ugyanebből a töből mozzanatos, ill. (folyamatos) melléknévi igenévképzővel: *vakkan* 'egyet rikolt ⟨madár⟩; csahol, ugat, vakkant ⟨kutya⟩' (1887: NSz.), ill. (N.) *bagi* ~ *bákó* 'lüke, fajankó' (1794: NSz.), 'együgyű, jámbor, eltompult, bárgyú' (1838: Tsz.). ⊗ Talán ebből a töből főnevesült melléknévi igenévként: 1211 *Boca* [SZN.], *Bocu* [SZN.] (PRT. 10: 510, 505); 1229/ *Bokou* [SZN.] (VárReg. 351.).

📖 TESz. *vakkant* a., *bákó* a. is, *bakog* a. is; EWUng. • Vö. *bakcsó*, *makog*, *vekeng*

vakol **A:** 1588 *vakolta* (MNY. 62: 354); NYJ. *vakkólnak* (ÚMTsz.) **J:** 'vakolattal ellát (szoba)falat, kőfalat | verputzen ⟨Wand, Mauer⟩' # **Sz:** ~**at** 1792 *vakolat* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Vakolni* a.)

■ Valószínűleg jövevényszó, esetleg német (szász E.) eredetű. | (≡) Ném. (E.) *wacken*, *bewacken* 'agyaggal bevakolt fal' [? < ném. (kor. úfn.) *waicken* 'puhul; puhuláshoz beáztatott'].
 (⊕) A magyarba valamely szász német kőműves mesterség szakszavaként kerülhetett. (⊕) Magyarázata a →*vályog* szóból kevésbé valószínű.

📖 TESz.; MNy. 75: 85; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *bükköny*

vakond → *vakondok*

vakondok **A:** 1395 k. *vakondok* (BesztSzj. 1091.); 1405 k. *vadondag* (SchlSzj. 1673.); 1520 k. *vakandakhoz* (BodK. 3r); 1525 k. *wakwndok* (MNy. 11: 82); 1595 *vakandnak* [□] (NySz.); 1788 *Vakúndok* (NSz.); NYJ. *vakantó*, *vakontag* (MTsz. *vakandok* a.); *vakkondok*, *vakondék* (ÚMTsz.) **J:** 'föld alatti járatokban élő, sötét, bársonyos bundájú rovarevő állat | Maulwurf (Talpa e. europea)' #

vakond **A:** 1676 *vakundat* (MNy. 90: 373); 1830 k. *vakand* (NSz.); 1844 *Vakond* (NSz.); NYJ. *vákhánd*, *vakon* (ÚMTsz.); *vakkand* (Nyatl.) **J:** 'föld alatti járatokban élő, sötét, bársonyos bundájú rovarevő állat | Maulwurf (Talpa e. europea)' #

■ A szócsalád alapja, a ***vakondok*** származékszó. | (⊕) A →*vak* szóból keletkezett kicsinyítő képzővel; vö. →*lependék*, →*lövöldék* stb. A megnevezés azon alapul, hogy a vakond a néphit szerint vak.

■ A ***vakond*** elvonás. | (⊕) A *vakond* a többes számú alakként értelmezett *vakondok*-ból jött létre elvonással.

📖 A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) A (N.) *vakoncs*, 'ua.' (ÚMTsz.), (N.) *vakoncsok* 'ua.' (Nyatl.) ugyancsak a →*vak*-ból keletkeztek más kicsinyítő képzővel; vö. (N.) *lepecs*, *lepecsék* (→*lependék*).

📖 MNy. 17: 44; TESz.; EWUng. • Vö. *vak*

vala-

I. ~ki **A:** 1372 u./ *valaky* (JókK. 146) **J:** <NÉVM> **1.** 1372 u./ 'bárki, meg nem határozott személy | jemand' # (JókK. 146) (↑); **2.** 1372 u./ 'aki | wer <Rel>' (JókK. 24) | <FN> 1794 'jelentős személy | bedeutende Person' # (NSz.) | ~**mi** **A:** 1372 u./ *valamjyt* (JókK. 45) **J:** **1.** 1372 u./ 'meg nem határozott tárgy, akármilyen | etwas' # (JókK. 45) (↑); **2.** 1372 u./ 'ami | was <Rel>' (JókK. 50); **3.** 1416 u./² 'bármilyen | irgendein' (MünchK. 89ra); **4.** 1510 k. 'némi, csekély | einiges' (MNy. 1: 213); **5.** 1536 'egy kicsi, kevés(ke), csepp(nyi) | ein bißchen' (NySz.) | ~**mely** **A:** 1372 u./ *valamel* (JókK. 10) **J:** **1.** 1372 u./ 'valamilyen, bármilyen | irgendwelcher' # (JókK. 10) (↑); **2.** 1416 u./² 'ami | was <Rel>' (MünchK. 13rb); **3.** 1416 u./² 'amelyik | welcher <Rel>' (MünchK. 16ra); **4.** 1416 u./² 'aki | wer <Rel>' (MünchK. 26ra); **5.** 1560 k. 'vmi, meg nem határozott tárgy, dolog | etwas' (GyöngySzt. 995.) | ILYENEK MÉG: ~**mennyi** 'csekély, jelentéktelen dolog | ein bißchen' (1372 u./: JókK. 4) 'amennyi | soviel' (1416 u./²: MünchK. 68rb) 'mind | alle' (1416 u./²: MünchK. 38rb); ~**hány** 'ahány | wieviel <Rel>' (1510: PéldK. 57) 'néhány | einige' (1609: LevT. 2: 201)

II. ~hol **A:** 1372 u./ *valahol* (JókK. 45) **J:** **1.** 1372 u./ 'vmilyen helyen, bárhol | irgendwo' # (JókK. 45) (↑); **2.** 1416 u./¹ 'ahol | wo <Rel>' (BécsiK. 2) | ~**mikoron** † **A:** 1372 u./ *valamjykoron* (JókK. 12) **J:** 'amikor | als, wenn' | ~**mint** **A:** 1493 k. *wala||ment* (FestK. 380–381) **J:** **1.** 1493 k. 'ahogyan | wie <Rel>' (FestK. 380–381) (↑); **2.** 1552 'hogyan? | wie?' (Heltai: Dial. A5a); **3.** 1577 'valahogy, akárhogy | irgendwie' (KolGl.) | ILYENEK MÉG: ~**hova** 'valamely helyre | irgendwohin' (1372 u./: JókK. 20) 'ahova | wohin <Rel>' (1416 u./¹: BécsiK.

2); ~**ha** 'egykor, régen | dereinst' (1372 u./: JókK. 22) 'egykor, majd | je' (1416 u./²: MünchK. 19vb) 'végre, valahára | endlich' (1598: NySz.); ~**hogy** 'vmilyen módon | irgendwie' (1524: MNy. 25: 69)

■ Összetételi előtag, azonos a **vala** (→*való*) szóval. | ⊕ A *vala* eredeti 'vhol lévő, megtalálható' jelentése elhomályosult, amely által fokozatosan a határozatlanság megjelölésévé vált. Az 1. csoportba névmások, a 2. csoportba határozószavak tartoznak. Az összetételek vonatkozó mellékmondatokban keletkeztek mondattani összeolvadással. – Az utótagok (címszók kivételével): *ki* (→*ki*¹), *mi*, *mikoron* (→*mi*²).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ki*¹, *mely*, *mi*², *való*

valag **A**: 1171 ? *Voloq* [SZN.] (MNL (OL) Dl. 200616); 1416 u./² *valag* megnito (MünchK. 56rb); 1493 *Anyadwaloga* [HN.] (OkISz.); 1828 *Válag* (NSz.); NYJ. *vallag* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1416 u./² 'női szeméremtest | Vulva' (MünchK. 56rb) (↑); **2.** 1795 'ülep, fenék | Arsch' (MNy. 50: 209)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A 2. jelentés metonímia.

📖 TESz.; EWUng.

valál † **A**: 13. sz. közepe/ *ualallal* (ÓMS.); 1515 *velalokban* (RMKT. 2: 365); 1597 *Velall* (OkISz.); 1604 *vellal* (LevT. 2: 172) **J**: **1.** 13. sz. közepe/ ? 'tény, való helyzet (főleg kegyetlen esemény) | Wirklichkeit (haupts. grausames Geschehnis)' (ÓMS.) (↑); **2.** 13. sz. közepe/ ? 'közösség törvénye | Gesetz einer Gemeinschaft' (ÓMS.) (↑); **3.** 13. sz. közepe/ ? 'jelenlét, létezés | Dasein' (ÓMS.); **4.** 1416 u./¹ 'birtok, jószág; anyagi javak | Besitz; Vermögen' (BécsiK. 26); **5.** 1511/ 'helység, falu; faluközösség | Ortschaft; Dorfgemeinschaft' (TörtTár 1903: 416); **6.** 1553 u. ? 'előljáró; törvényhozó közösség | Gemeindevorstand; Gesetzgeberschaft' (MonÍrók. 3: 63), 1557 'ua.' (MNy. 2: 76)

■ Származékszó. | ⊕ A *val-* szótöből (amely a →*van*¹ tőváltozata) *-ál* névszóképzővel keletkezett; vö. *halál* (→*hal*¹). Az eredeti jelentése 'ami van, valóság' lehetett; ehhez a jelentéshez vö. →*vagyon*. A 13. sz. közepéről származó *ualallal* (↑) adat jelentése bizonytalan: az 1–3. jelentésekkel éppúgy értelmezhető. Biztos adatok ezekre a jelentésekre nem találhatók, a legbizonytalanabb jelentés azonban a 'valóság <főleg kegyetlen esemény>'. A 4., 5. jelentés az alapszó konkrét jelentése alapján keletkezett. ⊕⇒ A magyarból: szlk. (K.) *valal* 'falu'; ukr. (Kárp.) *валалъ* 'ua.'. ⊕ A →*válik*, →*vall* szavakkal való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 348; MNy. 78: 29; EWUng. • Vö. *van*¹

válasz → *választ*

választ **A**: 13. sz. közepe/ *Walafth* (ÓMS.); 1416 u./³ *valoztattam* [sz.] (AporK. 69); 1559 *vallaftac* (Székely I.: Krón. 75b) **J**: **1.** 13. sz. közepe/ 'személyeket' egymástól elszakít; elkülönít, eltávolít | trennen (Personen); scheiden, entfernen' # (ÓMS.) (↑); **2.** 1372 u./ 'több személy, dolog, lehetőség közül egyet v. néhányat kiemel, a(zok) mellett dönt | wählen' # (JókK. 1); **3.** 1416 u./¹ 'vmiként elfogad, (gondosan) kiválaszt, kiszemel | auserwählen' (BécsiK. 53); **4.** [meg~] 1416 u./² 'megkülönböztet, különbséget tesz | unterscheiden' (MünchK. 22va); **5.** 1416 u./² 'szembeállít, egymás ellen fordít | gegenüberstellen' (MünchK. 16vb); **6.** 1416 u./³ ? 'változtat | ändern' (AporK. 69) (↑), 1640 'ua.' (LevT. 2: 283); **7.** 1470 ? 'tisztásra kijelöl | zu etw wählen' # (SermDom. 2: 220), 1474 'ua.' (BirkK. 6); **8.** [el~] 1508 'csecsemőnek, állat

kicsinyének) szoptatását megszünteti | abstillen' # (NádK. 400); **9.** [*el~*, *meg~*] 1533 'eldönt vmit | entscheiden' (NySz.) **Sz:** ~**ott** 1372 u./ 'kiválasztott, kiszemelt személy | Ausgewählte(r)' (JókK. 82) | ~**at** 1416 u./² *valasztáttá* 'választás, döntés | Wahl, Wählen' (MünchK. 3r) | ~**ás** 1416 u./² *valasztáft* (MünchK. 71rb) | ~**ó** 1474 *valasztoknak* 'vmiben döntő, vmire szavazó személy | Wähler' (BirkK. 6) | ~**ék** 1635 *választéki* 'különbség, különbözet, eltérés | Unterschied' (NySz.); 1838 'kiválasztás; választási lehetőség | Auswahl' (Tzs.) | ~**mány** 1804 *választmányra* (NSz.) | ~**ékos** 1811 *választékos* 'szétválasztott, elkülönített | getrennt' (NSz.); 1836 '(jó ízléssel) kiválasztott, kiválogatott | gewählt' (NSz.)

válasz A: 1325/ *Valazut* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 93); 1372 u./ *valazoft* [sz.] (JókK. 91); 1393 *Vallazud* [HN.] (FNESz. *Borválaszút* a.); 1405 k. ? hay *valazt* [□] (SchlSzej. 291.); 1533 *Valasztjg* (KL. 122.); 1742 *váloszolnyi* [sz.] (Szily: NyÚSz.) **J:** **1.** [jelzői értékben is] 1325/ 'szétválás; elágazás | Scheide; Trennung' # (Györffy: ÁMTF. 2: 93) (↑); **2.** 1372 u./ 'különbség; megkülönböztetés | Unterschied; Unterscheidung' (JókK. 91) (↑); **3.** 1405 k. ? 'elválasztás; elkülönítés | Scheidung; Scheitel' (SchlSzej. 291.) (↑), 1416 u./¹ 'ua.' (BécsiK. 210); **4.** 1456 k. 'jóslat, intellem | Voraussage, Mahnung' (SermDom. 1: 188); **5.** 1456 k. 'osztály, csoport, részleg | Abteilung, Klasse' (SermDom. 2: 428); **6.** [jelzői értékben is] 1510 k. 'reagálás, viszonzás; felelet | Antwort' # (MNY. 1: 214); **7.** 1553/ 'választás | Wahl' (Tinódi: Cronica B1a) **Sz:** ~**os** 1372 u./ 'különféle, többféle | unterschiedlich' (JókK. 91) (↑) | ~**ol** 1742 [sz.] (Szily: NyÚSz.) (↑)

válogat A: 1416 u./¹ még*valagata*; *valogatuā* [sz.] (BécsiK. 31, 212); 1585 *vallogatot* [sz.] (Cal. 589) **J:** **1.** 1416 u./¹ 'elválaszt, választékot csinál | scheiteln' (BécsiK. 31); **2.** 1416 u./¹ ? 'több egyedből egyeseket bizonyos szempontok alapján elkülönít, sorban kiválaszt | ordnen, auslesen' # (BécsiK. 212), 1476 'ua.' (SzabV. 74. sor); **3.** 1456 k. 'megkülönböztet | unterscheiden' (SermDom. 2: 641); **4.** 1585 'több egyént vminek megválaszt, kiválaszt | zu etw wählen' (Cal. 53); **5.** 1598 'viszonylag sokat elutasít, nem fogad el az igényeihez képest megfelelőnek | wählerisch sein' # (NySz.) **Sz:** ~**atlan** 1456 k. *valagatatlan* (SermDom. 2: 641) | ~**ott** 1456 k. *valogatotnep* 'kiválogatott, kiszemelt; kiválasztott, kiszemelt személy | ausgewählt; Ausgewählte(r)' (SzabV. 74. sor); 1911 'nemzeti válogatott (csapat) | Nationalmannschaft' (Bánhidi: Sportny.) | ~**ós** 1680 *Válogatós* (NySz.)

■ Származékszó. | ☞ A →*válik* 'elkülönül; távozik stb.' szóból keletkezett -*szt* műveltetői igeképzővel, -*sz* névszóképzővel, ill. -*gat* gyakorító képzővel; vö. *támaszt* : *támasz támogat* (→*támad*); vö. még →*ereget*, →*eresz* stb. A *válasz* (1533: ↑) *t*-s változatához vö. →*arasz*, →*szakasz* stb. A jelentéstanához vö. még a →*vált* jelentését.

📖 TESz., *válasz* a. is; EWUng. • Vö. *válaszút*, *válik*, *viszont*-

válaszút A: 1325–1326 *Valazut* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 93); 1393 *Vallazud* [HN.] (FNESz. *Borválaszút* a.); 1763 *válasz útig* (NSz.) **J:** **1.** 1325–1326 'két- v. többféle ágazó út | Scheideweg {konkr.}' (Györffy: ÁMTF. 2: 93) (↑); **2.** 1793 'olyan helyzet, amelyben két v. több lehetőség közül kell választani | Entweder-Oder' (NSz.)

■ Összetett szó. | ☞ A *válasz* 'elkülönítés, elválasztás' →*választ* + →*út* tagokból keletkezett, birtokos jelzős, jelöletlen alárendeléssel. A régi helynevek arra utalnak, hogy 1. jelentésükben egykor köznevek voltak; ez az összetétel a beszélt nyelvben lehetett használatos, de írásos bizonyítékok erre nem találhatók. Az is lehetséges, hogy a szó a nyelvújítás korában újból feléledt, talán a ném. *Scheideweg* 'keresztút' mintájára. Az elvont 2. jelentés is a ném. *am Scheideweg stehen* 'választás előtt áll' hatására keletkezhetett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *út*, *választ*

valcer Δ **A:** 1793 *valtzereznek* [sz.] (MNY. 30: 86); NYI. *vājcēr* (ÚMTsz.); *vālcēr* (NytudÉrt. 72: 23) **J:** 'háromnegyedes ütemű páros tánc, ill. annak zenéje, keringő | Walzer'

■ Német (au.) jövevényszó. | ⊕ Ném., (au.) *Walzer* 'keringő' [< ném. *walzen* 'forogva mozog, gurít, forog']. Vö. még ném. (R.) *walzerisch tanzen* 'forgómozgásokkal táncol'. ⊗ Megfelelői: szbhv. *valcer*; szlk. (R.) *valzer*; stb.: 'egy fajta tánc, keringő'. ⊕ A szó valószínűleg a bécsi német közvetítésével került a magyarba. Egyéb megnevezésekhez vö. *keringő* (→*kerül*). – A (R.) *volceris* 'ua.' (1790: MNY. 30: 85) a ném. *walzerisch* (↑) szóra megy vissza.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dauerol*, *vályog*

válfaj **A:** 1807 *Válfajoknak* (MagyFüvészk. 3) **J:** 'fajon belüli hasonló tulajdonságú egyedek csoportja; változat, fajta | Abart; Varietät'

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szó. | ⊕ Az önálló szóként nem adatolt *vál* + →*faj* szavakból keletkezett, jelzői alárendeléssel. A *vál* elvonás a →*válik*-ból; vö. →*gyógy*-, →*tám*- stb.; 'választás, választó, választ; megkülönböztető' jelentésben áll. ⊗ Nyelvújítási szóalkotás.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *faj*, *válik*

válik **A:** 13. sz. közepe/ ? *ualmum* [ɔ: *ualnum* ~ *ualnam*] [sz.] (ÓMS.); 1416 u./¹ *èlualic* [▽] (BécsiK. 262); 1541 *vállik* (Sylvester: ÚT. 2: 16); 1664/ *vál* (NySz.) **J:** 1. 13. sz. közepe/ 'elszakad vkitől, elhagy vkit; elkülönül, eltávolodik | von jmdm scheiden; sich absondern, trennen' # (ÓMS.) (↑); 2. [*el*~*ik*] 1525/ 'házassági együttélést megszakít, megszüntet | sich scheiden lassen (Ehe)' # (TörtTár 1908: 83); 3. 1527 'változik, vmilyenné lesz | (zu) etw werden' # (ÉrdyK. 282); 4. [*el*~*ik*, (R.) *meg*~*ik*] 1536 'kiderül, eldől | es entscheidet sich' # (Pesti: Fab. 57a); 5. 1584 'akad, kerül, található | sich finden' (NySz.); 6. [*be*~*ik*] 1877 'beigazolódik, igaznak bizonyul | sich bewähren' # (NSz.) **Sz:** ~**adék** 1815 *Váladék* (Szily: NyÚSz.)

■ Örökség a finnugor korból. | ⊕ Vog. (T.) *wəjl*- 'lemegy, leszáll, enged, bocsát'; osztj. (V.) *wayəl*- 'leszáll, lesüllyed'; cser. (KH.) *wale*- 'leszáll, leereszkedik, lemászik'; md. (E.M.) *valgo*- 'leszáll, leereszkedik, lemegy; lenyugszik, lemegy <égitest>; leereszkedik, leszáll <madár>; finn *valkama*, (R.) *valka* 'kikötőhely, gázló', (N.) *valka*- 'önt, folyik'; lp. (norv.) *vuol'ge*- 'elmegy, eltávozik, elindul, útnak indul; vhol van, található; lesz, válik' [fgr. **βalka*- 'leszáll, lemegy']. ⊕ A szó belseji **lk* > m. *l* hangváltozáshoz vö. →*halad*, →*szál*, stb. Az elsődleges, konkrét 'elmegy; eltávozik' jelentésből a magyarban főleg elvont jelentések keletkeztek.

📖 TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *kivált*, *magvaváló*, *választ*, *válfaj*, *válság*, *vált*, *váltigen*

vall **A:** 1372 u./ *valyak* [*l-j*]; *vallot* (JókK. 69, 1) **J:** 1. 1372 u./ 'tanúsít, bizonyít | bezeugen, beweisen' (JókK. 69); 2. 1372 u./ 'bír vmit, birtokában van vminek | besitzen, haben' (JókK. 1); 3. 1372 u./ '⟨vkinek, vminek⟩ tart, ítél | halten für etw' (JókK. 36); 4. 1416 u./¹ '⟨nyilvánosan⟩ elismer, hirdet; kiáll vki mellett, beismer, hitet tesz vmi mellett | behaupten, verkündigen; sich bekennen' # (BécsiK. 25); 5. 1416 u./² 'vallomást tesz | ein Geständnis ablegen' # (MünchK. 51vb); 6. [*gonoszul* ~] 1416 u./² 'súlyos betegségben szenved | an schwerer Krankheit leiden' (MünchK. 10va); 7. 1416 u./² ? 'vmit elnyer | gewinnen, erreichen' (MünchK. 11vb), 1493 k. 'ua.' (FestK. 16); 8. 1456 k. 'beismer, (beismerő) nyilatkozatot tesz | bekennen, eine Erklärung abgeben' (SermDom. 1: 133); 9. 1476 k. 'vmit elszenved | erleiden' (SzabV. 29. sor); 10. [*prókátort* ~] 1560 '⟨ügyvédet⟩ fogad | einen Anwalt bestellen' (LevT. 2: 26); 11. [*fel*~] 1643 'bejelent | anmelden' (Oklsz.); 12. [*meg*~] 1875 'távol tart, megakadályoz, visszatart | abhalten'

(Nyr. 4: 329) **Sz:** ~**at** 1372 u./ *vallatny* [sz.] 'kihallgat, kikérdez | verhören' (JókK. 94) | ~**ás** 1372 u./ *vallaft* 'tanúságtétel, hitvallás | Bekenntnis' (JókK. 103); 1571 'hit | Glaube' (Nyr. 94: 232) | ~**at** 1416 u./¹ *vallatomat* 'bírárs, birtoklás | Besitz(en), Habe(n)' (BécsiK. 60); 1416 u./² 'vminek a megvallása | Bekennen von etw' (MünchK. 88va) | ~**atás** 1483 *valatása* (MNy. 9: 444) | ~**ástalan** 1762 *Vallástalan* (NSz.) | ~**ásos** 1772 *Vallásos* (NSz.) | ~**omás** 1787 *vallomás* (Szily: NyÚSz.)

■ Szóhasadás eredménye. | ⊕ A *vadl* szóból keletkezett (ez a →*vádol* 'bevall, beismer, elismer' töváltozata). A *dl* > *ll* hasonuláshoz vö. →*hall*¹. A 4. jelentés látszik eredetinek. A 2., 6., 9., 10. jelentések keletkezésében a →*van*¹ *val-* töváltozata is közrejátszhatott. ⊕⇒ A magyarból: szbhv. *valovati*; szlk. *vodlovať*; stb.: 'elárul, bevall, beismer'.

📖 MNy. 6: 399, 51: 50; Nytud. 5: 277; TESz.; Benkő-Eml. 546; EWUng. • Vö. *szégyen-*, *vádol*

váll A: 1372 u./ *vallat* (JókK. 88); 1395 k. *engual* (BesztSzj. 603.) **J:** 1. 1372 u./ 'az embernek a nyaktól két oldalt a kar tövéig terjedő páros testrésze | Schulter, Schulterstück; Achsel' # (JókK. 88) (↑); 2. 1395 k. 'a törzs felső részét fedő, blúz- v. mellényféle ruhadarab | Leibchen, Mieder; Schulterstück eines Kleides' (BesztSzj. 603.) (↑); 3. 1416 u./³ 'védelem, oltalom | Schutz' (AporK. 92) **Sz:** ~**as** 1418 *Vallas* [SZN.] (OkI Sz.)

■ Örökség a finnugor korból. | ⊕ ? Vog. (AK.P.) *wojlap* 'övszerű szíj a vállon'; finn *olka* 'váll'; lp. (norv.) *oal'ge* 'ua.' [fgr. **þolka* 'váll']. ⊕ A szó belsejének keletkezéséhez vö. →*loll*, →*toll* stb. A 3. jelentéshez vö. még →*vállal*.

📖 TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *fél-*, *vállal*

vállal A: 1603 *felvállalták* [?✂] (OkI Sz.); 1636 *válalta* (NySz.); 1751 k. *válolná* (NSz.) **J:** 1. 1603 'feladatot elvégzésre, munkakört betöltésre elfogad | einen Auftrag übernehmen' # (OkI Sz.) (↑); 2. 1636 'feltételeket, kötelezettségeket kész teljesíteni, terhet kész elviselni | sich verpflichten' # (NySz.) (↑); 3. [fel~] 1668 'felkarol vmit, kiáll vmi mellett | für etw eintreten, sich dessen annehmen' (NySz.); 4. [vmit ~] 1751 k. ? 'vmely (rendszerint helytelen) tett elkövetőjének, előidézőjének vallja magát | etw verantworten' # (NSz.) (↑), 1787 'ua.' (NySz.); 5. [vkit ~] 1816 'vkit milyen minőségben elismer, elfogad | jmdn als etw annehmen, akzeptieren' (MNy. 45: 344) **Sz:** ~**kozik** 1636 neki *vállalkozám* (Szily: NyÚSz.) | ~**kozó** 1789 *vállalkozókat* (MKurir 1789. okt. 10.: 1156); 1833 *vállalkozói* 'vmire vállalkozó személy; vállalkozást irányító (jogi) személy | Unternehmer' (NSz.) | ~**at** 1808/ *vállalata* 'megpróbálás, vmibe való belekezdés, nekikezdés | Unternehmen' (NSz.); 1833 ? 'gazdasági tevékenységet végző szervezet, cég, üzem | Betrieb' (Szily: NyÚSz.); 1881 'ua.' (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A →*váll* szóból keletkezett -*l* igeképzővel. Az eredeti jelentése 'vállára vesz, rárak, megterhel' lehetett. A 4. és 5. jelentés létrejöttében a →*vall* 'állít, kijelent; kinyilvánít, kijelent' is közrejátszhatott. ☞ A *vállalat*, *vállalkozó* nyelvújítási származékszavak.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *váll*

vallon A: 1447 ? *Balaven* [SZN.] (Bárczi: FrJsz. 10); 1563 *balónok* (MNy. 31: 189); 1598 *vallonok* (MNy. 90: 373); 1601 *bolon*, *valon* (MNy. 90: 373); 1602 *balom*, *bolommal*, *valomok* (MNy. 90: 373); 1619 *ballonok* (MNy. 90: 373); 1620 *balonyakkal* (MNy. 90: 373) **J:** <FN> 1447 ? 'romanizálódott kelták és germánok leszármazottja Dél-Belgiumban és Észak-

Franciaországban | Wallone' (Bárczi: FrJsz. 10) (↑), 1563 'ua.' (MNY. 31: 189) (↑) | <MN> 1601 'a vallonokra vonatkozó, hozzájuk tartozó, tőlük származó | wallonisch' (MNY. 31: 189)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Wallone*; ang. *Walloon*; fr. *vallon*, (ófr.vall.) *walon*; ol. *vallone*; le. *Walon*; or. *валлонеу*; stb.: 'vallon személy'. A romanizált kelták neveként keletkezett, alapszava germán eredetű; vö. ang. (óang.) *Walh*, *Wealh* 'kelta, gall, római személy'; óész. germ. *Valir* [többes szám] 'gallok, franciák'; stb. (⇒△) A magyarba elsősorban a francia (kfr.) nyelvből került át. △ A szó eleji *b*-hez vö. →*bakter*, →*bognár* stb.

📖 MNY. 31: 189, 33: 333; TESz.; EWUng. • Vö. *oláh*, *velesz*

való A: 1171 *Volood* [sz.] [szn.] (MNL (OL) DI. 200616); 12. sz. vége/ *uolov* (HB.); 13. sz. eleje/ *[v]olo* (KTSz.); 13. sz. második fele/ *walacnok* (GyS.); 1372 u./ *yftenhezuala*; *yftenbenualo* (JókK. 59, 9); 1525 k. *walv* (NyK. 28: 75); 1533 *vola* (Murm. 638.) **J:** <MN> **1.** 1171 ? 'létező, előforduló | seiend, befindlich' # (MNL (OL) DI. 200616) (↑), 12. sz. vége/ 'ua.' (HB.) (↑); **2.** 1372 u./ 'vhonnan, vkitől származó | aus, von jmdm stammend' # (JókK. 37); **3.** 1372 u./ 'vmire megfelelő, alkalmas | für etw, zu jmdm bestimmt, geeignet, geschaffen usw.' # (JókK. 106); **4.** 1416 u./¹ 'igaz | wahr' (BécsiK. 37); **5.** 1585 'valóságos | wirklich' (Cal. 972); **6.** 1585 'vhova tartozó | (irgendwohin) gehörig' # (RMNY. 2/2: 311) | <FN> **1.** [főleg birtokos személyjellel] 1561 'lényege, mivolta | Wesen, Natur' (NySz.); **2.** 1616 ? 'valóság; ami van | Wirklichkeit; das Seiende' (NySz.), 1658 'ua.' (MNY. 49: 507); **3.** 1748 ? 'igazság | Wahrheit' (NSz.) **Sz:** ~**ság** 1493 k. *walosaagnak* (FestK. 143) | ~**tlan** 1577 k. *valotalan* (OrvK. 41) | ~**di** 1780 *valódi* (MNY. 7: 254) **R:** ~**ban** 1456 k. *valoban* (SermDom. 2: 323) | ~**jában** 1645 *valójában* (NySz.)

■ Származékszó. | (△) A *val--ból* (amely a →*van*¹ töváltozata) keletkezett *-o* folyamatos melléknévi igenévképzővel. A szóvégi *a-s* változathoz vö. →*csusza*, →*hulla*. Ehhez a változathoz vö. még →*vala-*. Ez a változat később szófajváltással a létige múlt idejű alakjává vált. A *való* eredetileg egy folyamatos melléknévi igenév 'lévő, való, megtalálható; vkitől származó' jelentésben. Szófajváltással már korán melléknévvé fejlődött. A főnévi jelentés főnevesüléssel alakult ki.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *alattvaló*, *alávaló*, *borraivaló*, *feljebbvaló*, *fülbevaló*, *hol*, *kivált*, *mint*, *sütnivaló*, *vala-*, *valószínű*, *van*¹

válogat → *választ*

valószínű A: 1824 *valószínű* (TudGyűjt. 8/4: 73); 1827 *valószínűséggel* [sz.] (NSz.) **J:** 'igaznak látszó, lehetséges, várható | wahrscheinlich' # **R:** ~**leg** 1833 *valószínűleg* (Regelő 1833. nov. 28.: 560); 1835 *valószínűleg* (Tzs. *Wahrscheinlichkeit* a.)

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *wahrscheinlich* 'feltehetőleg'. Hasonlóan más nyelvekben is: lat. *verisimilis*; fr. *vraisemblable*: 'ua.'. △ A magyarban: →*való* + →*színű*² 'megjelenési forma' tagokból + *-ű* melléknévképzővel keletkezett. (⌘) Nyelvújítási szóalkotás.

📖 Szily: NyÚSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *színű*², *való*

valpót † **A:** 1208/ *Wolpach* [o: *Wolpath*] (Szentpétery: KritJ. 1: 75); 1248 *wolpot* (Szentpétery: KritJ. 1: 264); 1332–1335 *Wolpo* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 402); 1453 *Walpoth* [szn.] (Oklsz.) **J:** '(udvari) hivatalnok | (königlicher) Beamter'

■ Német (feln.) jövevénytörzs. | ☹ Ném. (kfn.) *waltbote*, *walpote* 'az uralkodó kiküldött helyettese, képviselője, meghatalmazott személy', (baj.-osztr.) *waltpoten* 'poroszló, törvényszolga; bakó, hóhér' [< ném. (kfn.) *walt* 'erőszak, kényszer, hatalom' + *bote* 'hírnök, a hír átadója; küldött']. ☹ Megfelelői: szbhv. (R.) *valput* 'jóságigazgató, intéző; községi bíró, falubíró'; szln. (R.) *válpot* 'segédhivatali tisztviselő, altiszt, helytartó, tisztartó, intéző, ispán'. ☹ A német hangtörténet alapján az átvétel bizonyosan a 13. század előtt végbemehetett a bajor-osztrák nyelvterületről. Mind a magyar adatok, mind a szláv szavak arra utalnak, hogy a *valpót* a történelmi Magyarországnak csak a délnyugati területein volt használatban.

☹ Nyr. 45: 57; MNy. 41: 85; EWUng. • Vö. *herold*, *kobold*, *valuta*

válság **A:** 1847 *válságos* [sz.] (Nyr. 54: 143) **J:** 1. 1847 'testi betegségnek, lelki fájdalomnak a legsúlyosabb, bizonytalan kimenetelű szakasza; vminek, különösen vmely közösség életének nehéz, súlyos, a jövő szempontjából sorsdöntő szakasza | Krisis (Med); Krise (im Leben einer Gemeinschaft)' # (Nyr. 54: 143) (↑); 2. 1861 'a társadalmi intézményekben, a politikai s különösen a gazdasági életben a rend fennmaradását, a dolgok egyensúlyát veszélyeztető nehézség | Krise (Polit, Wirtschaft usw.)' # (NSz.) **Sz:** ~**os** 1847 (Nyr. 54: 143) (↑)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ☹ A →*válik* 'dönt, elhatározza magát' szóból keletkezett *-ság* névszóképzővel. ☹ Nyelvújítási szóalkotás.

☹ TESz.; EWUng. • Vö. *válik*

vált **A:** 1138/ ? *Waltaudí* [sz.] [szN.] (MNy. 32: 132); 1372 u./ *valta* (JókK. 16); 1493 k. megh *wáthwân* [sz.] (FestK. 353) **J:** 1. [ma főleg *valóra* ~] 1372 u./ '(meg)változtat; megvalósít, valóra vált | ändern; verwirklichen' # (JókK. 16) (↑); 2. 1395 k. 'kölcsonösen, viszonzásul ad, mond, ír vmit | wechseln, austauschen (geben, mitteilen)' # (BesztSzj. 65.); 3. [főleg *meg*~] 1416 u.¹ 'vkit megment, megszabadít | erretten, erlösen' (BécsiK. 77); 4. 1416 u./² 'pénzt apróbbra, egy pénzfajta másra) becserél | (Geld) (um)wechseln' # (MünchK. 26va); 5. 1416 u.³ ? 'irányt változtatva' tart vhová, megindul vhová | die Richtung ändern' (AporK. 90), 1519 'ua.' (JordK. 333); 6. 1456 k. 'vmi, vki helyébe' csereértéket biztosít | (im Tauschwert) auslösen' # (SermDom. 2: 525); 7. 1479 'vásárol; (helyiséget) használati díjért lefoglal | kaufen, lösen; mieten' (Gl.); 8. 1574 k. 'hivatalos iratot kér, megszerez | Amtspapiere einholen' (NySz.); 9. [főleg *fel*~] 1703–1706 'vkinek, vminek (rendszeresen) a helyébe lép, feladatát átveszi | ablösen, jmdm folgen' # (TörtTár 1881: 158); 10. 1748 'elválaszt, megkülönböztet | absondern' (NySz.); 11. [*jól, rosszul* ~ a *füle, esze, hangja vkinek*] 1777 'jól, rosszul működik, jól rosszul hall | gut, schlecht funktionieren (Gehör, Verstand, Stimme)' (NSz.) **Sz:** ~**ozás** 1372 u./ *valtozasanal* kewl (JókK. 126) | ~**oztat** 1372 u./ *valtoztatak* (JókK. 53) | ~**ó** 1395 k. *gyroualthew* 'pénzváltó, bankár | Wechsler' (BesztSzj. 65.); 1508 'a Megváltó | Heiland' (DöbrK. 502); 1890/ 'a vonatsínnek az a része, amely a járművet eredeti irányától eltéríti, más irányba tereli | Weiche (für Schienen)' (NSz.); 1931 u. 'gyorsposta, staféta | Stafette' (Nyr. 102: 4) | ~**ozik** 1416 u.¹ *valtozuā* [sz.] (BécsiK. 81) | ~**ság** 1416 u.² *valtfagot* 'váltságdíj | Lösegeld' (MünchK. 23ra); 1416 u.² 'megváltás, felszabadítás | Erlösung' (MünchK. 26rb) | ~**ozat** 1416 u.³ ? *valtozat'at* 'lépés, irányvétel | Schritt, Richtung' (AporK. 90); 1664 'változás | Veränderung' (MNy. 6: 166); 1789 'forma, variáns | Variante' (NSz.)

■ Származékszó. | ☹ A →*válik* szóból keletkezett *-t* műveltető igeképzővel; vö. →*olt*², *kelt* (→*kel*¹) stb. Az 1–10. jelentések főleg az alapszó 'elkülönül, kiválik; elválaszt' jelentéséből magyarázhatók. A 11. jelentés valaminek a funkciójára, szerepére vonatkozik, amely változási képességet, alkalmazkodóképességet követel.

☹ TESz.; EWUng. • Vö. *megvált*, *pénz*-, *válik*, *váltó*

váltig → *váltigen*

váltigen × **A:** 1510 k. *valtyken* (MNY. 1: 213); 1611 *Váltigen* (Szenczi Molnár: Diet.) **J:** 1. 1510 k. 'nagyon; huzamosan | sehr; immerfort' (MNY. 1: 213) (↑); 2. 1936 'alkalmasint, körülbelül | annähernd' (Csűry: SzamSz.)

váltig **A:** 1541–1547 *valteg* (LevT. 1: 13); 1559 *valtyg* (MNY. 67: 487); 1566 *váltic* (NySz.) **J:** 1. 1541–1547 'hosszú időn át, gyakran | anhaltend, immerfort' (LevT. 1: 13) (↑); 2. 1566 'nagyon, erősen | sehr' (NySz.) (↑); 3. 1786 ? 'egészen, teljesen; egyre inkább | ganz; immer mehr' (NSz.), 1793 'ua.' (NSz.); 4. 1863 'csaknem; körülbelül | beinahe; annähernd' (Krizsa [szerk.] Vadr. 522)

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | (⊕) A szócsalád alapja feltehetően a *váltig*, amely a *vált* 'elkülönítés, elválasztás; döntés' szóból jött létre (ez önállóan nem adatolt származékszó a →*válik*-ből -*t* névszóképzővel) + -*ig* terminatívuszrag; vö. *fogytig* (→*fogy*), *untig* (→*un*) stb. Az eredeti jelentés 'a döntésig' lehetett; az adatolt jelentések ebből jöttek létre metonimikusan.

■ A **váltigen** származékszó. | (⊕) A *váltigen* a *váltig* szóból keletkezett -*n* határozóraggal, amely itt nyomatékösítő szerepben áll; vö. *mostan* (→*most*), *ottan* (→*ott*) stb.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) Más nyomatékösítő alak a *váltig*-ből -*lan* határozóraggal: *váltiglan* 'nagyon, folyton' (1791/: NSz.); vö. *holtiglan* (→*hal*¹). – A (R.) *választig* 'folyton folyvást; nagyon, hosszan, sokáig' (1553 u.: Monírók. 3: 67); *választigen* 'ua.' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.); a *választ* 'megkülönböztetés, különbségtétel' szóból keletkeztek, amely a *válasz* (→*választ*) változata.

📖 TESz. *váltig* a.; TNyt. 2/1: 588; EWUng. • Vö. *válik*

váltó **A:** 1812 *váltót* (NSz.) **J:** 'fizetési kötelezettségről kiállított, részben nyomtatott szövegű értékpapír | Wechsel als Wertpapier' – De vö. 1771 *Váltó írás* (NSz.); 1783 *váltó levelekkel* (NSz.); 1786 *váltó tzedula* 'ua.' (NSz.)

■ Különféle szószerkezetek jelzőjének önállósulása. | (⊕) A *váltó írás* (↑), *váltó levél* (↑), *váltó cédula* (↑) szóból keletkezett. Nemzetközi minta alapján alkotott tükörfordítások; vö. ném. *Wechselbrief*; ang. *bill of exchange*; fr. *lettre de change*; stb.: 'váltó'. – A magyarban a *váltó* szóból keletkezett a →*vált* '(csereértékben) kivált' + -ó folyamatos melléknévi igenévképzős alakjából és az *írás* (→*ír*), →*levél*, →*cédula* szóból. Az önállósodást a ném. *Wechselbrief* > *Wechsel* 'egy fajta értékpapír' is befolyásolhatta.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *cédula*, *ír*¹, *levél*, *vált*

valuta **A:** 1809 *Valuta* (MKurir 1809. ápr. 21.: 475); 1813/ *valuttában*, *valuta* (NSz.) **J:** 'vmely ország törvényes fizetési eszköze | (ausländische) Währung'

■ Nemzetközi szó. | (⊖) Ném. *Valuta*; ang. *valuta*; ol. *valuta*; stb.: '(külföldi) pénznem'. Az olasz nyelvi hatás által vált elterjedtté [< ol. *valere* 'értékes' (lat. *valere* 'jól van, ereje van')]. (⇒) A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *invalidus*, *valpót*, *velence*

vályog **A:** 1693 *vályog* (NySz.); 1774 *Vájog* (MNY. 57: 88); 1784 *vályag* (Baróti Szabó: KisdedSz. 56); 1795 *válog* (NSz.); 1798 *Vályokból*-is (NSz.); 1816 *Vályog* (Gyarmathi: Voc.);

1872 *Vályugot* (NSz.); NYJ. *vájjuk* (MNY. 57: 88); *vállog* (Nyatl.) **J: 1.** 1693 '(bél)sár; agyag | Kot; Lehm, Ton(erde)' (NySz.) (↑); **2.** 1774 'agyagos talaj | Lehmboden' (MNY. 57: 88) (↑); **3.** 1792 'égetetlen téglá, vályogtéglá | Lehmziegel' (Baróti Szabó: KisdedSz.)

■ Szlovák vagy ukrán jövevényszó. | (≡) Szlk. *vál'ok*, (N.) *valek*, *válek* 'agyagtégla, vályogtéglá'; ukr. *валяок* 'nedves agyagrög', (Kárp.) *валяокъ* 'agyagtégla, vályogtéglá' [< szláv **val-* 'görget, gurít, gurul, fordul <tárgyas>; gyúr, dagaszt']. Vö. még szbhv. (N.) *valjak* 'agyagtégla, vályogtéglá'; or. (N.) *валяковыи* 'szalmával kevert agyagból épített <fal>'; stb. (△) Nem kizárt, hogy a szó a szlovákból és az ukránból is bekerült magyarba. Az 1798-as változat a [4]-es tőtípus hatását tükrözi. A szó ma főleg 3. jelentésében használatos. – A (N.) *vályog* 'sodrófa, nyújtófa' (1835: TudGyűjt. 2: 33) végső soron ugyanarra az etimonra megy vissza; ez a szlk. *válek*, *válok* 'kis henger; sodrófa, nyújtófa' szóból jött létre.

📖 WeltSlav. 2: 72; MNY. 57: 88; TESz.; EWUng. • Vö. *valcer*

vályú A: 1121/ *Walus* [sz.] [szN.] (MNY. 23: 364); 1395 k. *valu* (BesztSzj. 838.); 1414 *Kwvalo* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 248); 1528 *waliw* (MNY. 31: 277); 1585 *Vállu* (Cal. 86); 1795 *válljuk* (NSz.); NYJ. *vájju*, *valló* (ÚMTsz.); *vájó* (MTsz.) **J: 1.** 1121/ 'csónak alakú, állatok etetésére, itatására szolgáló (fa)edény | Futter-, Tränktrog' # (MNY. 23: 364) (↑); **2.** 1414 ? 'csatornaszerű vájat, mélyedés | Rinne, Kanal' (Csánki: TörtFöldr. 2: 248), 1590 'ua.' (Szikszai Fabricius: LatMSzj.); **3.** 1688 'kis mozsár | kleiner Mörser' (HOkLSzj. 36) **Sz: ~s** 1121/ [HN.] (MNY. 23: 364) (↑)

■ Valószínűleg jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (≡) Csu. *vulā* 'fatörzs; puskacső', *valak*, (N.) *vulak* 'lefolyó, csatorna'; – Kāšy. *oluq* 'vályú, teknő, kis csónak'; tat. *ulaq* 'teknő, fefolyó, csatorna, vízvezeték'; stb. [török eredetű]. (△) A magyarba átkerült alak **valuq* vagy **valoq*; a szöveghez vö. →*apró*, →*tanú* stb. (△⇒) A magyarból: szbhv. *valov*; rom. *vălău*; stb.: 'vályú, teknő'.

📖 MNY. 3: 368; NéNy. 3: 249; TESz.; Ligeti: TörK. 40; EWUng.

vám A: 1146 ? *Wamma* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 413); 1247 *Wamosthelek* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 462); 1264/ *vamzob* (OkLSz.) **J: 1.** 1146 ? 'hely. ahol vámolnak, vámot szednek | Zollstelle' # (Györffy: ÁMTF. 2: 413) (↑), 1247 'ua.' (Györffy: ÁMTF. 3: 462) (↑); **2.** 1264/ 'dézsma, tized; használati adó, illeték | Zehent; Gebrauchsgebühr, -abgabe' (OkLSz.) (↑); **3.** 1522 'szállított áru(k) utáni illeték | Abgabe für Waren' # (OkLSz. *vásár-vám* a.) **Sz: ~os** 1247 [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 462) (↑) | ~**ol** 1557 *wamlas* [sz.] (LevT. 1: 249)

■ Jövevényszó egy iráni nyelvből. | (≡) Kperzsa *abām* 'kölcson; adósság <pénz>'; újperzsa *vām* 'ua.', *bām*, *ābām*, *āvām* 'adósság <pénz>', (R.) *fām*, *āfām* 'ua.'; kurd *wam* 'ua.' [tisztázatlan eredetű]. A kelet-európai kereskedelemmel már a honfoglalás előtt bekerülhetett a magyarba. (△) Az újperzsából való származtatás kevésbé valószínű. (△⇒) A magyarból: szbhv. (R.) *vam*, *vama* 'vám, útdíj'.

📖 Munkácsi: ÁKE.; TESz.; Ligeti: TörK. 169; EWUng.

vámpír A: 1786 *Vampierok* (NytudÉrt. 71: 83); 1794 *Vampír* (NytudÉrt. 71: 83); 1799 *Vámpir* (NSz.) **J: 1.** 1786 'a néphiedelem szerint az alvók vérét szívó személy, sírjából hazajáró szellem; kegyetlen, könyörtelen kizsákmányoló személy | blutsaugendes Nachtgespenst; gnadenloser Ausbeuter' (NytudÉrt. 71: 83) (↑); **2.** 1794 'egy fajta denevér | Art Fledermaus' (NytudÉrt. 71: 83); **3.** 1882 'démoni nő | Vamp' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Vampir*; ang. *vampire*; fr. *vampire*; szbhv. *vampir*, (N.) *upir*; stb.: 'vérszívó lény; egy fajta denevér'. A szerbhorvátban keletkezett [valószínűleg szláv eredetű; vö. blg. *vanup*; or. *унаир*; stb.: 'vámprir']. Az irodalmi nyelvből vált elterjedté. (⇒△) A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 NytudÉrt. 71: 83; TESz.; EWUng.

van¹ A: 1138/ *Mawag* [SZN.]; *Mauog* [SZN.] (MonStrig. 1: 90, 89); 1164 *numwog* [SZN.] (MNL (OL) Dl. 200615); 12. sz. vége/ *uogmuc*, *uola* (HB.); 13. sz. eleje/ *wagun* [□] (KTSz.); 13. sz. eleje/ *wala*, *uog*, *uolna* (KTSz.); 1372 u./ *vadnak* (JókK. 26); 1372 u./ *vagyon* [□] (JókK. 6); 1456 k. *vagan* [□] (SermDom. 2: 470); 1456 k. *vannak*, *voth* (SermDom. 2: 454, 126); 1490 k. *uain* [? ɔ: *uan*] (ÁbelSjz. 214b); 1604 *van* (Szenczi Molnár: Dict. *Gázeus* a.); 1645 *Vagynak* (CorpGr. 313); NYJ. *ólt* (MTsz.); *ult* (ÚMTsz.); *vajan* [□] (ÚMTsz.); *vaon*, *von* [□] (MTsz.) **J: 1.** 1138/ ? 'létezik, vhol található | sein, sich befinden' # (MonStrig. 1: 90, 89) (↑), 13. sz. eleje/ 'ua.' (↑); **2.** 12. sz. vége/ 'igei-névszói állítmány igei részeként' | {als Kopula}' # (HB.) (↑); **3.** [*vala*, *volt*, *volna*] 12. sz. vége/ 'összetett igealak részeként' | {als Hilfsverb zusammengesetzter Verbformen}' # (HB.); **4.** [*vkinek* ~] 1372 u./ 'vki bír, a tulajdona | haben' # (JókK. 14) **Sz: volta** 1372 u./ *yelenuoltam* 'lét(ezés), jelenvalóság | Sein, Wesen' (JókK. 37)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (T.) *āl-* 'lesz, van'; osztj. (V.) *wāl-* 'él, van, lakik'; zürj. (Sz.) *vel-* 'van; létezik'; votj. (Sz.) *vil-* 'van, létezik'; cser. (KH.) *āla-* 'van'; md. (E.M.) *ul'e-* 'ua.; lesz'; finn *ole-* 'van' [fgr. **bole-* 'van, lesz']. (≈) Megfelelői: török *bol-*; mong. *bol-*: 'ua.'. (△) A legrégebbi magyar tövátzat tartalmazott egy *l* hangot. A gy-hez vö. →*hogy*¹, →*így* stb. A *van*¹ korábbi *vagyon* változata tulajdonképpen egy, a deverbális *-n* névszóképzővel képzett származékszó, amely a még korábbi, feltehetően toldaléktalan igetőből keletkezett (vö. →*vagyon*). Ennek a változatnak az igei funkciója másodlagos keletkezésű, s összefügg a *vagy* alak E/2. személyének megszilárdulásával. A *van* (E/3.) viszonylag kései alakja elvonás a *vannak* (T/3.) igealakból, amely a régi *vagynak*, *vadnak* változatokból hasonulással keletkezett. (△) Névmási többől való keletkezése téves.

📖 Bárczi: SzófSz. *val-* a., *vol-* a., *vagy-* a.; TESz.; MSzFE.; Schlachter-Eml. 19; Benkő: ÁrpSzöv. 240; EWUng. • Vö. *avagy*, *-képpen*, *mi-*, *mi-*, *vagy*¹, *vagyon*, *vajon*, *valál*, *való*

van² → vagyon

vanálik † **A:** 1416 u./² *m̃g vanalnac* (MünchK. 53vb); 1456 k. *vanaljek* [▽] [*l-j*] (SermDom. 2: 556) **J: 1.** 1416 u./² 'meggyógyult | geheilt werden' (MünchK. 53vb) (↑); **2.** 1456 k. 'használ | benützen' (SermDom. 2: 556) (↑) **Sz: ~at** 1456 k. *vanalatra* 'előrejutás, gyógyulás, gyógyítás | Vorwärtskommen; Heilung' (SermDom. 2: 276) | **~atos** 1470 *vanalatus* '(fel)gyógyult | geheilt' (SermDom. 2: 237)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A magyar szókincs igen régi eleme. A szóvég képzőnek tűnik, de ez nem bizonyítható. A szó csak pár adatban érhető tetten és a 16. sz. már elavult lehetett.

📖 EWUng.

vandál **A:** 1559 *vandaloc* (Székely I.: Krón. 118); 1602 *vandalokat* [?✎] (MNy. 79: 246); 1602 *Vandalufok* (RMKtár. 27: 205) **J: <FN> 1.** 1559 'népvándorláskori keleti germán népcsoport | Wandle (Angehöriger eines ostgermanischen Volkes)' (Székely I.: Krón. 118) (↑); **2.** 1805/ 'Magyarországon és Ausztriában lakó szlovén, vend | Slowene in Ungarn und in

Österreich, Wende' (NSz.); **3.** 1807/ 'kíméletlenül pusztító ember | zerstörungswütiger Mensch' (NSz.) | <MN> **1.** 1799 'a szlovénokhoz, vendekhez tartozó, tőlük származó, rájuk vonatkozó | slowenisch, wendisch' (NSz.); **2.** 1816 'vad, kegyetlen, pusztító | wild, grausam' (NSz.)

vandalizmus **A:** 1806/ *vandalismusnak* (NSz.); 1876 *vandalizmust* (NSz.) **J:** 'kíméletlen rombolás, erre való hajlam | Wandalismus'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **vandál** latin jövevényszó, később nemzetközi szó is. | (≡) Lat. *Vandali* [többes szám], *vandalus* 'keleti germán néphez tartozó <az ókorban>' [tisztázatlan eredetű]; – ném. *Wandale*; fr. *Vandale*; ol. *vandalo*; stb.: 'vandál; kíméletlenül pusztító ember'. (⇒△) A magyarba nemzetközi szóként főleg a németből került. (△) A főnévi 2. jelentés a →*vend* szóval tévesen egyeztetve keletkezhetett; a főnévi 3. jelentéshez vö. a nemzetközi megfelelőket (↑). A szóvéghez vö. →*alán*, →*dán* stb.

■ A **vandalizmus** nemzetközi szó. | (≡) Vö. ném. *Wandalismus*; ang. *vandalism*; fr. *vandalisme*; stb.: 'vandalizmus'. A francia nyelvből terjedt el [tudatos szóalkotás a fr. *Vandale* (↑) alapján]. (⇒△) A magyarba főleg a németből került át.

📖 TESz.; EWUng.

vandalizmus → *vandál*

vándor → *vándorol*

vándorol [**1**] **A:** 1519 *vandorlok* [sz.] (JordK. 335); 1597/ *vándolni* [?] [sz.] (MNY. 80: 383); 1608 *Vándarló* [sz.] (NySz.); 1643 *vándorolhafs* [sz.] (Comenius: Jan. 92); 1875 k. *vándalló* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1519 '⟨személy, rendszerint gyalogszerrel⟩ huzamosan úton van; zárandokol | wandern; pilgern' # (JordK. 335) (↑); **2.** 1560 k. 'kóborol, céltalanul bolyong | herumstreichen' # (GyöngySzt. 1344.); **3.** 1838 '⟨tárgy⟩ huzamos ideig egyik embertől a másikig jut; kallódik | von einem zu dem anderen Menschen gelangen ⟨Gegenstand⟩; verkommen' (NSz.) **Sz:** **vándorló** 1519 (JordK. 335) (↑) | **vándorlás** 1727 *vándorlásban* (Mikes: TLev. 114)

vándor **A:** 1638 k. *Vandor* [SZN.] (MNY. 42: 78); 1643 *vándoroc* (Comenius: Jan. 209) **J:** <FN> 1638 k. ? 'vándor személy; zárandok | Wanderer; Pilger' # (MNY. 42: 78) (↑), 1643 'ua.' (Comenius: Jan. 209) (↑) | <MN> **1.** 1649 'változó, változásban levő | veränderlich' (NSz.); **2.** 1767 'olyan ⟨személy⟩, aki vmely célból vándorol | fahrend ⟨Person⟩; in andere Gegenden gelangend ⟨Anekdote, Motiv⟩' (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Circumcellio* a.); **3.** 1800 ? 'költöző ⟨madár⟩; lakóhelyét időnként változtató ⟨állat⟩ | ziehend ⟨Vogel, Tier⟩' (Márton J.: MNSz.–NMSz.), 1807 'ua.' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **vándorol** német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném., (kfn.) *wandern* 'gyalogol; bolyong, barangol; továbbadódik; stb.', (kor. úfn. h.) *wanndern* 'utazik, megy' [<ném. (kfn.) *wanten* 'forgat, teker, ismételten fordít']. (≈) Megfelelői: szbhv. *vandrovati* 'barangol, bujkál, csavarog'; cseh *vandrovat* 'ua.; húz <tárgyatlan>'; stb. (△) A *vándol* változat *rl* > *ll* hasonlással és rövidüléssel keletkezett a *vándorl*-tőváltozatban.

■ A *vándor* elvonás. | (△) A *vándorol*-ból lett elvonva. Szélesebb körben a nyelvújítás korában terjedt el.

📖 TESz.; EWUng.

vanília **A:** 1745 *Banilia* (NSz.); 1783 *Vániglia* (NSz.); 1788 *Vanillia* (NSz.); 1798 *Vanily* (NSz.); 1799 *vanill* (MNY. 43: 309); 1799/ *vanilla* (MNY. 43: 309); 1811 *vaníli* (NSz.); 1834 *vaníliapép* (NSz.); NYJ. *vanélia* (Bálint: SzegSz.) **J:** 'az orchideafélék családjába tartozó trópusi növény, ill. ennek ételek fűszereként használt illatos toktermése | Vanille (Vanilla planiflora)'

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Vanille*, (R.) *vanilla*, *banille*; fr. *vanille*; sp. *vainilla*; ol. *vaniglia*, (R.) *vainilla*, *vainiglia*; szbhv. *vanilija*; le. *wanilia*; stb.: 'vanília <növény, fűszer>'. Vö. még lat. (ú.tud.) *vanilla* 'ua.'. A spanyolból terjedt el [< sp. *vaina* 'hüvely, tok', a termés formája alapján]. (⇒) A magyarba az olaszból és németből került.

📖 TESz.; EWUng.

vánkos **A:** 1372 u./ *vankofok* (JókK. 86); 1395 k. *vankaf* (BesztSzj. 584.); 1405 k. *vanco* (SchlSzj. 1147.); 1490 k. *vancuo* (NagyvGl. 260.) **J:** **1.** 1372 u./ 'párna | Kissen' # (JókK. 86) (↑); **2.** 1593 'alátét; az, amin v. amiben vmi mozog, forog | Unterlage; Achslager, Achsschemel' (MNY. 62: 354)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.baj.-osztr.) *wangkuss*, *wangeküsse* 'vánkos' [< ném. (kfn.) *wange* 'arc, orca, pofa' + *kuss*, *küsse* 'vánkos']. (≈) Megfelelői (részben a magyarból): szbhv. (Kaj) *vanjkuš*, *vankuš*; szlk. *vankuš*, (N.) *vánkoš*; stb.: 'vánkos'. (△) A szövégi *s* arra utal, hogy az átvétel a 13. sz. végén mehetett végbe; vö. →*prés*. A metaforikus 2. jelentéshez vö. a →*párna* hasonló jelentésváltozását.

📖 Kniezsa: SzJsz. 776; NyK. 69: 199; TESz.; EWUng. • Vö. *vinkli*

vanna × **A:** 1548 *fyredøe vanna* (OkISz. *fürdő-vanna* a.); 1603 *vadna* (MNY. 80: 383); 1636 *Vonnakba* (MNY. 4: 181) **J:** **1.** 1548 'kád | Wanne' (OkISz. *fürdő-vanna* a.) (↑); **2.** 1596 'élelmiszer tárolására használt' fa- v. fémedény, bödön | Holz- od. Metalltönnchen (für Lebensmittel)' (OkISz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.kor. úfn. h.) *wanne*, – ném. *Wanne*: 'takarmánypácoló kád; mosókád, fürdőkád; sütésre használt ovális fémedény' [< lat. *vannus* 'takarmánypácoló kád', a lat. *ventus* 'szél' alapján]. (≈) Megfelelői: cseh *vana*; le. *wanna*; stb.: 'kád, vályú'. (△) A szó földrajzi elterjedése (északkeleti tájszavak) középnémet közvetítést sejtet. A szövégi *a*-hoz vö. →*cérna*, →*ciha* stb. A *vadna* változat elhasonulás útján keletkezett. A 2. jelentés metafora.

📖 MNY. 12: 315; TESz.; EWUng. • Vö. *véndely*, *ventilátor*, *viheder*

vánszorodik Δ **A:** 1577 k. el *vanzorodȳk* [▽] (OrvK. 202); 1750 föl *vánczorodván* [sz.] (MNY. 60: 494); NYJ. *elváncsorodik* (MTsz.) **J:** **1.** 1577 k. 'elsatnyul; elérőtlenedik | verkümmern; kraftlos werden' (OrvK. 202) (↑); **2.** [*fel-ik*] 1750 'feltápáskodik | auftaumeln' (MNY. 60: 494) (↑); **3.** 1750 'nehezen, erőtlően vonszolja magát | sich schleppen' (MNY. 60: 494)

vánszorog [1] **A:** 1611 *Vánfzorogni* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); 1716 *vánczorgot* elő (OkISz.); 1734 fel *ványszorogván* [sz.] (MNY. 58: 230); 1788 *vontzorgott* (NSz.); 1805 *vánszorog* (NSz.) **J:** **1.** 1611 'elsatnyul; elérőtlenedik | verkümmern; kraftlos werden' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); **2.** 1618 ? 'nehezen, erőtlően vonszolja magát | sich schleppen' # (NySz.), 1716 'ua.' (OkISz.) (↑); **3.** 1691 u. 'vhol hanyódik, teng-leng; csavarog | sein Leben fristen; sich herumtreiben' (MonÍrók. 8: 25); **4.** 1714 '⟨intézmény⟩ nem nagyon fejlődik, nem virágzik, csak tengődik | vegetieren (Organisation)' (ItK. 9: 319)

■ Származékszó egy relatív fiktív töből. | (△) A relatív tö -*r* gyakorító képzővel keletkezett. A szó belseji *sz* ugyancsak gyakorító képző. Az abszolút tö bizonytalan, esetleg finnugor eredetű, és a →*ványol* szócsaládjának tövével függhet össze. A szóvég -*odik* visszaható képző, -*rog* gyakorító képző; vö. *tántorodik*, *tántorog* (→*tántorgat*). Az igék 1. jelentéséhez vö. *ványad* (→*ványol*). A 2., 3. jelentés az 1.-ből magyarázható; vö. még *vergődik* 'vánszorog, vonszolja magát, tehetetlenül megy' (→*ver*). (⊖) Idetartoznak: *vánszorít* 'enyhít, mérsékel, gyengít' (1784: Baróti Szabó: KisdedSz. 101); *vánszorgat* 'felsegít, talpra állít' (1790: MNy. 6: 455); stb.

📖 MNy. 34: 240; TESz. *vánszorog* a.; EWUng. • Vö. *ványol*

vánszorog* → *vánszorodik

ványad* → *ványol

***ványol* × A:** 1602 *Ványalós* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 17. sz. eleje *vaniolo* [sz.] (Oklsz.) **J:** 1. 1602 ? '⟨laza gyapjuszövetet⟩ tömörít | walken, filzen' (Oklsz.) (↑), 17. sz. eleje 'ua.' (Oklsz.) (↑); **2.** [meg~ vkit] 1792 'megdögönyöz; megver, megüt | massieren; prügeln' (Baróti Szabó: KisdedSz.); **3.** 1838 'elkoptat, elnyű | verschleiben ⟨trans.⟩' (Tsz.); **4.** 1882 '⟨bőrt⟩ hajlékonyá tesz, a lábbeli formájához igazít | Schuhleder anpassen' (NSz.)

***ványad* Δ A:** 1675 *vánnnyadni* [sz.] (NySz.); 1815 *ványodni* [sz.] (NSz.); 1843 *ványadtak* [sz.] (NSz.); 1874 *ványhad* (CzF.) **J:** 1. 1675 'elsatnyul; elerőtlenedik | verkümmern; kraftlos werden' (NySz.) (↑); **2.** 1815 k. 'sápad | bleich werden' (Kassai: Bef. 101); **3.** 1874 'kopik, elnyűvődik | verschleiben ⟨intrans.⟩' (CzF.) **Sz:** ~t 1693 *Vánnnyadt* 'elsatnyult, legyengült | verkümmert' (NySz.); 1874 'kopott, elnyűtt, elhasznált | abgenutzt' (CzF.)

■ Származékszó egy fiktív töből. | (△) A szótő bizonytalan, esetleg finnugor eredetű; vö. finn *vanu-* 'összesűrűsödik, sűrűsödik v. képlékennyé válik', *vanutta-* 'kallóz, ványol, tömörít, gyúr, dagaszt'; észt *vanu-* 'kallóz, ványol; összemegy, zsugorodik ⟨anyag⟩; nemezelődik, filcesedik, vastagodik, megalvad' [fgr. **bañz-* 'üt, ver']. (△) A magyarázat gyengéje főleg az, hogy a megfelelők csak távoli rokon nyelvekben fordulnak elő. A szóvég -*l*, -*d* gyakorító képző. A *ványol* eredeti jelentése 'csap, ver, üt', ill. 'ütéssel puhít' lehetett; a további jelentések ebből fejlődhetnek ki. A *ványad* eredeti jelentése 'ütéstől puhul' lehetett, amelyből az 1., 2. jelentés metaforikus úton alakulhatott ki. Az alábbi jelentésfejlődéséhez 'csap, ver, üt' > 'elsorvad, elsatnyul' vö. *csappan* (→*csappant*). Ma főleg a *ványadt* származékszó használatos. (△) Török nyelvből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 Nyr. 43: 107; MNy. 34: 236; TESz. *ványad* a.; MSzFE.; StUASuppl. 1: 219; EWUng. • Vö. *vánszorodik*

***vápa* A:** 1263/ *agyaguapa* (Oklsz.); 1577 k. *vaapas* [sz.] (OrvK. 419); 1578 *lápáya* [?✍] (NySz.); 1809 *Bápás* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1263/ 'árok, gödör | Graben; Grube' (Oklsz.) (↑); **2.** 1560 k. 'mélyedés, bemélyedés | Vertiefung, Höhlung' (GyöngySzt. 3998.); **3.** 1604 'tócsa, mocsár | Pfütze; Moor' (Szenczi Molnár: Dict.)

■ Valószínűleg szláv jövevényszó. | (≡) Óe. szl. *vapa* 'mocsár, láp, ingovány; tó'; szln. (N.) *vápa* 'pocsolya, tócsa' [valószínűleg indoeurópai eredetű; vö. óind *vāpī* 'hosszúkás tó']. Vö. még le. (R.) *wapowiec* 'feneketlen hegyi ösvény, szakadék'. (△) A származtatás némileg megnehezített, mivel a szláv szó kevés nyelvből mutatható ki. Az első szótagi *á* hangzónyúlással

keletkezett, az *a*-s változat ezzel egyidejűleg volt használatos. A *vápa* és a $\rightarrow$ *láp* között fonetikai kölcsönhatás figyelhető meg. ⑥ A *vápa* tájszóként és különböző szaknyelvekben is él.

📖 K Sz. 7: 252; SzegFüz. 3: 139; MNy. 49: 200; TESz.; EWUng.

var **A:** 1395 k. *varf* Beka [ʔ ɔ: *varaf*] [sz.] (BesztSzj. 1111.); 1405 k. *var* (SchlSzj. 465.); 1551 *varr* (NySz.) **J:** 1. 1395 k. ? 'az állati bőrfelületnek színben is elütő, kiemelkedő foltja, bibircsókjá | Warze' (BesztSzj. 1111.) (↑), 1533 'ua.' (Murm. 925.); 2. 1405 k. 'sebekkel járó betegség; rüh | Hautkrankheit; Krätze' (SchlSzj. 465.) (↑); 3. 1416 u./² 'a hegedő seb érdes, barnás felülete | Schorf' # (MünchK. 75rb); 4. 1783 'növényi sérülés, betegség | Grind an Pflanzen' (NSz.) **Sz:** ~**as** 1395 k. ? 'bibircsókos (béka, gyík) | warzig (Kröte, Eidechse)' (BesztSzj. 1111.) (↑); 1533 'ua.' (Murm. 925.); 1405 k. ? 'sebes | schorfig' (SchlSzj. 2045.); 1510 'ua.' (MargL. 50) | ~**asodik** 1577 k. megh *varafodjyk* (OrvK. 270)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg belső fejlődés. | ⑤ Összefügghet a $\rightarrow$ *varr* szóval. Ha a $\rightarrow$ *varr* eredetileg igenévszó volt, a *var* szóban a névszói értékű tag őrződött meg; az igei értékű taghoz vö. $\rightarrow$ *varr*. Ebben az esetben a 3. jelentés volt az eredeti. Vö. még zürj. *wurjs*: 'varrás; begyógyult seb'. De azzal is számolni lehet, hogy a 'varrás, varrat' > 'var, pörk' jelentésváltozás metaforán alapul.

📖 NytudÉrt. 40: 50; TESz.; UEW. 584; EWUng. • Vö. *farkas-*, *ótvar*, *varacs*, *varr*

vár¹ **A:** 1184 ? *Warov* [sz.] [szn.] (MNL (OL) Dl. 208372); 1372 u./ *varj* meg (JókK. 10) **J:** 1. 1184 ? 'vkinek a megérkeztére, vminek a bekövetkezésére, megtörténésére számít, felkészül | warten; erwarten' # (MNL (OL) Dl. 208372) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 10) (↑); 2. 1372 u./ 'egy ideig nyugalomban van, marad, nem tesz semmit | abwarten; ruhig bleiben' (JókK. 67); 3. 1416 u./¹ 'remél; reménykedik, bízik vkiben | erhoffen; sich auf jmdn verlassen' (BécsiK. 87); 4. [főleg *el~*] 1526 e. 'számít vmi teljesítményre, megkíván, megkövetel vmit | erfordern' # (MNy. 43: 158); 5. 1825 'vkit érni fog vmi, részese lesz vminek | jmdm steht etw bevor' # (NSz.) **Sz:** ~**tatik** 1416 u./¹ *vartatic* 'várakozik | warten' (BécsiK. 253) | ~**tatván** 1416 u./² *keueffe vartatuan* 'röviddel azután, hamarosan | (kurz) darauf' (MünchK. 33vb) | ~**dalom** 1416 u./² *varodalmtol* 'várakozás, elvárás | Erwartung' (MünchK. 80rb) | ~**ás** 1456 k. *varasatol* (SermDom. 1: 53) | ~**atlan** 1574 *váratlan* <HS> (NySz.); 1585 <MN> (Cal. 544) | ~**akozik** 1527 *varankozafnak* [sz.] (ÉrdyK. 105) | ~**andós** 1590 *várandos* 'gyermeket vár, terhes, állapotos | schwanger' (NySz.)

■ Örökség az ugor korból. | ③ Vog. (T.) *ōr-* 'vár', (KK.) *ūr-* 'ua.; óvakodik, őrizkedik', (Szo.) *ūr-* 'vár; kímél' [ugor **barz-* 'megóv, őriz, vár']. ④ Az 1., 2. jelentések voltak az eredetiek; a 3., 4. jelentéshez vö. lat. *expectare* 'vár; elvár, remél, igényel'.

📖 TESz.; MSzFE.; EWUng.

vár² **A:** 1019/ *Zalawar* [HN.] (MNL (OL) Dl. 229992); 1055 *feheruuaru* [HN.] (TA.); 1086 *Waradi* [sz.] [szn.] (Györffy: DHA. I: 253); 1193 *war* (OkI Sz.) **J:** 1. 1055 'erődítmény, megerősített hely | Festung, Burg' # (TA.) (↑); 2. 1520 'uralkodói, főúri kastély | Schloß' (GyöngyGl. 36.); 3. 1887 'a hold udvara | Hof des Mondes' (Nyr. 16: 240)

■ Jövevényszó egy iráni nyelvből. | ③ Av. *vāra-* 'fedezet, véderő'; kperzsa *war* 'vár, erőd'; újperzsa *bār* 'fal, erőd, vár'; afgán *bāra* 'megerősítés; gát, sánc'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. óind *vṛṇōti* 'körülvesz, körülfog, védekezik']. ④ A magyarba egy iráni nyelvből került, amely pontosan nem meghatározható. ⑤ Az eredeti jelentés 'földgát, földsánc' lehetett.

☞ Munkácsi: ÁKE.; MSFOu. 151: 336; TESz.; Ligeti: TörK. 170; EWUng. • Vö. *lég-, mentsvár, vármegye, város*

varacs † **A:** 1395 k. ? *varf* Beka [? ɔ: *varaf*] (BesztSzej. 1111.); 1758 *Varacsos* békák [sz.] (NSz.); 1808 *Varats* (Sándor I.: Toldalék) **J:** 1. 1395 k. ? 'bibircsók (főleg békán) | Warze (bes. der Kröte)' (BesztSzej. 1111.) (↑), 1758 'ua.' (NSz.) (↑); 2. 1808 'kisebesedett bőrfelület | Schorf, Grind' (Sándor I.: Toldalék) (↑)

varacsk × **A:** 1577 k. *varaczkawal* (OrvK. 95); 1832 *Varacsk* (Kreszn.); 1838 *Varaczkos* [sz.] (Tsz.); NYJ. *varancskozsbéka* [sz.]; *varatykozsbéka* [sz.]; *varicskozsbéka* [sz.] (Nyatl. 636.) **J:** 1. 1577 k. 'kisebesedett bőrfelület; sebhely | Schorf, Narbe' (OrvK. 95) (↑); 2. 1742 'felületi egyenetlenség | Unebenheit' (NSz.); 3. 1784 'bibircsók (főleg békán) | Warze (bes. der Kröte)' (Baróti Szabó: KisdedSz. 90) **Sz:** ~os 1742 *varatskos* (NSz.)

varangyok × **A:** 1722 *varangyaki* [sz.] (MNY. 37: 131); 1792 *varangyékos*-béka [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. *Tsirke* a.); 1800 *varangyok* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1870/ *varangyikos* [sz.] (NSz.); 1874 *varancsag*, *varancsék* (CzF.); NYJ. *varancsokos* [sz.] (Nyr. 27: 494); *varangyagos* [sz.] (MTsz.) **J:** 1. 1722 'bibircsók (főleg békán) | Warze (bes. der Kröte)' (MNY. 37: 131) (↑); 2. 1800 'varangyos béka | Kröte' (Márton J.: MNSz.–NMSz.) (↑)

varangy **A:** 1788 *Varantsos* [sz.] (NSz.); 1793 *varontzos* [sz.] (NSz.); 1808 *Varangyos* [sz.] (Sándor I.: Toldalék); 1845 *varandok* (NSz.) **J:** 1. [jelzői értékben is] 1788 'bibircsók (főleg békán) | Warze (bes. der Kröte)' (NSz.) (↑); 2. 1799 ? 'a sebnek beszáradt felülete | Schorf, Grind' (NSz.), 1808 'ua.' (Sándor I.: Toldalék) (↑); 3. 1832 ? 'varangyos béka | Kröte' # (Kreszn.), 1843 'ua.' (Kunoss: UjdSzóf. 110); 4. 1846/ 'felületi egyenetlenség | Unebenheit' (NSz.); 5. 1856 'visszataszítóan rút, ellenszenves egyén | Greuel' (NSz.) **Sz:** ~os 1788 *Varantsos* (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **varacs** származékszó. | ☞ Az alapszó a →*var* 'szemölcs, dudor; var, ragya'; a megnevezés a varangy szemölcseire, ill. szemölcsös bőrére utal. A szóvég vagy -cs kicsinyítő képző (vö. →*kavics*), vagy -s melléknévképző, amely affrikálódott. Az első adat végső soron nem tartozik ide.

■ A **varacsk** származékszó. | ☞ A *varacsk* a *varacs*-ból jött létre -k kicsinyítő képzővel; vö. *tövisk* (→*tövis*).

☐ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ☞ A *varangyok*, ill. a *varangy* szó belseji *n*-je inetimologikus; a *varangyok*, *varangy cs* ~ *gy* hangcseréjéhez vö. →*göröngy*, →*roncsol* : →*rongyos* stb. A *varangyok* szóvégi *k*-ja ugyancsak kicsinyítő képző. ☹ Idetartozik: (N.) *varakos* 'szemölcsös, bibircsokos (a varangy bőre)' (1589: Úriszék 224).

☞ Nyr. 70: 154; TESz. *varangyos* a.; EWUng. • Vö. *var*

varacsk → *varacs*

varádics **A:** 1395 k. *varadich* (BesztSzej. 379.); 1531 *Wratych* koro (ItK. 87: 662); 1708 *Varádits* (Pápai Páriz: Dict.); 1728 *viradics* (MNY. 7: 374); 1833 *Garádits* (Kassai: Gyökerésző 2: 349) **J:** 'a fészkesek családjába tartozó növény: a margitvirág egyik fajtája | (zur Benennung versch. Korbblütler, zB. Rainfarn, Beifuß) (Chrysanthemum vulgare)'

■ Jövevényszó egy déli szláv vagy nyugati szláv nyelvből. | ☹ Szbhv. *vratič*; szln. *vratič*; cseh *vratič*; szlk. *vratič*; stb.: 'gilisztaűző varádics' [< szláv **vort-* 'fordít, átfordít; visszaad']. ☹ Megfelelői a keleti szláv nyelvekben is megvannak. ☞ A megnevezés alapja, hogy a közvélemény szerint ez a növény visszaadja a szüzességet. – A legtöbb változat a szó eleji

mássalhangzótorlódás feloldásával keletkezett. Tisztázatlan, hogy miért a *d* foglalta el az eredeti szó belseji *t* helyét. A *garádics* változat a hangalakilag hasonló →*grádics* népetimológiás hatására utalhat. ☉ A szó ma nyelvjárásokban és a botanikai szaknyelvben él.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 548; TESz.; EWUng. • Vö. *vereten*

varangy → *varacs*

varangyok → *varacs*

varázs **A:** 1405 k. *varafus* [sz.] (SchlSzej. 2015.); 1490 *varazrul* (SzalkGl. 83.) **J:** 1. [a nyelvújítás óta összetételi előtagként is] 1405 k. 'természetfölötti, mágikus eszköz mely esemény befolyásolására, ill. mágikus cselekmények sorozata | Zauber (in der Glaubenswelt des Volkes und der Naturvölker)' (SchlSzej. 2015.) (↑); 2. 1815 'varázsló | Zauberer' (NSz.); 3. 1830 'elbűvölő tulajdonság, báj, csáberő; személyes kisugárzás, báj, vonzerő | bezaubernder Reiz; persönlicher Zauber' (NSz.); 4. 1895 'vízi szellem | Wassergeist' (Ethn. 6: 102) **Sz:** ~**os** 1405 k. (SchlSzej. 2015.) (↑)

varázsol **[1]** **A:** 1416 u./¹ *varafolafert* [sz.] (BécsiK. 250); 1423 k. *varafloo* [sz.] (MNY. 77: 509); 1575 *vrábloit* [sz.] (Heltai: Krón. 17a); 1578 *wrassolnac* (NySz.); 1839 *verázsol* (MTsz.) **J:** 1. 1416 u./¹ 'varázslatot űz | zaubern' # (BécsiK. 250) (↑); 2. 1423 k. 'jósol | wahrsagen' (MNY. 77: 509) (↑); 3. [ma főleg *el~*] 1800 'bűvöl, varázslatos hatása van | bezaubern, behexen' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 4. 1838 'virraszt, éjszakázik | wach sein, übernachten' (Tsz.) **Sz:** **varázslás** 1416 u./¹ (BécsiK. 250) (↑) | **varázsló** 1423 k. (MNY. 77: 509) (↑) | **varázslat** 1577 k. *Varáflatnak* (OrvK. 315) | **varázslatos** 1845 *varázslatos* (MNY. 4: 256)

■ A szócsalád alapja, a **varázsol** jövevényszó egy déli szláv nyelvből vagy a szlovákból. | ☉ Blg. (N.) *вѣрѣся* 'varázsol'; szln. *vražiti* 'gyűlöl, áskálódik, acsarkodik; elvarázsol, megbabonáz, megigéz'; szlk. *vražiti* 'varázsol, kuruzslással foglalkozik, sarlatánkodik' [? < szláv **vorgъ* 'ellenség; ördög']. Vö. még le. *wróżyć* 'jósol, jövendöl'; or. *εποροχუმъ* 'ua.; varázsol'; stb. ☉ A 4. jelentés feltehetőleg azzal magyarázható, hogy a varázslást, szellemidézést főleg éjjel gyakorolták. – A leginkább a 3. jelentésében önállóan használatos *varázs* a *varázsol* szóból kétszer lett elvonva. Az egykori *varázs* ugyanis kihalt, és csak a nyelvújítás korában vonták el újból. Ez által keletkezett számos összetétel német mintára: *varázssíp* (1797: Szily: NyÚSz.); *varázss vessző* (1823: Szily: NyÚSz.); stb.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 548; TESz.; EWUng.

varázsol → *varázs*

varég **A:** 1138/ *Warang* [HN.] (MNY. 32: 132); 1138/ *Warung* [SZN.] (MNY. 32: 134); 1888 *waráng* (NSz.); 1896 *varägok*, *varingok* (PallasLex. *Normannok* a.); 1897 *Varégek* (PallasLex.) **J:** <FN> 1. 1138/ ? 'testőrként szolgáló zsoldos | Söldner als Leibwächter' (MNY. 32: 132) (↑); 2. 1896 '⟨Kelet-Európában:⟩ normann, viking ember | Waräger' (PallasLex. *Normannok* a.) (↑) | <MN> 1888 'a normannokat, vikingeket érintő, rájuk vonatkozó, velük kapcsolatos | die Waräger betreffend' (NSz.) (↑) – De vö. 1816 *Waräger* '⟨Kelet-Európában:⟩ normann, viking ember | Waräger' (Hübner: Lex. *Oroszok* a.); 1816 *Väringi* 'a normannokat, vikingeket érintő, rájuk vonatkozó, velük kapcsolatos | die Waräger betreffend' (Hübner: Lex. *Oroszok* a.)

■ Vándorszó. | (≡) Svéd *wäring*, *varäg*, *varjag*; izl. *våering*; ném. *Waräger*, (R.) *wäring*; oor. *варягъ*; or. *варяг*; lat. *Varini* [többes szám], (k.) *Varangus*, *Varingos* [többes szám, tárgyeset]; gör. (biz.) *βάρανγος*; arab *varank*; stb.: 'varég, viking ember'. Vö. még óész. germ. *waeringr* 'normann ember', tkp. 'skandináv kereskedő' [< óész. germ. *vár* 'hűség; szövetséges']. Az orosz nyelvi hatás által vált elterjedtté. Az elterjedésében szerepet játszhatott, hogy a középkorban a bizánci császár testőrségében varégek szolgáltak. (⇒△) A magyarba a régi adatok valószínűleg a latinból kerültek; ezek azonban csak a tulajdonnevekben adatoltak, így a főnévi 1. jelentés némileg bizonytalan. Az újabb népnévi adatok főleg a németből származnak.

📖 Györffy: MÁllEr. 88; EWUng. • Vö. *óriás*

varga Δ A: 1389 ? *Vorga* [SZN.] (MNY. 64: 328); 1389 *Varga* [SZN.] (Oklsz.); 1500 k. *vargha* (MNY. 50: 201); 1857 *verga* (MNyszet. 2: 417); NYJ. *věrga*, *vorga* (MTsz.) J: <FN> 1. 1389 ? 'lábbelikészítő iparos | Schuhmacher' (MNY. 64: 328) (↑), 1500 k. 'ua.' (MNY. 50: 201) (↑); 2. [főleg *cserző*~] 1389 ? 'tímár, bőrkikészítő iparos | Gerber' (↑), 1560 k. 'ua.' (GyöngySzt. 2404.); 3. 1838–1845 ? 'városi lakos | Stadtbewohner' (MNYTK. 107: 36), 1840 'ua.' (NSz.); 4. 1876 'kullancs | Zecke' (Nyr. 5: 231); 5. 1879 'görbe kés | krummes Messer' (Nyr. 8: 285); 6. 1887 'csomó a halászhálón | Knoten am Fischernetz' (Herman: HalK. 838); 7. 1898 '»elégtelen« osztályzat | die Note »ungenügend«' (Dobos: DiákSz.) | <MN> 1585 'durva, goromba, hitvány | 'grob, niederträchtig' (Cal. 102)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg egy fiktív tövű származékszó szófajváltása. | (△) Főnevesült melléknévi igenév lehet *-a* képzővel. A relatív tö feltehetőleg a →*varr* szóból *-g* gyakorító képzővel keletkezett. A →*varr* : *varga* etimológiai összefüggése mellett szól, hogy a cipőt főleg varrással készítették. Hasonló szemlélethez vö. lat. *suere* 'varr' > *sutor* 'cipész'; szláv **ši-* 'varr' > szbhv. (N.) *šavac* 'szabó'; cseh *švec* 'cipész'; szlk. (R.) *švec* 'cipész, csizmakészítő'; stb. (△) A főnévi 2., 3. jelentés metonímia az eredeti 1. jelentés alapján, a főnévi 5. jelentés talán a bőrmegmunkáláshoz tartozik, a 4., 6., 7. jelentés pejoratív jelentésváltozással keletkezhett. A melléknévi jelentés jelzői funkcióban fejlődhetett ki. – A cipő készítésével kapcsolatos szólás esetleg: *vargát fog, kap, ránt* 'megég, megperszelődik <cipő, lábbeli>' (1845: NSz.).

📖 TESz.; NytudÉrt. 92: 199; Rédei-Eml. 60; EWUng. • Vö. *vargabetű*, *varr*

vargabetű A: 1775 *varga betűt* (NSz.); 1847 *Vargabetű* (NSz.) J: 'kerülő út | Umweg'

■ Összetett szó. | (△) A →*varga* + →*betű* összetételi tagokból keletkezett, birtokos jelzős, jelöletlen alárendeléssel. A megnevezés valószínűleg azon alapul, hogy a csizmakészítő a bőrt betűformában, kagyargós vonalakban vágja. Az összetétel főleg különböző szó szerkezetekben használatos: *vargabetűt vet, kanyarít, csinál* stb. 'kerülőt tesz'. A régi kézművesség nyelvének szólásaihoz vö. még →*cserbenhagy, dugába dől* (→*donga*) stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *betű*, *varga*

vargánya A: 1584 k. *varga annya*, *varganya* (MNY. 58: 474); 1706 *Vargánya* (MNY. 2: 22); 1793/ *vérgánya* (NSz.); 1857 *vergánya* (MNyszet. 2: 417); NYJ. *věrgányo* (MTsz.) J: 'nagy, szürkés v. vörösesbarna kalapú, jóízű gomba | Herrenpilz, Steinpilz (Boletus impolitus; Boletus edulis)'

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. *vrganj*, *vrganja* [birtokos eset], *varganj*, *varganja* [birtokos eset] 'tinóru, vargánya' [vitatott eredetű ↓]. Vö. még szln. (N.) *vrgánj* 'ua.'. (△) A származtatás alapján a szerbhorvát szó birtokos esetű alakja került a magyarba. A származtatás

problémája, hogy az szerbhorvát alak eredete vitatott. A szb hv. *varganj* alak vagy a szb hv. *vrganj* szóra megy vissza vagy a magyarból vették vissza. Lehetséges, hogy a szb hv. *vrganj* szó a magyar *úrgomba* 'ua.' (1544: OklSz.) összetételből származik a szb hv. *-anj* rag kölcsönzésével; a hangtanához vö. esetleg →*orbánc*. A birtokos összetétel tagjai (→*úr* + →*gomba*, jelöletlen összetétel) arra utalnak, hogy ez a fajta gomba a jómódúak csemegéje volt; vö. ném. *Herrenpilz* 'vargánya'. De azzal is számolni lehet, hogy a szb hv. *vrganj* a szb hv. *vrg* 'tök', *vrž* 'csomó, görcs, tönk' szóval függ össze, és eredetileg 'eldobott dolog; kiszélesítés, kiöblösítés' jelentésében a szláv **vrg-* ~ **verg-* 'dob, vet' szóra megy vissza. ☉ Az első adat a →*varga* és az →*anya* népetimológiás hatására keletkezett.

☞ MNy. 58: 474; TESz.; Hadrovics: UEISk. 527; EWUng. • Vö. *gomba*, *úr*, *verbéna*, *verfelye*

varjú [5] **A:** 1138/ ? *voreod* [SZ.] [SZN.] (MonStrig. 1: 91); 1265 *Worreozowelgy* [HN.] (OklSz.); 1322 *Vorias* [SZ.] [SZN.] (NytudÉrt. 68: 151); 1329 *Woryupataka* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 71); 1333–1335 *Voras* [SZ.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 876); 1347 *Waryu* [SZN.] (OklSz.); 1395 k. *variú* (BesztSzj. 1187.); 1499 *Vargyas* [SZ.] [HN.] (MNy. 43: 261); 1788 *Varnyu* (MNy. 5: 239); 1808 *Vartyú* (NSz.); 1874 *vari* (CzF.); NYJ. *vardzsu* (ÚMTsz.); *varja* [□] (ÚMTsz.) **J:** 'a galambnál nagyobb, fekete-acélkék tollú, erős csőrű, fejlett agyvelejű madár | Krähe (Corvidae)' #

■ Örökség, uráli kori tő magyar képzéssel. | ☉ Vog. (KL.) *urin-jēkwä* (*jēkwä* 'asszony, nő'); osztj. (V.) *urñj*, (DN.) *wärñaj*: 'varjú'; – a tőhöz vö. még md. (E.) *varaka*, *varšej*, (M.) *varši*; finn *varis*, (N.) *vares*; lapp (N.) *vuorâžâs*, *vuorrâžâs*; – jur. *warñäe*; szelk. *kuerè*, *kēra*; kam. *barj*; stb.: 'ua.' [ugor **βar3-η3* 'ua.' (< uráli **βar3* 'ua.'; onomatopoetikus eredetű)]. ☉ Megfelelői: mong. *keriye* 'ua.'. ☉ A szóvég hangtanához vö. →*borjú*, →*gyapjú*.

☞ TESz.; MSzFE.; EWUng.

varkocs **A:** 1832 *varkotsokba* (TudGyűjt. 16/1: 35); 1833 *Varkotsba* (Kassai: Gyökerésző 2: 191); 1845 *vrekocsára* (NSz.); 1889 *vakorcsát* (NSz.); 1894/ *varkócsba* (NSz.); NYJ. *brëkocs* (MTsz.); *frëkocs* (ÚMTsz.) **J:** 'hajfonat, copf | Zopf'

■ Szlovák jövevényszó. | ☉ Szlk. *vrkoč*, (N.) *varkoč*, *brkoč*: 'fonat, copf' [tisztázatlan eredetű]. Vö. még szb hv. *vrkoč* 'piperkőc, jampec'; le. *warkocz* 'fonat, copf'; stb. ☉ A szóföldrajz egyértelműen alátámasztja a szlovákból való származtatást, mivel a szó a szlováksággal szomszédos nyelvjárásokban él; az irodalmi nyelvben is előfordul.

☞ Nyr. 33: 570; Kniezsa: SzlJsz. 549; TESz.; EWUng.

vármegye **A:** 1329 *Warmedye* [HN.] (Mező–Németh: SzSzHn. 115); 1504 *varmegjeben* (Századok 6: 478) **J:** **1.** 1329 'a királyi vár nemesi önkormányzattal rendelkező, nagyobb területű, közigazgatási egysége | Herrschaftsbereich einer königlichen Burg' (Mező–Németh: SzSzHn. 115) (↑); **2.** 1504 'a vármegyét igazgató szervezet | Komitat' (Századok 6: 478) (↑); **3.** 1504 k. 'a vármegye törvényhatósági egysége | Munizipalorganisation des Komitats' (MNy. 9: 444); **4.** 1644 'a vármegye által kiállított csapat, hadsereg | Heeresaufgebot des Komitats' (ItK. 11: 66)

■ Összetett szó. | ☉ A →*vár*² + →*megye* összetételi tagokból, birtokos jelzős, jelöletlen alárendeléssel keletkezett. Valószínűleg szólamhatár-eltolódással keletkezett a *Fehérvár-megye* típusú jelöletlen birtokos szerkezetekben (> *Fehér vármegye* 'ua.'). Az 1. jelentés lehetett az

eredeti. A vármegyék a nemesség független szervezeteiként a 11–13. sz.-ban jöttek létre. (⇒) A magyarból: szbhv. (R.) *varmedja* 'vármegye'; rom. (R.) *varméghe* 'ua.'.

TESz.; EWUng. • Vö. *megye, vár*²

város A: 1193 *Woroft* [sz.] [HN.] (ÓMOlv. 53); 1198 *Varos* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 732); 1224/ *Waras* [HN.] (Oklsz.); 13. sz. eleje/ *[v]arafat* (KTSz.); 1332–1335 *Vyuarus* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 153) **J:** 'a falunál, községnél nagyobb lélekszámú, forgalmasabb, közművesített, különleges jogállású, főleg ipari, gazdasági és kereskedelmi jellegű település | Stadt' # **Sz:** ~i 1405 k. *varafj* (SchlSzbj. 509.)

■ Származékszó. | (⇒) A →*vár*² szóból -s névszóképzővel keletkezett. Az eredeti *váras* változathoz, valamint a szó belseji *a* : *o* viszonyához vö. →*lábos*. A szó eredetileg melléknév lehetett; a főnevesülés igen korán végbemehetett. Főnévként egy szilárd, különleges jogokkal rendelkező, fallal körülvett, viszonylag sűrű lakosú települést jelölt. (⇒) A magyarból: szbhv. *varoš*, (Kaj) *varaš* 'város'; szln. (N.) *váraš* 'ua.': rom. *oraș* 'ua.'; albán *varrôsh* 'előváros'; stb.

TESz.; EWUng. • Vö. *bel-, császár-, elő*⁻², *-féle, fő*⁻¹, *mező*⁻¹, *szék-, vár*²

városiféle → *-féle*

varr A: 1225 ? *Worov* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1370 *Vorrow* [sz.] [SZN.] (Kázmér: CsnSz.); 1375 *Warrou* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1380 k. *farwaro* [? *u-v*] [sz.] (KönSzbj. 145.) **J:** 1. 1370 ? 'tűbe fűzött, szálas anyaggal összeerősít; varrással elkészít | (fertig)nähen' # (Kázmér: CsnSz.) (↑), 1380 k. 'ua.' (KönSzbj. 145.) (↑); 2. 1370 ? 'öltésekkel díszít, kivarr | sticken, ausnähen' (Kázmér: CsnSz.) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzbj. 609.); 3. 1559 'beszúr, beilleszt | einfügen' (Székely I.: Krón. 180a); 4. 1874 'hézagot betömve foltoz, megerősít; alkatrészekből összeállít | flicken; zusammenstellen' (CzF.); 5. 1887 'hálót) köt | Netze knüpfen' (Herman: HalK. 838) **Sz:** ~atlan 1416 u.² *varratlan* 'toldás nélküli, egyben szőtt | ' (MünchK. 106ra) | ~ás 1506 *varrafoknak* (WinklK. 292) | ~ogat 1527 *varrogathnaa* (ÉrdyK. 270) | ~ottas 1796 *varrottas* <MN> (NSz.); 1891 <FN> 'egy fajta magyar hímzés | Art ungarische Stickerei' (NSz.) | ~at 1836 *Varrat* 'varrás, heg, forradás | Naht' (Fogarasi: MNZsebsz.) | ~oda 1846 *varrodája* (PestiH. 1846. jún. 25.: 427); 1942 e. *varrodába* (ÉrtSz.)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Zürj. (Sz.P.KP.) *vur-*; votj. (Sz.K.) *vur-*; cser. (KH.) *ârye-* : 'varr' [fgr. **βork3-* 'ua.']. (⇒) Az esetleges igenévszói természethez az alapnyelvben vö. →*var*. A szó eredeti *r* hangja (vö. →*fordít*, →*nyereg* stb.) hangzóközi helyzetben megkettőződött (vö. →*forr*). Az 5. jelentéshez vö. →*varga* 'csomók a halászhálón'.

TESz.; UEW. 584; EWUng. • Vö. *var, varga*

varsa A: 1211 ? *Varsa* [SZN.] (Oklsz.); 1252 *Varsathu* [HN.] (Oklsz.); († 1061) 13. sz./ *Vorsadteue* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 424); 1356 *worsa* (Oklsz.); 1395 k. *verffe* (BesztSzbj. 313.); 1585 k. [ha]l *Veórse* (Gl.); 1649 *varzsával* [✍] (MNY. 6: 272); 1762 *varsa* (NSz.) **J:** 'vesszőből font, a halak betévedésére számító, tölcser alakú halfogó eszköz | Fischreuse' **Sz:** **vörsök** 1446 ? *Wersegd* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 37); 1829 *Vörsök* 'a varsa része; vesszőketrec | Teil der Fischreuse; Käfig aus Ruten' (TudGyűjt. 11: 96)

■ Szláv jövevényszó, esetleg az oroszból. | (≡) Or. *æpuaa*; – szbhv. *vrša*; szlk. *vrša*; stb.: 'varsa' [? < szláv **vrchъ* 'hegycsúcs, csúcs stb.']. (≡) Megfelelői: rom. *vîrșă* 'varsa'. (⇒) Ez a halászati szakszó talán a honfoglalás előtről származik az oroszból; vö. →*tanya*, →*zátony*. A

változatok hangrendi kiegyenlítődéssel keletkeztek veláris, ill. palatális irányba. – A moldvai népnyelvi *virse* 'ua.' későbbi külön átvétel a románból (↑).

📖 Melich: SzJIsz. 1/1: 174; AkNyÉrt. 20/3: 97; Kniezsa: SzJIsz. 550; TESz., *vörsök* a. is; EWUng.

várta Δ A: 1533 *Varta* (Murm. 25D1: ÚNySz.); 1704 *várdára* (MNY. 90: 374) J: 1. 1533 'őrhely | Warte' (Murm. 25D1: ÚNySz.) (↑); 2. 1574 k. '(véd)őrség; őrszem | Besatzung; Wache' (NySz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (kor. úfn.) *warte* 'vigyázó körülnézés, figyelés', – ném. *Warte* 'örtorony; kilátóhely' [indoeurópai eredetű; vö. lat. *vereri* 'tisztel, fél, retteg'; lett *vērt* 'néz, észrevesz'; stb.]. ⊗ Megfelelői: cseh (N.R.) *varta*; le. *warta*; stb.: 'örjárat, járőr, őr'. ⊕ A szó a közép-német közvetítésével katonai szakszóként került a magyarba. A szóvégi *a*-hoz vö. →*cérna*, →*ciha* stb. A 2. jelentés metonímia. ⊕ A magyarból: ukr. *варта* 'ua.'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *garázs, gárda, lord, panoráma, reverenda*

vartyog × A: 1604 *Vartyagoc* (Szenczi Molnár: Dict.); 1643 *vartyogo* [sz.] (Comenius: Jan. 40); 1702 *vartzogó* [sz.] (NySz.); 1705 *vratyogás* [sz.] (BercsLev. 504); 1818 *vortyogással* [sz.] (NSz.); 1854 *Vertyogni* [sz.] (NSz.); NYJ. *věrtýg* (MTsz.) J: 1. 1604 '⟨béka⟩ brekeg | quaken ⟨Frosch⟩' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); 2. 1790 'gagyog, fecseg | schwatzen' (NSz.); 3. 1818 '⟨madár⟩ káráló hangot ad | glucken ⟨Vogel⟩' (NSz.) (↑); 4. 1887 'szürcsölve, csámcsogva eszik | schlürfend, schmatzend essen' (Nyr. 16: 574); 5. 1888 'rotyog | brodeln' (Nyr. 17: 325); 6. 1901 'zsörtölődik | greinen' (MTsz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ Onomatopoetikus szóhoz hasonló hangalakhoz és funkcióhoz vö. →*karattyol*. A szóvég -g gyakorító képző. A szó belseji *ty* a hangutánzás játsszi eleme; vö. →*fortyan*, →*hortyog* stb.

📖 TESz.; Benkő: Fiktl. 53; EWUng.

vas A: 1093/ *Wofos* [SZN.] (MNL (OL) Dl. 208291, 81. old.); 1138/ *Wasas* [sz.] [SZN.]; *Wosas* [sz.] (MonStrig. 1: 91); 13. sz. közepe/ *uof* fcegegkel (ÓMS.); 1395 k. *vas* (BesztSzj. 454.) J: 1. 1138/ 'szürke színű fém; ebből az anyagból készült tárgy, eszköz, alkatrész | Eisen; Gegenstand, Gerät aus Eisen' # (MonStrig. 1: 91) (↑); 2. 1416 u.² 'lánc, bilincs | Kette(n), Schelle(n)' (MünchK. 4v); 3. 1416 u.³ 'kard; tör | Schwert; Dolch' (AporK. 112); 4. 1422 'kemény, szilárd tárgy | etw Eisenhartes' (Oklsz.); 5. 1876 'fillér, krajcár | kleines Geldstück' (Nyr. 5: 329) Sz: ~as 1138/ [szn.] (MonStrig. 1: 91) (↑); 1372 u./ *vaffasok* 'vasból való | eisern' (JókK. 126); 1590 'vaskereskedő | Eisenhändler' (MNY. 63: 100); 1704 'vértés, nehézlovas | Kürassier' (Pusztai) | ~al 1584 meg *wassallok* 'karddal harcol | mit einem Schwert kämpfen' (Úriszék 212); 1645 *vasalt* [sz.] 'vasalót használ, azzal (ki)simít | bügeln' (MHH. 24: 302); 1792 '(meg)bilincsel, megkötöz, leláncol, vásra ver | fesseln' (NSz.) | ~aló 1792 *vasaló* 'ruhák gyűrődésére használt, forró, fogantyúval ellátott simítóeszköz | Bügeleisen' (Baróti Szabó: KisdedSz. *vas* a.)

■ Örökség az uráli korból. | ⊕ Vog. (T.) *ätküš* 'ólom'; osztj. (V.) *wāγ* 'vas, fém' (különböző fémnevekben); pénz'; zürj. (Sz.P.) *ezjś* 'ezüst'; votj. (Sz.K.G.) *azveš* 'ua.'; ? cser. (KH.) *kərtñi-waž* 'vasérc'; md. (E.) *uške, viškä* 'huzal, drót, sodrony', (M.) *uškä* 'ua.; lánc'; finn *vaski* 'érc; réz; bronz'; lp. (norv.) *væi'ke* 'réz'; – jur. *ješe, weše* 'vas; pénz'; szelk. *kezi, kwezi* 'vas'; kam. *baza, waza* 'ua.'; stb. [uráli **baške* 'vmilyen fém']. ⊗ Megfelelői: tokhár *wäs, yasa* 'arany'.

⊕ A magyarban az adatolt 1. jelentés az elsődleges 'vmilyen fém' jelentésből jelentésszűküléssel jöhetett létre.

📖 KSz. 17: 26; MSFOu. 151: 339; TESz.; MSzFE.; IUSprK. 42; EWUng. • Vö. *ezüst, piszkafa, vas⁻¹, vas⁻², vaskó, vaskos, vastag*

vas-¹

I. ~szar † **A:** 1290 ? *Wozor* [HN.] (Fejér: CD. 7/3: 95); 1328 ? *Vassary* [HN.]; *Veszar* [HN.]; *Voszar* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 457); 1590 *Vas szar* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 5) **J:** 'vassalak | Eisenschlacke' – De vö. 1585 *Vasnak ... szara* 'ua.' (Cal. 956) | **~macska** **A:** 1395 k. *vas mochka* (BesztSzej. 273.) **J:** **1.** 1395 k. 'horgony | Anker' (BesztSzej. 273.) (↑); **2.** 1553/ 'horgas végű csáklya | Enterhaken' (Tinódi: Cronica R4b); **3.** 1708 'az, amire a kandallóban a tűzfát rakják, tűzbak; olyan vasállvány, amelyre a fazekat tették a tűz fölé | Feuerbock; Eisengestell über dem Feuer, auf das man die Töpfe stellt' (Pápai Páriz: Dict.) | **~saru** † **A:** 1685 *vas-saruk* (NySz.) **J:** 'a páncél, vért lábrésze, lábfejrésze | Fußstück vom Panzer'

II. ~verő † **A:** 1355 *Wosuereuzek* [HN.] (Oklsz.); 1506 *verewknek* (WinklK. 38r) **J:** **1.** 1355 'kovács | Schmied' (Oklsz.) (↑); **2.** 1506 'kalapács | Hammer' (WinklK. 38r) (↑) | **~gyűrő** **A:** 1429 *Vasgyuro* (Oklsz.); 1787 *Vasgyűrő* (NSz.) **J:** **1.** 1429 ? 'kalapács | Schmied' (Oklsz.) (↑), 1787 'ua.' (NSz.) (↑); **2.** [jelzői értékben is] 1803 'nagyon erős ember | sehr starker Mensch' (NSz.); **3.** 1835 'kérkedő alak | Großsprecher' (Tzs. *Bramarbas* a.)

III. ~szőrű † **A:** 1594 *Vas szőrű* [✓] (Oklsz.) **J:** 'vasszürke szőrű szarvasmarha | eisengraues Haar habend (Rind)' | **~deres** **A:** 1708 *vas deres* (Nyr. 22: 521) **J:** '(vas)fekete alapszínű (ló) | eisengrau (Pferd)' | **~fejű** × **A:** 1820 *vasfejű* (TudGyűjt. 4/3: 45); 1863 *vasfejű* (NSz.) **J:** 'sötétszürke (madár) | dunkelgrau (Vogel)'

IV. ~kalapos **A:** 1841 *vaskalapos* (Jelenkor 1841. jún. 26.: 204); 1848/ *vaskalapos* (NSz.) **J:** 'konzervatív gondolkodású (személy) | konservativ (Person)'

■ Tükörfordítás előtagja, azonos a →*vas* szóval. | ⊕ Az 1. és 2. csoportban levő szavak 'vasból készült' jelentésűek; az 1. csoportban jelzői értékben, a 2. csoportban jelöletlen tárgyi viszonyban állnak az utótaggal. A 3. és 4. csoport előtagjai elvontabb jelentést képviselnek: színeket, ill. tulajdonságokat jelölnek. A *vaskalap* 'merev, kemény, háromszögletű filckalap' (1835: Tzs. *Eisenhut* a.) amely a *vaskalapos* alapszava, a protestáns kollégiumi diáknyelvben a konzervatív felfogás szimbólumává vált. Utótagok (a címszók kivételével): *gyűrő* (→*gyűr*), *verő* (→*ver*), *szőrű* (< →*szőr*), *deres* (→*dér*), *fejű* (→*fej*²), *kalapos* (< →*kalap*).

📖 TESz. *vasderes* a., *vasgyűrő* a., *vaskalapos* a., *vasmacska* a.; EWUng. • Vö. *dér, fej², gyűr, kalap, macska, saru, szar, szőr, vas, ver*

vas-²

I. ~út **A:** 1824 *vasúton, vasútak* (HasznMul. 46: 363, 364); 1828 *vas Ut* (NSz.) **J:** **1.** 1824 'sínekkel ellátott pálya | Eisenbahn' # (HasznMul. 46: 363, 364) (↑); **2.** 1845/ 'vonat | Zug' (NSz.); **3.** 1879 'vasútállomás | Bahnhof' (NSz.) | **~szűz** Δ **A:** 1828 *vas szűz* ölelése (Aurora 2) **J:** 'szétnyitható, hosszú szegekkel v. éles késekkel bélelt, középkori kínzóeszköz | die eiserne Jungfer (Art Folterwerkzeug)' | **~pálya** Δ **A:** 1829 *vaspályát* (Uránia 2: 159) **J:** 'sínekkel ellátott pálya | Eisenbahn' | **~függöny** **A:** 1837 *vas függönyök* (Jelenkor 1837. ápr. 8.: 112); 1895 *vasfüggönye* (NSz.) **J:** **1.** 1837 'a színpadot a nézőtértől elszigetelő, felhúzható és leereszthető, ajtóval is ellátott nagy, tűzvédelmi bádoglemez | feuersicherer Vorhang im Theater' (Jelenkor 1837. ápr. 8.: 112) (↑); **2.** 1922 'az egykori, európai szocialista országoktól a szabad közlekedésnek nyugati határukon való megakadályozására létesített, szigorúan ellenőrzött (drót)akadály, védelmi rendszer | Grenzscheide zwischen polit Machtbereichen' (BpHírlap 1922. márc. 12.: 11) | **~utas** **A:** 1845 *vasutas* ... gép (MN) (NemzetiU. 1845. aug. 15.: 513); 1876

vasutasok <FN> (VasárnapiU. 1876. febr. 20.: 123) **J:** <MN> 'a vasúthoz, pályaudvarhoz tartozó | zum Bahnhof gehörend' (NemzetiU. 1845. aug. 15.: 513) (↑) | <FN> 'vasúti alkalmazott | Eisenbahner' (VasárnapiU. 1876. febr. 20.: 123) (↑)

II. ~fű A: 1838 *vasfü* (Tzs.) **J:** 'apró pirosas virágú gyógynövény, verbéna | Eisenkraut (Verbena officinalis)'

■ Tükörfordítás előtagja, azonos a →*vas* szóval. | ⊕ A tükörfordítások német minta alapján keletkezett összetett szók; vö. ném. *Bahnhof* 'pályaudvar', (R.) *eiserne Jungfer* 'vasszűz', *eiserner Vorhang* 'vasfüggöny', *Eisenkraut* 'vasfü'. A *vasfüggöny* 2. jelentésének elterjedéséhez a második világháború után az ang. *iron curtain* 'tűzbiztos függöny a színházban; politikai hatáskörök közti határvonal' és az or. *железный занавес* 'ua.' is hozzájárult, amely Európa politikai felosztására utal. A *vasfü* előtagja arra utal, hogy a növény leve bizonyos vasvegyületekre kémiaiilag hatással van. ⊖ Esetleg idetartozik: *vasorrú* 'vasból készült orra van' (1874: CzF.); amely a népmesékből ered, főleg a →*bába* utótagú szószerkezetekben.

📖 TESz. *vasút* a.; EWUng. • Vö. *fű¹*, *függ*, *pálya*, *szűz*, *út*

vásár A: 1055 *uuafara* (TA.); 1075/ *ʒobuflou wafar* [HN.] (MNL (OL) Dl. 235996); 1082 ? *Wafard* [HN.] (MNL (OL) Dl. 201173) **J:** 1. 1055 'vásárhely, vásártartás jogával rendelkező település, község | Marktflecken' # (TA.) (↑); 2. 1379 ? 'kijelölt helyen időszakosan tartott, nagyobb arányú adásvétel | Messe, (Kauf)handel' # (Oklsz.), 1416 u./² 'ua.' (MünchK. 42va); 3. 1796 'zűrzavar, kavarodás | Rummel' (NSz.) **Sz:** ~**os** 1345 *wasarus* (Oklsz.) | ~**ol** 1536 *wafarlanak wala* (Pesti: NTest. 160v)

■ Jövevényszó egy iráni nyelvből. | ⊖ Kperzsa *wāzār* 'vásár, piac'; szogd (manicheista) *w'crn* 'ua.'; újperzsa *bāzār*, *wājār*, *wāčār* 'ua., piactér, bazár' [valószínűleg iráni eredetű]. ⊗ Megfelelői: kalm. *učar* 'vásár, piac, bazár'; csag. *učar* 'ua.'; örm. *vačar* 'vásár, piac; kereskedelem, üzlet'; stb. ⊕ A magyarba átkerült alak **βāčār*; a magyar *s* kialakulásához vö. →*borsó*, →*keselyű* stb. A szó a pontuszi kereskedelem által kerülhetett az ősmagyar nyelvbe. A 3. jelentéshez vö. →*zsibvásár*. ⊕⇒ A magyarból: szbhv. (N.) *vášar* 'kiállítás, vásár; tolongás, tömeg, tolatkodás'.

📖 MSFOu. 151: 340; TESz.; Ligeti: TörK. 169; EWUng. • Vö. *bazár*, *pazarol*, *vásárfia*, *vásárnap*, *zsibvásár*

vásárfia A: 1660 k. *vásárfiát* (ItK. 11: 67) **J:** 'vásárban vett ajándék | Marktgeschenk'

■ Összetett szó. | ⊕ A →*vásár* + *fia* (a →*fű* E/3. személyű birtokos személyjeles alakja) tagokból keletkezett, birtokos jelzős alárendeléssel. Hasonló keletkezés módhoz vö. →*barátfüle*, *istennyila* (→*isten-*) stb. Az utótag a 'vhonnan származó, jövő 'személy' jelentésre vezethető vissza, így az összetétel eredeti jelentése '(ajándék, vásárfia) a vásárról, búcsúból származó' lehetett. – Ugyanazzal az utótaggal: *búcsúfia* 'búcsújáráson vett ajándék, búcsúban vett ajándék' (1845: NSz.); *angyalfia* 'karácsonyi ajándék' (1882: NSz.); stb. – A szó ritkán az utótagban is előfordul birtokos személyjel nélkül: (R.) *vásárfi* 'vásárfia' (1808: Sándor I.: Toldalék).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fű*, *vásár*

vásárnap A: 1405 k. *vafarnap* (SchlSzej. 145.); 1506 *vafaarnapon* (KL. 17.); 1508 *vofarnapeleuth* (MNY. 9: 86); 1539 *weffarnap* (KL. 187.); NYJ. *vėsárnop* (MTsz.) **J:** <FN> 1405 k. 'a szombat és a hétfő közötti nap | Sonntag' # (SchlSzej. 145.) (↑) | <HSZ> 1456 k. 'a szombat és a hétfő közötti napon | am Sonntag' # (SermDom. 2: 160)

■ Összetett szó. | (⊕) A →*vásár* + →*nap* szavakból keletkezett, birtokos jelzős, jelöletlen alárendeléssel. A keletkezés módjához vö. →*hónap*. Hasonló szemlélethez más nyelvekben vö. oszm. (R.) *bazar-güni*; az. *basar-güni*: 'vásárnap', tkp. 'vásárnap'. – Az előtag fokozatosan különült el a →*vásár* szótól, amelyre az első szótagi eltérő magánhangzók is utalnak. Az eredeti szófaj főnév volt; a szerzetlen formában való határozói használathoz vö. →*holnap*, →*tegnap*. Az összetétel még a magyarság keresztény hitre térítése előtt keletkezhetett. Először bizonyosan a vásártartással kapcsolatos munkaszüneti napra vonatkozott, később a keresztényeg hetenkénti ünnepnapját jelölte.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fehér-, nap¹, vásár, virág-*

vásik A: 1430 k. *megwaslalt* [sz.] (SchlSzej. 2157.); 1512 k. *wassobtaknak* [ɔ: *wassotbaknak*] [sz.] (WeszprK. 147); 1527 *vafothfagokath* [sz.] (ÉrdyK. 291); 1838 *vásik* [v] (NSz.); 1895 *vás* (NSz.) **J: 1.** 1430 k. 'fog fanyar v. savanyú ételtől' érzéketlenné v. kellemetlenül érzékennyé válik | *abgewetzt werden*; *verderben* (haupts. *Zähne*)' (SchlSzej. 2157.) (↑); **2.** [*bele~ik a foga*] 1540–1553 'vmely vállalkozása kudarcot vall | *mißglücken*' (RMKT. 6: 83); **3.** [főleg *~ik a foga vmire*] 1554 'nagyon vágyik vmire | *wünschen, etw zu bekommen*' (NádLev. 13); **4.** 1667 'bevájódik, belemélyed vmibe | *sich einsenken*' (Lippay: PosoniK. 3: 82); **5.** 1897 'apránként elkél, elfogy | *nach und nach ausgehen, schwinden*' (MTsz.) **Sz: ~lal** 1430 k. *vaflalvan* [sz.] 'megköszörül, lekoptat | *abwetzen*' (SchlSzej. 2157.) (↑); 1510 [sz.] 'fáraszt, kínozt | *quälen, peinigen*' (MargL. 46) | **~lik** 1430 k. *meguaslany* [sz.] 'lecsiszoltá, lekopottá válik, elromlik, tönkremegy | *abgewetzt werden, verderben*' (SchlSzej. 2151.) | **~ott** 1512 k. 'szertelenkedő, rendetlen, csintalan | *ungezogen*' (WeszprK. 147) (↑); 1560 k. 'kopott | *abgewetzt*' (GyöngySzt. 257.)

■ Valószínűleg örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (T.) *ašk-* '(össze)geregelyez, összeránt; lekapar, ledörzsöl, levakar'; osztj. (Vj.) *wocaytd-, wočəyə-*, (O.) *osi-* 'vakar, kapar'; zürj. (Sz.) *vuštj-* 'vakar, kapar, dörzsöl'; votj. (Sz.K.) *vušt-* 'ua., esztergál, farag' [fgr. **bačz-* 'vakar, kapar, dörzsöl']. (⊕) A fgr. **č > m. s* hangváltozáshoz vö. →*fűst*, →*kés* stb. A szó visszaható jelentése a visszaható igeképzőként értelmezett *-ik* szóvégződéssel függ össze. A *vásott* (↑) befejezett melléknévi igenév 'neveletlen' jelentése arra utal, hogy a szónak egy elvont 'erkölcsileg elromlik' jelentése is volt; vö. szintén →*romlik*. Az 5. jelentés a →*váj* népetimológiás hatására jött létre.

📖 NyK. 53: 260; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *váj, vés*

vaskó × A: 1649/ *vaskoknak* (MNY. 80: 383); 1767 *Vaskó* kés (Pápai Páriz–Bod: Dict.); 1789 u. *vatskóval* (Ethn. 65: 215); 1863 *Vaska* (Krizsa [szerk.] Vadr. 522) **J: 1.** 1649/ 'nyeletlen, rossz kés | heftloses, altes Messer' (MNY. 80: 383) (↑); **2.** 1777 'kard, szablya | *Säbel*' (NSz.); **3.** 1840 'csizmatisztító szerszám | *Kratzeisen zum Stiefelputzen*' (NSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A →*vas* 'vasból készült eszköz; kard' szóból keletkezett *-kó* kicsinyítő képzővel; vö. *pejkó* (→*pej*), *szánkó* (→*szán*²) stb. A 1. jelentés lehetett az eredeti. A 3. jelentés egy rossz kés sajátos felhasználásával magyarázható. (⊖) Valószínűleg nem tartozik ide: (N.) *vaskó* 'egy halfajta'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vas*

vaskos A: 1746 *vaskos* (NSz.); 1778 *Vacskos* (MNY. 71: 381); 1838 *Vaczkos* (Tsz.); NYJ. *vacakos* (MTsz.) **J: 1.** 1746 'izmos, erős | *kräftig, stark*' (NSz.) (↑); **2.** 1778 'köpcös; zömök | *stämmig; untersetzt*' (MNY. 71: 381) (↑); **3.** 1821 'öblös, mély (hang) | *volltönend, tief*

⟨Stimme⟩' (NSz.); **4.** 1826 'igen nagy | sehr groß' (NSz.); **5.** 1840 'otromba, durva | derb, drastisch' (NSz.); **6.** 1844/ 'sűrű, tömör ⟨étel⟩ | dick, steif ⟨Speise⟩' (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg származékszó. | (⊕) Talán a →*vas* szóból keletkezett. A képzési mód szabálytalan és szokatlan; de vö. *nehézkés* (→*nehéz*). A megnevezés a vas tömörsége és súlya közti hasonlóságon és a zömök testalkaton, ill. az olyan formájú tárgyakon alapulhat. A jelentésekhez vö. még →*vastag*.

📖 MNy. 17: 192; TESz.; EWUng. • Vö. *vas*

vastag **A:** 1451 *Vasthagh* [SZN.] (Oklsz.); 1456 k. *vaftaghoth* (SermDom. 2: 748) **J:** **1.** 1451 ? 'nagy átmérőjű, keresztmetszetű | dick' # (Oklsz.) (↑), 1456 k. 'ua.' (SermDom. 2: 748) (↑); **2.** 1531 'erős; szilárd | stark; fest' (ThewrK. 165); **3.** 1545 'erőtéljes, izmos | kräftig' (RMKT. 2: 175); **4.** 1577 k. ? 'kövér, jól táplált | beleibt; feist' (OrvK. 73), 1625 'ua.' (HOklszj. 163); **5.** 1582 'sűrű, tömény | dicht' (NySz.); **6.** 1607 ? 'durva; otromba | grob; derb, plump' (Nyr. 14: 171), 1668 'ua.' (NySz.); **7.** 1750 'mély ⟨hang⟩ | tief ⟨Stimme⟩' (Wagner: Phras. *gravis* a.); **8.** 1761 'ostoba | blöd' (NSz.); **9.** 1803 'tompá | stumpf' (NSz.); **10.** 1815 k. 'terhes ⟨nő⟩ | schwanger' (Kassai: Bef. 115) **Sz:** ~**szik**, ~**odik** 1578 meg *vastagoszic* (NySz.); 1585 Meg *vastagodom* [ɔ: *vastagodom*] (Cal. 564)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg származékszó. | (⊕) Esetleg a →*vas* szóból keletkezett. A képzésmód szabálytalan és szokatlan; vö. →*vaskos*. A megnevezés a vas szilárd, tömör állapota, minősége és bizonyos dolgok közti hasonlóságra utal. A 10. jelentéshez vö. még fr. *gros*, *grosse* [nőnem] 'vastag; durva; terhes'.

📖 TESz.; NytdÉrt. 92: 204; EWUng. • Vö. *vas*

vaszar × **A:** 1290 ? *Wozor* [HN.] (Fejér: CD. 7/3: 95); 1403 ? *Vazar* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 259); 1796/ *Vaszar* (Kassai: Bef. 116); 1914 *vaszor* (Herman: Pászt. 336) **J:** 'nemi szerv ⟨hím és nőstény lóé, tehéné⟩; ennek része | Geschlechtsorgan ⟨eines Hengstes, Stiers bzw. einer Stute, Kuh⟩; Teil dieses Geschlechtsorgans'

vaszara × **A:** 1570–1580 *vaszarajában* (MNy. 64: 232); 1656/ *vaszorájában* (NySz.); NYJ. *faszura* (ÚMTsz.); *vacorája* (MTsz.) **J:** 'nemi szerv ⟨hím és nőstény lóé, tehéné⟩; ennek része | Geschlechtsorgan ⟨eines Hengstes, Stiers bzw. einer Stute, Kuh⟩; Teil dieses Geschlechtsorgans'

■ A szócsalád alapja, a **vaszar** ismeretlen eredetű. | (⊕) A *vaszara* ebből jött létre -a E/3. személyű, birtokos személyjellel; vö. *zúza* (→*zúz*²), →*epe* stb. (⊕) A →*vas* + →*szar* összetételből való magyarázata hangtani okokból kevésbé valószínű.

📖 TESz. *vaszara* a.; Nyr. 109: 363; EWUng. • Vö. *vaszarkodik*

vaszara → *vaszar*

vaszari → *vaszarkodik*

vaszarkodik × **A:** 1585 *vaszarkodas* [sz.] (Cal. 670); 1645 *vaszarkodik* [▽] (NySz.); NYJ. *vaszalkodik* (MTsz.) **J:** 'erőlködik, megerőlteti magát | sich anstrengen'

vaszarodik × **A:** 1869 *vaszarodik* [▽] (AkNyÉrt. 1/7: 23) **J:** 'erőlködik, megerőlteti magát | sich anstrengen'

vaszari × **A:** 1897 *vaszari* (MTsz.) **J:** 'erőlködő | sich anstrengend'

■ Származékszó. | (△) Az alapszó a →*vaszar* lehet. A szóvég *-odik*, *-odik* gyakorító-visszaható képző, ill. *-i* játszi kicsinyítő képző; vö. *agyarkodik* (→*agyar*), *álmodik* (→*álmom*), ill. *csali* (→*csal*). A szó jelentéstani oka esetleg az állatok hágása közbeni erőlködése lehetett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vaszar*

vaszarodik → *vaszarkodik*

vászon [4] **A:** 1464 *Wazon* [SZN.] (Kázmér: CsnSz.); 1507 *waznatt* (Oklsz.); 1599 *Vaszony* (MNY. 67: 229) **J:** 1. 1464 'len-, kender- v. vékony pamutfonálból (vászonkötéssel) szőtt szövet | Leinwand' # (Kázmér: CsnSz.) (↑); 2. 1843 'ilyen anyagra festett kép | Gemälde auf Leinwand' (NSz.); 3. 1916/ 'vetítövászon | Bildwand' (NSz.)

■ Valószínűleg jövevénytörzs, de az átadó nyelv bizonytalan. | (≡) Az etimon végső soron az óírani *vanhana-* 'ruha, szövet' szóval függhet össze [indoeurópai eredetű; vö. óind *vāsana-* 'ruha'; lat. *vestis* 'ruházat'; stb.]. (△) A szó valószínűleg a kereskedelemmel már a honfoglalás előtt bekerült a magyarba. A 2., 3. jelentés metonímia.

📖 MSFOu. 151: 340; TESz.; EWUng. • Vö. *gála*, *vászoncseléd*

vászoncseléd Δ **A:** 1809 *Fejér-vász.[on] tseléd* (NSz.); 1834 *vászoncseléd* (NSz.) **J:** 'nő, asszony | Frau'

■ Összetett szó. | (△) A →*vászon* + →*cseléd* 'nőszemély, fehérnő' összetételi tagokból keletkezett, jelzői alárendeléssel. Az előtag az ősi, női viseletre, színezetlen lenvászon ruházatra utal; vö. még *fehércseléd* (→*fehér-*). A →*vászon* szó 'festetlen, színezetlen, fehér' jelentésben más összetételekben is előfordul; vö. *vászonkorsó* 'festetlen korsó' (1794: NSz.); *vászonfazék* 'máz nélküli edény' (1820: NSz.); stb. (◊) Hasonló megnevezések: *vászonnép* 'nőszemély, fehérnő' (1777: NSz.); *vászonszemély* 'ua.' (1876: Üstökös 1876. ápr. 29.: 213); stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *cseléd*, *vászon*

vatalé × **A:** 1416 u.¹ *vatale* (BécsiK. 289); 1558 Fa *watoley* (Oklsz.); 1587 *watolait* (Oklsz.); 1708 *Vataléj* (Pápai Páriz: Dict.); 1735 *Vatalé* (MNY. 1: 362); 1800 k. *vatallér* (MNY. 50: 210); 1854 *vatola* (NSz.); NYJ. *fatalé*, *vatali* (MTsz.); *vatalérból* (ÚMTsz.) **J:** '(fából készült) folyadéktartó edény, pl. palack, csobolyó | (hölzerner) Behälter für Flüssigkeiten, Tragfäßchen'

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A hangszerkezethez vö. *ganaj* ~ →*gané*, →*paraj* ~ *paré*. A *fatalé*, *vatallér* változat a népetimológia eredménye lehet.

📖 TESz.; EWUng.

vatelin **A:** 1907 *vatelin* (PNapló 1907. febr. 17.: 42); NYJ. *vatēlin* (NytudÉrt. 67: 160) **J:** 'vattaszerű, meleget tartó bélésanyag | Wattelin'

■ Német jövevénytörzs. | (≡) Ném. *Watteline* 'vattaszerű szövetbélés' [a ném. *Watte* 'laza puffos halom selyemből, pamutból stb.' alapján; vö. →*vatta*]. (≡) Megfelelői: cseh *vatelin*; le. *watolina*; stb.: 'vatelin'. (△) Az *in* szóvéghez vö. →*muszlin*, →*puplin* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vatta*

vatta **A:** 1818 *Vatta* (NSz.); 1828/ *vatával* (NSz.); NYJ. *batta* (ÚMTsz.) **J:** 'vékony gyapotszálak tömegéből álló, egészségügyi, háztartási, ipari célokra használt, puha, fehér anyag | Watte'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Watte* 'laza puffos halom selyemből, pamutból stb.' [? < holl. *watten* 'ua.' ? < fr. *ouate* 'ua.']. (≈) Megfelelői: szbhv. *vata*; cseh *vata*; stb.: 'ua.'. (△) A *batta* változat szó eleji *b*-je a bajor-osztrák közvetítésével kerülhetett a magyarba. A szóvégi *a* hanghelyettesítés eredménye; vö. →*cérna* →*ciha* stb. (⊖) Idetartozik: (R.) *vattiroz* 'vattával bélel, kitöm' (1806/: NSz.), ez a ném. *wattieren* 'ua.' szóból származik.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vatelin*

váz **A:** 1416 u./¹ *uaz* (BécsiK. 116); 1565 *uászhoz* (NySz.); 1577–1580 *váss* (NySz.); 1700 *láz* (Nyr. 71: 16); 1839 *vázu* [□] (MTsz.); NYJ. *vájz* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1416 u./¹ 'madárijesztő | Vogelscheuche, Popanz' (BécsiK. 116) (↑); **2.** 1559 'báb, figura | Puppe, Figur' (Sztárai: ComLep. 37); **3.** 1577–1580 'rémalak, rémkép; árny | Schreckgestalt; Gespenst' (NySz.); **4.** 1643 ? 'csontváz | Skelett' (Comenius: Jan. 53), 1647 'ua.' (NNyv. 3: 130); **5.** 1831 'gondolatmenet, keret | Schema, Gedankengang' # (Szily: NyÚSz.); **6.** 1873/ 'építményben) tartószerkezet | Gestell, Gerüst' # (NSz.) **Sz:** ~**ol** 1794 *Vázolás* [sz.] (NSz.) | ~(**o**)**lat** 1831/ *vázolat* (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Jövevényszónak tűnik, de idegen nyelvi megfelelők nem találhatóak. – A *láz* változathoz vö. →*lék*, →*vápa*. Az eredeti jelentése 'egy fajta alakzat' lehetett. Az 5., 6. jelentések nyelvújítási eredetűek.

📖 TESz.; EWUng.

váza **A:** 1800 *Vazokra* (NSz.); 1809 *vázákkal* (NSz.); 1875 *vásók* (NSz.) **J:** 'virágtartó edény | Vase' #

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Vase*; ang. *vase*; fr. *vase*; ol. *vaso*; stb.: 'váza (vágott virágnak)', a franciában és az olaszban 'edény; urna' is. A franciából terjedt el [lat. *vas* 'edény']. (⇒△) A magyarba a franciából és a németből került. (△) A *váza* szóvége hanghelyettesítéssel jött létre. (⊖) Idetartozik: (R.) *vása* 'edény' (1796: NSz.), ez a latinból származik; vö. lat. (e.) *vasa sacra* [többes szám] 'szent edények, templomi edények'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fajansz, faszol*

vazallus **A:** 1664 *vazallusságát* [?✍] [sz.] (MNY. 90: 374); 1759 *Vasalusi* (NSz.); 1814/ *vasalljává* (Kazinczy: Lev. 11: 374); 1818 *Vazallusává* (NSz.) **J:** [jelzői értékben is] 'alattvaló; hűbéres | Untertan; Lehensmann, Vasall'

■ Latin jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Lat. (k.) *vasallus*, (h.) *vasallus*: 'hűbéres személy'; – vö. még ném. *Vasall* 'ua.'. A latinban a lat. (k.) *vassus* 'a cselédséghez tartozó, szolgáló' szóból, mely a gallból ered. (≈) Megfelelői: ang. *vassal*; fr. *vassal*; stb.: 'hűbéres személy'. (△) A korábbi változatok hangzóközi *zs*-jének kiejtéséhez vö. →*bazsalikom* stb.; a szó belseji *z*-s alakhoz vö. →*bazilika* stb. A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus* stb.

📖 TESz.; EWUng.

vazelin A: 1878 *vaseline* (PNapló 1878. jan. 5.: [4]); 1884 *Vaselina* [□] (MagyLex. 15: 548); 1891 *vazelin* (NSz.); NYJ. *vazalin* (ÚMTsz.) **J:** 'egészségügyi, műszaki célokra használt, sárgásfehér, kenőcsszerű anyag | Vaselin(e)'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Vaselin, Vaseline*; ang. (am.) *vaseline*; fr. *vaseline*; ol. *vasel(l)ina*; stb.: 'vazelin'. Az amerikai angolból terjedt el [< ang. (am.) *Vaseline* 'félíg folyós szénhidrogén elegyének márkaneve']; tudatos szóalkotással keletkezett a ném. *Wasser* 'víz' és a gör. *έλαιον* 'olaj; kövérség, zsírtartalom' alapján, a kémiai szaknyelvben gyakori *-in(e)* képzővel]. (⊕) Az alaktanához vö. →*glicerin*, →*lanolin* stb. – A magyarba elsősorban a németből került át; a szövegi *a* hanghelyettesítés eredménye.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hidra, olaj, véce, vidra, víz*

vécé A: 1932 *Wécés* [sz.] (PestiH. 1932. jún. 19.: 31); 1934 *vécé* (Nyr. 99: 82); NYJ. *véc, veve, véce* (Bálint: SzegSz.) **J:** '(vízöblítéses) illemhely | Wasserklosett' # **Sz:** ~**zik** 1959 *vécézésnél* [sz.] (Kortárs 3/6: 847); 1972 *vécézik* 'szükségét végzi, vécén ül | das Klosett aufsuchen' (ÉKsz.) – De vö. 1909 *W. C.-nek* '(vízöblítéses) illemhely | Wasserklosett' (Toldy G.: Varázsrontó 389)

■ Betűszó. | (⊕) A magyar kiejtés alapján a *WC* (↑) hangkapcsolat az angol *water-closet* 'vízöblítéses véce' kifejezés tagjainak kezdőbetűjével azonos. (≈) A rövidítés megfelelői: ném. *WC*; ang. *W.C.*; fr. *W.C.*; stb.: 'ua.'. (⊕) A magyar szóhoz hasonló keletkezésmódhoz vö. *tévé* (→*televízió*) stb.

📖 Nyr. 99: 80; TESz.; EWUng. • Vö. *klozett, vazelin*

vecsernye A: 1416 u.³ *wechernyek* (AporK. 189); NYJ. *věcsěrnje, vēsěrnje* (ÚMTsz.); *vecsörnye* (Bálint: SzegSz.) **J:** 1. 1416 u.³ 'délutáni, esti istentisztelet a katolikusoknál | Vesper' (AporK. 189) (↑); 2. 1553 'este, a vecsernye ideje | Abend, Vesperzeit' (RMKT. 3: 124)

■ Szláv jövevényszó, esetleg szerbhorvátból vagy szlovénból. | (≡) Szbhv. *večernja*; szln. *večernja*; – szlk. *večiereň*; or. *вечерня*; stb.: 'esti istentisztelet' [az eredetéhez vö. →*vacsora*]. (⊕) A horvátból vagy a szlovénból való származtatás mellett szól, hogy a magyar szó az egyházi terminológiához tartozik. A 2. jelentés metonímia.

📖 Melich: SzJlsz. 1/2: 408; Kniezsa: SzJlsz. 551; TESz.; EWUng. • Vö. *vacsora*

vecsín † A: 1592 *Wechyn* (MNY. 67: 212); 1607 *vecsinek* (MNY. 67: 212); 1630 *Vecsinnyek* (MNY. 67: 212) **J:** 'román szabados | rumänischer Freigelassener'

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *vecin* 'szomszéd; jobbágyp' [< lat. *vicinus* 'szomszéd']. (⊕) A szó egy régi román népcsoportozáshoz tartozókat jelölte az erdélyi Fogarásból.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vicinális*

véd A: 1462 k. *vegh* [*d-j*] (MNY. 14: 136); 1660 *videlmez* [sz.] (NySz.); 1787 *véteni* [sz.] (NSz.); NYJ. *megvít* (MTsz.) **J:** 1. 1462 k. 'óv, őriz | verteidigen, (be)schützen' # (MNY. 14: 136) (↑); 2. 1668 'vmely álláspontot' ellenérvekkel szemben támogat, erősít; (vitában, perben) vkinek az ügyét, érdekét képviseli | vertreten (Meinung); für jmdn od. etw eintreten' # (NySz.) **Sz:** ~**elem** 1513 *wedelmez* [felszólító módban] [sz.] (CzechK. 189) | ~**elmez** 1513 [felszólító módban] (CzechK. 189) | ~**telen** 1794 *védetlen* (Szily: NyÚSz.) | ~**enc** 1815 *Védencz* (Szily:

NyÚSz.) | ~**nök** 1834 *Védnök* (Kunoss: Szóf. 74) | ~**ekezik** 1842 *védekezett* (Regelő 1842. febr. 5.: 88)

■ Örökség a finnugor korból. | ⊕ Osztj. (Ni.) *wat-*, (Kaz.) *want-* 'megnéz, ránéz'; zürj. (Sz.Lu.) *vidlj* 'néz, megszemlél; megtapint, megtapogat; megvizsgál, tesztel <ételt>' [fgr. **βántz-* 'lát, megnéz']. ⊕ A szó belseji **nt* > m. *d* hangváltozáshoz vö. →*fed*, →*köd* stb. A 'lát' : 'megóv, véd' jelentéstani viszonyhoz vö. →*vigyáz*; vö. még votj. *ut'-* 'megnéz, megszemlél; vigyáz, odafigyel' : 'óv, őriz, megvéd'. – A későbbi származékszavak főleg a nyelvújítás korában keletkeztek.

📖 NyK. 60: 99; TESz.; UEW. 564; EWUng. • Vö. *honvéd*, *ön-*², *utó-*, *ügyvéd*, *véd-*

véd-

~**fal** † **A:** 1791 *véd falairól* (MNY. 4: 421) **J:** 'védőfal | Schutzmauer' | ~**angyal** **A:** 1794 *Védangyala* (NSz.) **J:** 'őrangyal | Schutzengel' | ~**jegy** **A:** 1863 *védjegyekkel* (PNapló 1863. ápr. 11.: [4]) **J:** 'az áru valódiságát bizonyító, törvényesen védett jel | Schutzmarke' | ILYENEK MÉG: ~**szent** 'védőszent | Schutzheilige(r)' (1815: NSz.); ~**vám** 'védővám | Schutzzoll' (1833: NSz.)

■ Tükörfordítások előtagja, a →*véd* alapján megalkotva. | ⊕ A tükörfordítások német minta alapján keletkezett összetett szók: *Schutzmauer*, *Schutzengel*, *Schutzmarke* stb. – Az előtag folyamatos melléknévi igenévi értékű; vö. →*jár-*, →*lát-* stb. – A magyar összetétel analógiájára keletkezett további szavak: *véderő* 'fegyveres erők összessége' (1817: NSz.); *védegylet* 'egyesület az érdekek megóvására' (1844: NSz.); stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *angyal*, *fal*², *jegy*, *utó-*, *ügyvéd*

vedel **A:** 1772 *Vedeli* (Kreszn.); 1794 *vedell* (NSz.); 1874 *vedél* (CzF.); NYJ. *védél*, *vederj* (MTsz.) **J:** 1. 1772 'mohón iszik | saufen, einschlürfen' (Kreszn.) (↑); 2. [*be~ is*] 1897 'mohón eszik, fal; túlságosan jóllakik | fressen; sich überfressen' (MTsz.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg származékszó. | ⊕ Az alapszó a *vid-* (a →*víz* töváltozata) lehet; a szóvég *-l* igeképző; vö. *kezel* (→*kéz*), *szemel* (→*szem*) stb. A *z ~ d* hangváltakozáshoz vö. →*büdös*, →*édes*. A szó belseji *e* a *veder* (→*vödör*) analógiájára az *i*-t helyettesítheti. A magyarázat nehézsége, hogy a *vedel* szó belseji *i*-s változata nem mutatható ki. – A 2. jelentés játszi metafora.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *víz*

vedlik **A:** 1784 *vedlem* [▽]; *Vedlett* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 96); 1815 k. *vetlik* (Kassai: Bef. 120) **J:** 1. 1784 '⟨állat⟩ bőre felső rétegét, tollát, szőrét, pikkelyét folyamatosan leveti | sich häuten; sich haaren' # (Baróti Szabó: KisdedSz. 96) (↑); 2. 1798 'haja, szőre hullik; bőre hámlik | die Haare verlieren; sich abhäuten' (NSz.); 3. [*vmiből ~ik*] 1806/ 'kezd kibontakozni vmiből | sich allmählich freimachen, sich entfesseln' (NSz.); 4. 1851 '⟨vmely tárgynak⟩ felületi rétege lehull, lemállik; ⟨ruhanemű⟩ kopik, silányul | verwittern, abbröckeln; verschleifen (intrans.)' (NSz.); 5. 1852 '⟨ember⟩ lerongyolódik, tönkremegy | herunterkommen (Mensch)' (NSz.); 6. [*vmivé*, R. *vmire ~ik*] 1891 'mássá válik | sich als etw entpuppen' (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ Valószínűleg a →*vet* 'dob, hajít; fektet, helyez' igéből *-lik* gyakorító-visszaható képzővel. A szó belseji *tl ~ dl* hangváltakozáshoz vö. →*mándli*, *pántlika* (→*pántli*) stb. ⚡ Nem tartozik ide: (N.R.) *verdik* 'a szőrét, tollait elveszti, leveti a bőrét' (1645: NySz.), ez a →*ver* származékszava.

📖 MNY. 24: 345; TESz.; EWUng. • Vö. *vet*

vég **A:** 1055 *uuege* (TA.); 1086 ? *Veged* [SZN.] (MNL (OL) Dl. 208421); 1193 *vegag* [HN.] (MNL (OL) Dl. 27); 1194 ? *wiguhomoc* [HN.] (MNL (OL) Dl. 33); 1287 *Hydwyge* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 317); 1416 u./¹ *véget* (BécsiK. 104) **J:** <FN> **1.** 1055 'vminek (térben) befejező része; vmi széle, határa | räumliches Ende; Rand' # (TA.) (↑); **2.** 1362–1365 'szövött anyag göngyölege | Stück (Stoff)' (MNY. 10: 428); **3.** 1416 u./¹ 'folyamat, állapot, cselekvés befejeződése; idő befejező szakasza | Schluß; zeitliches Ende; Ende des Lebens, Tod' # (BécsiK. 104); **4.** 1456 k. 'közvetett cél | Zweck' (SermDom. 2: 518); **5.** [~ek] 1535 k. 'a török hódoltság korában az országnak a török birodalommal határos részei | Reichsgrenze Ungarns während der Türkenherrschaft' (MonÍrók. 3: 129); **6.** 1598 'mód; mérték, mennyiség; feltétel, körülmény | Weise; Maß; Bedingung' (NySz.) | <MN> 1193 'a végén található, végső; a végén levő, utolsó | sich am Ende befindend; am Ende liegend' # (Oklsz.) **Sz:** ~**ez** 1372 u./ meg *vegeze* 'elhatároz | beschließen' (JókK. 77); 1372 u./ 'elintéz, befejez, véghez visz | erledigen, beenden' (JókK. 75) | ~(**e**)**zet** 1372 u./ *vegezetyn* 'vég, befejezés | Ende, Schluß' (JókK. 38); 1372 u./ 'elhatározás | Entschluß' (JókK. 31); 1791 'sors | Schicksal' (Szily: NyÚSz.) | ~**ezetlen** 1372 u./ *vegezetlen* 'vég nélküli, végtelen | endlos' (JókK. 34) | ~(**e**)**zetes** 1416 u./¹ *vegèzetes* 'előre rendelkezik, elrendel | (vor)bestimmt' (BécsiK. 167); 1837/ *végzetes* 'sorszerű, végzetszerű | schicksalhaft' (NSz.) | ~**es** 1449 *Weges* [SZN.] (Oklsz.) | ~**ső** 1468 *Wegsew* [SZN.] (Oklsz.) | ~**i** 1469 *Falwegy* [SZN.] (Oklsz.) | ~**ezik** 1474 *Meg vegeznek* 'bevégeződik, befejeződik | enden' (BirkK. 8) | ~**zés** 1528 *végezesek* 'határozat | Beschluß' (SzékK. 137) | ~**telen** 1529 e. *vegtelen* 'vég nélküli | unendlich' (VirgK. 12); 1792 'vég nélküli kiterjedés | das Unendliche' (NSz.) | ~**let** 1792 *végletnek* (Szily: NyÚSz.) **R:** ~**esleg** 1372 u./ *vegefleg* 'végleg | endgültig' (JókK. 124) | ~**ezetül** 1416 u./² *végèzetol* (MünchK. 76va) | ~**re** 1527 *wygre* 'végül | endlich' (Heyden: Puerilium 55) | ~**tére** 1621 *vegtére* 'ua.' (Szenczi Molnár: Dict.) | ~**ül** 1639 *vegûl* (NySz.) | ~**leg** 1832 *Végleg* (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség a finnugor korból. | ⊕ Vö. finn *viime* 'az utolsó; utoljára, végül; legutóbbi, múlt'; észt *viimane*, *viimne* 'utolsó' [fgr. *βine 'vég, vége vminek'].

⊕ A magyarázat a távoli rokonság miatt bizonytalan. A szó belseji *η > m. g hangváltozáshoz vö. →ég², →jég stb. A főnévi 2. jelentés magyar fejlődésűnek tűnik, de a jelentéstani háttér tisztázatlan maradt. A melléknévi jelentés a főnév jelzői használata következtében alakult ki.

⊕⇒ A magyarból: szbhv. *vig*; rom. (N.) *vig*: 'a szövet, anyag vége'.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *elvégre*, *fel*⁻¹, *szegről-végről*, *utó*-, *végett*, *végig*

vegetáció → **vegetál**

vegetál **A:** 1794 *vegetaló* [sz.] (NSz.); 1795 u./ *vegetálni* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1794 'nyomorúságosan éledegél, tengődik | kümmerlich dahinleben' (NSz.) (↑); **2.** 1800 'fejlődik, növekszik, gyarapodik (növény) | gedeihen (Pflanzen)' (NSz.)

vegetáció **A:** 1808/ *vegetationak* (NSz.); 1877 *vegetáció* (NSz.) **J:** **1.** 1808/ 'alapvető életfunkció; nyomorúságos tengődés, éledegélés | grundlegende Lebensfunktion; kümmerliches Dahinleben' (NSz.) (↑); **2.** 1833/ 'a növényzet növekedése; a növényzet összessége | Pflanzenwuchs; Gesamtheit von Pflanzen' (NSz.)

vegetatív **A:** 1821 *vegetativa* [lat. -a végződéssel] (TudGyűjt. 5/3: 10); 1900 *vegetativ* (Tolnai: MagySz.); 1926 *Vegetatív* (Horovitz: IdSzMagy.) **J:** **1.** 1821 'akarattal, tudattal nem befolyásolható (életfunkció) | nicht dem Willen unterliegend (Lebensfunktion)' (TudGyűjt. 5/3: 10) (↑), 1937 'ua.' (PHLex.); **2.** 1821 'fejlődő, növekedő; a növekedést elősegítő, támogató | gedeihend; das Wachstum fördernd' (TudGyűjt. 5/3: 10) (↑)

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagjai, a **vegetál**, **vegetáció** latin jövevényszók. | (≡) Lat. *vegetare* 'élénkít; vidít; ingerel, izgat' [< lat. *vegere* 'mozgásba hoz; élénk, eleven'] | lat. *vegetatio* 'üditő mozgás; a növényzet növekedése'. (≈) Megfelelői: ném. *vegetieren*, *Vegetation*; fr. *végéter*, *végétation*; stb.: 'fejlődik, növekszik'; 'nyomorúságosan éldegél', 'a növényzet növekedése; növények összessége'.

■ A **vegetatív** nemzetközi szó. | (≡) Vö. ném. *vegetativ*; ang. *vegetative*; fr. *végétatif*; stb.: 'növényi; nincs alávetve az akaratnak'. (⊖) Idetartoznak: *vegetabilis* 'növényi' (1793: NSz.); *vegetáriánus* (1874–1876: NSz.).

EWUng. • Vö. *vigília*

vegetatív → **vegetál**

véggett A: 1563 *Veget* (MNY. 63: 100); 1580 *wegett* (MNY. 63: 100); NYJ. *végött*, *víggett* (MTsz.) J: <NÉVUTÓ> 1. 1563 'céljából, érdekében | wegen, zwecks' # (MNY. 63: 100) (↑); 2. 1575 'miatt, következtében | infolge, halber' (Heltai: Krón. 25) | <HSZ> 1. [birtokos személyjellel] 1630 'miattam, miattad stb. | meinethalber, deinethalber usw.' (Simonyi: Hat. 2: 274); 2. 1786 'végül, a végén | endlich' (NSz.); 3. [birtokos személyjellel] 1872 'kedvemért, kedvedért stb. | meinetwillen, deinetwillen usw.' (NSz.)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (⊕) A →*vég* 'cél, vég' szóból keletkezett *-t* (> *-tt*) helyraggal; vö. *miatt* (→*miá*). Eredetileg célfogalomként szolgált, amelyből az okhatározói funkció kialakult; hasonló jelentésváltozáshoz vö. *miatt*. (⊖) Ugyanebből az alapszóból *-re* szublatívuszraggal: *végre* 'vmi céljából, végett'; vö. 1456 k. *mý ueghre* 'miért? mi okból?' (SermDom. 2: 518).

Klemm: TMondt. 248; Sebestyén: Névut. 91; TESz.; EWUng. • Vö. *vég*

végig A: 1372 u./ *vegiglen* (JókK. 145); 1416 u./¹ *vegíg* (BécsiK. 269); NYJ. *vígeslen-vígig* (MTsz.) J: 1. 1372 u./ 'cselekvés, állapot befejeződéséig, megszűntéig | bis zum Schluß' # (JókK. 145) (↑); 2. 1527 'teljesen, egészen, minden részletében | gänzlich, bis ins Einzelste' # (ÉrdyK. 520); 3. 1577 k. 'vminek hosszirányú kiterjedésén a végéig haladva; vmi mentén | längs bis ans od. zum Ende; entlang' # (OrvK. 37)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (⊕) A →*vég* 'vég, befejezés; vég, lezárás' szóból keletkezett *-ig* terminatívuszraggal; vö. →*alig*, →*mindig* stb. A *végiglen* változat szóvégi *len* eleme nyomatékosító funkciójú; vö. *eddiglen* (→*ez*¹), *estvéleiglen* (→*est*) stb. A 18. sz. végétől a szó feltűnt igekötői (1771 *végig hirtzolták* (NSz.)), ill. névutói (1777 *tsúrdúl ortájukon végig a' ... könyhullatás* (NSz.)) funkcióban is; az utóbbi mindig *-n* határozóraggal ellátott főnévvel áll.

Sebestyén: Névut. 118; TESz.; EWUng. • Vö. *vég*

vegzál Δ A: 1585 *vexallia* [l-j] (MNY. 65: 85); 1723 *vexálni* [sz.] (MNY. 60: 494); 1808 *Vekszálni* [sz.] (NSz.); 1890 *zegváll* (AkNyÉrt. 15/3: 10); 1913 *vegzál* (Horváth: HSz.); NYJ. *vakszál* (MTsz.) J: 'zaklat, háborgat | behelligen, belästigen, vexieren'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *vexare* 'ráncigál, rángat, ráz; megver, ütleget; terhel, zaklat, kínoz, gyötör' [vö. lat. *vehere* 'visz, szállít, hord, hajt stb.']. (≈) Megfelelői: ném. *vexieren*; fr. *vexer*; stb.: 'ugrat, ingerel'. (⊖) Idetartozik: (R.) *vexa* 'alkalmatlankodás, zaklatás, terhelés' (1706: Nyr. 92: 228); ez valószínűleg a lat. (k.h.) *vexa* 'ua.' szóból keletkezett vagy esetleg elvonás a *vegzál*-ból.

vegy → *vegyít*

vegy-

I. ~tan A: 1833 *vegytan* (Bugát–Schedel: OrvSz.) **J:** 'kémia, vegyészet | Chemie' | **~szer A:** 1839 *vegyszerrel* (Hirnök 1839. febr. 25.: [4]); 1846 *Vegyszerészeink* [sz.] (NSz.) **J:** 'kémiai anyag | chemischer Stoff' | **~konyha A:** 1843 *vegykonyhának* (PestiH. 1843. nov. 23.: 807) **J:** 'laboratórium | Laboratorium' | ILYENEK MÉG: **~jel** 'az elemek tudományos betűjele | chemisches Zeichen' (1845: PestiH. 1845. márc. 13.: 170); **~érték** 'az a 0-tól 8-ig terjedő szám, amely kifejezi vmely elemnek azt a tulajdonságát, hogy egy atomja hány hidrogénatomot tud lekötni v. vegyületeiben helyettesíteni. | Valenz' (1852: PNapló 1852. máj. 28.: [3])

II. ~bontás A: 1833 *Vegyibontás* (Bugát–Schedel: OrvSz.) **J:** 'kémiai elemzés | chemische Analyse' | **~tisztá A:** 1842 *vegytisztaságu* [sz.] (NSz.) **J:** 'hozzá nem tartozó anyagoktól mentes | chemisch rein' | **~tisztító A:** 1885–1886 *vegytisztító* intézethez (MSzalón 3/5: 335); 1908 *vegytisztító* (NSz.) **J:** 'vegytisztítással foglalkozó üzem, iparos | chemische Reinigungsanstalt; Angestellter darin' | ILYENEK MÉG: **~bomlás** 'vegyület, kémiai anyag bomlása | chemisches Sichzersetzen' (1844: Tudtár 16/9: 140); **~elemzés** 'kémiai szempontú elemzés, vizsgálat | chemische Analyse' (1857: PNapló 1857. dec. 19.: [3])

■ Összetételi előtag, azonos a **vegy** (→*vegyít*) szóval. | ☞ Az 1. csoport tagjai közt jelzői, ill. birtokos, a 2. csoport tagjai közt határozói viszony áll fenn. Az összetételek nyelvjárási alkotások. – Az utótagok (címszók kivételével): *tan* (→*tanít*), *szer* (→*szer²*), *bontás* (< →*bont*), *tisztító* (< →*tisztá*).

TESz.; EWUng. • Vö. *bont, konyha, szer², tanít, tisztá*

vegyes → *vegyít*

vegyész → *vegyít*

vegyít A: 1676 *vegyíteni* [sz.] (Cseh: LovOrvK.); 1805 *vëgyít* (NSz.); 1838 *Vigyít* [sz.] (Tsz.); NYJ. *ögyit, vidít* (MTsz.) **J:** 1. 1676 'kever, elegyít | mischen, mengen' # (Cseh: LovOrvK.) (↑); 2. 1790 ? 'különböző érzelmi elemeket' társít | verbinden, fühlen (zB. Furcht und Staunen, Haß und Liebe)' (NSz.); 1794 'ua.' (NSz.); 3. [*~i magát*] 1804 'beleavatkozik, beleártja magát vmibe | sich einmischen' (NSz.); 4. 1828 'kémiailag egyesít | verbinden (Chem)' (NSz.); 5. 1863 'vkihez csatlakozik | sich jmdm anschließen' (Krizsa [szerk.] Vadr. 523)

vegyes A: 1760 *vegyesleg* [R.] (NSz.); 1771 *vögyös* (NSz.); 1805 *vëgyësleg* [R.] (NSz.); 1808 *Ögyes* (NSz.) **J:** 1. 1760 'különféle elemekből összetevődött | gemischt, heterogen (Zusammengesetztes)' (NSz.) (↑); 2. 1771 'kevert, elegyes | gemischt, unter-, vermisch't' # (NSz.) (↑); 3. 1830/ 'egymásnak ellentmondó elemekből álló (érzelem) | gegensätzlich (Gefühl)' (NSz.); 4. 1846 'kétes elemekből álló (társaság) | aus zweifelhaften Elementen bestehend (Gesellschaft)' (NSz.) **R:** **~leg** 1760 (NSz.) (↑) | **~t** 1768 *vegyest* (MNy. 60: 494)

vegyül A: 1779 *vegyülni* [sz.] (NyF. 50: 64); 1863 *Vigyül* (Krizsa [szerk.] Vadr. 523); NYJ. *vidül, vügyül* (MTsz.) **J:** 1. 1779 'vmibe belekerül, jut | hineingeraten' (NyF. 50: 64) (↑); 2. 1780 'vmivel keveredik | sich (mit etw) (ver)mischen' # (NyF. 50: 64); 3. 1819–1825/ 'vmilyen

dologba belekeveredik, beleavatkozik | sich in etw einmischen; eingemischt werden' (NSz.); 4. 1826 'nemileg közösül | geschlechtlich verkehren' (NSz.); 5. 1847 'vmibe belemélyed, belemerül | sich vertiefen' (NSz.); 6. 1852 ? 'kémiaailag egyesül | chemisch verbinden' (NSz.), 1855 'ua.' (NSz.) **Sz:** ~**ék** 1790 *vegyűlék* (MNy. 14: 17) | ~**et** 1792 *Vegyűlet* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Vegy* a.)

vegy Δ **A:** 1787 *vegy-gyel* (Szily: NyÚSz.) **J:** 1. 1787 'keverék, elegy | Mischung' (Szily: NyÚSz.) (↑); 2. [jelzői értékben is] 1874 'vegyület, kémiai kötés | chemische Verbindung' (CzF.) **Sz:** ~**i** 1854 *vegyileg* (NSz.)

vegyész **A:** 1839 *vegyész* (Tudtár 6/12: 379) **J:** 'kémikus, kémiával foglalkozó (tudós) személy | Chemiker' # **Sz:** ~**et** 1840 *vegyészet* (Tudtár 8/12: 324)

■ Tudatos szóalkotás. | ⊕ A *vegyít* az *elvegyít* szóból keletkezett, amely az →*elegyít* 'kever, elegyít' szó belseji *v*-vel létrejött változata, az igekötőként értelmezett *el*- elem elhagyásával. A *vegyes* és a *vegyül* az *elegyes*, *elegyül* (→*elegyít*) szó belseji *v*-s változatából keletkezett az *el*-elem elhagyásával.

■ A **vegy** elvonás. | ⊕ A *vegyít*, *vegyes*, *vegyül* szavakból lett elvonva.

■ A **vegyész** származékszó. | ⊕ A *vegyít*, ill. a *vegyes* kikövetkeztetett tövéből jött létre -*ész* névszóképzővel; vö. *bölcsész* (→*bölcs*).

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ☞ A szócsalád tagjai – a *vegyít* kivételével – nyelvújítási alkotások.

📖 TESz., *vegyész* a. is; EWUng. • Vö. *elegyít*, *vegy*-

vegyül → *vegyít*

vehem → *vemhes*

vehemens **A:** 1810/ *vehemens* (Kazinczy: Lev. 7: 239) **J:** 'heves, indulatos, szenvedélyes | vehement'

■ Latin jövevényszó. | ≡ Lat. *vehemens* 'heves, erős, impulzív', tkp. '(vki, vmi mellett) elrohanó; elhajtó' [< lat. *vehere* 'vezet, visz, hord; (járművet) irányít, vezet'; a folyamatos melléknévi igenév eredetileg a kocsiversenyekkel kapcsolatosan volt használatos]. ≈ Megfelelői: ném. *vehement*; fr. *véhément*: 'heves, erős, impulzív'. ⊕ A szóvégi *s*-hez vö. →*evidens* stb. ~ Idetartozik: *vehemencia* 'hevesség, lendület, vehemencia' (1877: NSz.); de vö. 1865 *vehementia* 'ua.' (Babos: KözhSzt.), ez esetleg nem magyar szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vezél*

vejsze Δ **A:** 1055 *feku ueieze* [HN.] (TA.); 1138/ *Veíces* [SZ.] [SZN.] (MNy. 32: 130); 1212 *Veyzhel* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 329); 1261/ ? *Sebusuezy* [HN.] (OklSz.); 1265 *veyzhel* (Györffy: ÁMTF. 3: 439); 1337 *veez* (OklSz.); 1438 *Wyshel* [HN.] (OklSz. *vejsze-hely* a.); 1762 *veszét* (MNy. 16: 53); 1838 *Vejész*, *Vejsze* (Tzs.); NYJ. *vésze* (MTsz.) **J:** 1. 1055 ? 'nádból, vesszőből készített, a víz színétől a fenekéig érő, labirintusszerű halfogó rekeszték | Fischzaun' (TA.) (↑), 1265 'ua.' (Györffy: ÁMTF. 3: 439) (↑); 2. 1784 'hálóból való, varsában végződő halfogó eszköz | Fischnetz mit Fangreuse' (Baróti Szabó: KisdedSz. 31); 3. 1784 ? 'halastó; (lápban, mocsárban, érben) az a hely, ahol halászni lehet | Fischteich; Ort für Fischerei' (Baróti Szabó: KisdedSz. 91), 1887 'ua.' (Herman: HalK. 839) **Sz:** ~**s** 1138/ [SZN.] (MNy. 32: 130) (↑)

■ Valószínűleg örökség, finnugor kori tövel, magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (É.) *uj-*; zürj. (Sz.P.) *vej-*; votj. (Sz.) *vij*; md. (E.M.) *vaja-*; finn *vajoa-*; lp. (norv.) *vuoggjo-*: 'csökken, elsüllyed' [fgr. **βaja-* 'ua.']. (Δ) A magyarázatnak hangtani nehézségei vannak; az első szótagi magánhangzóhoz azonban vö. →*vessző*. A szóvég feltehetőleg *sz* deverbális névszóképző. A magyarázat, hogy a szóvégi *e* E/3. személyű birtokos személyjel, alaktanilag nem megalapozott. A szó valószínűleg a halászat rekeszek segítségével történő ősi módszerére utal; a jelentéséhez vö. ném. *sinken* 'lassan lefelé mozog' : *Senknetz* 'halászháló, amelyet a vízbe eresztenek és kiemelnek'. (Δ) Az ótörökből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 TESz.; NyK. 88: 210; Ligeti: TörK. 41; UEW. 551; EWUng.

véka × **A**: 1395 k. *veka* (BesztSzj. 487.); 1405 k. *výca* (SchlSzj. 1021.); 1560 k. *Veeka* (GyöngySzt. 2020.) **J**: **1.** 1395 k. 'kosár | Korb' (BesztSzj. 487.) (↑); **2.** 1491 'gabonafélék űrmértéke | Scheffel' (OklSz. *fehérvári-véka* a.); **3.** 1560 k. 'edény | Gefäß' (GyöngySzt. 2020.) (↑) **Sz**: ~**s** 1406 *Vekas* [szn.] (OklSz.)

■ Jövevényszó egy szláv nyelvből, valószínűleg az oroszból. | (≡) Or. *βεκο* 'szemháj', (N.) 'kosár; kosárfedél', (N.) *εέκο* 'kosár'; – szln. *veka* 'szemháj'; le. (R.) *wieko* 'kosár'; stb. [szláv eredetű; vö. még lett *vaks* 'fedél, fedő'; litv. *vóka* 'ua.', *vókas* 'szemháj']. Minden szláv jelentés levezethető egy eredeti 'háj, tál' jelentésből. (Δ) A magyar jelentések az orosz származtatás mellett szólnak (a lengyel adat elszigetelt), így valószínűleg honfoglalás kori átvételről van szó. A 2., 3. jelentés metonímikus és metaforikus. (Δ⇒) A magyarból: szbhv. *vika*; ném. (szász E.) *wekə*; rom. (N.) *vică*: 'véka'.

📖 MNy. 38: 325; TESz.; EWUng.

vekeng **A**: 1645 *vekeg* (NySz.); 1789 *vekengésben* [sz.] (NSz.); 1874 *vekeng* (CzF.) **J**: **1.** 1645 'kétkedik, habozik | zweifeln, zögern' (NySz.) (↑); **2.** 1789 'vitázik, vitatkozik | diskutieren' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (Δ) Eredetileg az akadozó beszéd mód utánzására szolgált, mint a →*vakog* palatális alakja; vö. még *vekeg* 'ugat <kutya>' (1900: NSz.); ez utóbbi és a *vekeng* között szóhasadás következett be. A szóvég -g gyakorító képző. A szó belseji *n* inetimologikus. A 1., 2. jelentés metonímia.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vakog*

vekker **A**: 1880 *vekker* (PestiH. 1880. febr. 25.: 4); 1900 *vekker* (Tolnai: MagySz. 296); NYJ. *bëkkër* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1880 'zsebóra | Taschenuhr' (PestiH. 1880. febr. 25.: 4) (↑); **2.** 1880 'ébresztőóra | Wecker' (Üstökös 1880. febr. 1.: 59), 1910 'ua.' (Kelemen B.: IdSz. 203)

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném., (au.) *Wecker* 'ébresztőóra' [< ném. *wecken* 'álmából riaszt, felkelt']. (≈) Megfelelői: holl. *wekker*; szbhv. *veker*; stb.: 'vekker, ébresztőóra'. (Δ) A nyelvjárási változatok bajor-osztrák közvetítésnek vélhetők. A *bëkkër* változat szó eleji *b*-jéhez vö. →*bakter*, →*bükköny* stb. A 2. jelentés a köznyelvben terjedt el.

📖 MNy. 4: 185; TESz.; EWUng. • Vö. *bakter*

vekni × **A**: 1866 *vekni*-cipónak (Sürgöny 1866. jún. 24.: [2]); 1871 *veknyi* (NSz.); 1880 *vekli-t* (NSz.); 1940 *vekni* (NSz.); NYJ. *békni* (NytudÉrt. 72: 84); *vëkni* (ÚMTsz.) **J**: 'hosszúka, tojásdad alakú kenyér, cipó; hosszúka töltött kalács | Wecken; Art ländlerischer gefüllter Kuchen'

■ Német (baj.-oszl.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-oszl.) *wegken*, *wégkl*, (B.) *weck'n*, – ném., (au.) *Wecken*: 'egy fajta hosszúkás fehér kenyér' [jelentésselkülönülés a ném. (kfn.) *wecke* 'ék; ékformájú, két hegyes végű péksütemény']. (≈) Megfelelői: szbhv. *vekna*; szlk. (R.) *vekl'a*, *vekn'a*; stb.: 'vekni, cipó'. (⊕) A *li ~ ni* szóvéghez vö. →*cetli*, →*dózni* stb. A *békni* változat szó eleji *b*-jéhez vö. →*bakter*, →*bükköny* stb.

📖 TESz.; EWUng.

vékony [4] **A**: 1380 k. *Wekan* (KönSzl. 93.); 1417 *Thwrwekonya* [HN.] (Oklszl.); 1428 *Vekon* [SZN.] (Kázmér: CsnSzl.); 1527 *wykonth* (Heyden: Puerilium 31); 1595 *vikony* (Radvánszky: Csal. 2: 81); 1702 *véknyát* (NySzl.) **J**: <MN> **1.** 1380 k. 'csekély vastagságú, szélességű, keskeny | dünn; schmal' # (KönSzl. 93.) (↑); **2.** 1474 'lenge, könnyű. áttetsző <kelme> | luftig, durchscheinend <Stoff>' (BirkK. 2); **3.** 1493 k. 'nem kielégítő, gyenge, gyarló, hitvány | schwach, dürftig, gering' (FestK. 367); **4.** 1522 ? 'sovány, törékeny alkatú, nyúlánk | schlank' # (Oklszl.), 1536 'ua.' (Pesti: Fab. 27v); **5.** 1577 k. 'nem erős, könnyű <bor>; híg <ételnemű> | leicht <Wein>; dünn <Speise>' (OrvK. 8); **6.** 1585 'a szokásosnál, átlagosnál magasabb <hang> | hoch <Stimme>' # (Cal. 195); **7.** 1585 ? 'finom, kiválóan fogékony <értelmi, érzelmi képesség> | hell, leicht <Kopf, Auffassung>' (Cal. 1022), 1643 'ua.' (Comenius: Jan. 163); **8.** 1598 'csekély értékű | minderwertig' (NySzl.) | <FN> **1.** [főleg birtokos személyjellel] 1417 'vminek az elkeskenyedő része | schmaler Teil von etw' (Oklszl.) (↑); **2.** 1493 k. 'az emberi, állati törzs közepének oldalsó, érzékeny tájéka | Lende' (FestK. 308)

■ Alapnyelvi örökség, finnugor kori tövel és magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. zürj. (V) *vekní* 'keskeny, vékony'; votj. (Sz.K.) *vekcí* 'vékony, finom, kicsi; karcsú, kicsi' [fgr. **βekk3* 'vékony']. (⊕) A szó belseji **kk* > m. *k* hangváltozáshoz vö. →*gyökér*, →*lök* stb. A szóvég *-ny* kicsinyítő képző; vö. →*kemény*, →*sovány* stb. A főnévi jelentések különböző birtokos szószerkezetekben fejlődtek ki.

📖 TESz.; MSzFE.; EWUng.

vél **A**: 1456 k. *velhetek* [sz.] (SermDom. 1: 199); 1541 *villitek* (Sylvester: ÚT. 2: 113) **J**: **1.** 1456 k. 'valószínűnek gondol, sejt, vmilyen hiszemben van | meinen, vermuten; für etw halten, eine Meinung äußern' # (SermDom. 1: 199) (↑); **2.** 1470 'remél | (er)hoffen' (SermDom. 2: 213); **3.** 1545 'vmi vhogyan értelmez, értékel, magyaráz | deuten, auslegen' # (NádLev. 76); **4.** [~*el*~] 1884 'félreismer; tévesen íté meg | verkennen; irrig beurteilen' (Nyr. 13: 237) **Sz**: ~**és** 1456 k. *velefel* (SermDom. 1: 290) | ~**ekedik** 1456 k. *velekedes* [sz.] (SermDom. 1: 285) | ~**ekedés** 1456 k. (SermDom. 1: 285) | ~**etlen** 1456 k. *veletlen* <MN> 'esetleges, nem várt, szándék nélküli | zufällig' (SermDom. 2: 384); 1574 k. <HSZ> 'esetleges, nem várt, szándék nélküli | zufällig' (NySzl.); 1586 <FN> 'csodálatos, nem sejtett dolog | Zufall' (NySzl.) | ~**emény** 1748 *vélemény* (Szily: NyÚSzl.) | ~**elem** 1804 *vélelmemet* (NSzl.) | ~**eményez** 1830 *véleményezés* [sz.] (Fejér: Henrik [6])

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség a finnugor korból. | (≡) Vö. zürj. (Sz.) *velal*- 'megért, felfog; megtanul, elsajátít'; votj. (Sz.K.G.) *valal*- 'megért, felfog, belát' [fgr. **βēlī8*- 'lát v. megérint, kitapint']. A magyarázat nehézsége, hogy a többi finnugor nyelvben nincsenek kimutatható megfelelők. – A magyar szó elvont jelentéséhez vö. →*lát*, *felfog* (→*fel*-²); vö. még ném. *denken* 'szellemileg dolgozik; hisz; stb.' : *dünken* 'tűnik, látszik; beképzelt'. (⊕) Németből való származtatása téves.

📖 TESz.; ÉFOu. 15: 403; UEW. 589; EWUng. • Vö. *elvéelve*, *szak-*

vele A: 13. sz. eleje/ te *veled* (KTSz.); 1372 u./ *vele, velem* (JókK. 27, 150); 1416 u.¹ *quèlec* (BécsiK. 209); 1416 u.² *èn vèllèm* (MüncK. 18va); 1486 k. *velev* (MNY. 21: 115); 1552 *vèle* (Heltai: Dial. A8a); NYJ. *velyi, vilem* (ÚMTsz.) **J:** 1. [vonzatként is] 13. sz. eleje/ 'vkivel együtt (társhatározóként) | mit jmdm (als Komitativ)' # (KTSz.) (↑); 2. [vonzatként is] 1416 u.¹ 'vkivel, vmivel (vonzatként, a -val/-vel, ragos határozó helyett) | mit ihm; damit' # (BécsiK. 209) (↑); 3. [*Isten ~*] 1486 'búcsúüdvözlésként) | (Abschiedsgruß)' # (RMNY. 2/2: 359); 4. 1510 k. 'általa (műveltető igékkel kapcsolatban) | durch ihn, dadurch (neben kausativen Verben)' # (MNY. 1: 213); 5. [vonzatként is] 1527 'iránta, hozzá | zu ihm' (ÉrdyK. 575); 6. 1578 'tőle, általa (eredethatározóként); miatta (okhatározóként) | durch (für Herkunftsbestimmung); wegen (für Kausalbestimmung)' (NySz.)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ⊕ Az önálló szóként nem adatolt ősmagyar kori *bel* '-val/-vel' + E/3. személyű -e birtokos személyjellel keletkezett. Emellett az alak mellett létrejött egy külön paradigmasor egyéb birtokos személyjelekkel (-m, -d stb.). – A *bel* határozószó ugyancsak egy megszilárdult ragos alakulat. A tö örökség lehet a finnugor, esetleg az uráli korból; vö. vog. (T.) *wāw* 'erő'; osztj. (V.) *wōy* 'ua., erősség'; zürj. (Sz.) *jez-vij* 'ín a húsban, ízület' (*jez* 'ízület, csukló'); votj. (Sz.M.) *joz-vi* 'a test végtagjai' (*joz* 'ízület, csukló'); cser. (KH.U.) *wi* 'erő'; md. (E.) *vij*, (M.) *vi* 'erő, hatalom; sereg, csapat, osztag'; finn *väki* 'erő, erősség, hatalom; nép, néptömeg'; – ? jur. *wika* 'erő' [fgr. ? uráli **βäke* 'ua.']. ⊕ A szóvég -l ablatívuszrag. Ebből a határozószóból az ősmagyarban névutó is keletkezett, de ezt a funkciót nem tudjuk adatolni. A jelentésfejlődés folyamata 'erővel' > 'segítséggel' lehetett. Ez a névutó valószínűleg már az ősmagyarban határozóraggá vált: a 12. sz. e./ *zumtuchel* 'szemetekkel', *halaláál* 'halállal' (HB.); 13. sz. e./ *scovol* 'szóval' (KTSz.); 13. sz. k./ *fyrölmol* 'sírással' (ÓMS.). A -vel (~ -val) határozórag néhány változata a szó eleji v kiesésével, ill. hiátustöltővel keletkezett. – A *veletekvel* alakban (1372 u./ *veletekuel* 'veletek' (JókK. 155)) a -vel határozóragnak nyomatékosító szerepe van. ⊕ A magyarázat, hogy a *vele* az -l ablatívuszragból alakult ki, ill. az ősm. *bel* határozószó tövének más finnugor magyarázata kevésbé valószínű.

📖 MNY. 22: 258; FUF. 21: 56; TESz.; MSzFE.; Benkő: ÁrpSzöv. 226; UEW. 567; EWUng.

velence † A: 1647 *velencze* (NySz.); 1660 k. *velencz* (NySz.) **J:** 1. 1647 'egy fajta kelme, barhent | feines Gewebe aus Leinen od. Baumwolle; Barchent' (NySz.) (↑); 2. 1713 'szélkakas | Wetterfahne' (NySz.)

■ Vándorszó. | ⊕ Ang. (R.) *valence* 'finom kelme'; fr. *valence* 'egy fajta sisakfedő kelme'; ol. (R.) *valenza* 'függönynek való gyapjúszövet; függöny'; szbvh. (R.) *vèlencia* 'tarka szőnyeg'; albán (R.) *veléndzë* 'gyapjútakaró'; újgör. *βελένζα* 'gyapjútakaró, gyapjúköpeny'; stb. Mind valószínűleg a fr. *Valence* [HN.] -re megy vissza, ahol jelentős textilipar volt. ⊕ A magyarba főleg az olaszból került. ⊕ A hangalak kialakulását bizonyosan a →*velesz* kelmefajta neve, ill. a magyar *Velence* [HN.] analogikusan-népetimológiailag határozta meg [< ol. *Venezia* [HN.]]. Az utóbbira utalhat: 1533 *velenczey Erews* 'egy fajta kelme Velencéből' (Oklsz.). A 2. jelentés metonimikusan keletkezhetett. ⊕ A →*velesz* szóval való közvetlen etimológiai kapcsolata téves.

📖 TESz. *velesz* a.; Hadrovics: UEISk. 532; EWUng. • Vö. *valuta*

velesz × A: 1391 ? *vellez* [SZN.] (Oklsz.); 1395 *velez* (BesztSzj. 686.); 1405 k. *veles* (SchlSzj. 1250.); 1538 *veletz* (NySz.); 1810 *vallis*, *vallis* (MNY. 66: 104); 1821 *valetz* (MNY. 66: 104); NYJ. *velíz* (MTsz.) **J:** 'egy fajta kelme, barhent | grobes Baumwollgewebe'

■ Vándorszó. | ⊕ Ném. (R.) *walles*, *vallis* 'finom birkagyapjúból készült ruhaszövet'; ol. (R.) *valescio* 'gyapjúból készült vászon', (vel.) *valescio*, *velesio* 'könnyű vászon gyapjúból és kenderből', (per.) *valesso* 'gyapjúból készült vászon'; szbvh. (R.) *valez*, *veleis* 'egy fajta

bársony'; szln. (R.) *vâlez* 'egy fajta vászon'. Vö. még lat. (k.) *valesius*, *valisius* 'egy fajta pamutszövet'. Forrása: bizonytalan, esetleg a ném. *Wales* [HN.] -vel függ össze. (⇒△) A magyarba leginkább az olaszból, később esetleg német közvetítéssel is kerülhetett. (△) Az első szótagi szó belseji *e* hangrendi kiegyenlítődés eredménye, vagy a *Velence* [HN.] hatására utalhat.

📖 TESz.; Pellegrini-Eml. 676; EWUng. • Vö. *vallon*

velleget → *vellejt*

vellejt † **A:** 1506 *velleite* (WinklK. 92) **J:** '⟨erőt⟩ magába vesz, gyűjt | ⟨Kräfte⟩ sammeln'

velleget × **A:** 1779 *Velleget* (NyF. 50: 34); 1879 *levéllegető* [sz.] (Nyr. 8: 93–94); NYJ. *völlöget* (ÚMTsz.) **J:** 'veszeget, el-el vesz | ⟨von etw⟩ oft nehmen'

■ Származékszó egy relatív fiktív töből. | (△) A relatív *tő* -*l* gyakorító képzővel keletkezett a *ve*--ből (amely a →*vesz* tőváltozata). A szóvég műveltető képző, gyakorító képző; vö. →*törlejt*, ill. *telletet* (→*tesz*) csak a magyar középkor kései kódexirodalmában található meg; a *velleget* székely nyelvjárási szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vesz*

vélom † **A:** 1474 *velōmat* (BirkK. 5); 1881 *vélomot* (NSz.) **J:** **1.** 1474 'apácafátyol | Nonnenschleier' (BirkK. 5) (↑); **2.** 1527 'halotti lepel | Grabtuch' (ÉrdyK. 218); **3.** 1556 'egy fajta kelme, pl. bársonyszövet | Art Tuch, zB. Samtgewebe' (Oklsz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *velum* 'egy fajta szövet; vitorla; kelme, kendő, faliszőnyeg, ebből ponyva' [tisztázatlan eredetű]. (≡) Megfelelői: ang. (R.) *velum* 'ponyva <mennyezetként>'; fr. *velum* 'ua.'; ol. *velo* 'lágý, áttetsző szövet; apácafátyol'; stb. (△) Az 1., 2. jelentés a latin eredetű egyházi szaknyelvhez tartozott. (∼) Ugyanerre az etimonra megy vissza: (R.) *vihel* 'apácafátyol' (1395 k. *vj hel*: (BesztSzj. 626.)); ez a ném. (kor. úfn.) *wiel* '(apáca)fátyol', *weiel* 'az apácák fejfedőjének felső része; apácák fejkendője', *veile*, *feile* 'kabát, köpeny'.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR. *vijel* a.; EWUng.

velő [6] **A:** 1405 k. *velw* (SchlSzj. 451.); 1416 u./³ *Velws* [sz.] (AporK. 55); 1435 k. *velej* [□] (SoprSzj. 44.); 1495 e. ága *velejet* (GuaryK. 22); 1500 k. *welyw* (CasGl. 58.); 1520 *weles* [sz.] (GyöngyGl. 4.); 1566 *velleissec* [sz.] (NySz.); NYJ. *verő* (MTsz.) **J:** **1.** 1405 k. 'a csontokban, csontok üregeiben levő lágý szövetállomány | Knochenmark' # (SchlSzj. 451.) (↑); **2.** 1430 k. ? 'agyvelő | Gehirn' (SchlGl. 2141.), 1495 e. 'ua.' (GuaryK. 22) (↑); **3.** 1520 'zsiradék, kövérség | Fett, Fette' (GyöngyGl. 4.); **4.** [főleg E/3. személyű birtokos személyjellel] 1566 'vminek a lényege, nyelvi megnyilatkozás fő tartalma, magva | Wesen, Kern' # (NySz.) (↑); **5.** 1643 'vminek belső része, legbelseje | Kern, Innerstes' (Comenius: Jan. 17) **Sz:** ~s 1416 u./³ 'hízalt, kövér, zsíros | gemästet, fett' (AporK. 55) (↑); 1566 'tartalmas, tömör | kernig (abstr.)' (NySz.) (↑); 1590 'velőt tartalmazó, velővel készített | markig' (NySz.)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (T.) *wälam* 'csontvelő'; osztj. (V.) *welam* 'velő'; zürj. (Sz.P.) *vem* 'ua., agy'; votj. (Sz.) *vijim* 'ua.'; cser. (KH.) *vim* 'velő'; md. (E.) *ud'em* 'ua., agy'; finn *ydin* 'velő', (N.) *yty* 'ua., csontvelő, mag'; lp. (norv.) *ådâ* 'velő, velőscsont; bizonyos zsírosság, zsirtartalom' [fgr. *βιδ3(-m3) 'csontvelő, agy']. (△) A szó belseji *l*-hez vö. →*fal*², →*nyél* stb. A szóvéghez vö. →*elő*¹, →*fenyő* stb. A 1., 2. jelentés ugyanúgy urálinak tűnik; a jelentéstanához vö. lat. *medulla* 'velő; csontvelő'. A *velő* szó 'agy' jelentésben főleg az *agyvelő*

összetételben, ill. *agya veleje* (1495 e.: ↑), *feje veleje* (1512 k.: WespzrK. 88) szó szerkezetekben fordul elő.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; MSzFE.; EWUng.

velúr A: 1842 *velour* (PestiH. 1842. szept. 1.: 628); 1854 *Velours* [ES. NEM M.] (Heckenast: IdSzT.); 1867 *Velour* (Tóth I.: MDivatsz. 41); 1891 *velur* (Füredi: IdSz.); 1904 *velúr* (Radó: IdSz.); 1907/ *velör*-kalpag (NSz.) **J:** 'bársonyszerű szövet | Velours'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Velours*; ang. *velours, velure*; fr. *velours*; stb.: 'egy fajta bársony', az angolban 'egy fajta nemez, filc', a franciában 'bársonyosság, lágyság' jelentésben is. A franciából terjedt el [$\leftarrow$ a lat. *villosus* 'bolyhos, szőrös' $\leftarrow$ lat. *villus* 'szőr, boholy' szavak alapján]. A névadásnak az lehet az alapja, hogy a szövet felszíne finom szálakkal fedett, bolyhos. (⇒) A magyarba a francia és a német nyelvből került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *flór, mazolán*

vemhes A: 1086 ? *Uuehmes* [HN.] (Györffy: DHA. I: 252); 1555 *vemhes* (MNY. 64: 91) **J:** 1. 1555 ? 'olyan (kanca), amelyik már szült csikót, csikója van | Fohlen geworfen (Stute)' (MNY. 64: 91) (↑), 1625 'ua.' (HOKLSzj. 163); 2. 1555 ? 'méhében magzatot viselő (ló, szamár stb.) | trüchtig (Stute, Kuh usw.)' (MNY. 64: 91) (↑), 1792 'ua.' (Baróti Szabó: Kisdedsz. *Vehem* a.)

vehem Δ [4] **A:** 1416 u.¹ *vèhemrè* (BécsiK. 307); 1416 u.² *vèhmet* (MünchK. 26rb); 1432 *uempch* (MNY. 12: 336); 1533 *Vehōm* (Murm. 467.); 1555 *vemhek* (MNY. 64: 91); 1800 *vemh* (NSz.); 1816 *Vemhe* [□] (Gyarmathi: Voc.) **J:** 1. 1416 u.¹ '(szamár)csikó | (Esels)füllen' (BécsiK. 307) (↑); 2. 1604 'özigida; szarvasborjú | Rehkitz; Hirschkalb' (Szenczi Molnár: Dict. *Hinnulus* a.); 3. 1784 'magzat (emlőse) | Leibesfrucht eines Säugers' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **vehem** ismeretlen eredetű. | (⇒) A *vemh*-tőváltozat hangátvetéssel keletkezett a *vehm*-tőváltozathoz. A 2. jelentés metafora az 1. jelentés alapján. A 3. jelentés a *vemhes* alapján jöhetett létre.

■ A **vemhes** származékszó. | (⇒) A *vemhes* -s melléknévképzős származékszó a *vehem* szó *vemh*-tőváltozatából.

📖 TESz. *vehem* a.; EWUng.

vén A: [1093–1095] ? *uueinic* [SZ.] [HN.] (PRT. 1: 591); 1138/ *vene* [SZ.] [SZN.] (MNY. 32: 134); 1138/ ? *vín* [SZN.] (MNY. 32: 133); 1372 u./ *ven* azont (JókK. 92); 1546/ *vūn* (HoffgreffEn. Z2a); 1550/ *vōn* (HoffgreffEn. M4a); 1562 *vényeknec* (NySz.); 1863 *vinyebb* (Krizsa [szerk.] Vadr. 523) **J:** <MN> 1. 1372 u./ '(nagyon) öreg; vmihez, vkihez képest már nem elég fiatal, nem elég zsenge | (sehr) alt; (verhältnismäßig) nicht jung genug' # (JókK. 92) (↑); 2. 1517 'bölc, sokat tudó, tapasztalt | weise, bewandert' (DomK. 4); 3. 1787 'ösi, régi | ursprünglich, altüberliefert' (NSz.); 4. 1794 'vmely állapotban már sok időt eltöltött, éltés, koros | betagt' (NSz.) | <FN> 1. 1416 u.¹ 'öregember | Greis' (BécsiK. 106); 2. 1416 u.¹ 'vmely közösség koros, bölc, tekintélyes, vezető szerepű tagja | Person im Ältestenrat' (BécsiK. 145); 3. 1416 u.² 'ős, előd, régen élt ember | Urahn(e)' (MünchK. 11ra) **Sz:** ~**ség** 1395 k. *venfeges* [SZ.] 'idős kor, öregség | hohes Alter' (BesztSzj. 61.); 1636 'nagyon idős, koros személy | sehr alte Person' (NySz.) | ~**séges** 1395 k. (NySz.) | ~**heszik, ~hedik** 1416 u.² *m̃gvenhezal* '(nagyon) megöregszik, megöregedik | (sehr) alt werden' (MünchK. 108ra); 1508 meg *venhöttem* 'ua.' (DöbrK. 88) | ~**ül** 1416 u.³ *venoltiglen* [SZ.] (AporK. 65) | ~**hül** 1509 *Kyuuenehelew* [SZ.] [SZN.] '(nagyon) megöregszik, megöregedik | (sehr) alt werden' (Oklsz.) | ~**ít** 1755 *venítő* [SZ.] (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség a finnugor korból. | (≡) Vö. zürj. (FV.) *vener* 'öreg, rossz, kopott' [fgr. **βḡn3* 'régi, öreg']. A magyarázat jelentős nehézsége a távoli rokonság és a zürjén csekély számú adata. (⊕) A *-h* denominális igeképzős származékszavához vö. *bűnhődik* (→*bűn*), *hirheszik* (→*hír*) stb.

📖 TESz.; MSzFE.; EWUng.

véna **A:** 1757 *Vénák* (NyIrK. 31: 158) **J:** **1.** 1757 'telér, érc tartalmú ér | Erzader' (NyIrK. 31: 158) (↑); **2.** 1802 'költői tehetség | poetische Ader' (I.OK. 30: 262); **3.** 1813/ ? 'gyűjtőér | Vene (Anat)' (NSz.), 1835 'ua.' (Kunoss: Gyal.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Vene* 'visszér, véna'; ang. *vein* 'ua.; telér, érc tartalmú ér, érctelep'; fr. *veine* 'ua.'; ol. *vena* 'ua.'; stb. Forrása: lat. *vena* 'ua.; szellemi adottság, költői véna'. (⇒) A legkorábbi és akkoriban elterjedt jelentés átadó nyelve tisztázatlan. Orvosi szakszóként a latinból került át. (⊕) A 2. jelentéshez vö. ném. *poetische Ader*; fr. *veine poétique*; stb.: 'költői hajlam'.

📖 TESz.; EWUng.

vend **Δ A:** 1808 *Vind* (NSz.); 1818 *Vendusok* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Věnědi* a.); 1835 *vend* (Tzs. *Wende* a.) **J:** <FN> **1.** 1808 'Magyarországon élő szlovén személy | Slowene in Ungarn' (NSz.) (↑); **2.** 1818 'szorb személy | Sorbe' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Věnědi* a.) (↑) | <MN> 1836 'e népcsoportok vmelyikére vonatkozó, velük kapcsolatos, tőlük származó | slowenisch bzw. sorbisch' (MNY. 61: 491)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Wende*, (R.) *winde*: 'szláv személy; szorb személy' [? < lat. *Venedi*, *Veneti* 'a germán, kelta, ill. ázsiai népek megnevezése']. A latin név a germánok és szlávok keleti határán került át. (⊕) A *vendus* változat latinosítás eredménye, feltehetőleg a ném. *wendisch* 'szorb' hatására. Mivel a *vend* a hazai latinban már 1626-tól adatolt, magyar szóként válhatott ismertté a korábbi időkben is. A szó 'szlovén személy; szlovén' jelentését az irodalmi nyelvben a →*szlovén* szó szorította ki.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vendég*

vendég **A:** 1138/ *Wendeg* [SZN.] (MNL (OL) DL. 5775); [1153 k.] ? *Vandiga* [SZ.] [SZN.] (PRT. 1: 603); 1198 *vendic* [SZN.] (ÓMOlv. 63); 1211 *Vendek* [SZN.]; *Vendug* [SZN.] (OkLSz.); 1217/ *Vědegu* [SZN.] (VárReg. 34.); 1328 *Vendygh* [SZN.] (OkLSz.); 1372 u./ *vendege* (JókK. 3); 1416 u./¹ *vëndégge* (BécsiK. 48) **J:** **1.** 1138/ 'idegen származású, máshonnan jött személy; otthontalan személy | Ansiedler (aus einem fremden Land)' (MNL (OL) DL. 5775) (↑); **2.** 1372 u./ 'rokonnál, ismerősnél látogatóban levő személy | Logierbesuch' # (JókK. 3) (↑); **3.** [jelzői értékben] 1500 k. 'külföldi (személy, hely stb.) | ausländisch (Person, Ort usw.)' (AporK. 84); **4.** 1514 'vendégfogadóban meg szálló, étkező személy; vhol vmely szolgáltatást igénybe vevő személy, kliens | Gast (im Gasthaus, im Restaurant usw.); Kunde (beim Friseur usw.)' # (LobkK. 24); **5.** [jelzői értékben] 1577 k. 'pótlékul, helyettesítésül szolgáló (tárgy); alkalmi jellegű (dolog) | Ersatz-; zufällig (Ding)' (OrvK. 318); **6.** 1874 'vhová meghívott előadóművész(nő) | Gastspieler(in)' (CzF.) **Sz:** ~**es** [1237–1240] *Vendegus* [SZN.] (PRT. 1: 773) | ~**ség** 1416 u./¹ *vëndegfeg* (BécsiK. 202) | ~**el** [főleg meg~] 1416 u./² meg *vëndegl'èn* (MünchK. 73ra) | ~**ezik** 1456 k. *vendeghezik* uala 'vkinél látogatóban levő személy | bei jmdm zu Gaste sein' (SermDom. 2: 449) | ~**lő** 1808 *Vendéglő* 'házigazda, vendéglátó személy | Gastherr' (Sándor I.: Toldalék); 1834 'vendégfogadó hely, étterem | Gasthaus' (Nyr. 86: 225) | ~**lős** 1839

vendéglős 'vendégfogadó hely, étterem tulajdonosa | Inhaber eines Gasthauses' (HasznMul. 1839. máj. 29.: 168)

■ Olasz jövevényszó. | ⊕ Ol. (R.) *venedigo* 'velencei; Veneto régióra vonatkozó', – ol. *venetico* 'venét <mn>' [< lat. *Veneti* [többes szám] 'venét származású személy < régi nép az Adria északi partján>']. ⊕ A szó belseji *d* és *g* északolasz sajátosságok; ehhez vö. ném. *Venedig* [HN.]; vö. még szbhv. *Venedik* [HN.], *Venedika* [HN.]; oszm. *Venedik* [HN.]; stb.: 'Velence <város Északkelet-Olaszországban>'. ⊕ A magyarban a szó először a velencei telepésekre vonatkozott, majd jelentésbővüléssel minden más jövevényre; a ma általános 2., 4. jelentés jelentésszűküléssel jött létre; a jelentéséhez vö. rom. *venetic* 'idegen, jöttment'. ⊕ Összefüggése az →*idegen* és a →*vidék* szóval kevésbé valószínű.

📖 TESz.; ABpL. 10: 115; Hadrovics: UELSk. 535; EWUng. • Vö. *gebin*, *törzs-*, *vend*, *vendégoldal*

vendégoldal **A:** 1785 *vendégoldalakat* (MNY. 66: 105) **J:** 'a szekér két oldalára erősített hosszú rúd, amellyel a szekér szélesebbre növelhető | Inhaber eines Gasthauses <am Heuwagen>'

■ Összetett szó. | ⊕ A →*vendég* 'tartalék, csere' + →*oldal* összetételi tagokból keletkezett, jelzői alárendeléssel. Az előtag alkalmoszerű, kiegészítő funkcióra, az utótaggal megnevezett dolgok nem igazi jellegére utal. Hasonló szemlélethez vö. (R.) *vendégszem* 'üvegszem' (1647: NySz.); *vendéghaj* 'paróka' (1713: NySz.); *vendégorca* 'maszk, álarc' (1771: NySz.), stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *oldal*, *vendég*

véndely × **A:** 1560 k. *Vendel* (GyöngySzt. 309.); 1585 *Véndel* (Cal. 18); 1594 *Vendeli* (Oklsz.); 1718 *vendől* (Nyr. 72: 89); 1776 *véndő* (MNY. 50: 211); 1805 *vëndél* (NSz.); 1833 *véndely* (NSz.); 1838 *Vindöly* (Tzs.); 1838 *vöndöl* (Tsz. *Vendely* a.); NYJ. *vindej* (ÚMTsz.); *vindű* (MTsz.) **J:** 1. 1560 k. 'boroshordó | Weinfäß' (GyöngySzt. 309.) (↑); 2. 1644 'zsiradék tárolására használt edény, bödön | Tönnchen, Topf' (MNY. 80: 383)

■ Német (feln.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (kor. úfn. h.) *wändel* [többes szám] 'bödön', (baj.-osztr.) *wändl* 'ua.; kosár' [< ném. *Wanne* 'fém- v. fából készült nagyobb, ovális edény'; vö. →*vanna*]. ⊕ A szöveghez vö. →*cikkely*, →*gépely* stb. ⊕ Csak 2. jelentésében él nyelvjárási szóként Nyugat-Magyarországon.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vanna*

venerék † **A:** 1372 u./ *venerekuel* (JókK. 131); 1416 u./¹ *vènèreket* (BécsiK. 118); 1490 *venerichit* (MNY. 62: 81) **J:** 'egy fajta (szesz) ital | Art (alkoholisches) Getränk'

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A szöveg névszóképzőnek tűnik, amely azonban nem bizonyítható. A szót korán kiszorította az *ital* (→*iszik*).

📖 TESz.; EWUng.

vénic × **A:** 1257 *Wenuz* (Oklsz.); 1288/ *Wenyz* (Oklsz.); 1316 *Wenezk* [sz.] [HN.] (FNESz. *Vönöck* a.); 1364 *venz* (Oklsz.); 1762 *Bencfa* [HN.] (NytudÉrt. 22: 14); 1783 *Venitz* (NSz.); 1797 *Velentz-fa* (MNY. 10: 20); 1815 k. *vintz* (Kassai: Bef. 126); 1838 *Véniczfa* (Tzs.); NYJ. *venics* (MTsz.); *Venyecz* (MNY. 10: 20) **J:** 1. 1257 'szilfa | Ulme (*Ulmus laevis*)' (Oklsz.) (↑); 2. 1775 'erdei iszalag; vad venyige | Waldrebe; wilde Weinrebe' (MNY. 10: 20); 3. 1798 'komlógyertyán | Hopfenbuche' (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 279)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *vez*; le. *wiqz*; or. *вѣз*; stb.: 'szilfa' [indoeurópai eredetű; vö. alb. *vip*; litv. *vin̄kšna*; stb.: 'ua.']. (⊕) Kiinduló eleme **vežъ* lehetett. A szó belseji *n* vagy arra utal, hogy a szó még a 10. sz. vége előtt, vagy pedig egy bolgáros szláv nyelvváltozatból a 12. sz. végéig került a magyarba; vö. →*abroncs*, →*dorong* stb. A *venez* ~ *veniz* típusú változatok a mássalhangótorlódás feloldásával keletkeztek. A *venic* alak szóvégi *c*-jéhez vö. →*konc*. A *benc* szó elejéhez vö. *bacsora* (→*vacsora*), *berdung* (→*verdung*) stb., a *venics* változat szó végéhez vö. *akacs* (→*akác*), →*virics*.

📖 NytudÉrt. 40: 126; TESz.; EWUng.; H.Tóth-Eml. 383

ventilátor **A:** 1793 *ventilatorj*knak (NSz.); 1859 *ventillatorok* (Nyr. 99: 79); 1872 *ventilátora* (NSz.); 1954 *ventillátor* (Horváth: HSz.) **J:** 1. 1793 'szellőzés céljából, a falba vágott lyuk, szellőzőnyílás | Öffnung in der Wand zur Lüftung' (NSz.) (↑); 2. 1886/ 'szellőztető készülék | Vorrichtung zur Lüftung' # (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Ventilator*; ang. *ventilator*; fr. *ventilateur*; stb.: 'szellőztető készülék'. Vö. még lat. *ventilator* 'szita a gabona szeleléséhez'. Műszaki szakszóként az angolból terjedt el [< ang. *ventilate* 'szellőztet' < lat. *ventilare* 'ua.']. (⇒⊕) A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vanna*

vény **Δ A:** 1839 *Vény* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'recept (gyógyszer)' | Rezept (für ein Medikamen)'

vevény **A:** 1840 *Vevény* (Szily: NyÚSz.) **J:** 1. 1840 ? 'vminek az átadását, átvételét tanúsító elismervény | Empfangsschein, Einhändigungsschein' (Szily: NyÚSz.) (↑), 1842 'ua.' (NSz.); 2. 1860 'recept (gyógyszer)' | Rezept (für ein Medikamen)' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) A *ve-* töből keletkezett (ez a →*vesz* tőváltozata) + *-ny*, ill. *-vény* névszóképzővel; vö. →*lény*, →*tény*, ill. *növevény* (→*növény*) stb. A 'recept, vény' jelentéshez vö. *recept* (→*receptum*). A *vevény* 'feladóvevény, átvételi elismervény <postahivatalé>', *tértivevény* típusú összetételekben él. (⌘) Nyelvújítási szóalkotás.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vesz*

venyige **A:** 1479 *zelewenegye* (Gl.); 1536 *wenýke wezzew* (NySz.); 1541 *veníkekuel* (NySz.); 1570 k. *wenýth* (MNY. 56: 385); 1600 k. *venych* (MNYj. 13: 74); 1604 *Vényékes* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); 1631 *vinyikét*, *vinyikék* (Káldi: PrédVas. 448, 449); 1781 e./ *Vinege* (NSz.); 1800 *venyertz* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1802 *venyigéknek* (I.OK. 30: 259); 1805 *venyége* (NSz.); 1816 *vinyikó* (Kassai: Bef. 314); 1854 *Venyicse* (NSz.); NYJ. *venigë*, *venyöge* (ÚMTsz.); *vennike*, *věnyike* (MTsz.) **J:** 1. 1479 'szőlővessző; levágott szőlővessző, rózse | Rebe; Reisig' (Gl.) (↑); 2. 1798 'ligeti szőlő | Wildrebe' (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 280)

■ Jövevényszó különböző szláv nyelvekből. | (≡) Valószínűleg két szláv szó szóvegyülése. Vö. egyfelől: blg. *виняга* 'szőlő(fürt)'; szbhv. *vinjaga* 'vadszőlő'; szln. *vinjaga* 'ua.' [< szláv **vino* 'bor' + **jaga* 'bogyó'] tagokból áll; – másfelől vö. szln. *vejnik* 'rözsényaláb, rözseköteg'; cseh *veník* 'ua.'; or. *венук* 'vessző, pálca <az orosz fürdőben>' [< szláv **vi-* 'teker, köt; fon']. Mindkét szóval történt már néhány szláv nyelvben szóvegyülés: szbhv. (N.) *venika*, *vinika* 'vadszőlő'; szln. *vinika* 'ua.; szőlő, szőlőinda', *vinicje* [gyűjtőnév] 'ua.', *vinička* 'szőlő, szőlőinda'. (⊕) A magyar változatok a szláv sokféleséget tükrözik; néhány változat szóvége tisztázatlan. A *cs-s* változat a szlovén (↑) gyűjtőnevekre megy vissza.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 552; TESz.; EWUng. • Vö. *villa*¹, *vinkó*

ver A: 1138/ *Werete* [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 135); 13. sz. közepe/ *werethul* [sz.] (ÓMS.); 1416 u./¹ *megvèr*; *vèrèfégckèl* [sz.] (BécsiK. 188, 86); 1559 meg *veert* vala (Székely I.: Krón. 10a) **J:** 1. 1138/ ? 'ütlegel; ütésekkel büntet | prügeln; schlagen' # (MNY. 32: 135) (↑), 13. sz. közepe/ 'ua.' (ÓMS.) (↑); 2. 1303/ 'természeti jelenség' ütéshez hasonlóan nyilvánul meg, vág, csapkod | schlagen (Naturerscheinung)' # (OklSz. 2. *verő* a.); 3. 1329 'legyőz, lesújt; elpusztít | niederwerfen, niederschlagen; vernichten' # (OklSz. 1. *verő* a.); 4. 1338 'vmit megüt; ütéssel megszólaltat | klopfen; durch Schlagen Töne erzeugen' # (OklSz. *dob-verő* a.); 5. 1355 'vmit ütéssel létrehoz, alakít; vmilyen állapotba hoz | hämmern; in einen Zustand bringen' (OklSz. *vas-verő* a.); 6. [*meg~*] 1416 u./¹ 'megbüntet | bestrafen' # (BécsiK. 30); 7. [*ki~*] 1416 u./² 'izzadság, tajték stb.) kiütözik vkin | anschlagen (Schaum, Schweiß)' (MünchK. 81vb); 8. 1426 'fon, sodor; (kötelet, zsinórt stb.) sodrással, fonással készít | drehen, flechten; seilen' (Csánki: TörtFöldr. 1: 139); 9. [*át~*] 1493 k. 'szúr, döf | stechen, stoßen' (FestK. 396); 10. 1495 e. 'ütésekkel, veréssel vhová juttat | treiben, schlagen' (GuaryK. 26); 11. 1527 'vhová rögzít, erősít | an etw befestigen' (ÉrdyK. 475); 12. 1585 'szív' dobog | pochen, klopfen (Herz)' # (Cal. 770); 13. [*szemmel ~*] 1783 'megbabonáz, szemmel, mérges nézéssel megátkoz | mit dem bösen Blick treffen' (NSz.) **Sz:** ~**ő** 1303/ *Werewmal* [HN.] <FOLY MN-I IGENÉV> (OklSz. 2. *verő* a.); 1395 k. *vereu* 'kalapács | Hammer' (BesztSzj. 723.); 1495 *pathkovere* 'patkoláshoz használt kalapács | Hufbeschlaghammer' (Neumann: Registrum 1881.) | ~**és** 1372 u./ *verefiuel* 'ütés, csapás | Schlagen' (JókK. 33); 1474 'bot, dorong; ütlegelés | Prügel' (BirkK. 4b) | ~**eség** 1372 u./ *verefegeket* 'bot, dorong; ütlegelés | Prügel' (JókK. 31); 1470 'levertség, kedvetlenség | Niedergeschlagenheit' (SermDom. 2: 142); 1577 '(pénz)büntetés, (pénz)bírság | Strafe' (KolGl.); 1873 'kudarc | Niederlage' (Ballagi M.: MNYTSz.) | ~**et** 1476 k. *verethny* [sz.] 'ágyúval lő, lövet vmit | mit Kanonen beschießen' (SzabV.) | ~**ekedik**, ~**ekszik** 1529 e. *verekwdni* [sz.] 'dulakodik, birkózik vkivel | sich mit jmdm raufen' (VirgK. 72); 1560 k. 'küzd, harcol, civakodik | kämpfen, zanken' (GyöngySzt. 3282.); 1856/ *verekszik* (NSz.) | ~**ődik** 1584 *verőduen* [sz.] (NySz.) | ~**des** 1585 ? *áltauordosom* (Cal. 156); 1767 *Által-verdefem* (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Cancello* a.) | ~**etlen** 1585 ? *Reretle[n]* [ɔ: *veretlen*] (Cal. 525); 1594 *veretlen* (MNY. 61: 362) | ~**gődik** 1660 k. *vergődvén* [sz.] (NySz.) | ~**et** 1792 *veret* <FN> 'csomó, köteg, nyaláb | Bündel' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Széna* a.); 1842 'bélyeg, jegy | Gepräge' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A korai adatok, ill. a számos jelentés és a származékszavak arra utalhatnak, hogy ez a magyar nyelvnek egy régi szava lehet. Valószínűleg az 1. jelentés az eredeti, amelyből a továbbiak metaforikusan keletkeztek; hasonló jelentésváltozáshoz vö. →*üt*. A 8. jelentés feltehetőleg a ném. *Tau*, *Fäden schlagen* 'ütésekkel létrehozott kötél, fonal' szószerkezet alapján jött létre. A *verés* származékszó összetételekben gyakran →*vész* 'irtás' előtaggal fordul elő helynévként; vö. 1256/ *Vezueres* (HOKm. 7: 60). (△) Az ótörökből való származtatása kevésbé valószínű.

☞ NytudÉrt. 71: 41; TESz. *ver*¹ a., *ver*² a.; Ligeti: TörK. 41; EWUng. • Vö. *árverés*, *isten-, tönkre-, vas*⁻¹, *verejték*, *verő*-

vér A: 1138/ ? *vír* [sz.] (MNY. 32: 203), de vö. →*vörös*; 1211 ? *Weruss* [sz.] [SZN.] (OklSz.); 13. sz. közepe/ *werud*, *wirud* (ÓMS.); 1372 u./ *výer* (JókK. 68); 1416 u./¹ *vér* (BécsiK. 179) **J:** 1. 13. sz. közepe/ 'az ember és a gerinces állatok ereiben keringő, a sejtek táplálását és anyagcseréjét végző piros színű nedv, ill. a rovarok, férgek, gerinctelenek szervezetében ehhez hasonló sárgás nedv | Blut' # (ÓMS.) (↑); 2. 1416 u./¹ 'származás; származáson alapuló fajta | Abstammung; Blutsverwandte(r)' (BécsiK. 28); 3. [jelzői értékben is] 1642 'piros | Rot-' (MNY. 78: 384); 4. 1644 'vérhas | Dysenterie' (MHH. 24: 224) **Sz:** ~**es** 1211 ? [sz.] (OklSz.) (↑); 1372 u./ *verefekualanak* <MN> (JókK. 103); 1405 k. ? 'véreshurka | Blutwurst' (SchlSzj. 1946.); 1560 k. 'ua.' (GyöngySzt. 3232.) | ~**esít** 1372 u./ meg *verefejte* (JókK. 68) | ~**esül** 1372 u./

meguerefewlt (JókK. 69) | ~**ez** 1513 meg *weerōzted* (CzechK. 72) | ~**me** 1548 *uermeuel* 'állati vérből készült étel | Speise aus tierischem Blut' (Oklsz.) | ~**mes** 1585 *Vérmős* 'véres, vérrel készített {étel} | mit Blut bereitet {Speise}' (Cal. 168); 1792 'bővérű, heves természetű | sanguinisch' (NSz.) | ~**engző** 1751 k. *Vérensző* (NSz.)

■ Örökség a finnugor korból. | ⊕ Vog. (P.) *wūr*; osztj. (V.DN.) *wēr*; zürj. (Sz.P.KP.) *vir*; votj. (Sz.) *vur*; cser. (KH.) *wər*; md. (E.) *veř*, (M.) *ver*; finn *veri*; lp. (norv.) *vårrå*: 'vér' [fgr. **βire* 'ua.']. ⊕ A *véres* származékszó az eredeti *veres* változatból keletkezett a rag nélküli alapszó hatására. A *véreme* és *vérmes* származékszavak -*m* kicsinyítő képzőjéhez vö. →*alom*, →*tetem* stb. A szó színre utaló szerepéhez vö. →*vércse*, →*vörhenyő*, →*vörös*; vö. még vog. (Szo.) *wiyr* 'piros, vörös', (AK.) *wärtmat*- 'kipirul, pirkad égbolt'; finn *verevä* 'véres; piros, vörös'; stb.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *bak-*, *bikavér*, *fél-*, *fivér-*, *hidegvérű*, *kék-*, *nővér*, *telivér*, *testvér*, *vér*⁻¹, *vér*⁻², *vércse*, *vörhenyő*, *vörös*

vér-¹

I. ~**folyás** † A: 1416 u.² *vérfoľaſban* (MünchK. 40rb) J: 'az anyaméh (kóros) vérzése | krankhafte Blutung der Gebärmutter' | ~**folyat** † A: 1416 u.² *ver foľatban* (MünchK. 64va) J: 'az anyaméh (kóros) vérzése | krankhafte Blutung der Gebärmutter' | ~**hasalat** † A: 1490 k. *verhasalat* (NagyvGl. 296.) J: 'vérhas, dizentéria | Dysenterie' | ~**has** A: 1508 *ver has* (DöbrK. 387) J: 'vérhas, dizentéria | Dysenterie' | ~**szem** A: 1630 *vér szemet* (NySz.) J: 1. 1630 'felbátorodik, nekibátorodik; elszemtelenedik | Überheblichkeit' (NySz.) (†); 2. 1748 'megerősödés, felfrissülés | Erstarkung; Erneuerung' (NySz.)

II. ~**köpő** † A: 1533 *Veer pōkō* (Murm. 1000.) J: 'tüdőbeteg, tüdőbajos | Lungenkranke(r)' | ~**szívó** A: 1539 *Vveer zywo* (KulcsK. 7) J: <MN> 1. 1539 'vki könyörtelenül kihasznál, kizsákmányol; uzsoráskodik | jmdn erbarmungslos ausbeutend; Wucher treibend' (KulcsK. 7) (†); 2. 1847 'vért ivó, vérszopó {vámpr} | blutsaugend {Vampir}' (NSz.) | <FN> 1. 1791 'orvosi pióca | Bluteigel' (NSz.); 2. 1842 'vérszomjas ember | blutdürstiger Mensch' (NSz.); 3. 1889 'vámpr | Vampir' (NSz.) | ~**szopó** † A: 1577 *versopo* (KolGl.) J: <FN> 1. 1577 'orvosi pióca | Bluteigel' (KolGl.) (†); 2. 1771 'vérszomjas ember | blutdürstiger Mensch' (NSz.); 3. 1799 'vámpr | Vampir' (NSz.) | <MN> 1. 1720 ? 'vérszomjas | blutdürstig' (NSz.), 1728 'ua.' (NSz.); 2. 1748 'vérszívó {pióca} | blutsaugend {Bluteigel}' (NSz.)

■ Összetételi előtag, azonos a →*vér* szóval. | ⊕ Az 1. csoportban az előtag főnévi jelzőként 'véres' jelentésben áll. A *vérszem* főleg a *vérszemet kap* 'göggössé, nagyképűvé válik', tkp. 'véres szemet kap' (1700 k.: NSz.) szókapcsolatban fordul elő. A 2. csoportban szervetlen tárgyi kapcsolatban áll az utótaggal. – Az utótagok (címszók kivételével): *folyás*, *folyat* (→*folyik*), *hasalat* (→*has*), *köpő* (<→*köp*), *szívó* (→*szív*¹), *szopó* (→*szopik*).

📖 TESz. *vérhas* a., *vérszem* a.; EWUng. • Vö. *folyik*, *has*, *köp*, *szem*, *szív*¹, *szopik*, *vér*

vér-²

I. ~**szomjúhozó** Δ A: 1767 *Vér-ſzomjúhozó* (Pápai Páriz–Bod: Dict. *sangvinarius* a.) J: 'vérszomjas | blutdürstig' | ~**szomjas** A: 1828 *vérszomjas* (Aurora 319); 1835 *vérszomjas* (Tzs. *Blutdürſtig* a.) J: 'vérszomjas | blutdürstig' | ~**bő** A: 1830 *vérbősség* [sz.] (Hahnemann: OrgGyógyműv. 2); 1845 *vérbő* (Szily: NyÚSz.) J: 'vérrel telt, vérdús | blutreich' | ~**szegény** A: 1849 *vérszegény* (Hyrtl: Emberboncztan 428); 1874 *vérszegénység* [sz.] (CzF.) J: 1. 1874 'akinek a vérében kevés a vörös vértest | an Blutarmut leidend' (CzF.) (†); 2. 1879 'tartalmatlan, erőtlén, tartalmilag gyenge | inhaltlos, inhaltlich matt' (NSz.)

II. ~**fürdő** A: 1790 *vér ferdőbe* (Szily: NyÚSz.) J: 'vérengzés, kegyetlen, véres csata | Blutbad, blutiger Kampf' | ~**tanú** A: 1795 k. *vér'tanú* (NSz.) J: 'mártír | Blutzeuge' | ~**rokon** A: 1804 *Vér rokonok* (NSz.) J: 'vér szerinti rokon | Blutsverwandte(r)' | ~**pad** A: 1828

vérpadra (Minerva 4/3: 1767) **J**: 'kivégzőpad | Blutgerüst' | ILYENK MÉG: ~**díj** 'körözött, üldözött személy elfogójának, nyomravezetőjének járó díj | Blutgeld' (1824: Aurora 148); ~**bosszú** 'gyilkosság megtorlása a gyilkos vmelyik rokonának a meggyilkolt rokonai által való megölésével | Blutrache' (1832: Mulattató 4: 54); ~**baj** 'súlyos, fertőző nemi betegség, szifilisz | Syphilis' (1854: NSz.)

■ Tükörfordítás előtagja, azonos a →*vér* szóval. | (⊕) A tükörfordítások német minta alapján keletkezett összetett szók; vö. *blutdürstig*, *blutarm*, *Blutbad*, *Blutzeuge*; stb. Főleg az 1. csoport szavainak analógiájára a magyarban további összetett szók is keletkeztek: vö. *vérpöszdítő* 'élénkítő' (1761: NSz.); *vérfagyasztó* 'ijesztő, rémisztő' (1839: NSz.); *vérlázító* 'felhőborító' (1846: NSz.). – Utótagok a magyarban (címszók kivételével): *szomjúhozó*, *szomjas* (→*szomjú*), *fürdő* (→*füröszt*).

📖 TESz. *vérpád* a., *vértanú* a.; EWUng. • Vö. *bő*, *füröszt*, *pad*, *rokon*, *szegény*, *szomjú*, *tanú*, *vér*

veranda **A**: 1836 *Verandák* (Honművész 1836. júl. 24.: 468); 1842 *verandáktul* (NSz.); 1850 *varandába* (NSz.); 1871 *verandáival* (NSz.); NYJ. *verēnda*, *verōnda* (Bálint: SzegSz.) **J**: 1. 1836 'fedett folyosó, tornác | bedeckter Gang' (Honművész 1836. júl. 24.: 468) (↑); 2. 1850 'falsíkból kiugró (fedett, üvegezett) épületrész | überdachter Vorbau an einem Wohnhaus' (NSz.) (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Veranda*; ang. *veranda*; fr. *véranda*; port. *varanda*; stb.: 'veranda'. Az európai nyelvekbe valószínűleg az indiai nyelvekből került, az angol közvetítésével; vö. hindi *varandā*; bengáli *bārāndā*: 'ua.'. Az indiai szavak a portugálból származhatnak [< port. *vara* 'vessző, pálca']. (⇒) A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; NyTudÉrt. 93: 31; EWUng. • Vö. *vádli*

verbéna **A**: 1578 *Verbena* (Gombocz E.: BotTört. 55); 1875 *verbénákkal* (NSz.); 1898 *verbína* (Rell: LatSz. 54); NYJ. *verbénia* (ÚMTsz.) **J**: 'vasfű | Verbene (*Verbena officinalis*)'

■ Latin (tud.) jövevényszó. | (≡) Lat. (tud.) *Verbena (officinalis)* 'vasfű, verbéna'; [< lat. *verbena*, *verbenae* [többes szám] 'kultikus célú gyógyító fű; felszentelt babér, mirtusz, olajág'; indoeurópai eredetű; vö. óe. szl. *vr̃ba* 'fűz(fa)'; litv. *viřbas* 'gally, vessző, pálca', *viřbalas* 'vékony pálcácska; kötőtű'; stb.]]. (≈) Megfelelői: ném. *Verbene*; ol. *verbena*; stb.: 'vasfű'. (⊖) Egyéb megnevezések: →*galambóc*, *szaporafű* (1578: Gombocz E.: BotTört. 55); *vasfű* (1708: Pápai Páriz: Dict. *Sagmen* a.), az utóbbi tükörfordítás a ném. *Eisenkraut* 'ua.' alapján.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vargánya*, *verfelye*

verbunk **Δ** **A**: 1752 *verbunkos* [sz.] (MNy. 90: 374); 1754 *Verbungon* (MNy. 60: 494); 1891 *verbunkba* (NSz.); NYJ. *verdung* (ÚMTsz.) **J**: 1. 1752 'toborzás | Werbung' (MNy. 90: 374) (↑); 2. 1774 'verbuváló katonák, toborzók | Werber, die Soldaten anwerben' (MNy. 60: 494); 3. 1790 'verbunkos tánc, ill. ennek zenéje | Werbungstanz bzw. dessen Musik' (NSz.) **Sz**: ~**os** 1752 'toborzó | werbend' (MNy. 90: 374) (↑); 1759 'toborzó személy | Werber' (Ethn. 91: 424); 1791 'egy fajta tánc, ill. annak zenéje | Werbungstanz' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Werbung* 'toborzás, főleg katonai szolgálatra' [< ném. *werben* 'igyekezik nyerni']. (⊕) A szó az osztrák katonai nyelv közvetítésével került a magyarba. A 2. jelentés metonímia. A 3. jelentés önállósulással jött létre a *verbungtánc* 'toborzó tánc' (1785: NSz.) összetétel előtagjából.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *verbuvál*

verbuvál Δ **A:** 1705 *verbováló* [sz.] (Pusztai); 1735 *verbuálni* [sz.] (Nyr. 45: 389); 1749 *verbeválni* [sz.] (NySz.); 1774 *Verbuválló* [sz.] (MNY. 60: 367 *kötelődzködik* a.) **J:** 'toboroz | (an)werben'

■ Egy nyugati szláv vagy szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Cseh *verbovati*; szlk. *verbovat'*; le. *werbować*; szb. *verbovati, vrbovati*: 'toboroz' [< ném. *werben* 'gyűjt, verseng, törekszik vmire']. ⊕ A *verbuvál* alak szó belseji *u*-ja végső soron ugyanarra az etimonra visszamenő →*verbunk* szó hatására keletkezhetett. ⊖ Latinosított főnévként idetartozik: (R.) *verbuváns* 'katonák toborzója' (1757: MNY. 60: 495).

📖 Kniezsa: SzJisz. 778; TESz.; EWUng. • Vö. *verbunk*

vércse **A:** 1395 k. *verche* (BesztSzj. 1195.); 1405 k. *virche* (SchlSzj. 1784.); 1533 *Veercze* (Murm. 1055.); NYJ. *Vercseszörű* (MTsz.); *vircsa* (ÚMTsz.) **J:** <FN> 1395 k. 'galamb nagyságú, vöröses hátú ragadozó madár | Turmfalke (*Falco tinnunculus*)' # (BesztSzj. 1195.) (↑) | <MN> 1441 ? 'vöröses színű (főleg ló, ló szőre) | rötlich (bes. Pferd)' (MNY. 26: 410), 1591 'ua.' (MNY. 8: 306)

■ Származékszó. | ⊕ A →*vér* szóból keletkezett *-cse* kicsinyítő képzővel; vö. *gyermekcse* (→*gyermek*), *tócsa* (→*tó*) stb. A megnevezés a madár tollazatának vöröses foltjaira utalhat. A melléknévi jelentéshez vö. *vércseszínű* 'vöröses <ló>' (1585: Cal. 122); az összetétel előtagja a vér vörös színére utal és nem a madárral való hasonlóságon alapul. – Ugyanilyen felépítésű, de a szótól függetlenül keletkezett: (N.) *vörcse* 'pattanás'.

📖 MNY. 8: 306; Balassa-Eml. 28; TESz.; EWUng. • Vö. *vér*

verdung × **A:** 1614 *verdun* (Radvánszky: Csal. 3: 64); 1643 *ferdung* (Comenius: Jan. 166); 1675/ *Verdungh* (MNY. 80: 383); NYJ. *berdung, vërdung* (MTsz.); *vërdug, vergung* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1614 ? 'súlymérték ötödrésze; 1/5 lat | Fünftel eines Gewichtsmaßes; 1/5 Lot' (Radvánszky: Csal. 3: 64) (↑), 1643 'ua.' (Comenius: Jan. 166) (↑); 2. 1724 'súly-, ill. űrmérték negyedrésze | Viertel eines Gewichts- od. Hohlmaßes' (Századok 38: 815)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (R.) *vierding, vierdung* 'negyed(rész), egynegyed', (kor. úfn. h.) *virdung* 'súly- v. űrmérték negyede' [< ném. *vier* 'négy']. ⊕ Az 1. jelentés téves fordítás eredménye.

📖 EtSz. *ferdunk* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *fillér*

veréb **A:** [1265/] *Vereb* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 139); 1276/ *Verub* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 414); 1395 k. *vereb* (BesztSzj. 1215.); 1416 u.² *vèrèbec* (MünchK. 16va); 1493 k. *weréb* (FestK. 74); 1533 *Verebb* (Murm. 1103.); 1548 *verreb* (NySz.); NYJ. *bereb* (ÚMTsz.); *verép* (Nyatl. 634.) **J:** 1. [1265/] 'az énekesemadarak egyik alcsaládjába tartozó, közönséges kis, szürkésbarna tollazatú madár | Sperling (*Passer d. domesticus*; *Passer m. montanus*)' # (Györffy: ÁMTF. 3: 139) (↑); 2. [főleg *szürke* ~] 1877 'jelentéktelen ember, átlagember | unbedeutender Mensch' (NSz.); 3. 1888 'könnyen rászedhető ember, pali | Gimpel, Pimpf' (NSz.); 4. [*nádi* ~] 1899 'nádi sármány | Rohrammer' (MNY. 75: 442)

■ Szláv jövevényszó, esetleg az oroszból. | (≡) Vö. or. *воробей*, (R.) *вepeбуи*, (N.) *вирябей*; – blg. *врабeу, врабeй*; szlk. *vrabec*; stb.: 'veréb' [szláv eredetű; vö. még lett *zvirbulis*; litv. *žvirblis*: 'ua.']. A felsorolt szláv adatok származékszavak, amelyeknek adatokkal alá nem támasztott alapszava a magyarba és már finnugor nyelvekbe is bekerült; vö. finn *varpu*; észt *värb*; stb.: 'ua.'. ⊕ A magyarba átkerült alak **verebъ*. A hangalak alapján a származtatás az

oroszról valószínű. A 2., 3. jelentés tréfás-gúnyos metafora. A 4. jelentés terminológiai hiba, amely metaforán alapul.

📖 Kniezsa: SzJisz. 553; TESz.; EWUng. • Vö. *kanári*

verejték **A**: 1506 *vereitekdnek* (WinklK. 235); 1510 *verehetekkel* (MargL. 180); 1512 k. *verettekkel*, *veriteke* (WeszprK. 60, 59); 1513 *wereeteekenek* (CzechK. 111); 1560 k. *weretyk* (GyöngySzt. 1353.); 1689 *Virejtékes* [sz.] (NySz.); 1736 *verőtékezik* [sz.] (NSz.); 1755 *verőttükünkkel* (MNY. 50: 211); 1801 *Verődék* (NSz.); NYJ. *viritték* (ÚMTsz.) **J**: 'izzadság | Schweiß' # **Sz**: ~**ezik** 1533 *Vereiteköző* [sz.] (Murm. 1749.) | ~**es** 1604 *Veritikes* (Szcenzi Molnár: Dict. *Sudátus* a.)

verejtezik Δ **A**: 1506 *vereitqzel* (WinklK. 235); 1508 *verítqzec* [▽] (NádK. 48); 1510 *verehetznj* [sz.] (MargL. 180); 1528 *verittqzot* vala (SzékK. 296); 1552 *megverétőznek* (RMKT. 6: 38); 1863 *Verittézik* (Krizsa [szerk.] Vadr. 523); NYJ. *verejtez* (MTsz.) **J**: 'verejtekezik, izzad | schwitzen'

■ Származékszó. | (⊕) **A** → *ver* 'kiütközik' szóból keletkezett *-ék* névszóképzővel (vö. → *ajándék*, → *szándék* stb.), ill. *-z* gyakorító képzővel (vö. → *áldoz*, → *szerez* stb.); a szó belseji *-ejt* ~ *-ít* műveltető képző. (⊖) Idetartozik: régi *verej* (vö. 1416 u.² *vézéié* 'izzadság, veríték' (MünchK. 81vb)), keletkezés módja azonban bizonytalan: lehet *-j* névszóképzős származékszó a *ver* szóból vagy elvonás a *verejték*-ből.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ver*

verejtezik → *verejték*

verem [4] **A**: 12. sz. vége/ *vermut* (HB.); (†1015) 1220/ *Verum* [HN.] (Györffy: DHA. I: 74); 1221/ ? *Weremt* [SZN.] (VárReg. 363.); 1416 u.¹ *vèrèmbè* (BécsiK. 177); 1495 e. *verpmbe* (GuaryK. 8); 1805 *verëm* (NSz.) **J**: **1.** 12. sz. vége/ 'földbe ásott nagyobb' gödör; sírgödör | Grube; Todesgrube' # (HB.) (†); **2.** 1222 ? 'árok | Graben' (SzegFüz. 2: 126), 1604 'ua.' (Szcenzi Molnár: Dict. *Fóffa* a.); **3.** 1234/ ? 'föld alatti' üreg, vájat; barlang | (unterirdische) Aushöhlung; Grotte' (Oklsz. *Poklos* a.), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 217.) **Sz**: **vermes** 1257 *Wermus* [HN.] (Oklsz.) | **vermel** 1583 *elvermeltetik* [sz.] (Nyr. 10: 470)

■ Jövevényszó, valószínűleg az alánból. | (⊕) Vö. osz. (K.) *ũærm*, *ũorm*, *orm*, (Ny.) *ũærmæ*: 'gödör, verem, pince' [iráni eredetű; vö. kperzsa *warm* 'kút; tartály, konténer'; szogd *wrm* 'gödör, verem'; stb.]. (⊖) Megfelelői: grúz *ormo* 'gödör, verem'; tokhár *warm* 'megörzés; barlang, üreg'. (⊕) Az 1., 3. jelentés lehetett az eredeti.

📖 TESz.; MSFOu. 151: 342; Ligeti: TörK. 171; EWUng.

vereten † **A**: 1265 *vreten*, *wereten* (Oklsz.) **J**: 'egy fajta területmérték | Art Feldmaß'

■ Szláv jövevényszó, valószínűleg a szerbhorvátból. | (⊕) Szbhv. *vreteno*; – szlk. *vreteno*; or. *βερεμενο*; stb.: 'orsó' [< szláv **vert-* 'forgat, fordít, csavar']. (⊕) A szerbhorvátból való származtatás mellett szóföldrajzi okok szólnak; a szó a korai horvát forrásokban, oklevelekben gyakran előfordul; vö. 1100 *wretenorum* 'egy fajta területmérték' (HASz. 2. *vreteno* a.). Az 'egy fajta területmérték' jelentés valószínűleg még az átadó nyelvben keletkezett, mivel egy orsóra tekert, meghatározott hosszúságú zsinórral mérték ki a földet; a jelentéstanához vö. *kötél* (→ *köt*), → *lánc*. Hosszúságmértékként vö. még → *verszt*, amely végső soron ugyanerre az etimonra vezethető vissza. A (N.) *verecsen* 'kötélverő eszköz' (1834: Kassai: Gyökerésző 3: 95)

és (N.) *verecs* 'ua.' (1843: MTsz.) szavak szintén ugyanarra az etimonra vezethetők vissza, jóllehet ezek egymáshoz való kapcsolata nem tisztázott és szláv elődei sem mutathatók ki.

📖 MNy. 48: 152; TESz., *verecsen* a. is; EWUng. • Vö. *varádics*, *verszt*

verfelye × **A:** 1533 *Verföle* tetem (Murm. 2521.); 1538 *verselye* [ɔ: *verfelye*] (Pesti: Nomenclatura R4); 1545 *verfel'e* (OkI Sz.); 1585 k. *wór fölye* (Gl.); 1591 *verfellyes* [sz.] (TanMJ. 101); 1767 *Vörfely* (Pápai Páriz–Bod: Dict.); NYJ. *verfölye* (MTsz.) **J:** 'káró <(anyag)minta> | Karó <als Stoffmuster>'

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *würfel*, (f.-ném.) *wirfel*, *wirfl*, (al.sváb) *werfəla*, – ném. *Würfel*: 'egy fajta geometriai test; dobókocka; kocka <anyagmintaként>' [< ném. *werfen* 'dob, hajít, vet, röpít']. (⊕) A szövő- és szabómesterség szakszavaként került át a magyarba.

📖 TanMJ. 100; EWUng. • Vö. *vargánya*, *verbéna*

verkli **A:** 1826 *Werkli* (Koszorú 6: 110); 1838 *werklis* [sz.] (NSz.); 1840 *verkli* (NSz.) **J:** 1. 1826 'kintorna, sípláda | Leierkasten, Drehorgel' (Koszorú 6: 110) (↑); 2. 1910 'bérkocsi és felszerelése | Mietwagen mit Ausrüstung' (Zolnay–Gedényi); 3. [jelzői értékben is] 1930 'szakadatlanul ismétlődő, lélektelen munka, elfoglaltság | sich immerfort wiederholende, geistlose Arbeit' (Zolnay–Gedényi) **Sz:** ~s 1830 *Werklis* (NTársalkodó 1830. nov. 27.: 383); 1838 'a kintornát kezelő, használó | eine Drehorgel bedienend' (NSz.) (↑); 1853/ *werklis* 'verklis, kintornás személy | Drehorgelspieler' (NSz.) | ~zik 1837 *verkliznek* (Rajzolatok 1837. dec. 23.: 818); 1840 *verkliz* (NSz.)

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném. (au.) *Werkel*, (B.) *werk'l*: 'verkli, tekerőorgona' [< ném. *Werk* 'tevékenység, cselekvés; készítmény, termék; mesterséges szerkezet'; stb.]. (⊕) A 2., 3. jelentés metafora.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bulvár*, *orgánium*, *sztrájk*, *virtigli*

vermut **A:** 1901 *Wermut* (MGén. 1901. febr. 24.: 140); 1904 *vermut* (Radó: IdSz.) **J:** 'ürrömmel készített v. fűszerezett ital | Wermutwein'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Wermut* 'egy fajta keserű ízű növény; keserű szeszes ita, gyomorkeserű' [ismeretlen eredetű]. Vö. még a ném. *Wermutwein* 'ürmös' szót. (≈) Megfelelői: szbhv. *vermut*; cseh *vermut*; stb.: 'ua.'

📖 TESz.; EWUng.

vernyákol → *vernyog*

vernyog × **A:** 1788 *irnyogsz-virnyogsz* (NSz.); 1838 *Vernyog* (Tsz.); NYJ. *věryog* (MTsz.) **J:** 1. 1788 '⟨személy⟩ éles, bántó hangot ad, nyekereg | stöhnen, wimmern' (NSz.) (↑); 2. 1838 '⟨macska⟩ éles, kellemetlen hangon nyávog | miauen <Katze>' (Tsz.) (↑)

vernyákol × **A:** 1791 *virnyákolta* (NSz.); 1792 *Bernyákolnak* (Baróti Szabó: KisdédSz.); 1796 *virnyíkolnak* (NSz.); 1803 *Vernyíkolni* [sz.] (NSz.); 1808 *Vernyákolni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék *Bernyákolni* a.); NYJ. *věryákol*, *vinyákol* (MTsz.); *věryákol* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1791

'nyávog | miauen' (NSz.) (↑); **2.** 1796 '(személy, főleg gyerek) visít, sivalkodik | quietschen, kreischen (Person, haupts. Kind)' (NSz.); **3.** 1876 'csúnyán énekel, kornyikál | leiern' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A szócsalád tagjai a hangátvetés következtében összefüggnek a →*nyervog* szócsaláddal. A szótő másrészt a →*vinnyog* tövével függ össze, a különbség tulajdonképpen csupán a betoldott szó belseji -r-ben van; vö. a *vinnyákol* változattal.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nyervog*, *vinnyog*

verő-

I. ~mál † **A:** 1303/ *Werewmal* [HN.] (Oklsz. 2. *verő* a.); 1334 *Wereumal* (Oklsz. 2. *verő* a.) **J:** 'déli fekvésű hegyoldal | Südabhang eines Berges' | ~**fény** **A:** 1312 *Verofyn* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 333); 1577 k. *verőfenyő* (OrvK. 6) **J:** 'erős napfény | starkes Sonnenlicht' | ~**fél** † **A:** 1518 *werewfel* (Oklsz. 2. *verő* a.) **J:** 'egy terület napsütötte része | von der Sonne beschienener Teil einer Fläche' – De vö. 1455 *Fashalomwerewfele* [HN.] 'ua.' (Oklsz. 2. *verő* a.)

II. ~disznó † **A:** 1524 *werew dýznoth* (MNY. 13: 124) **J:** 'sütni való, fiatal szopós malac | Schlachtschwein' | ~**ártány** † **A:** 1561 *verő artantis* (MNY. 17: 48) **J:** 'levágásra szánt kandisznó, vágósertés | verschnittener Eber als Schlachtschwein' | ~**malac** × **A:** 1669 *Verő malacz* (ApafiUdvt. 1: 114) **J:** 'sütni való, fiatal szopós malac | Spanferkel zum Braten' | ILYENÉK MÉG: ~**marha** 'vágómarha | Rind zum Schlachten' (1636: Oklsz.); ~**kos** 'levágásra tartott kos | Widder zum Schlachten' (1789: NSz.)

■ Összetételi előtag, azonos a **verő** (→*ver*) szóval. | ⊕ Az 1. csoportnál az előtag aktív folyamatos melléknévi igenév, amely arra utal, hogy a nap a felszínre úgy süt, mintha a sugarai azt ütnék. A 2. csoport előtagja passzív folyamatos melléknévi igenév és a levágásra, leütésre szánt haszonállatot jelöli. – Későbbi elvonások a régi összetételből: (N.R.) *verő* 'napfény' (1772: NySz.), 'déli hegyoldal' (1904: Nyr. 97: 341).

📖 TESz. *verőfény* a., *verőmalac* a.; EWUng. • Vö. *ártány*, *disznó*, *fél²*, *fény*, *mál*, *malac*, *ver*

verőce × **A:** 1355 ? *Vereche* [HN.] (FNESz. *Veréce* a.); 1411 *verech* (Oklsz.); 1645 *verétze* (NSz.); 1657 *vericze* (MNY. 90: 374); 1750 *verőcze* (Wagner: Phras. *Ostium* a.); 1784 *verőtze* (Baróti Szabó: KisdedSz. 90); 1874 *verőczke* (CZF.); 1880 *verőczcel* (NSz.); NYJ. *děvěrcě* (MTsz.) **J:** **1.** 1355 ? 'kis kapu, ajtócska; lécajtó, rácsajtó | kleines Tor, Türchen; Lattentür' (FNESz. *Veréce* a.) (↑), 1411 'ua.' (Oklsz.) (↑); **2.** 1813 'kerítés, főleg léckerítés, rácsos kerítés | Zaun, Gitter' (NSz.); **3.** 1838 'sorompó | Sperrschranke' (Tzs.); **4.** 1843 'küzdőhely | Kampfplatz' (Kunoss: UjdSzóf.); **5.** 1860 'bekerített hely állatok, főleg házörző v. vadászkutyák számára | Zwinger, haupts. für Wach- od. Jagdhunde' (NSz.)

■ Szláv jövevényszó. | ≡ Óe. szl. *dvьръца* 'ajtócska; ablak'; szln. (N.) *dvěrc* 'ajtócska; rácsos ajtó'; szlk. *dvercia*, *dverce* 'ajtócska'; or. *дверца* 'ua.'; stb. [< szláv **dvьrb* 'kapu; ajtó']. ⊕ A változatok keletkezése a szó eleji mássalhangzótörklődés feloldásával kezdődött. A szó eleji *d*-s változat későbbi átvétel a szlovákból. A 2. jelentés metonímia (talán metafora is). A 3–5. jelentések a 2. jelentésre mennek vissza, a feltehetőleg tudatosan keletkezett 4. jelentés valószínűleg a →*ver* hatására utal. ⊕ A szó főleg az Alföldön és a palóc nyelvjárási terület egy részén él.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 554; TESz.; EWUng. • Vö. *udvar*

verpec † **A:** 1437 *Verpeczes* [SZ.] [SZN.] (Oklsz.); 1496 *verpecz* (Oklsz.) **J:** 'egy fajta, bocskorféle lábbeli | Art Bundschuh'

■ Ukrán (Kárp.) jövevényszó. | (≡) Ukr. (Kárp.R.) *вепнеу'*, (Kárp.) *вѹпну'и* [többes szám]: 'egy fajta bocskor' [tisztázatlan eredetű, esetleg ? < szláv *вепѡа* 'fűzfa', mivel eredetileg fűzfaháncsból készült.].

📖 MNy. 50: 465; TESz.; EWUng.; ESUM. 1: 380

vers A: 1372 u./ *verfett* (JókK. 73); 1913 *vörs* (Nyr. 42: 335); NYJ. *vörszöt* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1372 u./ 'előírt imaszöveg | vorgeschriebener Gebetstext' (JókK. 73) (↑); 2. 1474 'ritmusos szövegrész | rhythmischer Textteil' (BirkK. 8); 3. 1490 'költemény; dalszöveg | Gedicht; Liedertext' # (MNy. 62: 81); 4. 1604 'verssor; versszak | Verszeile; Strophe' (Szenczi Molnár: Dict. *Octóftichon* a.) **Sz:** ~**es** 1604 *Verfes* könyv (Szenczi Molnár: Dict. *Cénto* a.) | ~**ezet** 1612/ *versezeteket* 'cikkely, szakasz' (MNy. 8: 264) | ~**el** 1771 *verselésre* [sz.] (NSz.) | ~**ike** 1861 *versikék* (MNyszet. 6: 363)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *versus*, (R.) *vorsus* 'barázda; sor az írásban; vers; versszak, strófa; költészet' [< lat. *vertere* 'megfordít, átfordít'; a latinban egykor az eke megfordítására vonatkozott]. (≈) Megfelelői: ném. *Vers*; fr. *vers*; stb.: 'vers; versforma; sor; versszak, strófa'. (△) A latin *us* szóvég kieséséhez vö. →*ádvent* stb. A szóvégi *s*-hez vö. →*evidens* stb. (△⇒) A magyarból: rom. (R.) *vers* 'vers, rím'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *perverzitás, próza, reverzális, versben, verszt*

versben × **A:** 1576 *versbe* (NySz. *vers* a.); 1788 *versben* (NSz.) **J:** '-szer, alkalommal | -mal'

versent △ **A:** 1598 *versent* (NySz.); 1821 *vörsönt* (NSz.) **J:** 'versengve, versenyezve | um die Wette'

versen × **A:** 1645 *versen* (NySz.) **J:** '-szer, alkalommal | -mal'

verset × **A:** 1695/ *verset* (NySz.) **J:** 1. 1695/ 'versengve, versenyezve | um die Wette' (NySz.) (↑); 2. 1894 '-szer, alkalommal | -mal' (Nyr. 23: 92)

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | (△) A →*vers* 'sor; megismétlődő szakasz' szóból keletkezett *-ben* inesszívuszraggal, *-nt*, *-n*, *-t* határozóraggal. A keletkezés jelentéstani alapja egy tevékenység ismétlődése.

📖 TESz. *verseng* a.; MNy. 78: 173; EWUng. • Vö. *vers, versenkedik*

versel → *versenkedik*

versen → *versben*

verseng → *versenkedik*

versenkedik † **A:** 1395 k. *veʃenkedes* [sz.] (BesztSzj. 179.); 1519 *verfenkódyk* [▽] (JordK. 389) **J:** 'verseng, vetélkedik | wetteifern'

versenség † **A:** 1405 k. *verfenfeg* (SchlSzj. 663.) **J:** 'viszály, veszekedés, vita, civódás, civakodás | Streit, Zank'

verseng A: 1479 *versenges* [sz.] (Gl.); 1577 k. *vérféngéttének* (OrvK. 223) J: 'versenyez, rivalizál | wetteifern, rivalisieren' #

versenyes Δ A: 1533 *versenysek* [o: *versenyese*k] (NySz.); 1541 *versehesek* (NySz.); 1552 *Versönyös* [?✎] (Ballagi A.: RNySz. 375); 1577 k. *vérfényés* (OrvK. 16) J: 1. 1533 'versengő, vetélkedő, rivalizáló | rivalisierend' (NySz.) (↑); 2. 1577 k. 'makacs, nyakas | hartnäckig' (OrvK. 16) (↑)

verseny A: 1643 *vőrfőnyel* (Comenius: Jan. 156); 1673 *versennyel* [✎] (NySz.); 1763 *Versen* (NSz.) J: 'versengés, versenyzés | Wettbewerb' # Sz: ~ez 1645 *versenyez* (Szily: NyÚSz.)

versel † A: 1653 *vesellő*t [sz.] (MNy. 15: 149) J: 'verseng, versenyez | wetteifern'

■ Valószínűleg származékszók. | ⊕ A szócsalád tagjai belső fejlemények, valószínűleg származékszavak (*verseny* kivételével). Az alapszó a *versent*, ill. a *versen* (→*versben*) lehetett. A szóvégek különböző igeképzők és névszóképzők; vö. *ellenkedik* (→*ellen*), *tüsténkedik* (→*tüstént*) stb. Az értelmezés nehézsége, hogy a legtöbb származékszó korábbról adatolt mint feltételezett alapszava. A szócsalád tagjainak jelentése a *versent* szó 'versengve, versenyezve' jelentéséből jól magyarázható.

■ A **verseny** elvonás. | ⊕ A *verseny* elvonás az igékből vagy névszókból.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ Tisztázatlan idetartozású: 1138/ *Werfun* [SZN.] (MNy. 32: 135). ⊕ Az ótörökből való származtatása téves.

📖 TESz. *verseng* a.; MNy. 78: 173; StUASuppl. 1: 227; EWUng. • Vö. *hang-*, *holt-*, *kamara-*, *versben*

versenség → *versenkedik*

versent → *versben*

verseny → *versenkedik*

versenyes → *versenkedik*

verset → *versben*

verszt Δ A: 1808 *Werstnyiről*, *Werstre* (HazKülfTud. 1808. ápr. 13.: 239); 1854 *Werst* [ES. NEM M.] (Heckenast: IdSzT.); 1885 *verszt* (Nyr. 77: 451); 1963 *versztányira* [sz.] (NSz.) J: 'orosz hossz mérték | Werst'

■ Nemzetközi szó. | ⊖ Ném. *Werst*; ang. *verst*; fr. *verste*; or. *βεργμα*; stb.: 'verszt <hosszmérték>', az oroszban 'sor, egyenes vonalú elrendezés' is. Az oroszból terjedt el [indoeurópai eredetű; vö. óind *vārtanam* 'forgatás, csavarás'; litv. *važtas* 'ekeforduló'; stb.]. ⊕ A magyarba a németből került, valószínűleg az irodalmi nyelv (*verszt*), ill. az orosz (*verszta*) közvetítésével.

📖 MNy. 6: 63; TESz.; EWUng. • Vö. *vereten*, *vers*

vért A: 1086 ? *Uuertis* [sz.] [HN.] (Györffy: DHA. I: 253); 1146 ? *Wirthis* [sz.] [HN.] (PRT. 1: 599); [1200 k.] ? *uertus* [sz.] [HN.] (An. 50.); 1342 *Vertus* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1372 u./*verteuel* (JókK. 147) **J:** 1. 1086 ? 'pajzs | Schild (Schutzwaffe)' (Györffy: DHA. I: 253) (↑), [1200 k.] 'ua.' (An. 50.) (↑); 2. 1808 'harcos védőpáncélja | Harnisch' (NSz.) **Sz:** ~**es** 1086 ? [HN.] (Györffy: DHA. I: 253) (↑); 1342 [SZN.] (Oklsz.) (↑); 1850/ 'vértet viselő nehézlovas | Kürassier' (NSz.) | ~**ez** 1824 *rézvértetű* (Aurora 84); 1831 *vértet* (Szily: NyÚSz.)

■ Valószínűleg alán jövevényszó. | (≡) Vö. osz. (Ny.K.) *ũart, vart* 'pajzs' [iráni eredetű; vö. av. *varəθra-*; kperzsa *varīk, gurtīk*: 'védekezés, pajzs'; stb.]. (≈) Megfelelői: örm. *vert* 'páncél, felszerelés'. (△) A magyarba egy feltételezett óoszét palatális alak kerülhetett; vö. →*üveg*. Anonymus szövegében [1200 k.] ... *uertus* uocatur ... propter *clipeof* theutonicorum in ibi dimiffol (An. 50.) a helynév bizonytalan etimológiája ellenére igazolja a szó akkori 'pajzs' jelentésének létezését.

📖 MSFOu. 151: 343; TESz.; Ligeti: TörK. 165; EWUng.

vértelek × **A:** 1654 *verteleti* [? ɔ: *vertelek*] (Oklsz.); 1781 e./ *Vértelek* (Nyr. 44: 208); 1874 *vértelék* (CzF.); NYJ. *virteleg* (MTsz.) **J:** 'oromzat, oromfal | Dachgiebel'

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A hangalak a →*vér* (esetleg a →*ver*-ből) és a →*telek*' népetimológiás hatására keletkezhetett.

📖 TESz.; EWUng.

vés A: 1211 ? *Vehseh* [sz.] [SZN.] (PRT. 10: 516); 1395 k. *vezew* [sz.] (BesztSzej. 758.); 1405 k. *viſe* [sz.] (SchlSzej. 1320.); 1585 k. *Věšw* [? ʃ] (Gl.) **J:** 1. 1211 ? 'szilárd anyagba vájatot, lyukat metsz; metszve alakít | meiβeln; schneiden' (PRT. 10: 516) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzej. 758.) (↑); 2. 1651/ 'ás | graben' (Zrínyi: MM. 1: 31); 3. [állandósult szókapcsolatokban] 1830 'emlékezetébe, szívébe fogad | einprägen, einschärfen' (NSz.) **Sz:** ~**ő** 1395 k. <FN> 'acélból készült, rendszerint széles élű, egyenes végű, lapos, általában nyéllel ellátott éles szerszám | Meißel, Stichel' (BesztSzej. 758.) (↑)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Oszty. (V.) *vāht'* 'felvág, hasít'; zürj. (Vm.AV.) *vež* 'ferdén átvág'; finn *veitsi* 'kés', *veistä-* 'farag, megmunkál' [fgr. **βaηέζ* 'vág; kés']. (△) A rokon nyelvek megfelelőinek esetleges igenévszói természete a magyarban nem figyelhető meg. A magyarban a **ηέ* > **γέ* > **ιέ* > *s* hangváltozással is számolni kell. A jelentésekhez vö. ném. *schneiden* 'késsel feloszt': *einschneiden* 'késsel bemetsz' szavakat.

📖 NyK. 67: 128; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *vásik*

vese A: 1405 k. *vefe* (SchlSzej. 430.); 1416 u./¹ *věfěcbèn* (BécsiK. 261); 1533 *Vesse* (Murm. 720.); NYJ. *vesě* (Nyatl. 427.) **J:** 'a vizeletet kiválasztó páros szerv | Niere' #

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség ugor kori töből. | (≡) A tőhöz vö. vog. (T.) *üčaw*, (AK.) *wāšaj*, (P.) *wāšaj*: 'hímvevő' [ugor **βšš* 'ua.']. (△) A szó belseji **é* > m. *s* hangváltozáshoz vö. →*les*, →*vés* stb. A szóvégi *e* egy E/3. személyű birtokos személyjel lehet; vö. →*epe*, *zúza* (→*zúz*²) stb. Az ősmagyarban a *ves* alapszó még létezhetett. Ez esetleg a *vespecsenye* 'ágyék' (1600 k.: Radvánszky: Szak. 41) összetétel előtagjában őrződött meg, amennyiben az összetétel nem másodlatos, magánhangzó-kieséssel keletkezett képződmény. – A magyarzatnak jelentős jelentéstani nehézségei vannak; de vö. ném. (ófn.) *nioro, niero* 'here, ágyék; vese'.

vesz [2/2] **A:** 1086 ? *Weudi* [sz.] [SZN.] (MNL (OL) Dl. 208421); 1211 *Cwsveth* [sz.] [SZN.] (OklSz.); 13. sz. eleje/ *weged* (KTSz.); 13. sz. közepe/ *Wegh* (ÓMS.); 1372 u./ *uezed*, *vewn*, *vewue* (JókK. 53, 8, 6); 1416 u./¹ *èluezen* [□] (BécsiK. 121); 1416 u./¹ *uok*, *vèndic*, *vèzékuala* (BécsiK. 133, 21, 52); 1456 k. *vejendek*, *wuek*, *wttem* (SermDom. 1: 320, 319, 2: 471); 1490 ? *wywe* (SzalkGl. 194.); 1493 k. *weezen* [□] (FestK. 13); 1524 ? *el wyfygk* [*i-ző* változat] (MNY. 25: 67); 1527 ? *el ... wytthem* (Heyden: Puerilium 67); 1577 k. *el vezen* [□] (OrvK. 14); 1863 *vejszem* (Krizsa [szerk.] Vadr. 557) **J:** 1. 1211 'ételt, italt' elfogyaszt, elfogad, szed | zu sich nehmen (Speise, Getränk)' # (OklSz.) (↑); 2. 13. sz. eleje/ 'megbízást, felelősséget, munkát stb.) magára vállal | auf sich nehmen (Auftrag, Verantwortung usw.)' # (KTSz.) (↑); 3. 13. sz. közepe/ 'vkit, vmit magához fogad, választ | jmdn zu sich nehmen' # (ÓMS.) (↑); 4. 1372 u./ 'vmit megfog; felemel | anfassén, nehmen; hochheben' # (JókK. 6); 5. 1372 u./ 'vásárol | kaufen' (JókK. 7); 6. 1372 u./ 'szerez, birtokba vesz; (várost, területet) meghódít, elfoglal | erwerben, in Besitz nehmen; erobern' (JókK. 13); 7. 1372 u./ 'felfog, tudomásul vesz vmit; vmit meggondol | begreifen; erwägen' (JókK. 9); 8. 1372 u./ 'kap, elnyer; vminek részesévé válik | erhalten, gewinnen; an etw teilhaben' (JókK. 32); 9. 1372 u./ 'vmiképpen értelmez, vminek tekint; érzelmi hozzáállással fogad | (irgendwie) auffassen, hinnehmen' # (JókK. 76); 10. 1416 u./¹ 'eltávolít, eltüntet, megszüntet | entfernen, wegmachen' (BécsiK. 257); 11. 1416 u./¹ 'ruhadarabot stb.) magára ölt; magára terít, illeszt | anziehen, sich etw umnehmen' # (BécsiK. 57); 12. [főleg *be~*, *fel~*] 1456 k. 'elismer, helyesel; igazként elfogad | anerkennen, bejagen; für Wahrheit halten' (SermDom. 2: 462); 13. [*körül~*] 1517 'körül fog (átvitt értelemben is) | umgeben (auch abstr.)' # (DomK. 27); 14. [*rá~*] 1569 'vmire készlet; becsap, rászed | zu etw bewegen; betrügen' # (ComBal. C2a); 15. 1585 '(vhová) vezet, juttat | (irgendwohin) bringen, führen' (Cal. 310); 16. [*be~i magát*] 1704–1712 'vhová húzódik; vmibe behatol | sich einnisten, eindringen' (NySz.); 17. [*ki~i magát*] 1832 '(vhogyan) hat, vmilyennek tűnik | (irgendwie) erscheinen, sich ausnehmen' (NSz.) **Sz:** **vét** 1211 [SZN.] 'vétél, vevés | Annahme, Empfang' (OklSz.) (↑); [*ki~*] 1838 'kivétel | Ausnahme' (NSz.); 1927 'kivett pénzösszeg | gekündigter Betrag' (Sauvageot: MFrSz.) | **vétel** 1372 u./ odozaf *vetelutan* 'elfogadás, átvétel | Annahme' (JókK. 156); [*be~*] 1517 'befogadás, elfogadás, átvétel | Aufnahme, Empfang' (DomK. 23); 1590 'értelmi felfogás | Begreifen' (NySz.); 1643 'jövedelem, bevétel | Einkommen, Einnahme' (Comenius: Jan. 189); [*ki~*] 1585 'kivétel, kivetés | Ausnahme' (Cal. 384); 1591 'számítási kivonás | Subtraktion' (NySz.); 1748 'ritkaság, különlegesség | Besonderes' (NSz.) | **vevő** 1416 u./² *veuokèt* 'vásárló személy | Käufer' (MünchK. 26va) | **kivételes** 1832 *kivételes* (Jelenkor 1832. jún. 20.: 389) | **kivételez** 1842 *kivételezett* [sz.] (Hirnök 1842. okt. 27.: [3]); 1858 *kivételező* [sz.] (NSz.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg szóhasadás eredménye. | ☉ A →*visz*-ből keletkezhetett a szó belseji magánhangzó nyíltabbá válásával. A szóhasadás már nagyon korán, az ősmagyarban, esetleg az ugor korban végbemehetett. Ha összefügg a →*visz* szóval, a magyar szó belseji *ë* az elsődleges, az *é* ezzel szemben pedig másodlagos; vö. még →*tesz*. A 'vesz' és a 'visz' fogalmak ugyanazzal a szóval való kifejezéséhez vagy az etimológiailag összefüggő szavakhoz vö. a →*visz* megfelelőit a rokon nyelvekben; vö. még óind *bhàrati* 'elvisz, magával visz; hoz'; lat. *ferre* 'hoz, visz'; or. *ôpam̃* 'vesz, fog'; ném. *nehmen* 'vesz, fog' : *mitnehmen* 'magával visz'; stb. – A magyarban egyes szó belseji *i*-s változatok is a →*visz*-hez tartozhatnak. A jelentések az eredeti 1. jelentés alapján alakultak ki, részben a →*visz* hatására. A 17. jelentésre a ném. *sich (irgendwie) ausnehmen* '(vhogyan) működik' lehetett hatással.

☞ MNY. 5: 19; TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 203, 212, 240; EWUng. • Vö. észrevesz, húsvét, részvét, szedett-vedett, vellejt, vény, visz, vőlegény

vész <NSZ> **A:** (†1015) 1220 k./ *Voduez* [HN.] (Györffy: DHA. I: 74); 1319 ? *Weichkefew* [sz.] [HN.] (MNY. 43: 134); 1372 u./ *vezuel* (JókK. 54); 1416 u./¹ *vèz* (BécsiK. 165); 1490 k. *veez* (NagyvGl. 240.); 1541 *věž* (NySz.) **J: 1.** (†1015) 1220 k./ 'pusztulás; súlyos járványos betegség; baj, veszély | Verfall; Seuche; Not, Gefahr' # (Györffy: DHA. I: 74) (†); **2.** 1256/ 'elpusztult erdőrés; irtás | vernichteter Waldteil; Rodung' (HOkm. 7: 60); **3.** 1372 u./ 'pusztító természeti erő; vihar | wütende Naturkraft; Sturm' (JókK. 54) (†); **4.** 1405 k. 'villám, villámcsapás | Donnerschlag' (SchlSzej. 73.) **Sz:** ~**es** 1548 *vežes* 'dühös, dühödt, mérges | wütend' (SzZsolt. 155a); 1807 ? 'veszedelmes, fenyegető | drohend, gefährlich' (NSz.); 1813 'ua.' (NSz.) | **át-el** 1913 *átvészel* (MNY. 9: 286)

vész <IGE> **A:** 13. sz. eleje/ *verfenel* [? ɔ: *vefc[e]lenel*] [sz.] (KTSz.); 1282 k. *Weznemut* [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ *veze* el (JókK. 63); 1416 u./¹ *èluèz* (BécsiK. 203); 1526 *vész* (SzékK. 28); 1552 *věžeteket* [sz.] (Heltai: Dial. F7a); 1578 *veszék* [*veszik* □] [✓] (RMKT. 4: 257) **J: 1.** [főleg *el~*] 13. sz. eleje/ '⟨személy⟩ rossz útra tér, erkölcsi romlásba dől | fehllaufen ⟨Person⟩; sich entsittlichen' (KTSz.) (†); **2.** [főleg *el~*] 1282 k. '⟨élőlény⟩ elpusztul, meghal; ⟨tárgy, dolog⟩ tönkremegy, használhatatlanná válik, megsemmisül | umkommen ⟨Lebewesen⟩; zugrunde gehen, vernichtet werden ⟨Gegenstand⟩' (Oklsz.) (†); **3.** [*el~*] 1416 u./² 'elkallódik, eltűnik | verlorengehen ⟨Gegenstand⟩' (MünchK. 78va); **4.** [*össze~*, (R.) *egybe~*] 1495 e. 'vkivel összekülönbözik; vkibe beleköt | sich zerstreiten; mit jmdm anbinden' # (GuaryK. 86); **5.** [főleg *meg~*] 1578 '⟨állat⟩ veszetté válik | toll werden ⟨Tier⟩' # (NySz.); **6.** [*egybe~*, *bele~*] 1578 'összebonyolódik; összegubancolódik | sich verwickeln; sich in etw übermäßig vertiefen' (NySz.); **7.** 1847 'vhova visszavonul; vhol túl sokáig időzik | sich zurückziehen; irgendwo lange verweilen' (NSz.) **Sz:** **veszély** 13. sz. eleje/ *vezelytt* (KTSz.) (†) | **veszedelem** 1372 u./ *vezedelmitt* (JókK. 18) | **veszedelmes** 1372 u./ *vezedelmes* (JókK. 4) | **veszedelmezik** 1416 u./¹ *vèzedèlmèzic* 'veszélyben, bajban van | in Gefahr sein' (BécsiK. 240) | **elveszés** 1416 u./¹ *èluèzefed* 'pusztulás, hanyatlás | Untergang' (BécsiK. 199) | **veszett** 1456 k. *ezeuezet* <BEF MN-I IGENÉV> (SermDom. 2: 27); 1578 'féktelen, vad ⟨állat⟩ | toll ⟨Tier⟩' (NySz.); 1858/ (NSz.) | **veszt-** [birtokos személyjellel] 1519 k. *veztebe* (DebrK. 19) | **veszék** 1493 k. *wezekýt* 'háborgás, nyugtalanság | Unruhe, Aufruhr' (FestK. 378) | **veszendő** 1495 e. el *vezendø* <BEÁLLÓ MN-I IGENÉV> (GuaryK. 32); 1679 *veszendőben* 'pusztulás, bukás | Untergang' (MonTME. 8: 39) | **veszélyes** 1640 *veszélyes* (Szily: NyÚSz.) | **veszélyeztet** 1823 *veszélyeztetni* [sz.] (Aurora 62); 1832 *veszélyeztetve* [sz.] (Szily: NyÚSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (A) A magyar szókincs nagyon régi eleme lehet, amely már az ősmagyarban igenévszóként létezett 'hanyatlás, romlás; tönkremegy' jelentésben. Főnévként gyakran összetételi utótagként fordult elő; vö. *ízüvész* 'zendülés, lázadás' (1519: JordK. 773); *jajvész* 'fájdalomkiáltás' (1604: Szenczi Molnár: Dict. *Gocytus* a.). Az igei értékű tag jelentésváltozását különböző igekötők befolyásolták. (A) Finnugor egyeztetése kevésbé valószínű.

☞ NyK. 66: 385; TESz.; MSzFE.; Benkő: ÁrpSzöv. 325; EWUng. • Vö. *elő*⁻¹, *eszeveszett*, *fész*, *szél*-, *veszék*, *veszekedik*, *vesződik*, *veszt*, *veszteg*

veszejt → *veszt*

veszék † **A:** 1493 k. *wezekýt* (FestK. 378) **J:** 'kín, gyötrelm | Qual' **Sz:** ~**el** 1536 *wezekelyk* wala 'jajgat, siránkozik, sópánkodik, sápítózik; (meg)sirat, megkönnyez | jammern; beweinen' (Pesti: NTest. 136)

■ Származékszó. | (A) A *vesz* ~ *vész* 'tönkremegy, elpusztul, megsemmisül' (→*vész* névszó) jelentésű igéből keletkezett *-ék* névszóképzővel; vö. →*játék*, →*kerék* stb. (A) A magyarázat, miszerint a *veszék* a *vész* (†) ige E/1. személyű, befejezetlen múlt idejű alakjából szófajváltással

keletkezett, kevésbé valószínű. ☞ Nem tartozik ide: *veszékel* 'veszélyben, bajban van' (1662/: NySz.), amely feltehetőleg a →*vesződik*-hez tartozik.

📖 Kelemen J.: Mondszt. 328; MNy. 72: 315; EWUng. • Vö. *jajveszék, vész, vezekel*

veszekedik [3] A: 1527 *vezekőznek* (ÉrdyK. 524); 1536 *wezekedek* [ɔ: *wezekednek*] (Pesti: Fab. 18); 1566 *veszszekődnek* (NySz.); 1597 *veszekedic* vala [▽] (NySz.); 1805 *veszekedés* [sz.] (NSz.); 1959 *veszekvéssé* [sz.] (Nyr. 84: 103) **J: 1.** 1527 'perlekedik, marakodik, ellenséges hangon vitázik vkivel, szid vkit | sich zanken, streiten' # (ÉrdyK. 524) (↑); **2.** 1536 'vesződik, bajlódik; gyötrődik, kínlódik | sich (ab)mühen; leiden' (Pesti: Fab. 18) (↑); **3.** 1577 'veszélyben van | in Gefahr sein' (KolGl.); **4.** [főleg *meg~ik*] 1626–1627 'elromlik; erőtlenné, hitványvá válik | verderben; kraftlos, gering werden' (NySz.); **5.** 1639 ? 'elpusztul, meghal | umkommen, sterben' (NySz.), 1866 'ua.' (NSz.); **6.** [főleg *meg~ett*] 1643 '⟨ember⟩ dühödten, vadul, féktelenül viselkedik; ⟨állat⟩ megvész, megvadul | wütend werden, sich zügellos gebärden ⟨Mensch⟩; toll werden ⟨Tier⟩' (Comenius: Jan. 36); **7.** 1718 'verekszik | sich herumprügeln' (MNy. 58: 231); **8.** [*meg van ~ve*] 1815 'megvesztegethető, megvásárolható | bestechlich sein, gekauft sein' (NSz.); **9.** [*~ik vkibe, vki után*] 1887 'belebolondul vkibe, bolondul, odavan vkiért | sich in jmdn verschießen, für jmdn schwärmen' (NSz.)

■ Származékszó. | ☞ A *vesz* ~ *vész* 'dühbe gurul, kikel magából' (→*vész* névszó) szóból keletkezett *-kedik* gyakorító-visszaható képzővel. A *veszekvés* változat a [2/3]-as tőtípus hatására utal. A 2. jelentéshez vö. →*vesződik*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vész*

veszeszt → *veszt*

veszet → *veszt*

veszít → *veszt*

veszkődik → *vesződik*

vesződik A: 1535 *veződni* [sz.] (Ozorai: Vit. Z6a); 1537 k. *vefedefel* [sz.] (KL. 148.); 1557 *wezwdnek* (LevT. 1: 262); 1566 *veszédnéc* [▽] [?✎] (NySz.); 1575 *vefzfzedet* volna (Heltai: Krón. 175); NYJ. *megveszédik* (MTsz.) **J: 1.** 1535 'veszekszik, civakodik | zanken, sich streiten' (Ozorai: Vit. Z6a) (↑); **2.** 1536 'gyötrődik, kínlódik; vajúdik | leiden; Geburtswehen haben' (Pesti: Fab. 51b); **3.** 1537 k. 'sok nehézséggel járó, kevés sikerrel biztató feladattal küszködik; nehezen kezelhető emberekkel bajlódik | sich (ab)plagen; mit unumgänglichen Menschen sich abrackern' # (KL. 148.) (↑); **4.** 1557 'vhol időzve odavész; ellenség martalékává válik | irgendwo umkommen; dem Feinde ausgeliefert sein' (LevT. 1: 262) (↑); **5.** 1566 'veszélyben van; pusztulásnak van kitéve | in Gefahr sein; der Verwüstung ausgesetzt sein' (NySz.) (↑); **6.** 1575 'erejét veszti, elsatnyul; nehezen tengődve él, kínlódik | kraftlos werden; sich fortfristen' (Heltai: Krón. 175a); **7.** 1585 'nyugtalankodik, emészti magát | unruhig sein, sich grämen' (LevT. 2: 75); **8.** 1611 '⟨út⟩ rosszul járhatóvá, veszélyessé válik | unbefahrbar, gefährlich

werden {Weg}' (MonÍrók. 7: 218); **9.** [*~ik vkiért*] 1784/ 'odavan vkiért, bolondul vki után | in jmdn vernarrt sein' (NSz.) **Sz:** *~ség* 1754 *veszödsége* (NSz.)

veszkődik × **A:** 1788 ki *veszködni* [sz.] (NSz.); 1792 ki-*vefzkődik* [▽] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1876 *veszköd* (NSz.); NYJ. *veszkedik* (MTsz.) **J:** **1.** [*ki~ik*] 1788 'kitör, kiront vhonnan; kivergődik vmiből | hinausrennen; sich loswinden' (NSz.) (↑); **2.** [*vki, vmi után ~ik*] 1815 k. 'odavan, bolondul, bomlik érte | in jmdn vernarrt sein, sich um etw reißen' (Kassai: Bef. 140); **3.** 1824 ? 'sopánkodik, jajveszékel | wehklagen' (NSz.), 1846 'ua.' (NSz.); **4.** 1824 ? 'veszödséges dologgal bajlódik; bosszankodva foglalkozik vmivel | sich (ab)mühen; etw verdrießlich tun' (NSz.), 1882 e. 'ua.' (ÉrtSz.); **5.** 1831 'nyugtalankodik, féktelenkedik {főleg ló} | unruhig, ungezügelt sein {haupts. Pferd}' (NSz.); **6.** 1843 ? 'civakodik, veszekedik | sich streiten' (NSz.), 1883 'ua.' (NSz.); **7.** 1860 'tengődik | sich fortfristen' (NSz.); **8.** 1874 'akadékoskodik, bosszant vkit | nörgeln' (CzF.)

■ A szócsalád időrendben korábbi tagja, a **vesződik** származékszó. | ⊕ A *vesz* ~ *vész* (→*vész* névszó) igéből keletkezett *-ődik* visszaható igeképzővel. Az 1. és 9. jelentés a →*vész* 'megkergül, megbolondul' jelentésén alapul; vö. még →*veszekedik*. A 2–8. jelentésekhez vö. az alapszó 'életét veszti, meghal; tönkremegy; erkölcstelen lesz, megromlik' jelentéseit.

■ A **vesződik** vagy szóvegyülés vagy származékszó. | ⊕ A *vesződik* vagy szóvegyüléssel keletkezett a *vesződik* és a →*veszekedik* szavakból vagy a *vesz* ~ *vész* szóból keletkezett *-ődik* visszaható igeképzővel; vö. *hánykodik* (→*hány*¹), *költözkodik* (→*költözik*), *rázkodik* (→*ráz*) stb.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ Ugyanabból az alapszóból különböző visszaható képzővel keletkeztek: (N.) *veszelődik*, *vészlelődik* 'kínlődik, gyötrődik, sok veszélyt megél, fáradozik' (1784: Baróti Szabó: KisdedSz. 103), ill. (N.) *veszkelődik* 'sok veszödség van vmivel; dobálózik' (1777/: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vész*

vessző [6] **A:** 1325 *vezeus* [sz.] [szN.] (ZichyOkm. 1: 270); 1330 *Vesscews* [sz.] [szN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 458); 1363 *Wezzeu* (Oklsz.); 1395 k. *ueze* (BesztSzj. 884.); 1416 u.¹ *vèzzèien*^c (BécsiK. 59); NYJ. *vesszü* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1325 ? 'fa, cserje (levágott) ága | Rute, Gerte' # (ZichyOkm. 1: 270) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 884.) (↑); **2.** 1363 'mérőpálca | Meßstab' (Oklsz.) (↑); **3.** 1643 'írásjel, ékezet | Komma, Strich' # (Comenius: Jan. 159); **4.** 1787 'férfi nemi szerve | Penis' (NSz.) **Sz:** (**meg**)-**z** 1527 meg *vezzewzy* vala (ÉrdyK. 336)

■ Valószínűleg örökség, finnugor kori tövel, magyar képzéssel. | ⊖ A tőhöz vö. vog. (P.) *woša* 'a háló végéhez erősített két karó'; osztj. (Vj.) *wäsa* 'hajórúd'; ? cser. (R.) *waze* 'vessző, pálca'; lp. (norv.) *vāžos* 'keresztrúd a halszártó keretén' [fgr. **βačz* 'vékony, hajlékony ág']. A magyarázattal kapcsolatban a palatoveláris vokalizmusnak hangtani nehézségei vannak; de vö. →*mese*, →*vejsze* stb. A szóvég valószínűleg *-ő* kicsinyítő képző; vö. →*fenyő*, →*velő* stb.

📖 Vir. 1950: 155; NytudÉrt. 58: 171; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *fasz*, *vesszőfutás*, *vesszőparipa*

vesszőfutás **A:** 1804 *vessző futás* (NSz.); 1867 *vesszőfutásra* (NSz.) **J:** **1.** 1804 'régí katonai büntetés: az elítélt két sor katona közt fut, akik vesszővel rácsapnak | Spießrutenlaufen' (NSz.) (↑); **2.** 1871 'megalázó, kínos helyzetek sorozata | eine Serie demütigender, peinlicher Situationen' (NSz.)

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | ⊖ Vö. ném. *Spießrutenlaufen* 'egy fajta katonai büntetés a 19. sz. előtt; megalázó helyzet'. A szó egy katonai büntetést jelöl, ahol a vétkesnek eredetileg 100-300 katona közt kellett futnia, és azok a kitartott dárdaikkal ölték meg; később a dárda helyét átvette a vessző. ⊕ A magyarban: →*vessző* + *futás* (→*fut*) összetételi

tagokból keletkezett. Vö. a korábbi szószerkezeteket: *vesszőt szalad* (1785: NSz.); *vesszőt fut* (1786: NSz.).

TESz.; EWUng. • Vö. *fut*, *vessző*

vesszőparipa **A:** 1805 *veszsző paripán* (NSz.); 1830/ *vesszőparipája* (NSz.) **J:** 1. 1805 'vessző, bot v. nád, amellyel a gyermekek lovacskáznak | *Steckenpferd* (Kinderspielzeug)' (NSz.) (↑); 2. 1830/ 'vkinek kedvenc, sokszor makacsul emlegetett gondolata, foglalatossága | *Liebhabe*, *Hobby*' # (NSz.)

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Steckenpferd* 'lófej egy boton <fából készült gyerekjáték>; kedvtelés'. (⊕) A magyarban: →*vessző* + →*paripa* összetételi tagokból keletkezett. Az elvont jelentés a németben az ang. *hobby(-horse)* 'kedvenc gondolat, kedvtelés' hatására keletkezett (vö. →*hobby*). (⊖) Egyéb megnevezések: (R.) *nádpáripa* (1823: Márton J.: MNSz.–NMSz. *Steckenpferd* a.); (R.) *vesszőló* (1850/: NSz.); stb.

TESz.; EWUng. • Vö. *paripa*, *vessző*

veszt **A:** 1372 u./ *veztualael* (JókK. 146); 1416 u./¹ *èluèzti* (BécsiK. 281); 1604 *Elvezthetetlen* [sz.] (Szcenzi Molnár: Dict. *Impéridus* a.) **J:** 1. 1372 u./ '(élőlényt) elpusztít, megöl; <dolgot> megsemmisít, szétrombol, elront | *umbringen*; *vernichten*, *zerstören*' (JókK. 146) (↑); 2. [főleg *el~*] 1372 u./ 'elszenvedi, engedi, hogy vmije megfogyatkozzék, elpusztuljon; vmit birtokából kiengedni kénytelen, vmije elkallódik | *umkommen lassen*; *verlieren*' # (JókK. 44); 3. [*ki~*] 1510 k. 'kifoszt, vagyonából kiforgat | *ausplündern*' (MNY. 1: 214); 4. 1527 'küzdelemben, perben, játékban stb.) alulmarad, hátrányt szenved | *besiegt werden*, *unterliegen*' # (ÉrdyK. 554); 5. 1560 k. 'utat, célt stb.) szem elől téveszt | *verfehlen* (Weg, Ziel usw.)' (GyöngySzt. 3444.); 6. [össze~, egybe~] 1566 'veszekedést szít, egymás ellen haragit | *gegeneinander hetzen*' (NySz.) **Sz:** ~és 1493 k. el *weztése* (FestK. 367) | ~eség 1519 *vezteffeggel* (CornK. 14) | ~es 1768 *vesztes* 'legyőzött, alávetett | *besiegt*, *unterlegen*' (NSz.)

veszet † **A:** 1416 u./¹ *èluèzèffed* [*t-s*] (BécsiK. 79); 1490 el *vezethe* (SzalkGl. 73.); 1562 el *ueszszese* [*t-s*] (NySz.) **J:** 1. 1416 u./¹ 'megöl; megsemmisít | *umbringen*; *vernichten*' (BécsiK. 79) (↑); 2. 1416 u./² '(el)veszít, elpusztít | *verlieren*, *umkommen lassen*' (MünchK. 65vb); 3. 1536 '(el)tékozol, (el)pazarol | *verschwenden*' (Pesti: Fab. 17b); 4. 1720 'alul marad, legyőzetik, vereséget szenved | *besiegt werden*, *unterliegen*' (NSz.)

veszít **A:** 1552 *vefitnec* el (Heltai: Dial. E4a); 1600 k. *veszétse* (Radvánszky: Szak. 27); 1788 *Veszije* [*t-s*] (NSz.) **J:** 1. 1552 '(el)tékozol, (el)pazarol | *verschwenden*' (Heltai: Dial. E4a) (↑); 2. 1600 k. 'kárt szenved, elveszít, fogyatkozik | *verlieren*' # (Radvánszky: Szak. 27) (↑); 3. 1803 'megöl; megsemmisít | *umbringen*; *vernichten*' (NSz.); 4. 1846 'elhibáz, eltéveszt, elmulaszt <utat, célt stb.> | *verfehlen* (Weg, Ziel usw.)' (NSz.); 5. [össze~] 1865 'egymás ellen uszít | *gegeneinander hetzen*' # (NSz.)

veszeszt † **A:** 1584 el *veszeszenek* [*veszeszt* □] (NySz.) **J:** 1. [főleg *el~*] 1584 'megöl; megsemmisít | *umbringen*; *vernichten*' (NySz.) (↑); 2. 1750/ 'kárt szenved, elveszít, fogyatkozik | *verlieren*' (NSz.); 3. [össze~] 1760 'egymás ellen uszít | *gegeneinander hetzen*' (NSz.); 4. 1807 '(el)tékozol, (el)pazarol | *verschwenden*' (NSz.); 5. 1863 'elhibáz, eltéveszt, elmulaszt <utat, célt stb.> | *verfehlen* (Weg, Ziel usw.)' (NSz.)

veszejt × **A:** 1728 *veszejtsen* (Oklsz.); 1784 *veszétse* é (NSz.) **J:** 1. [ma főleg *el~*] 1728 'megöl; megsemmisít | *umbringen*; *vernichten*' (Oklsz.) (↑); 2. 1750 '(el)veszít, elpusztít | *verlieren*; *umkommen lassen*' (NySz.); 3. 1789 '(el)tékozol, (el)pazarol | *verschwenden*' (NSz.); 4. 1863 'alul marad, legyőzetik, vereséget szenved | *besiegt werden*, *unterliegen*' (NSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A *vesz* igéből keletkezett, amely a *vész* változata (→*vész* névszó). A szóvég *-t*, *-et*, *-ít* ~ *-ejt*, ill. *-szt* műveltető képzők. Ehhez hasonló megfeleléshez vö. *szakaszt* : *szakajt* : *szakít* (→*szakad*). A jelentések részben az alapszó 'életét veszti, meghal; megsemmisül' jelentéséből, részben egy másiktól jött létre.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hír-*, *lélekvesztő*, *szemfényvesztés*, *vész*, *veszteget*

veszteg <NSZ> **A:** 1354/ *Wezteg* [SZN.] (Oklsz.); 1372 u./ *vezteglenek* [sz.]; *veftegvegeben* [sz.] (JókK. 138, 4); 1416 u./¹ *veztegleft* [sz.] (BécsiK. 267); 1470 *veftekfekebe* [sz.] (SermDom. 2: 735); 1522 *wezteeg* (KeszthK. 127); 1805 *vesztég* (NSz.); NYJ. *veszték* (MTsz.) **J:** <MN> **1.** 1354/ ? 'hallgatag, csendes; nyugodt, mozdulatlan | ungesprächig, still; ruhig, unbeweglich' (Oklsz.) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 4); **2.** 1778 'tevékenység nélküli, pihenő, szabad {idő} | frei {Zeit}' (NSz.); **3.** 1835 'álló, felhasználatlan, veszendőbe menő {anyag, áru} | unverbraucht, verlorengehend {Material, Ware}' (Tzs. *Ladenhüter* a.) | <HSZ> **1.** 1493 k. 'élettelenül; mozdulatlanul | leblos; unbeweglich' (FestK. 373); **2.** 1528 'tétlenül; szótlanul, csendben | untätig; still' (SzékK. 340); **3.** [~ *álló*] 1639 'ingatlan {vagyron} | immobil {Vermögen, Habe}' (NySz.) **Sz:** ~**el** 1372 u./ 'hallgat, nyugalomban van | stillschweigen' (JókK. 138, 4) (↑); 1416 u./³ 'lecsillapodik | nachlegen' (AporK. 120); 1616 'elmulaszt, elhanyagol | verfehlen, vernachlässigen' (NySz.); 1696 'tétlenségre kárhoztatva időt veszteget vhol | säumen, stehen' (NySz.) | ~**ség** 1372 u./ 'mozdulatlanság, nyugalom, hallgatás | Stille, Schweigen' (JókK. 138, 4) (↑) | ~**lés** 1416 u./¹ (BécsiK. 267) (↑) | ~**ít** 1456 k. *veztegeythuen* [sz.] 'lecsillapít, lenyugtat | beruhigen' (SermDom. 2: 101)

veszteg <IGE> **A:** 1416 u./¹ *Vèztègy* (BécsiK. 225); 1479 *Weszteg* (Oklsz.) **J:** **1.** 1416 u./¹ '(el)hallgat | stillschweigen' (BécsiK. 225) (↑); **2.** 1479 ? 'tétlenül marad; fékezi magát | untätig sein; sich beherrschen' (Oklsz.) (↑), 1522 'ua.' (KeszthK. 97); **3.** 1548 'lecsillapodik, lenyugszik | sich legen, sich beruhigen' (NySz.) **Sz:** ~**tet** 1416 u./¹ *vèztèglèttèm* 'hallgatásra, titoktartásra kötelez | zum Stillschweigen bringen' (BécsiK. 185)

■ A szócsalád alapja, a **veszteg** névszó belső keletkezésű, valószínűleg megszilárdult ragos alakulat. | (⊕) Az alapszó a *veszt* 'pusztulás, vész, romlás', amely a *vesz* ~ *vész* ige (→*vész* névszó) származéka lehet. A szóvég -g latívuszrag;vö. →*bezzeg* esetleg →*leg*-. A magyarázat szerint a 'mozdulatlanul, nyugodtan' lehetett az eredeti jelentés. A szó jelzői használatban válhatott melléknévvé. A magyarázat nehézsége, hogy a szó legkorábbi adata melléknév. További nehézségek, hogy a -g latívuszraggal keletkezett határozószó jelzői használata a magyarban nem megszokott.

■ A **veszteg** ige elvonás. | (⊕) Feltehetőleg elvonással keletkezett a *vesztegl* ~ *vesztegel* 'elhallgat' (↑) jelentésű származékszóból.

📖 A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) Származtatása valamelyik szláv nyelvből kevésbé valószínű.

📖 MNy. 21: 120; TESz.; EWUng. • Vö. *vész*

veszteget **A:** 1531 *veztegette* (TelK. 323); 1577 k. megh *veztegethÿ* (OrvK. 97); 1805 *veszteget* (NSz.) **J:** **1.** 1531 'elront, tönkretesz; meghamisít | verderben; verfälschen' (TelK. 323) (↑); **2.** 1575/ 'gyötör, kínoz | peinigen, quälen' (Assz. E2b); **3.** [ma főleg *el*~] 1577 k. ? 'haszontalanul, eredménytelenül használ fel, elfecsérel | verschwenden' # (OrvK. 262), 1585 'ua.' (Cal. 331); **4.** [ma főleg *meg*~] 1643 'megveszteget, részrehajló magatartásra bír | korrumpieren, bestechen' # (Comenius: Jan. 134); **5.** 1681 'értéken alul árul. elkótyavetyél | verschleudern {Waren}' (TörtTár 1883: 162); **6.** 1775 'ámít, áztat; félrevezet | betrügen; irreführen' (NSz.); **7.** 1883 'megszól; szemrehányást tesz | jmdm Übles nachsagen; jmdm etw vorwerfen' (Nyr. 12: 143)

■ Származékszó. | ☐ A →*veszt* 'elpusztít, megöl; szétrombol, elpusztít stb.' szóból keletkezett *-get* gyakorító képzővel. A jelentések részben az alapszó jelentése alapján, részben metaforikusan keletkeztek más szóból.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *veszt*

vet A: [1131–1141/] *Weteh* [sz.] [szN.] (MKsz. 1892–3.: 16); 12. sz. vége/ *veteve* (HB.); 1372 u./ *vettne* (JókK. 18); 1416 u.¹ *vètem* (BécsiK. 312); 1493 k. *wéthy eel* (FestK. 3) **J: 1.** [1131–1141/] ? 'növényi magvakat a földbe szór; <növényt> ültet | säen; einsetzen <Pflanze>' # (MKsz. 1892–3.: 16) (↑), 1265 'ua.' (Fejér: CD. 7/1: 330); **2.** 12. sz. vége/ 'vkit vhová helyez, juttat, küld | jmdn od. etw irgendwohin setzen, legen, stellen; werfen <auch abstr.>' (HB.) (↑); **3.** 1357 '(vizet) elvezet, leereszt | <Wasser> wegleiten; ablassen' (Oklsz. *víz-vető* a.); **4.** [*meg~*] 1456 k. 'lenéz, alábecsül | verachten, verschmähen' # (SermDom. 2: 432); **5.** [*meg~*] 1577 'megold <feladatot> | lösen <Aufgabe>' (Aritm. F3b) **Sz: ~ő** [1131–1141/] [szN.] (MKsz. 1892–3.: 16) (↑); 1495 *felwethe* 'egy fajta ágyú | Art Kanone' (Neumann: Registrum 1058.) | **~és** 1265 *Vetys* [HN.] (Fejér: CD. 7/1: 330) | **~ődik** 1372 u./ *vetedni* [sz.] 'versenyez, verseng, vetélkedik, viszálykodik, harcol, vitatkozik | wetteifern, streiten' (JókK. 7); 1873 [sz.] 'kapus ugorva a labdára veti, dobja magát | sich werfen <Sport>' (Bánhidi: Sportny.) | **~emény** 1416 u./ *vètèmènec* (BécsiK. 6) | **~etlen** 1495 e. *vetetlen* (GuaryK. 87) | **~él** 1544 uizbe *uetelő* hetfőn [sz.] 'hajítgat, dobálgat | werfen <iter>' (Oklsz. *vízbevetelő-hétfő* a.); 1604 'magzatot (idő előtt) elveszít, abortál | abortieren' (Szenczi Molnár: Dict. *Elvételt* ... a.) | **~ület** 1848 *vetületi* rajz [sz.] (Közlöny 1848. dec. 12.: 875); 1850 *Vetület* (Szily: NyÚSz.) | **~ít** 1858 *Vetíteni* [sz.] (Szily: NyÚSz.) **R: hozzá-őleg** 1820 *hozzávetőleg* (TudGyűjt. 4/3: 91); 1829 *hozzávetőleg* 'megközelítőleg, körülbelül | ungefähr, annähernd' (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség a finnugor korból. | ☐ Vö. cser. (KH.) *üde-*, (U.B.) *wüde-* 'vet'; md. (E.M.) *vid'e-* 'ua.' [esetleg fgr. **βettā-* 'dob, vet']. ☐ A magyarázatnak jelentős hangtani – magánhangzót és mássalhangzót is érintő – nehézségei vannak. – A szó gyakran különböző igekötőkkel (→*el*, →*ki*², →*meg*¹, →*össze* stb.) áll, ill. különböző szókapcsolatokban (pl. *asztalt vet* 'asztalt előkészít' (1372 k./: JókK. 83), *szemét veti vkire* 'megtetszik neki' (1372 k./: JókK. 122); *számot vet vmivel* 'számol vmivel' (1416 u./: MünchK. 24va)) használatos.

📖 TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *általvető*, *ellen*⁻¹, *hányaveti*, *közvetetlen*, *okvetetlen*, *számkivet*, *szedett-vedett*, *vedlik*, *vetélkedik*, *vetelő*, *vetemik*, *vetkőzik*

vét A: 1135/ *Wejteh* [szN.] (MNL (OL) Dl. 5775); 1138/ ? *Weiteh* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 132); 1211 ? *Vitcus* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1372 u./ *vetket* [sz.] (JókK. 68); 1416 u.¹ *vètèc* (BécsiK. 34); 1524 el ... *wythyk* (MNY. 25: 67); 1526 *vétetj* [sz.] (SzékK. 24) **J: 1.** [*vki ellen*, (R.) *vkit*, *vkinek ~*] 1138/ ? 'bünt követ el vki ellen; árt vkinek | jmdm etw verschulden; jmdn schädigen' # (MNY. 32: 132) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 68) (↑); **2.** [*ma főleg el~*] 1138/ ? 'eltéveszt, elhibáz; összetéveszt | verfehlen; verwechseln' (MNY. 32: 132) (↑), 1551 'ua.' (NySz.); **3.** [*el~*] 1524 ? 'elfeledkezik vmiről; elmulaszt vmit | vergessen; versäumen' (MNY. 25: 67) (↑), 1552 'ua.' (Heltai: Dial. E8a); **4.** 1595 'téved | irren' (Ver. 32.) **Sz: ~ő** 1138/ ? [szN.] (MNY. 32: 132) (↑); [*uta~*] 1560 k. *uta veteot* 'bűnös, bünt elkövető személy | Sünder(in)' (GyöngySzt. 4446.) | **~kes** 1211 ? [szN.] (Oklsz.) (↑); 1525/ *vétkes* 'hibás <dolog> | fehlerhaft <Ding>' (TörtTár 1908: 82); 1531 'bűnös, hibás | schuldig' (ThewrK. 170) | **~ek** 1372 u./ (JókK. 68) (↑) | **~kezet** 1372 u./ *vettkezetj* 'bűn, véték | Sünde' (JókK. 80) | **~kezik** 1416 u.¹ *vetkezec* (BécsiK. 198) | **~et** 1416 u.² *vètètonkèt* 'bűn, véték | Sünde' (MünchK. 12rb) | **~és** 1456 k. *vetefnek* 'ua.' (SermDom. 1: 347) | **~kezés** 1470 *vethkefezek* [ɔ: *vethkezezek*] 'vétség, botlás | Verstoß' (SermDom. 2: 739) | **~keztet** 1470 *wethkeztethnek* 'megbotránkoztat, megbotránkozást

okoz | Anstoß erregen' (SermDom. 2: 713) | ~**ség** 1551 *vétség* (NySz.) | ~**len** 1803/ *vétlennek* <MN> (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A számos régi származékszó a szó régiségére utalhat. A hangalak alapján a szóvégi *t* műveltető képző lehet. A 2. jelentés tűnik elsődlegesnek, a továbbiak metaforák. (⊕) A →*vesz*-ből származékszóként való magyarázata jelentéstani okok miatt kevésbé valószínű.

📖 TESz.; MNyTK. 200: 213; EWUng. • Vö. *elvélve*

vetekedik → *vetélkedik*

vetélkedik A: 1372 u./ *vetelgedny* [sz.] (JókK. 93); 1405 k. *vetelkede* [sz.] (SchlSzej. 2013.); 1533 *vetelgődő* [sz.] (Murm. 2346.); 1585 *vetélkődőm* [▽] (Cal. 328); 1586 *vetőlködni* [sz.] (NySz.); 1841 *vetélykedni* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1372 u./ '⟨tudományosan⟩ vitatkozik; veszekedik, viszálykodik | disputieren; sich streiten' (JókK. 93) (↑); 2. 1490 'törekszik, erőfeszítést tesz | streben, Anstrengung machen' (SzalkGl. 21.); 3. 1608 'töpreng | grübeln' (NySz.); 4. 1660–1661/ 'katonai harcot vív, csatázik | kämpfen' (Zrínyi: MM. 2: 190); 5. 1708 'verseng, rivalizál | wetteifern, rivalisieren' # (Pápai Páriz: Dict. *Aemulus* a.); 6. [*el~ik*] 1796 'elvetél | abortieren' (MNy. 6: 83); 7. 1803/ 'értékes tulajdonságaiban felér vele | jmdm od. etw gleichkommen' (I.OK. 253) **Sz:** ~**és** 1490 *vetelkedissel* (MNy. 62: 81)

vetekedik [3] A: 1372 u./ ? *vetekezefben* [sz.] (JókK. 35–36); 1416 u./¹ *vètekedem* [▽]; *vètòkòdefebè* [sz.] (BécsiK. 209, 266); 1528 *vettegednekvala* (SzékK. 359); 1713 *veteked* (Kis-Viczay: Sel. 240); 1845 *vetekszem* (NSz.) **J:** 1. 1372 u./ ? '⟨tudományosan⟩ vitatkozik; veszekszik, viszálykodik | disputieren; sich streiten' (JókK. 35–36) (↑), 1416 u./¹ 'ua.' (BécsiK. 209, 266) (↑); 2. 1529 e. 'verseng, rivalizál | wetteifern, rivalisieren' # (VirgK. 147); 3. 1670–1680 'értékes tulajdonságaiban felér vele | jmdm od. etw gleichkommen' # (Thaly: VÉ. 2: 236); 4. 1767 'elfajul, elvetemedik | entarten' (Pápai Páriz–Bod: Dict.); 5. [*el~ik*] 1863 '⟨seb⟩ elmérgesedik | vereitern' (Kriza [szerk.] Vadr. 523) **Sz:** **vetekeszés**, ~**és** 1372 u./ ? (JókK. 35–36) (↑); 1416 u./¹ '⟨tudományos⟩ vita(tkozás) | Disputieren' (BécsiK. 209, 266) (↑) | ~**et** 1416 u./¹ *vètèkedètebè* 'viszály, villongás, egyenetlenség; szóvita, szóváltás | Zwist; Wortstreit' (BécsiK. 264)

■ Származékszó. | (⊕) A *vetél* 'dob' (→*vet*), ill. →*vet* 'dob, helyez' szavakból keletkezett -*kedik* gyakorító képzővel. A megnevezés eredetileg a gondolatok, vélemények felvetésére utalhatott. A jelentésfejlődéshez vö. →*vet*, →*vitat*; az 'egymást megtámadják' : 'felér egy dologgal' jelentések kapcsolatához vö. *vetődik* (→*vet*). További származékszavak ebből az alapszóból más igeképzővel: (R.) *veteg* 'vitatkozik, veszekszik' (1456 k. *vetegenk* 'ua.' (SermDom. 2: 28)); (R.) *vetenik* ~ *vetönik* 'felér vele, megfelel' (1518 k.: SándK. 33). (⊖) Idetartozik: *vetély* 'vetélkedés, rivalizálás' (1776–1821: NSz.), ez tudatos szóalkotás az igék alapján nyelvjúítási szóként. (⊕) A szó ma csak a →*vetélytárs* összetételben él. – Az 1372 k./ *vetekezefben* [sz.] (↑) adat egy (R.) *vetekezik* 'vitatkozik, veszekszik' származékszava is lehet.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vet*, *vetélytárs*

vetélő A: 1405 k. *vetelw* (SchlSzej. 2101.); 1490 k. *vetele* (NagyvGl. 142.); 1565 *vetélőiebe* [?/✍] (NySz.); 1666 *vetéllőt* (NySz.); 1769 Takáts *vetöllő* (HOKlSzej. 140); 1818 *Vetülü* (NSz.); 1843 *Vetölle* (NSz.); 1851 *vetlőjét* (NSz.); NYJ. *vetürlő* (ErdMúz. 1944: 494) **J:** [jelzői értékben is] 'a szövőgépnél csónak alakú alkatrésze, amely ide-oda mozogva a vetülékfonalat a láncfonalak közé beveti | Weberschiffchen'

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | (△) Főnevesült a folyamatos melléknévi igenév -ő képzővel a *vetél* (→*vet*) szóból. A megnevezés a vetelő ide-oda mozgására vonatkozik. (⊙) Nyelvjárási szinten a szövés szakszavaként is él.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vet*

vetélytárs **A:** 1831/ *vetélytársért* (NSz.) **J:** 'rivális | Rivale' #

■ Összetett szó. | (△) A *vetély* 'vetélkedés, rivalizálás' →*vetélkedik* + →*társ* tagokból keletkezett, jelzői alárendeléssel. Az összetétel előzményeihez vö. *vele vetekedő* 'vetélytárs, versenytárs', tkp. 'megméreti magát vele' (1604: Szenczi Molnár: Dict. *AEmulus* a.); *vetélkedő társ* 'konkurens, rivális, pertárs' (1708: Pápai Páriz: Dict. *AEmulus* a.); *vetekedő társ* 'ua.' (1750: Wagner: Phras. *Aemulus* a.); stb. (⊙) Nyelvújítási szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *társ*, *vetélkedik*

vetemedik → *vetemik*

vetemik † **A:** 1456 k. el *vetenyek* [▽] [*n-j*] (SermDom. 2: 509); 1598 *megvetemet* [sz.] (NySz.); 1893 *vetenyik*, *Elvetént* (Nyr. 22: 80) **J:** 1. 1456 k. 'eltér vmitől; felhagy vmivel | abweichen; von etw ablassen' (SermDom. 2: 509) (↑); 2. 1598 'elfajzik, megromlik; <deszka> elhajlik, meggömbül | entarten, verworfen werden; sich (ver)werfen <Brett>' (NySz.) (↑); 3. 1893 'nem sikerül | mißlingen' (Nyr. 22: 287)

vetemedik **A:** 1574 *Meg-vetemedet* (NySz.); 1669 ki *vetemedik* [▽] (NySz.); 1805 *vetemedik* (NSz.); 1833 *vetemszik* (NSz.); NYJ. *vetemődik* (MTsz.) **J:** 1. 1574 '⟨emberi természet⟩ elfajzik, megromlik | entarten, verderben; sich erdreisten, zu etw versteigen' # (NySz.) (↑); 2. 1583 u. 'vetődik, vettetik, hányódik, kerül vhová | verschlagen werden' (Nyr. 12: 415); 3. 1750 'rákényszerül vmire, kénytelen vmit megtenni, vállalni | zu etw gezwungen sein' (NySz.); 4. [*elő-ik*] 1783 'előkerül, megkerül | hervorkommen, sich finden' (MNy. 6: 372); 5. [*meg-ik*, *el-ik*] 1803 '⟨fa, kéregpapír stb.⟩ száradás, merevedés folyamán elgömbül, meghajlik, felpúposodik | sich (ver)werfen <Brett, Pappe>' # (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Werfen* a.); 6. 1833 '⟨növény⟩ gyors fejlődésnek indul | schnell gedeihen <Pflanze>' (Kassai: Gyökerésző 2: 162); 7. [*meg-ik*] 1888 '⟨baromfi⟩ felpuffad | auftreiben <Geflügel>' (Nyr. 17: 235)

vetemül **A:** 1793 *elvetemültt* [sz.] (MNy. 7: 19) **J:** 1. [főleg *el~*] 1793 'gonosszá válik, erkölcsileg lealacsonyul | verworfen werden' # (MNy. 7: 19) (↑); 2. [*el~*, *meg~*] 1833 '⟨deszka, ritkán egyéb anyag⟩ elgömbül | sich (ver)werfen <Brett usw.⟩' (NSz.); 3. [*el~*] 1863 '⟨seb⟩ elgennyesedik | vereitern' (Kriza [szerk.] Vadr. *Ebbed* a.) **Sz:** **el~t** 1793 'elvetemedett, kegyetlen, mindenre elszánt | verworfen, verrucht' (MNy. 7: 19) (↑)

■ A szócsalád alapja, a **vetemik** származékszó. | (△) A →*vet* 'dob' szóból keletkezett mozzanatos képzővel; vö. *elemik* (→*él*¹), *futamik* (→*fut*) stb.

■ A **vetemedik**, **vetemül** származékszavak. | (△) A *vetemik* szóból keletkeztek -d gyakorító-visszaható képzővel, ill. -ül visszaható képzővel. Az eredeti jelentés '(hirtelen) ellöki magát vmitől' lehetett; vö. a *vetemik* 1. jelentését, a *vetemedik* 2., 6. jelentését; vö. még *vetődik* (→*vet*). A *vetemedik* szó *vetemszik* változata a [3]-as tőtípus hatását mutatja. A *vetemül* ma főleg az *elvetemült* (↑) származékszóban él.

📖 TESz. *vetemedik* a.; EWUng. • Vö. *vet*

vetemül → *vetemik*

veterán **A:** 1797 *veteranusával* (ItK. 90: 168); 1831 *veterán* (NSz.); 1845 *veteran* (NSz.) **J:** <FN> **1.** 1797 'vmely szakma régi, érdemes, idős művelője (pl. szakember, iparos, művész, sportoló stb.) | verdienter Fachmann, Künstler, Sportler usw.' (ItK. 90: 168) (↑); **2.** 1799 'idős ember | alter Mann' (NSz.); **3.** 1865 'öreg, kiszolgált katona | altgedienter Soldat' (Babos: KözhSzt.) | <MN> 1831 'idős, koros | alt' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Veteran*; ang. *veteran*; fr. *vétéran*; stb.: 'veterán <katonai, szolgálati>'. Vö. még lat. *veteranus* 'idős, öreg, koros', *veterani* [többes szám] 'kiszolgált katona' [< lat. *vetus* 'öreg, idős']. (⇒Δ) A magyarba a latinból és a németből került.

📖 TESz.; EWUng.

veternye **Δ A:** 1372 u./ *veternjett*, *veternje* corra (JókK. 41, 32) **J:** **1.** 1372 u./ 'reggeli istentisztelet | Fröhgottesdienst' (JókK. 41, 32) (↑); **2.** 1611 'vecsernye | Vesper' (Szeneci Molnár: Dict.) **Sz:** ~i 1456 k. *veternej* (SermDom. 1: 35)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Óe. szl. *utrŋnja*; szbhv. *jutrenja*; cseh *jitřně*; or. *утрення*; stb.: 'reggeli áhítat, istentisztelet' [< szláv **utro* 'reggel <fn>']. (Δ) Eldönthetetlen maradt, hogy a szó a keleti vagy a nyugati egyházból került a magyarba. A hangalak keletkezésénél feltehetőleg a →*vecsernye* analógiás hatása is szerepet játszott; a kettő közt nincs etimológiai összefüggés; a csupán szótárakból adatolt 2. jelentés hibán alapul. (⊙) A *veternye* a 19. század végén székely nyelvjárási szóként létezett még.

📖 Melich: SzlJsz. 1/2: 408; Kniezsa: SzlJsz. 556; TESz.; EWUng. • Vö. *iga*

vetkőzik **A:** 1372 u./ le *uetkeztettuen* [sz.] (JókK. 68); 1416 u./² le *vèkeztètec* (MünchK. 52va); 1495 e. *vetkøzel* le (GuaryK. 87); 1574 *vetkezék* [▽] [? ✎] (RMKT. 4: 247); 1750–1771 *vetköznek* ki (NySz.); 1788 le *vétkezék* (NySz.); 1805 *vetkèzik* (NSz.); NYJ. *vetköddzik* (Bálint: SzegSz.) **J:** **1.** 1372 u./ 'magán levő ruháit leveti | sich entkleiden' # (JókK. 68) (↑); **2.** [különféle igekötőkkel] 1531 'vmely tulajdonságát, szokását elhagyja | eine Gewohnheit ablegen, eine Eigenschaft abtun' (ÉrsK. 180); **3.** 1585 'állat' vedlik | sich häuten, haaren <Tier>' (Cal. 1111); **4.** 1851 'fál' a vakolatot ledobja; kopik, málladozik | abblättern <Verputz>; sich abtragen, abwittern' (NSz.); **5.** 1866 'fa' lombját hullatja | sich entlauben' (NSz.) **Sz:** ~tet 1372 u./ [sz.] (JókK. 68) (↑)

■ Származékszó. | (Δ) A →*vet* 'vet, dob, hajít' szóból keletkezett gyakorító-visszaható képzővel. A második szótagi *ë ~ ö* hangot tartalmazó változatok az eredetiek.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vet*

vétó **A:** 1793 *Vetot* (NSz.); 1854 *Véto* (Heckenast: IdSzT.); 1877 *vétózza* [sz.] (NSz.) **J:** 'megsemmisítő hatályú tiltakozás | Veto' **Sz:** ~z 1855 *vetozott* (BpHírlap 1855. aug. 27.: 6566); [főleg meg~] 1877 (NSz.) (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Veto*; ang. *veto*; fr. *veto*; stb.: 'vétó'. Modern értelemben az angolból terjedt el [< lat. *veto* 'megtiltom', az ókori Róma néptribunusának tiltószava]. (⇒Δ) A magyarba a német és a francia nyelvből került.

📖 TESz.; EWUng.

vetrece × **A:** 1544 *wetreezennek* [~n □] (Oklsz.); 1572 *Vetrecenek* (Oklsz.); 1785 *Vetrencze* (Nyr. 9: 73); 1805 *vetřecze* (NSz.); 1832 *Vetrenyce* (Kreszn.); 1838 *Vetricze* (Tsz.); 1874 *vetřecze* (CzF.); NYJ. *veterce* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1544 'egy fajta gulyás-, ill. pörköltféle étel | Art Schmorfleisch od. Ragout' (Oklsz.) (↑); 2. 1621 'sült szalonnaszelet | gebratene Speckschnitte' (Szenczi Molnár: Dict.)

■ Valószínűleg szerbhorvát vagy szlovén jövevényszó. | ⊕ Szbhv. *jetrenica*, (R.) *jeternica*, *jeternice* 'májashurka', (R.) 'vagdalt máj, vagdalt hús stb.'; szln. *jetrnica* 'májashurka' [< szbhv. *jetra*, ill. szln. *jetra*: 'máj']. ⊕ A származtatást a szláv és a magyar szó eltérése akadályozza, mert a pirított máj megnevezése könnyen átültethető egy fajta dinsztelt marhahússra. A szó eleji *v* magyarázata problémás; de vö. esetleg →*veternye*, itt a szó eleji *v* feltehetőleg egy analógiás hatásra vezethető vissza. A változatok keletkezéséhez a magánhangzó-kiesés és feltehetőleg a hangrendi kiegyenlítődés is hozzájárult. A szó belseji *n* ~ *ny*-es változatok tűnnek eredetinek. A *vetrece* alak szerint valószínűleg egy téves hangtani visszafejlődés eredménye. A *vetrecen* változat hangátvetéssel keletkezett. A 2. jelentés fejlődési folyamata nem egészen világos, talán egy terminológiai tévedés szolgált alapul. ⊖ Kapcsolata a *vátra* 'tűzhely, tűzrakó hely; szénégető boksa, szenítőtér' (1613: Bakos F.: REL. 245) szóval nem meggyőző; ez a nyelvjárási szó a rom. *vatră* 'tűzrakó hely; tűzhely, kemencetűztér' szóból származik, amely a havasalföldi oláh pásztorkodó kultúra műszava, a szlk. *vatra* 'pásztortűz' vagy az ukr. *ватпа* 'tűz; tűzhely' szóból.

📖 TESz.; Bakos F.: REL. 167, 245; EWUng. • Vö. *internál*

vevény → *vény*

vezekél [1] **A:** 1831 *Vezekelni* [sz.] (Nyr. 27: 348); 1835 *vezeklesz* (NSz.); 1844 *vezékeltetési* [sz.] (NSz.); 1874 *vezeklik* [□] (CzF.) **J:** 1. 1831 'sirat vmit; siránkozik vmi miatt | beweinen; wehklagen' (Nyr. 27: 348) (↑); 2. 1831 ? 'önkéntes bűnhődést, önsanyargatásfélét vállal vmi vétek kiengeszteléséért, kiegyenlítéséért | eine Schuld sühnen' # (Szily: NyÚSz.), 1835 'ua.' (Tzs. *Büßen* a.)

■ Téves olvasat. | ⊕ A *veszékel* a →*veszék*-ből keletkezett. A 2. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján, amely jajgató sirással, jajveszékeléssel járó vezeklés.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *veszék*

vezény → *vezényel*

vezényel [1] **A:** 1834/ *vezényleni* [sz.] (NSz.); 1849/ *vezényelt* (NSz.) **J:** 1. 1834/ 'vezet; vhoa irányít | führen; lenken' (NSz.) (↑); 2. 1848/ 'katonai egységet parancssal vezet; vezényszóval parancsol | kommandieren; befehlen' # (NSz.); 3. 1852 'katonai parancssal vhoa rendel | beordern, (hin)kommandieren' (NSz.); 4. 1860 'erélyesen irányít | tatkräftig leiten' (NSz.); 5. 1860 'zenét, előadást karmozdulatokkal irányít | dirigieren (Musik)' # (NSz.) **Sz:** **vezénylet** 1848/ *vezényletét* (NSz.)

vezény Δ **A:** 1848 *vezényével* (Nyr. 72: 160) **J:** 1. 1848 'vezénylés | Befehlsführung' (Nyr. 72: 160) (↑); 2. [~szó] 1848 'vezénylő (szó) | Kommando-' (Szily: NyÚSz.)

■ A szócsalád kiinduló eleme, a **vezényel** tudatos szóalkotásból eredő származékszó. | ⊕ A szótő a →*vezér*, →*vezet* tövével azonos. A szóvég az igeképzőként értelmezett *-ényel*; vö.

igényel (→*igény*), *merényel* (→*merény*) stb. A jelentések részben a →*vezet* jelentésén, részben a kölcsönös metaforikus fejlődésen alapulnak.

■ A **vezény** elvonás. | ☐ A *vezényel* szóból lett elvonva; ma már csak 2. jelentésében él.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ☹ Korábbi, régi szóalkotások ugyanerre a töre: *vezédes* 'parancsnok' (1786: NSz.); *vezéd* 'parancs' (1787: Nyr. 1: 97). ☼ Nyelvújítási szóalkotások.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vezér*, *vezet*

vezér A: 1372 u./ *vezerleny* [sz.] (JókK. 94); 1416 u./¹ *vèzère* (BécsiK. 233); 1535 k. ? *few wezyr* (Zay: Lánd. 38); 1552 *vezérli* [sz.] (Heltai: Dial. F7a); 1582 *viserlő* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1372 u./ ? 'közösség, mozgalom előjárója, vezetője | Haupt, Führer' # (JókK. 94) (↑), 1416 u./¹ 'ua.' (BécsiK. 233) (↑); 2. 1416 u./¹ 'hadsereg vezetője | Heerführer' # (BécsiK. 233) (↑); 3. 1416 u./² 'vezető, irányító személy | Anführer, Weiser' (MünchK. 21vb); 4. 1560 k. 'pásztor | Hirt' (GyöngySzt. 566.); 5. 1662 'csoportja élén haladó állat | Leittier' (NySz.); 6. 1717 'eketaliga része | Teil des Pflugkarrens' (MNY. 71: 382); 7. 1801 'elektromosságot vezető test | Elektrizitätsleiter' (NSz.); 8. 1859 'a legerősebb és a király után a legfontosabb sakkfigura; királynő | Hauptfigur im Schachspiel, Dame' (Nyr. 82: 433); 9. 1958 'vezérigazgató | Generaldirektor' (NSz.) **Sz:** ~**el** 1372 u./ [sz.] (JókK. 94) (↑) | ~**lés** 1517 *vezerlefe* (DomK. 31) | ~**let** 1757 *vezérletiből* (NSz.)

■ Származékszó egy finnugor eredetű töből. | ☐ A töhöz vö. →*vezet* A szóvég -*ér* deverbális névszóképző; vö. *fűzér* (→*fűz*¹), →*tündér* stb. A legtöbb jelentés metaforikus úton fejlődött az eredeti 1. jelentésből. A 9. jelentés önállósulás a *vezérigazgató* (1876: NSz.) szóból. ☹ Nem tartozik ide: ? (R.) *vezér*, *vezir* 'miniszter <az iszlám országokban>' (1535 k.: Zay: Lánd. 38), *vezyrek* (1565: BudBLEv. 1: 18); ezek az oszm. *vezir* 'ua.' [< újperzsa *wazir* 'ua.' < arab *wazir* 'ua.'] szóból származnak.

📖 Kakuk: ÉIOsm. 414; TESz.; EWUng. • Vö. *vezényel*, *vezércikkely*, *vezet*

vezércikk → *vezércikkely*

vezércikkely Δ **A:** 1776–1821 *Vezér Czikkely* (NSz.); 1784 *vezértikkelyek* (NSz.) **J:** 'újság első lapján közölt, időszerű kérdéseket tárgyaló, a szerkesztőség állásfoglalását tükröző újságcikk | Leitartikel'

vezércikk A: 1839 *vezérczikk* (Hirnök 1839. dec. 30.: 608); 1841 *vezér czikkein* (NSz.); 1841 *vezérczikkeiben* (NSz.) **J:** 'újság első lapján közölt, időszerű kérdéseket tárgyaló, a szerkesztőség állásfoglalását tükröző újságcikk | Leitartikel'

■ Német vagy angol mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | ☹ Vö. ném. *Leitartikel*; ang. *leading article*: 'vezető értekezés, cikk, hír egy újság első oldalán'. ☐ A magyarban: →*vezér* + →*cikkely*, ill. *cikk* összetételi tagokból keletkezett. A szó keletkezéséhez a régi nyelvben az éppúgy gyakori *vezér*- előtagot tartalmazó összetételek is hozzájárulhattak; vö. *vezérgyeplő* 'vezetéklyő gyeplője' (1604: Szenczi Molnár: Dict.); *vezércsillag* 'Sarkcsillag <a tájékozódáshoz>' (1645: NSz.); *vezérürü* (1797: NSz.); stb.

📖 Nyr. 75: 186, 458; TESz. *vezércikk* a.; EWUng. • Vö. *cikkely*, *vezér*

vezet A: 12. sz. vége/ *vezeffe* [*vezet* ☐] (HB.); 1416 u./¹ *vèzètvén* [sz.] (BécsiK. 14); 1568 *Vészeti* (NySz.) **J:** 1. 12. sz. vége/ 'kalauzol, kísér | begleiten' # (HB.) (↑); 2. 1372 u./ 'irányít,

igazgat; vmit vezényel | führen, leiten; Leiter von etw sein, (an)führen' # (JókK. 102); **3.** [*életet* ~] 1372 u./ 'helyes v. helytelen) életmódot követ | einen (guten, schlechten usw.) Lebenswandel führen' (JókK. 125); **4.** 1395 k. 'járművet hajt | lenken, führen (Fahrzeug)' # (BesztSzj. 768.); **5.** 1777/ 'vmit eredményez; vhova visz | etw ergeben; führen (Weg, Pfad usw.)' # (NSz.); **6.** 1799 'áramló anyagot) terjedésében elősegít | strömendes Material leiten' # (NSz.); **7.** 1838 'sportban) versenyben, mérkőzésben, küzdelemben pillanatnyilag (a leg)jobb az eredménye, nyeresre áll | voranstehen (Sport)' (Bánhidi: Sportny.) **Sz:** ~**ő** 1395 k. zeker *vezethew* 'kocsihajtó vezetőúrú | Lenker' (BesztSzj. 768.) | ~**ék** 1510 k. *vezeteek* neue 'családnév | Familien- (Name)' (KrisztL. 2r); 1533 'kantáron kísér (lovat) | geleitet (Pferd)' (Murm. 460.); 1537 'vezetékű, rudasló | Handpferd' (KL. 147.); 1837 'vmit vezető cső | Leitung (Technik)' (Nyr. 12: 558)

■ Örökség, finnugor kori tő magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. cser. (KH.) *wide-* 'vezet'; md. (E.) *vet'a-*, (M.) *vät'e-* 'ua., vezet'; finn *vetä-* 'húz'; észt *veda-* 'vezet, irányít, húz, vonszol, vontat' [fgr. **βetä-* 'vezet, irányít, húz']. (≈) Megfelelői: av. *vad-*; óe. szl. *vesti*; stb.: 'vezet; megházasodik'. (⊕) A szóvég *-t* műveltető képző; vö. *emlet* (→*emik*), *tilt* (→*tiloszik*); stb.

📖 MSFOu. 151: 344; TESz.; MSzFE.; IUSprK. 48; EWUng. • Vö. *vajda*, *vezényel*, *vezér*

vézna A: 1620 *vészna* (RMKT.XVII. 2: 140); 1792 *Vézne* (MNY. 71: 382); 1792 *vézna*, *Véznya* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Satnya* a.) **J:** **1.** 1620 'satnya, csenevész | verkümmert' (RMKT.XVII. 2: 140) (↑); **2.** 1816 'szikár; sovány | hager, schwächig' # (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A 2. jelentés metafora. (⊕) Ugor, ill. finnugor magyarázata kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng.

viadukt A: 1837 *viaductusok* (Honművész 1837. aug. 27.: 547); 1844 *viaduct* (Nyr. 95: 365); 1885 *Viadukt* (MagyLex. 16: 9) **J:** 'völgyhíd | Viadukt'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Viadukt*; ang. *viaduct*; fr. *viaduc*; stb.: 'völgyhíd, viadukt'. Az angolból terjedt el [tudatos szóalkotás a lat. *via* 'út' + *ductus* 'vezetés, irányítás' tagokból áll, az ang. *aqueduct* 'vízvezeték' < lat. *aquae ductus* 'ua.' analógiás hatására keletkezett]. (⇒) A magyarba angol és német közvetítéssel került. (⊕) A (R.) *viaduktus* 'viadukt, völgyhíd' (1844: Nyr. 95: 365) szóhoz vö. lat. (k.) *viaductus* 'bejövő, kimenő út'.

📖 Nyr. 95: 365; TESz.; EWUng. • Vö. *dózse*, *konvoj*

viasz A: 1372 u./ *vyazt* (JókK. 141); 1416 u./¹ *viuz* (BécsiK. 46); 1513/ *Viask* (MNY. 80: 383); 1519 k. *výhiuz* (DebrK. 44); 1524 *wýzzabol* [?' *visz* □] (MNY. 13: 123); 1533 *vios* (Murm. 2559.); 1595 *Viacz* [SZN.] (OkISz.); 1822 *Viáfzos* [sz.] (Wagner: Phras. *Ceratus* a.); NYJ. *éasz*, *iusz*, *viagz*, *viajsz* (ÚMTsz.); *vijaksz*, *vijassz* (MTsz.) **J:** 'könnyen olvadó és égő, képlékeny, zsíros fényű és tapintású szerves anyag | Wachs' # **Sz:** ~**ol** 1604 *Viofzolas* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Caeratura* a.)

■ Szerbhorvát vagy szlovén jövevényszó. | (≡) Szbhv. *vosak*, (Kaj) *vojsk*; szln. *vosek*, *vosk*, (N.R.) *vôjsk*: 'viasz' [indoeurópai eredetű; vö. ném. (ófn.) *wahs*; lett *vask*; stb.: 'ua.']. Vö. még óe. szl. *voskъ*; szlk. *vosk*; or. *ωοσκ*; stb.: 'ua.'. (⊕) A magyar szó egy szerbhorvát vagy szlovén, inetimologikus *j*-t tartalmazó változatából keletkezett. A *viasz* alak valószínűleg egy *viaszkgyertya* 'viaszgyertya' típusú összetett szóból a szóvégi *k* kiesésével jött létre.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 556; TESz.; EWUng. • Vö. *spanyol*-, *viksz*

vibrál **A:** 1815 *vibrál* (NSz.) **J:** 'rezeg, remeg, reszket | zittern, vibrieren'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *vibrare* 'rezeg, vibrál; remeg, reszket' [esetleg indoeurópai eredetű; vö. litv. *wybur-iu* 'lenget, lóbál'; ném. (ófn.) *wipf* 'lendítés, lendület'; stb.]. (≈) Megfelelői: ném. *vibrieren*; fr. *vibrer*; stb.: 'rezeg, remeg, vibrál'. (⊖) Idetartoznak: *vibráció* (1875/: NSz.); *vibrátor* (1950: NSz.).

📖 TESz.; Benkő: Fiktl. 68; EWUng. • Vö. *vikárius*

vicc **A:** 1799 *vittzet* (I.OK. 30: 263); 1810/ *vitset* (NSz.) **J:** **1.** 1799 'élc; tréfa | Witz; Scherz' (I.OK. 30: 263) (↑); **2.** 1839 ? 'fortély, mesterség | Kniff, Kunst' (NSz.), 1878 'ua.' (NSz.); **3.** 1845 'különös, meglepő, váratlan dolog | sonderbare, überraschende Sache' (NSz.) **Sz:** ~**es** 1831 *vittzes* (Minerva 7/3: 655); 1835 *Witzeskedik* [sz.] (Kunoss: Gyal.) | ~**el** 1842 *witzeléshez* [sz.] (Jelenkor 1842. okt. 5.: 571); 1844 *witzelők* [sz.] (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném., (au.) *Witz* 'vidám eset; tréfás szólás, móka', (R.) 'okosság, eszeség, leleményesség, ötletesség' [germán eredetű; vö. ang. (óang.) *witt* 'szellem, elme; tréfa, móka, vicc'; óész. germ. *vit* 'értelem, ész'; stb.]. (≈) Megfelelői: szb hv. *vic*; le. *wic*; stb.: 'tréfa, móka, vicc'. (⊕) A 2., 3. jelentés elvonás az 1. jelentés alapján.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *povedál*, *vizitáció*

vice-

~**császár** † **A:** 1470 *vice chafar* (SermDom. 2: 266) **J:** 'tiszttségviselő a császári udvarban | Stellvertreter eines Fürsten' | ~**plébános** † **A:** 1533 *Vice plebanus* (Murm. 2258.) **J:** 'lelkész helyettes | Stellvertreter eines Pfarrers' | ~**kapitány** † **A:** 1540 *Wyche Chapytan* (RMNy. 2/2: 37) **J:** 'a kapitány helyettese | Vizekapitän' | ~**ispán** † **A:** 1535 k. *wycze Ispanyēs* (Zay: Lánd. 16); 1725–1764/ *viczispány* (NSz.) **J:** 'alispán | Stellvertreter eines Verwaltungsbeamten' | ILYENEK MÉG: ~**püspök** 'a püspök helyettese | Stellvertreter eines Bischofs' (1585: Cal. 81); ~**bíró** 'a bíró helyettese, albíró | Stellvertreter eines Richters' (1604: MNy. 69: 238)

■ Részfordítás első tagja, latin jövevényszó. | (⊕) Az összetételek latin példáihoz vö. lat. (k.) *viceimperator* 'fejedelem helyettese', *viceplebanus* 'lelkész helyettese', *vicecomes* 'állami tisztviselő helyettese'; stb. – Az utótag a magyarban (címszók kivételével): *plébános* (→*plébánia*). – Későbbi összetételek részfordítás, ill. német minta alapján: (R.) *viceháziúr* (1871: NSz.); (R.) *viceházmester* (1896/: NSz.). A (R.) *vice* 'helyettes' (1631: MNy. 61: 481), (R.) *vice* 'viceházmester' (1897: NSz.) elkülönülés az előbbi összetétel alapján.

📖 TESz., *vice* a. is; EWUng. • Vö. *császár*, *ispán*, *kapitány*, *plébánia*, *vikárius*

vicinális **A:** 1843 *vicinalis* (NemzetiU. 1843. ápr. 1.: 202); 1857/ *vicinalis* (NSz.); 1892 *viczinális* (NSz.) **J:** <MN> **1.** 1843 'összekötő <pl. út>, mellék <pl. út> | Ortsverbindungs- <zB. Straße>' (NemzetiU. 1843. ápr. 1.: 202) (↑); **2.** 1865 'szomszédos | nachbarlich, benachbart' (Babos: KözhSzt.) | <FN> 1896 'helyi érdekű vasút | Lokalbahn' (MNy. 63: 227)

■ Latin jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Lat. *vicinalis* 'szomszédos, szomszédi'; – vö. még ném. (R.) *vizinal* 'ua.; helyi'. A latinban a lat. *vicinus* 'szomszéd' szóból [< lat. *vicus* 'házcsoport, házsor']. (⊕) A szóvégi *s*-hez vö. →*brutális* stb. A 'szomszédos, szomszéd, határos' > 'szomszédos település' jelentésváltozás a németben mehetett végbe. A főnévi jelentések a *vicinális vasút* 'helyi érdekű vasút' (1891: Füredi: IdSz.) szó szerkezet alapján keletkezett,

vicinális vonat 'ua.' (1894/: NSz.), nemzetközi minta alapján alkotott részfordítások; vö. ném. (R.) *vizinalbahn*; ol. *ferrovia vicinale*; stb.: 'ua.'

TESz.; EWUng. • Vö. *parókia*, *vecsin*, *vikárius*, *villa*²

viccsan → *vecsog*

vecsog × **A**: 1750 k. Rád *vitsog* (ItK. 12: 217); 1762 *viczógások* [sz.] (NSz.); 1787 *vitsogva* [sz.] (NSz.); 1807 k./ *viccsogó* [sz.] (NSz.) **J**: **1.** 1750 k. 'vigyorog; kuncog | grinsen; kichern' (ItK. 12: 217) (↑); **2.** 1841 'elválik, szétoszlik, széjjelmegy, szétnyílik | auseinandergehen, sich öffnen' (MTsz.); **3.** 1861 'acsarkodik, veszekedik | stänkern' (NSz.)

viccsan × **A**: 1792 *Vittsani* [ɔ: *Vittsanni*] [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.) **J**: **1.** 1792 'kifeslik, kihasad | sich entfalten, einen Riß bekommen' (Baróti Szabó: KisdedSz.) (↑); **2.** 1815 k. 'vihog; vigyorog | kichern; grinsen' (Kassai: Bef. 165); **3.** 1836 'kivillan | hervorschimmern' (NSz.); **4.** 1863 'kificamodik | verrenkt werden' (Krizsa [szerk.] Vadr. 523)

■ Onomatopoetikus szó. | (△) A szótó a →*viczorodik* szócsalád tövével azonos; a *vecsog* és *viccsan* is valószínűleg ennek a szócsaládnak az analógiájára keletkezett. A szóvég gyakorító és mozzanatos képző. Ugyanebből a töből keletkezett mozzanatos-műveltető képzővel: *viccsant* 'éles, magas hangot ad, egyet nyikkan' (1845: NSz.).

TESz.; EWUng. • Vö. *viczorodik*

viczorít → *viczorodik*

viczorodik △ **A**: 1575 meg *viczorodik* ... belê [▽] (NySz.) **J**: **1.** 1575 '⟨dühös ember, állat foga⟩ kivillan | hervorschimmern, fletschen ⟨Zähne eines wütenden Menschen od. Tieres⟩' (NySz.) (↑); **2.** 1748 '(el)vigyorodik | (auf)grinsen' (NySz.)

viczorít **A**: 1616 *viczorítására* [?✍] [sz.] (NySz.); NYJ. *viczirít* (MTsz.) **J**: **1.** 1616 '⟨dühében⟩ a fogát mutatja | die Zähne fletschen' (NySz.) (↑); **2.** 1807/ 'villant, villogtat | blinken, blitzen' (NSz.)

viczorog [1] **A**: 1713 *vitsorgó* [sz.] (NySz.); 1793 *vitsorognak* (NSz.) **J**: **1.** 1713 'nevetgél, vihog | kichern' (NySz.) (↑); **2.** 1777 '(meg)támad vkit, ellenségeskedik, acsarkodik; ⟨dühében⟩ a fogát mutatja | anfeinden; die Zähne fletschen' (NSz.); **3.** 1863 'nyikorog | knarren' (Krizsa [szerk.] Vadr. 372)

■ Származékszó egy relatív fiktív töből. | (△) Az -r gyakorító képzős relatív tő szorosan összefügg a →*vigyorog* szócsalád tövével. Az abszolút tő onomatopoetikus eredetű és a →*vecsog* szócsalád tövével azonos. Az eredeti funkciójához és az ezzel összefüggő szóhasadáshoz vö. →*vigyorog*. A szóvégek különféle ígéképzők.

MNy. 26: 131; Grétsy: Szóhas. 178; TESz. *viczorít* a.; EWUng. • Vö. *vecsog*, *vigyorog*

viczorog → *viczorodik*

vidám → *vidul*

vidék **A:** 1372 u./ *výdeknek* (Oklsz.); 1416 u./¹ *vidéc* (BécsiK. 43); 1490 *vydik* (SzalkGl. 84.); 1672 *védékét* (NySz.); NYJ. *vigyik* (MTsz.); *viűdek* (MNY. 55: 51) **J:** 1. 1372 u./ 'vmely országhoz, településhez viszonyítva' más, idegen hely, terület | Gegend, Gebiet' # (Oklsz.) (↑); 2. 1416 u./¹ 'tartomány, országrész | Landesteil' (BécsiK. 14); 3. 1416 u./¹ ? 'a fővárostól v. vmely nagyvárostól távolabb eső, a nagyvárosi életmódhoz nemigen igazodó terület, kisváros, település, falu | ländliches Gebiet, Kleinstadt, Dorf' # (BécsiK. 251), 1866 'ua.' (NSz.); 4. 1416 u./² 'vmely helységnek, városnak a környéke | Umgebung einer Ortschaft' # (MünchK. 9ra); 5. 1511/ 'idegen terület (egy településhez képest) | fremdes Gebiet (im Vergleich zu einer Siedlung)' (TörtTár 1903: 418); 6. [jelzői értékben] 1584 'környéken levő; környékről származó | in der Umgebung seiend; aus der Umgebung stammend' (NytudÉrt. 88: 47); 7. 1844/ 'vmely testrésztől tájéka | Gegend eines Körperteils' (NSz.) **Sz:** ~i 1511/ *vidéki* 'más helyről, területről származó | von einem anderen Ort stammend' (TörtTár 1903: 418); 1845/ 'nem a fővárosban lakó | nicht in der Hauptstadt wohnend' (NSz.) | ~ies 1842 *vidékiesen* (Regélő 1842. jún. 16.: 383); 1851 *vidékies* (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A szó hangalakja alapján a szóvégi *k* esetleg névszóképző lehet, amely azonban nehezen bizonyítható. (≈) Tisztázatlan idetartozású: 1211 *Vidikes* [SZN.] (Oklsz.); 1227 *Videkus* [SZN.] (Oklsz.); 1291 *Wydekewelge* [HN.] (Oklsz.). (△) A → *vendég* szóból való magyarázata téves.

📖 TESz.; MNY. 74: 339; GPann. 2: 113; Hadrovics: UEISk. 535; EWUng.

videó **A:** 1955 *videofrekvenciás* (MTAMűszTOK. 16: 117); 1977 *videózás* [sz.] (Népművelés 1977. okt. 1.: 32); 1984 *videó* (Köznevelés 40/11: 14) **J:** <MN> 1955 'a képeltovábbítást, a mágneses képfelvételt, ill. képsokszorosítást érintő, azzal kapcsolatos (technika, eljárás, eszköz stb.) | die magnetische Bildaufzeichnung bzw. -wiedergabe betreffend' (MTAMűszTOK. 16: 117) (↑) | <FN> 1. 1977 'videofelvétel | Videoaufzeichnung' (KépHang. 1961. febr. 1.: 19); 2. 1984 'képmagnó | Videorekorder' (Köznevelés 40/11: 14) (↑) **Sz:** ~zik 1977 *videózás* [sz.] (Népművelés 1977. okt. 1.: 32) (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Video-* 'mágneses képfelvételre vonatkozó', *Video* 'videomagnó, videó; videofelvétel'; ang., (am.) *video* 'televízió-, video-, televízió; videomagnó; videofelvétel'; fr. *vidéo* 'video-, videofelvétel'; stb. A televíziózás fejlődésével az amerikai angolból terjedt el [tudatos szóalkotás a lat. *videre* 'lát' alapján]. (⇒△) A magyarba főleg az angolból került át.

📖 Köznevelés 40/11: 14; MNY. 83: 357; EWUng. • Vö. *vizitáció*

vidít → *vidul*

vidra **A:** 1264 *Vidra* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 8: 88); 1395 k. *vidra* (BesztSzj. 1078.) **J:** 1. 1264 'a hódhoz hasonló, úszóhártyás, halevő ragadozó állat | Fischotter (*Lutra lutra*)' (Wenzel: ÁÚO. 8: 88) (↑); 2. 1794 'ennek az állatnak a bundája, prémje | Fischotterpelz' (NSz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *vidra*; szlk. *vydra*; or. *βυδρα*; stb.: 'közönséges vidra' [indoeurópai eredetű; vö. óind. *udrás* 'vízi állat' < gör. *ὄδρα* 'vízisíkló'; stb.]

📖 Knieszsa: SzlJsz. 557; TESz.; EWUng. • Vö. *hidra*, *vazelin*, *víz*, *vodka*, *vödör*

vidul **A:** 1372 u./ *meg vȳdoluan* [sz.] (JókK. 127); 1456 k. *megvidula* (SermDom. 2: 12); 1708 *Vidúlok* (Pápai Páriz: Dict.) **J:** 1. 1372 u./ 'vidámmá válik, vidámodik; megújul | sich erheitern; sich erneuern' (JókK. 127) (↑); 2. 1800–1803/ 'kitisztul (időjárás) | sich aufklären (Wetter)' (NSz.)

vidám **A:** 1416 u./³ *meg vidameha* [sz.] (AporK. 109); 1604 *vidam* (Szenczi Molnár: Dict. *Accinctus* a.) **J:** 1. 1416 u./³ 'víg, jókedvű | froh, lustig' # (AporK. 109) (↑); 2. 1585 'élénk, mozgalmas | bewegt, rege' (Cal. 48) **Sz:** ~**ságos** 1456 k. *vidamfaghos* 'vidám, víg | fröhlich' (SermDom. 2: 758)

vidít **A:** 1456 k. *megh videjtya* (SermDom. 2: 279); 1470 *meg videtota* (SermDom. 2: 213); 1694 *vidítsd* (NySz.) **J:** [ma főleg *fel~*] 'vidámmá tesz, vidámít | erheitern'

■ Valószínűleg belső keletkezésű, esetleg származékszavak egy fiktív töből. | (△) A tö ismeretlen eredetű és összefügghet a →*víg* tövével. Az értelmezés szerint a tövégi magánhangzó *i* lehetett. Az igék ebből a *vi-* töből *-dít*, ill. *-dul* igeképzővel keletkezhetek. A *vidám* szóvégeinek alaktani felépítése bizonytalan. Számolni lehet azzal, hogy az igék a *vidám* alapján *-ul*, ill. *-ít* igeképzőkkel keletkeztek. (⊖) Idetartozik: *vidor* 'vidám' (1794: Nyr. 37: 402), ez tudatos szóalkotással jött létre a nyelvújítás korában a →*bátor*¹ analógiájára.

📖 TESz. *vidám* a.; EWUng. • Vö. *víg*

víg **A:** 1138/ *Wig* [SZN.] (MNY. 32: 134); 1372 u./ *vȳg, vȳg* (JókK. 18, 3) **J:** 'jókedvű | lustig' # **Sz:** **vigad** 1372 u./ *vygadna* 'örvend, örül | lustig sein, sich freuen' (JókK. 71); [*meg~*] 1372 u./ *megvȳgadan* [sz.] 'megvigasztalódik | sich trösten' (JókK. 134) | **vigasság** 1372 u./ *vigafag* 'öröm | Freude' (JókK. 28) | **vigasságos** 1372 u./ *vȳgafagof* (JókK. 20) | **vigadalom** 1416 u./² *vigadalmatocat* 'vigasz | Trost' (MünchK. 60vb) | **vigadolat** 1416 u./³ *vigadolattokra* 'táncos rendezvény | Lustbarkeit' (AporK. 114) | **vigadoz** 1495 e. *vigadoz* (GuaryK. 9) | ~**ság** 1526 *vȳgsagra* (MNY. 37: 204) | **vigalom** 1823 *vigalmiban* (Aurora 168); 1824 *vigalmakkal* (NSz.)

■ Valószínűleg belső keletkezésű, esetleg fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A szótó ismeretlen eredetű és a →*vidul* szócsaládjával állhat összefüggésben. A tövégi magánhangzó eredetileg hosszú lehetett. A szóvégi -g deverbális névszóképzőnek látszik; vö. →*boldog*, →*részeg* stb. Néhány származékszó 'megvigasztalódik', ill. 'vigasztalás' jelentése a →*vigasztal* szócsalád hatását mutatják.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vidul, vigasztal*

vigály × **A:** 1790 *vigály* (MNY. 32: 187); 1790/ *vígály* (NSz.); 1827/ *vigáj* (NSz.) **J:** <MN> 1790 'ritkás, gyér | schütter, licht' (MNY. 32: 187) (↑) | <FN> 1838 'ritkás vetés, erdő stb. | schütterer Saat, lichter Wald' (Tzs.)

vigályos × **A:** 1794/ *vigályos* (NSz.); 1815 k. *Vigálos* (Kassai: Bef. 154); 1872 *Vigájos* (Nyr. 1: 426) **J:** <MN> 1794/ 'ritkás, gyér | schütter, licht' (NSz.) (↑) | <FN> 1864 'ritkás vetés, erdő stb. | schütterer Saat, lichter Wald' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű szócsalád. | (△) A *vigályos* a *vigály* szóból keletkezett -s melléknévképzővel. Mindkét szó főnévi jelentése önállósulásnak látszik a *vigály* (ill. *vigályos*) *erdő* szókapcsolatból jöhetett létre. (△) A →*híg* szó származékaként való magyarázata téves. (⊖) A nyelvújítási (R.) *vigályos* 'vidám' (1842: NSz.) és (R.) *vigály* 'vigalom' (1845: NSz.) nem tartoznak ide, ezek a →*víg* származékai.

📖 TESz.; EWUng.

vigályos → *vigály*

viganó Δ **A:** 1793/ *viganójokat* (NSz.); 1799 *Vigánó* (MNY. 3: 456); 1801/ *Biganóddal* (NSz.) **J:** 1. 1793/ 'empire stílusban készült női ruha; divatos női szoknya | Art kurzer Rock' (NSz.) (↑); 2. 1813 'női felsőkabát | Frauenkleid, Überrock für Frauen' (NSz.)

■ Köznevelés egy olasz tulajdonnévből. | ⊕ Az olasz *Vigano* [szN.] szóból. Maria Medina Vigano (1769–1821) a bécsi olasz opera híres táncosnője volt. ??? A ruhadarab megnevezése abból ered, hogy divatja az említett táncosnőhöz köthető. ⊕ Nem tartoznak ide: (R.) *vigan* 'egy fajta felsőszoknya' (1800: ErdMúz. 1903: 505), (R.) *vigán* 'ua.' (1811: MNY. 11: 35) ezekhez vö. ang. *wigan* 'egy fajta pamutvászon'; fr. (R.) *vigogne* 'egy fajta durva szövet'; stb.; (R.) *vigony* 'egy fajta ruhaanyag' (1865: ErdMúz. 1903: 505); ehhez vö. ném. *Vigogne* 'zoknikötő gyapjúfonal' (R.) 'egy fajta gyapjú'; fr. *vigogne* 'egy fajta láma, ill. annak gyapja'; stb. Ezek egymással és még a *viganó*-val is keveredtek.

📖 MNY. 11: 456; TESz.; EWUng.

vigas → *vigasztal*

vigaszik → *vigasztal*

vigaszt → *vigasztal*

vigasztal **A:** 1372 u./ *výgasztalyu* (JókK. 102); 1755 *megvigasztalni* [sz.] (MNY. 37: 128) **J:** 1. 1372 u./ '(meg)gyógyít | heilen' (JókK. 102) (↑); 2. 1372 u./ 'vkinek bánatát, szomorúságát enyhíteni igyekezik | trösten' # (JókK. 73); 3. 1755 'kárpótol vkit | entschädigen' (MNY. 37: 128) (↑) **Sz:** ~**ás** 1372 u. *výgasztalafarol* (JókK. 59) | ~**at** 1416 u./¹ *vigasztalatítara* 'vigasz | Trost' (BécsiK. 258) | ~**tatik** 1456 k. *vighasztaltatikh* 'vigaszban részesül | getröstet werden' (SermDom. 2: 453) | ~**ódik** 1791 *vigasztalódik* (NSz.)

vigaszik † **A:** 1372 u./ *meg Vygastiat* [sz.] (JókK. 72); 1416 u./² *megvigazic* [▽] (MünchK. 14ra); 1832 *Vigaszik* (Kreszn.) **J:** 'meggyógyul | genesen' **Sz:** ~**ás** 1372 u./ *výgazařat* ' | Genesen' (JókK. 60) | ~**hatatlan** 1456 k. *vigařhatatlanok* 'gyógyíthatatlan | unheilbar' (SermDom. 2: 488)

vigaszt † **A:** 1372 u./ *meg vigařt* (JókK. 72); 1546 *vi(g)assza* [?] (NádLev. 124) **J:** 1. 1372 u./ 'meggyógyít | gesund machen' (JókK. 72) (↑); 2. 1546 'vidít, vidámít | anheitern' (NádLev. 124) (↑) **Sz:** ~**ás** 1474 *vigařtařara* 'gyógyítás | Heilen' (BirkK. 3)

vigas **A:** 1807 *Vigas* (NSz.); 1807 *Vigasztalan* [sz.] (Szily: NyÚSz.) **J:** 'vigasztalás | Trost' #

■ A szócsalád valószínűsíthető alapja, a **vigaszt** származékszó. | ⊕ A →*víg* melléknévből jött létre -*szt* igeképzővel, amelynek általában deverbális igeképzői funkciója van; a denominális igeképzői funkcióhoz vö. azonban *hamvaszt* (→*hamu*), *lyukaszt* (→*lyuk*) stb.

■ A **vigasztal** származékszó. | ⊕ A *vigaszt*-ből keletkezett műveltető képzővel.

■ A **vigaszik** származékszó. | ⊕ A *vigaszt* mellett analógiásan jöhetett létre visszható -*ik* képzővel.

■ A **vigas** elvonás eredménye. | ⊕ Tudatos szóalkotással keletkezett a nyelvújítás korában.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ☉ A szavak jelentései eredetileg a lelki vidámságra vonatkozhattak.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *víg*

vigéc Δ **A:** 1881 *vigéczek* (Bereg 1881. nov. 13.: [2]); NYJ. *vigic* (ÚMTsz.) **J:** [jelzői használatban is] 'kereskedelmi utazó, ügynök | Handlungsreisender'

■ Jövevényszó egy német szószerkezet alapján. | ☉ Vö. ném. *wie geht's?* 'hogyan van?; mi újság?'. A kifejezés az osztrák kereskedelmi utazók megnevezésére szolgált, akik így köszöntötték egymást. ☉ Hasonló átvételhez vö. →*berdó*, →*kótyavetye* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gang*

vigília **A:** 1372 u./ *vygylyakra* (JókK. 155); 1787 *vigilliája* (NSz.); 1881 *vigiliája* (NSz.) **J:** 1. [többes számban is] 1372 u./ 'virrasztás; éjszakai könyörgés imája | Nachtwache; nächtliches Psalmieren, Bittgebet(e)' (JókK. 155) (↑); 2. 1508 'előeste; esti mise az ünnep napja előtt | Vorabend; Abendgottesdienst vor einem Festtag' (DöbrK. 263); 3. 1787 'vigíliaének szövege | Text eines Vigiliengesanges' (NSz.) (↑); 4. 1822 'böjt ünnep előtti napon | Fasten am Vortag eines Festes' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | ☉ Lat. *vigilia* 'virrasztás; éjszakai őrés', *vigiliae* [többes szám] 'egyházi éjszakai ünnep', (e.) *vigilia* 'őrés, őrzés; előünnep', *vigiliae* [többes szám] 'éjszakai könyörgés', (h.) *vigilia* 'ünnepnap előestéje' [< lat. *vigil* 'éber; éjjeliőr']. ☉ Megfelelői: ném. *Vigil* 'ünnep előestéje', *Vigilie* 'ua.; éjjeli őrszolgálat <az ókori római seregben>'; ang. *vigil* 'virrasztás; egyházi ünnep előnapja, ill. előestéje'; fr. *vigile* 'nőnem: egyházi ünnep előestéje; mise a temetés előtti napon', 'hímnem: éjszakai őr, éjjeli őrszolgálat parancsnoka <az ókori római seregben>'; stb. ☉ A korábbi változatok szó belseji gy-s kiejtéséhez vö. →*angyal*, →*spongya* stb.; a g-s alakhoz vö. →*evangélium*, →*legenda* stb.

📖 EWUng. • Vö. *bakter*, *vegetál*

vigyáz **A:** 1372 u./ *vgyaznakuala* (JókK. 49); 1752 *végyszázással* [sz.] (Oklsz.); NYJ. *vëgyáz* (MTsz.) **J:** 1. 1372 u./ 'virraszt; virrasztva őrködik | wachen; achten, aufpassen' (JókK. 49) (↑); 2. 1495 e. 'vmit figyelemmel kísér, vmire ügyel | auf etw achten, achtgeben' # (GuaryK. 113); 3. 1552 'vkit véd, őriz | behüten' # (Heltai: Dial. H6b); 4. 1566 'óvakodik, óvatosan cselekszik | sich vorsehen' # (NySz.) **Sz:** ~**ó** 1416 u./¹ *vigazo* <MN-I IGENÉV> (BécsiK. 136); 1527 'őr | Wächter' (ÉrdyK. 361) | ~**atta** 1416 u./² *vigazattoc* <HAT-I IGENÉV> (MünchK. 71ra) | ~**atlan** 1581 *vigyázatlanások* [sz.] (Oklsz.) **R:** ~**z!** 1809 *Vigyázz!* '(figyelem felkeltésére) | aufgepasst!' (NSz.)

■ Örökség, finnugor kori tő magyar képzővel. | ☉ A tőhöz vö. zürj. (Lu.) *viž-* 'tart; lát, megnéz; elhasznál, elpazarol (pénzt)'; votj. (Sz.) *vojž-* 'tart; megtart, megőriz, megóv, véd; megfigyel <szertartást>; bánik vmivel, kezel'; észt *viisa-* 'megles, titokban megfigyel', *viisu-* 'lesben áll, hallgatózik' [fgr. **βiíca-* 'lát, megnéz']. ☉ A végződés -z gyakorító képző; vö. →*néz*, →*nyúz* stb. A 2. jelentés lehetett az eredeti; a jelentésfejlődéséhez vö. *figyelmez* (→*figyelem*), →*lát*; vö. még ném. *sehen* 'lát' : *sich vorsehen* 'óvakodik, vigyáz'; lat. *tueri* 'megnéz, lát; megőriz, megóv' stb.

📖 NytudÉrt. 38: 16; TESz.; MSzFE.; EWUng.

vigyor → *vigyorog*

vigyorí → *vigyorog*

vigyorít → *vigyorog*

vigyorodik → *vigyorog*

vigyorog [1] **A:** 1508 *viğornak* vala (DöbrK. 444); 1518 k. *wygyorogwan* [sz.] (PeerK. 63) **J:** 1. 1508 ? 'vicsorog | die Zähne fletschen' (DöbrK. 444) (↑), 1518 k. 'ua.' (PeerK. 63) (↑); 2. 1508 ? 'fogait mutogatva, gúnyosan v. ostobán nevet, mosolyog; vihog | grinsen; kichern' (DöbrK. 444) (↑), 1582 'ua.' (NySz.)

vigyor **A:** 1566 *vigyor* (NySz.); 1816 *Vidor* (Gyarmathi: Voc.) **J:** <FN> 1. 1566 'gyúnyos, csúfolódó megszólításként' | (als spottende Anrede)' (NySz.) (↑); 2. 1790/ 'hézag, rés, repedés | Fuge, Spalte' (NSz.); 3. 1830 'gúnyos v. ostoba, általában hangtalan nevetés | Gegrinse' (NSz.) | <MN> 1811 'vidám | lustig' (NSz.)

vigyorít × **A:** 1585 *vigioritom* (Cal. 925) **J:** 1. 1585 'száját széles mosolyra húzza | den Mund breit, zum Lächeln verziehen' (Cal. 925) (↑); 2. 1759 'vicsorít | die Zähne fletschen' (NSz.)

vigyorodik **A:** 1788 *vigyorodni* [sz.] (NSz.); 1874 *vigyorodik* [▽] (CzF.) **J:** [ma főleg *el~ik*] 'vigyorogni kezd | zu grinsen anfangen'

vigyorí **A:** 1816 *vigyorí* (Gyarmathi: Voc.) **J:** 'nevetős {személy} | grinsend {Person}'

■ A szócsalád alapjai, az igék relatív fiktív töből keletkezett származékszavak. | (△) Az *r* gyakorító képzős relatív tő a →*vicsorodik* szócsaládjával függ szorosan össze. Az abszolút tő onomatopoetikus eredetű; a fogakat mutogató vicsorgás, ill. az ezzel együttjáró hang utánzására használták. A végződéses különféle igeképzők. Mivel ebben a szócsaládban a 'vigyorog' típusú jelentések, a →*vicsorodik* szócsaládban ezzel szemben a 'villogtatja a fogát' típusú jelentés van túlsúlyban, a két szócsalád közt szóhasadás ment végbe; vö. →*agyar* : →*acsarkodik*.

■ A **vigyor** elvonás eredménye. | (△) Az igékből lett elvonva; ma leginkább a főnévi 3. jelentésében használatos.

■ A **vigyorí** származékszó. | (△) Az igék alapján keletkezett játszi szóalkotással *-i* (folyamatos) melléknévi igenévképzővel; vö. *zsugori* (→*zsugorog*).

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (◡) Régi igék ugyanabból az abszolút töből mozzanatos és gyakorító képzővel: (R.) *viggyan* 'felvillan' (1820: Kreszn.); (R.) *vigyog* 'kuncog, vihog' (1832: Kreszn.).

📖 MNy. 26: 131; Grétsy: Szóhas. 178; TESz.; EWUng. • Vö. *vicsorodik*

viháncol → *vihog*

vihar **A:** 1643 *vihar* (Comenius: Jan. 10); 1826 *Víher* (TudGyűjt. 2: 45); 1838 *Vihér* (Tsz.); NYJ. *vihir* (MTsz.); *vijer* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1643 'erős szél | Sturm(wind)' # (Comenius: Jan. 10) (↑); 2. 1831 'nagyfokú zavar, felfordulás | Aufruhr, Tumult' (NSz.); 3. 1840 'érzelmek heves

kavargása v. kitörése | Gefühlsausbruch' (NSz.) **Sz:** ~**os** 1825/ *viharos* (NSz.) | ~**zik** 1825 *viharozta* (Aurora 81)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *vihar, vihor*, (Kaj) *viher*; szln. *vihar, viher*; szlk. *víchor*; or. *вухоръ, вухръ*; stb.: 'forgószél, vihar' [< szláv **vi-* 'fűj; fon']. (≈) Megfelelői: rom. *vifor*; finn *vihuri*: 'forgószél, vihar'. (⊕) Az első adat egyedülálló, ami arra utal, hogy a *vihar* kezdetben egy szűken határolt nyelvjárási szó lehetett. A nyelvújítás korában további elterjedés jellemzi, egészen az irodalmi nyelvig. A palatális változatok későbbi átvételek a szerb-horvátból (Kaj) vagy a szlovénból. A 2., 3. jelentés az irodalmi nyelvben keletkezett a ném. *Sturm* 'viharos szél, szélvész; zendülés, felfordulás, tumultus; heves izgalom; stb.' hatására.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 557; TESz.; EWUng. • Vö. *viheder, villa*¹

viheder × **A:** 1793 *vihadar* (NSz.); 1815 *vihatarnak* (MNY. 50: 285); 1826 *vihetőr* (TudGyűjt. 2: 45); 1832 *Viheder* (TudGyűjt. 3: 81); 1854 *viheter* (NSz.); NYJ. *vijeter* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1793 'zivatar, vihar | Gewitter, Sturmwind' (NSz.) (↑); 2. 1859 'nagyfokú zavar, felfordulás | Aufruhr, Tumult' (NSz.); 3. 1870/ 'bányalég, sújtólég | Schlagwetter' (NSz.)

■ Vitatott eredetű. | 1. Jövevényszó különböző szláv nyelvekből. | (≡) Vö. szbhv. *vjetar*; szlk. *viator*; or. *вемеп*; stb.: 'szél' [indoeurópai eredetű; vö. óind *vātas* 'ua.'; ír *feth* 'levegő'; stb., továbbá valószínűleg lat. *ventus*; gót *winds* stb.: 'szél'] (⊕) A szóföldrajz alapján több átható nyelv jön szóba, főleg a szerbhorvát és a szlovák. 2. Szövegyülés eredménye. | (⊕) A →*vihar* és a →*zivatar* szavakból jött létre. A magyarázat mellett szólnak a veláris változatok, amelyek korábban palatális változatként voltak adatoltak. ▣ (⊕) A két lehetőség azonban nem feltétlenül mond egymásnak ellent. Egyrészt azért, mert a változatok hangalakja az első származtatásnál is a →*vihar* és a →*zivatar* hatását mutatja; másfelől vö. az első származtatást a →*zivatar* szóval.

📖 Nyr. 46: 154; Kniezsa: SzlJsz. 780; TESz.; EWUng. • Vö. *vanna, vihar, vitorla, zivatar*

vihog **A:** 1581 *vihağast* [sz.] (MNY. 68: 94); 1807 *Vihogni* [sz.] (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1808 *Vikogni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék) **J:** 1. 1581 'bántó, éles hangon nevet | kichern' # (MNY. 68: 94) (↑); 2. 1809 'lő) örömeben nyihog | wiehern' (NSz.)

vihorászik **A:** 1815 k. *vihorász* (Kassai: Bef. 155); 1962 *vihorászik* [▽] (ÉrtSz.) **J:** 'vihog | kichern'

viháncol **A:** 1857 *ihánczoltak-vihánczoltak* (PNapló 1857. okt. 17.: [2]); 1858/ *vihánczolni* [sz.] (NSz.); 1886 *vihánczolással* [sz.] (NSz.) **J:** 'nevetgélve enyeleg, évődik | schäkern'

■ Onomatopoetikus eredetű szavak. | (⊕) Hasonló hangalakú, onomatopoetikus szavakhoz vö. →*vijjog*, →*vinnyog*, →*visít*. Az etimológiai összefüggés a tő és a szavak tövei közt nem kizárt, bár nem is bizonyítható. A végződéses különböző (részben játszi) gyakorító képzők. A *viháncol* eredeti jelentése 'nevetgél, kuncog, vihog lehetett', amiből metonimikusan keletkezett az 'enyeleg, évődik'.

📖 TESz., *viháncol* a. is; Benkő: Fiktl. 56; EWUng. • Vö. *ihog-vihog, vijjog, vinnyog, visít*

vihorászik → *vihog*

vijjog **A:** 1806 *vijjognak* (NSz.); 1817 *vijjong* (NSz.); 1825/ *vijjogtak* (NSz.); 1826 *vijogva* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1806 'madár) éles hangon rikoltozik | schreien, kreischen (Vogel)' (NSz.)

(↑); 2. 1944 'fülsértő zajt ad (sziréna, gránát stb.) | ein sausendes Geräusch hervorbringen (Sirene, Granate usw.)' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ☐ A ragadozómadarak kiáltását utánzó szó; hasonló hangalakú, onomatopoetikus szóhoz vö. →*vihog*, →*vinnyog*, →*visít*. Az etimológiai összefüggés a *vijjog* töve és ezeknek a szavaknak a tövei közt nem kizárt, de nem is igazolható. Talán a →*vaj*², →*vív* szavakkal való etimológiai összefüggéssel is számolni lehet. A végződés -g gyakorító képző. ☹ Ugyanebből a töből mozzanatos képzővel: (R.) *vijjan* 'hirtelen éles sikító hangot ad ki' (1864: NSz.).

📖 TESz.; Benkő: Fiktl. 56; EWUng. • Vö. *vaj*², *vihog*, *vinnyog*, *visít*, *vív*

vikárius Δ A: 1372 u./ *vikarjufa* (JókK. 17); 1405 k. *vicaris* (SchlSzej. 501.); 1527 *vykarioffa* (ÉrdyK. 329); 1740 *Vikáriusának* (NSz.); 1863 *Vikáros* [szn.] (Krizsa [szerk.] Vadr. 385) J: 'helyettes, főleg egyházi hivatalban | Stellvertreter, haupts. im kirchlichen Amt'

■ Latin jövevényszó. | ☐ Lat. *vicarius* 'vki helyét elfoglaló', (h.) 'az egyházi hivatal helyettese' [< lat. *vicarius* 'vki vagy vmi helyét elfoglaló vagy kiegészítő' < lat. *vicis* 'váltás, csere, változatosság; válasz, viszonzás; oldal, hely; szerep stb.']. ☐ Megfelelői: ném. *Vikar*; fr. *vicaire*; stb.: 'helyettes, vikárius'. ☐ A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus* stb. A *vikáris* változathoz vö. →*kalamáris*, a *vikáros* változathoz vö. *patikáros* (→*patika*)

📖 EWUng. • Vö. *bükköny*, *vibrál*, *vice-*, *vicinális*, *vikend*, *vitéz*

vikend A: 1903 ? *week-end* (VasárnapiU. 1903. okt. 11.: 679); 1910 *week-end-re* (PNapló 1910. márc. 12.: 22); 1929 *wikend* (Radó: IdSz.); 1932 *vikend* (PHNyr. 222) J: 'hétvégi munkaszünet, hétvége | Wochenende' Sz: ~**ez(ik)** 1926 *vikendezőt* [sz.] 'a hétvégét üdüléssel, pihenéssel tölti | das Wochenende verbringen' (SzínháziÉ. 43: 43)

■ Angol jövevényszó, esetleg német közvetítéssel is. | ☐ Ang. *week-end* 'hétvége'; – vö. még ném. *Weekend* 'ua.'. Az angolban a *week* 'hét <fn>' + *end* 'vég, vége valaminek' összetétele. ☐ Megfelelői: fr. *week-end*; le. *weekend*; stb.: 'hétvége'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vikárius*

viksz × A: 1813 *viksre* (NSz.); 1832 *avix* (NSz.); 1833 *Vikszos* [sz.] (NSz.); 1906/ *bikszos* [sz.] (NSz.); NYJ. *viszk* (ÚMTsz.) J: 'viaszos kenőcs (padló, cipő fényesítésére) | (Schuh)wichse'

vikszel × A: 1819 *vikszölt* [sz.] (MNY. 90: 374); 1864 „*vixolás*”-ában [sz.] (NSz.); 1916 *vikszelt* [sz.] (NSz.) J: 'cipőt, padlót fényesít | wichen (Fußboden, Schuh)'

■ Német (au.) jövevényszók. | ☐ Ném., (au.) *Wichse*, (B.) *wix*: 'tisztítószer cipőre, padlóra' | ném., (au.) *wichen* 'viaszszerű anyaggal dörzsöl és fényesít' [< ném. *Wachs* 'méhviasz']. ☐ Megfelelői: szbhv. (N.) *viks*, *viksati*; cseh (N.) *viks*, *viksovati*; stb.: 'cipőkrém, padlóviasz', 'viaszol, fényesít'. ☐ A *biksz* változat szó eleji *b*-jéhez vö. →*bakter*, →*bükköny* stb. A *viszk* változat hangátvetéssel keletkezett. Nem teljesen kizárt, hogy a *vikszel* a német átvétel mellett esetleg a *viksz* származéka lehet. ☐ A (R.) *vikszkalap* 'egy fajta kalap' összetétel előtagja (1805: MNY. 90: 347) bizonyosan a ném. *Wichs* 'diákegyesület tagjának ünnepi öltözete' szóból származik.

📖 Kobilarov–Götze: DtLw.; TESz.; EWUng. • Vö. *suviksz*, *viasz*

világ **A:** 12. sz. vége/ *vilagbele* (HB.); 1309/ *Hulduualach* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 165); 1470 *velagban* (SermDom. 2: 356); NYJ. *vělag*, *vélág* (MTsz.) **J:** **1.** 12. sz. vége/ 'az emberi társadalom; a földi élet | die menschliche Gesellschaft; das irdische Leben' # (HB.) (↑); **2.** 13. sz. eleje/ 'a földkerekség; világmindenség | Weltall; Welt, Erdreich' # (KT.); **3.** 13. sz. közepe/ 'fény; világosság | Licht; Erleuchtung (auch abstr.)' (ÓMS.); **4.** 1372 u./ 'létezés; a földi célokra irányuló élet | Dasein; weltliches Leben' # (JókK. 2); **5.** 1787 ? 'földrész | Erdteil' (NSz.), 1801 'ua.' (NSz.); **6.** 1791 'hasonló lények, dolgok stb. rendszere, köre, élmények, érzelmek rendszere | Bereich' (NSz.); **7.** 1791/ 'kor | Zeitalter' (NSz.) **Sz:** ~**os** 1275 *Vylagus* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 12: 157) | ~**osság** 1372 u./ *vylagoffagara* (JókK. 2) | ~**i** 1372 u./ *ezvylagy* 'földi, nem mennyei | weltlich' (JókK. 2) | ~**osul** 1372 u./ *vilagoffolot* [sz.] 'átlát, megért vmit | sich erhellen' (JókK. 5) | ~**osít** 1372 u./ *vylagofohon* 'visszaadja a látását vkinek | Sehkraft geben' (JókK. 28) | ~**osulat** 1416 u.³ *vilagosolatom* 'megértése vminek | Erleuchtung (abstr.)' (AporK. 151) | ~**osítás** 1493 k. *wylagosyhtasawal* 'világosságot gyújt (absztr.) | Klarmachen (abstr.)' (FestK. 79) | **fel-osodik** 1493 k. *fel wylagosodeek* 'megjelenik (absztr.) | erscheinen (abstr.)' (FestK. 348) | ~**ít** 1508 *vilageha* (DöbrK. 126) | ~**tan** 1508 *velagtalansagocbol* [sz.] 'vak | blind' (NádK. 599) | ~**ol** 1621 *Vilagolni* [sz.] 'fénylik, világít | leuchten' (Szenczi Molnár: Dict.) | **fel-osodás** 1789 *fel-vilagosodás* '17–18. sz.-i eszmeáramlat | Aufklärung (Geistesbewegung im 17.–18. Jh.)' (NSz.) | ~**ias** 1826 *világiasan* 'profán | profan' (Minerva 2/9: 355)

■ Örökség, finnugor kori tő magyar képzővel. | (≡) A tőhöz vö. cser. (U.) *wolyâdo* 'tisza, világos; tisztaság, világosság'; ? md. (E.) *valdo*, (M.) *valda* 'világos, fényes'; finn *valkea* 'fehér, világos, fénylő; tűz, világító láng'; ? lp. (norv.) *viel'gâd* 'világos, halvány, fehér' [fgr. **balk* 'világos, fehér, fénylő; világít, fénylik'; valószínűleg onomatopoetikus eredetű]. (⊕) Az eredeti igenévszó igei értékű tagjához vö. *villámik* (→*villám*), *villan* (→*villog*) stb. A szó belseji **a* > m. (*i* >) *i* változáshoz vö. →*szil*², →*szilaj*; az **lk* > m. *l* változáshoz vö. →*halad*, →*válik* stb. A végződés -g deverbális névszóképző; vö. →*csillag*, →*harag* stb. A magyarban a 2. jelentés az eredeti 3. jelentésből jöhetett létre szláv hatásra (vö. óe. szl. *svěť* 'fény; világ'); a jelentéshez vö. még óind *rókah* 'fény, világosság' : *lokáh* 'szabad hely; világmindenség; világ'. A további jelentésbeli kapcsolatokhoz vö. fr. *monde* 'világ; társasági szabályok; világi élet; stb.'; finn *olevainen* 'világmindenség' : *oleminen* 'jelenlét, létezés; stb.'. (⊖) A szó gyakran fordul elő a *szeme világa* 'látóképesség' (1527: ÉrdyK. 233) összetételben. (⊕) Más finnugor egyeztetése kevésbé valószínű.

☞ NytudÉrt. 38: 20; TESz.; MSzFE.; NytudÉrt. 92: 209; UEW. 555; EWUng. • Vö. *al*⁻¹, *fel*⁻², *kül*-, *más*-, *túl*-, *világfi*, *villám*, *villog*, *virág*, *virrad*, *virul*

világfi **Δ A:** 1831 *világfi* (HasznMul. 8: 58) **J:** **1.** 1831 'világi ember | Mann nicht vom geistlichen Stande' (HasznMul. 8: 58) (↑); **2.** 1836 'az élet anyagi javát élvező, előkelő társaságban forgó férfi | Lebemann' (NSz.) – De vö. 1752 *Világ Fia* 'világi ember | Mann nicht vom geistlichen Stande' (NSz.)

■ Összetett szó. | (⊕) A →*világ* + *fi* (→*fiú*) tagokból; (birtokos jelzős, jelöletlen) alárendelés. Az elsődleges *világ fia* (↑) egy birtokos szerkezetből vált összetett szóvá; az összeolvadást a sokkal korábbi →*atyafi*, *hazafi* (→*hazafia*) stb. típusú szavak segíthették elő. (⊖) Egyéb megnevezések: (R.) *világférfiú* 'világfi; világi férfi' (1842: NSz.); (R.) *világférfi* 'ua.' (1843: NSz.); ezek valószínűleg német mintára alkotott tükörfordítások; vö. ném. *Weltmensch* 'ua.'. A kifejezést több nyelvben birtokos szerkezettel fejezik ki; vö. ang. *man of the world*; fr. *un homme du monde*; stb.: 'ua.', tkp. 'világi férfi'.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *fiú*, *világ*

villa¹ **A:** 1395 k. *villa* (BesztSzj. 483.); 1529 *wella* (Radvánszky: Csal. 2: 5); 1549 *wilat* (RMNy. 2/2: 67); 1643–1644 *vidla* (TörtTár 1883: 178); 1697 *véllával* (NySz.); NYJ. *vëlla* (MTsz.) **J:** **1.** 1395 k. 'több ágú, hosszú nyelű munkaeszköz | Gabel {Arbeitsgerät mit Zinken und langem Stiel}' (BesztSzj. 483.) (↑); **2.** 1483 'több ágból végződő, szűrő jellegű evőeszköz | Gabel {Eßgerät}' # (OkISz.); **3.** 1585 'bitófa | Galgen' (Cal. 443); **4.** 1731 'a villához hasonló tárgy, eszköz stb. | gabelähnl. Ding, Gerät' (MNY. 50: 500)

■ Szláv, valószínűleg szlovák jövevényszó. | (≡) Szlk. (N.) *vidla* 'villaág', *vidly* [többes szám] 'villa <munkaeszköz>'; – blg. *vilja* 'ua.'; or. *вилы* [többes szám] 'ua.'; stb. ['görbe, ívelt, ferde eszköz' jelentésben < szláv **vi-* 'teker, csavar; fon']. (⊕) A szlovákból való származtatás mellett (s ezzel együtt a *vidla* változat eredetiségére) az a körülmény szól, hogy a szó az elsődleges 1. jelentésében a mezői gazdálkodás terminológiájához tartozik; vö. →*kazal*, →*petrence* stb. A *villa* alak ebben az esetben hasonulással keletkezett. Azonban a szó esetleg egy másik szlávból és eredetileg *vila* változatként kerülhetett a magyarba, a *vidla* változat egy későbbi, külön átvétel a szlovákból. A villát mint evőeszközt először Konstantinápolyban használták, onnan Itáliába került, ahonnan Mátyás király olasz kapcsolatai által Magyarországon is elterjedtté vált. A 3. jelentés a lat. *furca* 'villa; egy fajta büntetőeszköz, akasztófa' hatására keletkezett.

📖 NyK. 39: 51, 49: 352; Kniezsa: SzJsz. 558; TESz.; EWUng. • Vö. *motolla*, *póka*, *venyige*, *vihar*, *vitla*

villa² **A:** 1806 *Villa* [ES. NEM M.] (NSz.); 1841 *villák* (NSz.) **J:** **1.** 1806 ? 'kúria, vidéki lak, birtok; kertes, elegáns lakóház | Landhaus, Landsitz; Villa, Eigenheim' # (NSz.) (↑), 1841 'ua.' (NSz.) (↑); **2.** 1835 ? 'major(ság) | Gehöft, Meierhof' (Kunoss: Gyal.), 1854 'ua.' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *villa* 'kúria, majorság, vidéki birtok', (h.) 'vidéki ház'; vö. még lat. *villa urbana* 'ház a város közelében' [bizonytalan eredetű, feltehetőleg összefügg a lat. *vicus* 'helység, község, házcsoporthatóság, lakónegyed' szóval] (≈) Megfelelői: ném. *Villa*; fr. *villa*; stb.: 'nagyobb, elegáns, szabadon álló kertes lakóház'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vicinális*

villám **A:** 1206/ *Willam* [szn.] (Wenzel: ÁÚO. 11: 84); [1237–1240] ? *Výlyam* [szn.] (PRT. 1: 786); 1519 k. *vellam* (DebrK. 42); 1813 *villamok* (NSz.) **J:** **1.** 1206/ ? 'a természetben történő fény- és hangjelenségtől kísért, nagy erejű elektromos kisülés | Blitz' # (Wenzel: ÁÚO. 11: 84) (↑), 1519 k. 'ua.' (DebrK. 42) (↑); **2.** 1630 'villanás, felvillanó fény | Lichtblitz' (NySz.); **3.** 1828/ '(szókapcsolatokban, enyhe szitokszóként) | (in festen Verbindungen als mildes Fluchw.)' (NSz.); **4.** 1859/ 'elektromosság, villany | Elektrizität' (NSz.) **Sz:** ~**os** 1571 *vyllamos* 'villámokkal teli | voller Blitze' (MNY. 5: 281); 1783 'elektromos | elektrisch' (NSz.); 1898 'villamoskocsi | Straßenbahnwagen' (NSz.)

villámik † **A:** 1372 u./ *výllamat* [sz.] (JókK. 138); 1416 u./¹ *villamo* [sz.] (BécsiK. 262); 1490 k. *vilamao* [sz.] (NagyvGl. 63.); 1495 e. *vellamafnac* [sz.] (GuaryK. 19); 1536 meg *vyllamek* [v] (NySz.) **J:** **1.** 1372 u./ 'villámlik | blitzen' (JókK. 138) (↑); **2.** 1416 u./¹ 'villog, ragyog | blinken, leuchten' (BécsiK. 262) (↑); **3.** [meg~ik] 1536 'kivilágosodik, megvirrad | Tag werden' (NySz.) (↑); **4.** 1552 'villámsebesen megy | blitzschnell eilen' (MNY. 5: 224) **Sz:** ~**at** 1372 u./ 'villám | Blitz' (JókK. 138) (↑) | ~**ás** 1405 k. *villamas* 'villám; villogás | Blitz; Blinken' (SchlSj. 72.)

villamodik † **A:** 1416 u./¹ *vilamodat*, *villamodat* [sz.] (BécsiK. 146, 36); 1493 k. *wýllamodyeek* megh [v] (FestK. 402); 1531 megh *velamodne* (ÉrsK. 361); 1585 meg

villámodás [sz.] (Cal. 324) **J:** 1. 1416 u./¹ 'hajnalodik, virrad | Tag werden' (BécsiK. 146, 36) (↑); 2. 1604 'villámlik | blitzen' (Szenczi Molnár: Dict.); 3. 1618 'ragyog, fénylik | blinken' (NySz.) **Sz:** ~**at** 1416 u./¹ 'hajnal | Frühhorgen' (BécsiK. 146, 36) (↑); 1416 u./¹ 'hajnalban | frühmorgens' (BécsiK. 146)

villámlik **A:** 1533 *Vellamlik* [▽] (Murm. 227.); 1585 *Villamlok, villamlom* (Cal. 248 [ɔ: 264]); 1768 *vilámlódot* [sz.] (NSz.); 1836 *Villáml* (NSz.); NYJ. *vëllámlik* (Nyatl. 607.); *villámol* (MTsz.); *vilánylik* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1533 'villám keletkezik | es blitz' # (Murm. 227.) (↑); 2. 1585 'ragyog, tündöklük | blinken' (Cal. 248 [ɔ: 264]) (↑); 3. 1767 'felvillan, feltűnik | aufleuchten' (NSz.); 4. 1768 '⟨szem⟩ indulattól villog | Blitze schleudern ⟨Auge⟩' # (NSz.) (↑); 5. 1847 'eszébe jut, felötlik ⟨gondolat⟩ | durchfahren, durchblitzen ⟨Gedanke⟩' (NSz.); 6. 1894 'villámként cikázik, suhan | blitzschnell fliegen' (NSz.)

■ A szócsalád alapjai, a **villam** és a **villamik** származékszók egy finnugor eredetű töből. | (△) A tőhöz vö. →*világ*. A végződés -*m* deverbális névszóképző, -*mik* mozzanatos-visszaható képző; vö. →*födém, folyamik* (→*folyik*) stb. A szó belseji *ll* hangzóközi helyzetben bekövetkezett hangzónyúlás eredménye.

■ A **villamodik** származékszó. | (△) A *villamik*-ből keletkezett; vö. *élemedik* (→*él*), *csavarodik* (→*csavar*) stb.

■ A **villámlik** származékszó. | (△) Keletkezhetett a *villám* főnévből -*l* denominális igeképzővel, de a *villamik* igéből is mozzanatos-visszaható képzővel.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) A szócsalád tagjainak eredeti jelentése a tő 'villog, világít' jelentéséből származhat. A *villamadat* (↑) származék határozói jelentéséhez vö. →*holnap*, →*tegnap* stb. (⌘) A *villám* 4. jelentése, ill. a *villámos* származék 'elektromos' jelentése a nyelvújítás korában keletkezett.

📖 NytudÉrt. 38: 20; TESz.; Benkő: FiktI. 174; EWUng. • Vö. *világ, villany*

villamik → *villám*

villámlik → *villám*

villamodik → *villám*

villan → *villog*

villany **A:** 1831 *villany* (Szily: NyÚSz.); 1838–40 *villam* (MTTÉvk. 5: 399); 1843 *vilany* (Szily: NyÚSz.); 1890 *villanszikrátul* (NSz.); NYJ. *vëlány, villon* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1831 'villamos energia | Elektrizität' # (Szily: NyÚSz.) (↑); 2. 1837 'villám | Blitz' (NSz.); 3. 1839 'mágnes | Magnet' (NSz.); 4. 1855 'villanyvilágítás | elektrische Beleuchtung, Licht' # (NSz.); 5. 1874 'foszfor | Phosphor' (CzF.) **Sz:** ~**os** 1835 *villanyos* 'elektromos | elektrisch' (Tzs. *Elektrisch* a.); 1890/ 'villamosvasút, villamoskocsi | (elektrische) Straßenbahn' (NSz.) | **villamos** 1838–1840 *villamos* testben 'elektromos | elektrisch' (MTTÉvk. 5: 399); 1868 *villamosokhoz* ? 'városi, elektromos villamosvasút | elektrische Straßenbahn' (PNapló 1868. júl. 26.: [4]); 1890/ 'ua.' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) A →*villám* szócsalád kikövetkeztetett tövéből *-ny*, ill. *-m* névszóképzővel jött létre az *-ny*, ill. *-m* képzős szavak analógiájára; vö. →*bizony*, *folyam* (→*folyik*) stb. (◊) A 2. jelentésben előfordul a *villány* 'villám' (1823: Koszorú 3: 34) is; ez ugyancsak tudatos szóalkotás ugyanabból a töből, amelyhez a képzőként értelmezett *ány* szóvég járult az *ány* végű szavak analógiájára; vö. *átalány* (→*által*), →*talány* stb.; vö. még *villányos* (1825: Minerva 6: 255). A *villányos* és a *villamos* származékszók főnevesülését a *villamos kocsi* (1895: NSz.), *villamos vasút* (1901/: NSz.) típusú szószerkezetek befolyásolhatták. (⌘) Nyelvújítási szóalkotás.

📖 Szily: NyÚSz.; Nyr. 89: 22; TESz., *villamos* a. is; EWUng. • Vö. *villám*

villó → *villog*

villódzik → *villog*

villog A: 1519 k. *villagoc* [sz.] (DebrK. 264); 1608 *Vilagó* [sz.] (NySz.); 1664 *villogó* [sz.] (Gyöngyösi: ÖK. 1: 185); 1872 *vellogás* [sz.] (Nyr. 1: 424); NYJ. *vëllog* (MTsz.) J: 1. 1519 k. 'szem érzelemtől felélénkülve' ragyog, szikrázik | aufleuchten, Feuer sprühen (Auge)' # (DebrK. 264) (↑); 2. 1604 'hirtelen felragyog; élénken csillog | blinken, glitzern' # (Szenczi Molnár: Dict.); 3. 1768 'villámlik | blitzen' (NSz.); 4. 1792 'ide-oda cikázik, mozog | blitzschnell sich hin und her bewegen' (Baróti Szabó: Kisdedsz. Lobogó a.); 5. 1838 'ide-oda tekintget | hin- und herblicken' (Tsz.)

villó † A: 1792 *Villó* (NSz.); 1858 *viló* (NSz.) J: 1. 1792 'levegő | Luft' (NSz.) (↑); 2. 1828 'foszfor | Phosphor' (NSz.)

villan A: 1805 *villan* (NSz.); 1843 *Megvillanik* [□] (NSz.); NYJ. *vëllantó* [sz.] (MTsz.) J: 1. [főleg *fel~*] 1805 'fény' hirtelen felragyog | (auf)blinken, (auf)blitzen' # (NSz.) (↑); 2. 1812 'eszébe ötlík vmi; felfigyel vmire | durch den Kopf schießen (Gedanke); auf etw aufmerksam werden' (NSz.); 3. 1815 'villámlik | blitzen' (NSz.); 4. 1820/ '(hirtelen) feltűnik | blitzschnell erscheinen, auftauchen' (NSz.); 5. 1824 'vhol hirtelen ott terem; siklik, repül | sich irgendwohin blitzschnell begeben; gleiten, fliegen' (NSz.); 6. [*fel~*, *meg~*] 1839 'szem' hirtelen felragyog | aufleuchten (Auge)' # (NSz.)

villódzik A: 1851 *villozó* [sz.] (Ciszt. 7); 1854 *villózni* [sz.] (Ballagi M.: MNMSz.); 1857 *Villódzó* [sz.] (Ballagi M.: MNMSz.); 1874 *villódzik* [▽] (CzF.) J: 'villog, csillog | flimmern, blinken'

■ A szócsalád legkorábbi tagja, a **villog** származékszó egy finnugor eredetű töből. | (≡) A tőhöz vö. →*világ*. A végződés -g gyakorító képző.

■ A **villan** és **villódzik** tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) Az *-n* mozzanatos képzővel, ill. *-ódzik* gyakorító-visszaható képzővel ellátott kikövetkeztetett töből jöttek létre. Ezek a nyelvújítás korában keletkeztek a →*csillog*, →*döcög* szócsalád, ill. a *hallgatódzik* (→*hallgat*), *rejtőzik* (→*rejt*) stb. analógiájára.

■ A **villó** tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (⌘) A nyelvújítás korában jött létre. (△) Ez tkp. a tö *-ó* képzős főnevesült folyamatos melléknévi igeneve. Ehhez a folyamatos melléknévi igenévhez vö. *villó* 'villámló, felvillanó' (1860: NSz.). Főnévként a kémiai szaknyelvben volt használatos. (◊) Idetartoznak, ugyanebből a töből: (R.) *villancsó* 'szentjánosbogár' (1585: Cal. 193); *villong* 'ragyog, villog, csillog' (1761: NSz.); stb.

📖 NytudÉrt. 30: 20; TESz.; NyK. 81: 238; Benkő: FiktI. 174; EWUng. • Vö. *világ*, *villong*, *virrad*, *virul*

villong A: 1474 *vilõgafat* [sz.] (BirkK. 6); 1519 *villongafnak* [sz.] (CornK. 14); 1519 *wýrlongafokban* [sz.] (JordK. 274); 1562 *villangas* [sz.] (NySz.); 1632 *vilangó* [sz.] (MNY. 1: 413); 1643 *vironganac* (Comenius: Jan. 132); 1675 *viljongó* [sz.] (MNY. 43: 292); 1683 *virgok* (MNY. 35: 51); 1717 e. *villogtam* (MNY. 43: 292); 1776 *virrognak* vala (NSz.); 1777 *virrongástól* [sz.] (NSz.); 1829 *virog* (NSz.) J: 1. 1474 'kötekedik; veszekedik, perlekedik | stänkern; zanken' (BirkK. 6) (↑); 2. 1560 k. 'tusakodik, küzd | ringen, kämpfen' (GyöngySzt. 1132.); 3. 1717 e. 'nyugtalankodik | sich beunruhigen' (MNY. 43: 292) (↑) Sz: ~ás 1474 (BirkK. 6) (↑)

■ Belső keletkezésű, de keletkezésmódja vitatott. | 1. Valószínűleg szóhasadás eredménye. | (△) A →*villog* szóból egy szó belseji szervesen *n* beillesztésével. A jelentés keletkezése a dühös ember szemének csillogásával magyarázható. Az *l ~ r* váltakozáshoz vö. →*harisnya*, →*virág* stb. (⊖) Valószínűleg idetartozik: 1456 k. *vilos* 'erős, szilárd' (SermDom. 1: 26); a →*villog* tövéből keletkezhetett -s melléknévképzővel; vö. →*piros*, *tilos* (→*tiloszik*) stb. 2. Onomatopoetikus eredetű. | (△) A veszekedés kifejezésére. A végződés -ng gyakorító-mozzanatos képző. (⊖) Az esetleges onomatopoetikus rokonsághoz vö. *virđit* 'sír' (1794: NSz.), *virđit* 'rikácsol' (1881: Nyr. 10: 569).

📖 MNY. 35: 51; NytudÉrt. 38: 27; TESz., *virđit* a. is; EWUng. • Vö. *villog*, *virgonc*

vincellér A: 1396 *Winceler* [SZN.] (MNY. 63: 370); 1416 u./² *vincelèrecn^c* (MünchK. 27rb); 1568 *vinczlerkedik* [sz.] (NySz.); 1588 *venczelerkedig* [sz.] (MNY. 62: 355); 1603 *wintzlér* (NySz.); 1704–1712 *vinczellér* (NySz.) J: 1. 1396 'a szőlő gondozásával megbízott (szakképzett) mezőgazdasági alkalmazott | Winzer' (MNY. 63: 370) (↑); 2. 1585 '(haszon)bérlő | Pächter' (Cal. 236); 3. 1780 'egy fajta, a szőlőben kárt tevő bogár | Art Schädling des Weinstocks' (NSz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *vînziurl*, (baj.-osztr.) *weinzierl*, (kor. úfn. h.) *weincirel* – ném., (au.) *Winzer*: 'bort termelő, feldolgozó ember' [< lat. *vinitor* 'ua.' < lat. *vinum* 'bor']. (⊖) Megfelelői: szbhv. (Kaj) *vincerl*; cseh (R.) *vincour*; stb.: 'borosgazda, szőlősgazda, vincellér'. (△) A szó a közép-német közvetítésével kerülhetet a magyarba már a 12. sz.-ban. A *vincellér* alak egy hangátvetéssel és a szó belseji mássalhangzótörődés feloldásával, ill. az -ér képző analógiás hatásával keletkezett foglalkozásnév. A 2., 3. jelentés metonímia. (△⇒) A magyarból: szbhv. (N.) *vincelir*; rom. (N.) *vințeler*: 'borosgazda, szőlősgazda, vincellér'.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *bencés*, *góhér*, *moszt*, *vinkó*, *vinyetta*

vinkli Δ A: 1833 *Vinkliahankli* (NSz.); 1874 *vinkli* (Nyr. 3: 383) J: 1. 1833 'szögmérő; derékszög | Winkelmaß; rechter Winkel' (NSz.) (↑); 2. 1900 'zug, sarok | Ecke, abgelegene Stelle' (Lumtzer–Melich: DOLw. 262); 3. 1930 '(labdarúgásban) a kapu felső sarka | oberes Eck des Tores (beim Fußballspiel)' (Zolnay–Gedényi); 4. 1930 'szorult helyzet | bedrängte Lage' (Zolnay–Gedényi)

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném., (au.) *Winkel* 'két fal vagy egyenes által létrehozott szeglet' [< ném. (kfn.) *winken* 'bólint, inog, rezeg']. (⊖) A szó ma már csak az 1. jelentésében használatos különböző szaknyelvekben.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vánkos*

vinkó A: 1646/ *vinkó* (NyK. 70: 406) J: '(rossz, savanyú) bor | (haupts. schlechter, saurer) Wein'

■ Nyugati szláv, valószínűleg szlovák jövevényszó. | (≡) Szlk. *vínko*; – cseh *vínko*; le. *winko*: 'boroscska' [< szláv **vino* 'bor']. (⊕) A szlovák eredetet mellett szól, hogy a hasonló jelentésű (N.) *drapák* 'újbor; löre' (1861: NyK. 70: 405) és a *burcsák* 'újbor, murci' (1889: MTsz.) a szlovákból származnak; vö. szlk. *drapák* 'egy fajta fogóeszköz; finom dohány', szlk. *burčák* 'újbor'. (⊙) A *vínkó* szónak ma tréfás-pejoratív hangzása van.

📖 NyK. 70: 405; TESz.; EWUng. • Vö. *venyige*, *vincellér*

vinyetta A: 1803 *vignettel* (MKurir 1803. ápr. 26.: 527); 1805/ *vignettje* (NSz.); 1809/ *vignette* (NSz.); 1814/ *vignéttel* (NSz.); 1835 *vinyett* (Kunoss: Gyal. *Vignette* a.); 1924 *vinyetta* (NSz.) J: 1. 1803 'képszerű díszítés (főleg címlapon); címkép | graphische Verzierung (haupts. auf Büchern); Titelbild' (MKurir 1803. ápr. 26.: 527) (↑); 2. 1865 'szőlőlevél | Weinblatt' (Babos: KözhSzt.); 3. 1883 'címke, címjegy (árun, könyvön, füzetben stb.) | Etikett (haupts. auf Waren)' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Vignette*; ang. *vignette*; fr. *vignette*; ol. *vignetta*; stb.: 'grafikai díszítés, záródísz stb; címke'. A franciából terjedt el [< fr. (R.) *vignette* 'stilizált szőlővessző-díszítés (könyveken, levélpapíron stb.)' < fr. *vigne* 'szőlővessző, szőlőtőke']. (⇒⊕) A magyarba a német és francia nyelvből került; a *vinyetta* változat esetleg olasz hatásra enged következtetni. (⊕) A szóvégi *a* valószínűleg hanghelyettesítés eredménye; vö. →*blanketta*, →*paletta* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vincellér*

vínnye × A: [1093–1095] ? *uueihna* [HN.] (PRT. 1: 591); [1237–1240] ? *Vegne* [HN.] (PRT. 1: 776); 1318 ? *Vigne* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 557); 1520 *wýnnýe* (MNY. 8: 230); 1570/ Kovács *Vinyiket* (MNY. 80: 383); 1805 e./ *vinnyóit* (I.OK. 30: 264); NYJ. *vínye* (MTsz.) J: 'kovácsműhely | Eisenschmiede'

■ Déli szláv vagy nyugati szláv jövevényszó. | (≡) Blg. *вижня* 'ércolvasztó', *видня* 'kovácsműhely', *вигне* 'a kovácsműhely előtere'; szbhv. *viganj* 'kovácsműhely'; szln. *vigenj* 'ua.; kémény'; cseh *výhně* 'kémény, füstelvezető cső'; szlk. *vyheň* 'kovácsműhely; kovácstűzhely' [az eredetéhez vö. szláv **ognь* 'tűz']. (≈) Megfelelője: cig. *viña*, *wigña* 'kovácsműhely; tűzhely'. (⊕) A régi helynevek is, amelyek szintén szláv névadáson alapulhatnak, (végső soron) ide tarotznak, mivel az ottani vaskohókról nevezték el őket. (⊙) Ma székely nyelvjárási szóként él.

📖 MNY. 39: 232; Kniezsa: SzJsz. 781; TESz.; Györffy: ÁMTF. 2: 557; MNY. 86: 170; EWUng.

vinnyog A: 1634 *vinniognak* (NySz.); 1682 *hinyog* (CorpGr. 513); 1825 *hinnyagás* [sz.] (NSz.); 1863 *vannyogó* [sz.] (Krizsa [szerk.] Vadr. 510); NYJ. *vénnnyogott* (ÚMTsz.) J: 1. 1634 '(személy) nyög, nyüszt | stöhnen, wimmern (Person)' (NySz.) (↑); 2. 1682 '(ló) nyihog | wiehern' (CorpGr. 513) (↑); 3. 1759/ 'vihog, vihorászik; gúnyosan, vigyorog | kichern; spöttisch grinsen' (NSz.); 4. 1764 '(állat, főleg kutya) nyüsztítget | winseln (haupts. Hund)' (NSz.); 5. 1886 '(hó) csikorog | knirschen (Schnee)' (NSz.); 6. 1890 '(tárgy, eszköz) éles, magas, csörömpölő hangot ad | hohen, schrillen od. rasselnden Laut hören lassen (Gegenstand, Gerät)' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) Hasonló hangalakú, onomatopoetikus szóhoz vö. →*vihog*, →*vijjog*, →*visít*. A *vinnyog* töve és az előző szavak tövei közti etimológiai összefüggés nem kizárt, de nem is bizonyítható. A tő azonban etimológiailag összefügg a →*vernyog* szócsaládjának tövével. A végződés -g gyakorító képző. Ma főleg a 4. jelentésében használatos.

viola A: 1082/ *Vyola* abbatiffa [SZN.] (MNL (OL) Dl. 200927); 1276 *Viola* [?] [SZN.] (Nyr. 46: 88); 1346 *Byola* [SZN.] (MNY. 11: 328); 1395 k. *viola* (BesztSzj. 427.); 1578 *violyánac* (NySz.); 1583 *vióla* (Gombocz E.: BotTört. 133); 1643/ *Vivola* (NySz.); 1753 *vijóla* (NSz.); 1794 *vilója* (NSz.); 1865 *Violla* (NSz.); NYJ. *vihola* (MTsz.); *viluja* (Bálint: SzegSz.) **J: 1.** 1276 ? 'egy fajta, különféle színű, illatos kerti virág | Levkoje (Matthiola incana)' # (Nyr. 46: 88) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 427.) (↑); **2.** [~m] 1770/ '(kedveskedő megszólításként) szerelmesem, kedvesem | mein Liebchen (als liebkosende Anrede)' (NSz.); **3.** 1787 'ibolya | Veilchen' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *viola* 'ibolya; ibolyakék; különböző fajta nyári ibolya' [bizonytalan eredetű, esetleg egy földközi-tengeri nyelvből, talán a gör. *iov* 'ibolya' szóból származik]. ⊗ Megfelelői: ném. *Viole*; ol. *viola*; stb.: 'ua.'. ⊕ A 2. jelentéshez vö. →*rózsa* stb. A 3. jelentésben a szóhasadással létrejött →*ibolya* kiszorította.

TESz.; EWUng. • Vö. *cselló, jó*

vipera A: 1495 e. *vipera* (GuaryK. 24); 1577 k. *viperā* (OrvK. 224); 1898 *vípera* (Rell: LatSz. 54) **J: 1.** 1495 e. 'egy fajta mérges kígyó | Viper (Vipera berus)' # (GuaryK. 24) (↑); **2.** 1825 'gonoszkodó, áskálódó nőszemély | boshafte, ränkesüchtiges Weib' (NSz.); **3.** 1998 'kihúzható teleszkópos fémbot | ausziehbarer metallener Knüppel' (Kurír 1998. márc. 31. (reggeli kiadás): 10)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *vipera* 'vipera; kígyó <szitokszóként>' [< lat. **vivi-pera*, **vivo-pera* tkp. 'elevenszülő'; vö. még lat. *vivus* 'élő, eleven' és *parere* 'szül, világra hoz'; a megnevezés alapja, hogy a viperák ivadécai rögtön a tojásrakás után kimásznak a tojásból]. ⊗ Megfelelői: ném. *Viper*; fr. *vipère*; stb.: 'vipera <átvitt értelemben is>'. ⊕ Az átvitt értelmű szóhasználatához vö. →*áspis*, →*fúria* stb. A 3. jelentés metaforikusan keletkezett.

TESz.; EWUng. • Vö. *elparentál, vivát*

virág A: 1237 *Vyragus* [SZ.] [SZN.] (Oklsz.); 13. sz. közepe/ *viragnac* *uiraga* (ÓMS.); 1470 *veragos* [SZ.] (SermDom. 2: 127); NYJ. *věrág* (MTsz.); *véragós* [SZ.] (ÚMTsz.) **J: 1.** 1237 ? 'virágzó növény; növénynek szaporodás céljára módosult hajtása | blühende Pflanze, Blume; Blüte' # (Oklsz.) (↑), 13. sz. közepe/ 'ua.' (ÓMS.) (↑); **2.** 1490 k. 'szép leány; (megszólításban) kedvesem | schönes Mädchen; Liebchen (als Anrede)' (MNY. 25: 90); **3.** [főleg E/3. személyjellel] 1506 'vminek legértékesebb, legszebb része; vkinek, vminek legerőteljesebb állapota | das Beste; schönster Zustand' (WinklK. 247); **4.** 1545 'virág alakú díszítőelem | Blütenmuster' (Oklsz.); **5.** 1641 'bor felszínén képződött, fehéres gombákból álló hártya | Kahm' (NySz.); **6.** 1879 'fehér folt (bőrön, körmön, állat szőrén) | weißer Fleck (am Nagel, an der Haut, am Haar der Tiere)' (Nyr. 8: 327) **Sz: ~os** 1237 [SZN.] (Oklsz.) (↑) | **~(o)zik** 1416 u./¹ *viragoz* 'virágot bont, virágban áll | blühen' (BécsiK. 200) | **~oz** 1585 *virágozás* [SZ.] 'virággal díszít | mit Blumen zieren' (Cal. 74)

■ Szóhasadás eredménye. | ⊕ A *világ* főnévből keletkezett szó belseji *l ~ r* váltakozással; vö. *halánték* (→*halánk*), →*villong* stb. A 'fény' > 'ragyogás, csillogás' > 'virág' jelentésváltozáshoz vö. gör. *ἄvθος* 'fény, ragyogás, csillogás; virág'. A szóhasadás az ősmagyar korban mehetett végbe. A *virág* szó eredetileg a fák virágzására utalt, eredeti jelentése 'világító, fényes jelenség' lehetett, amiből a 'virágzás', 'virágozás' > 'virág' jelentés kialakult. A 2. jelentés metafora; a 4. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján. Az 5. jelentéshez vö. gör. *ἄνθος οἶνον*; lat. *flos vini* 'penész, pimpó'; ez utóbbi alapján tükörjelentéssel is számolhatunk, de

valószínűbb, hogy csak szemléletbeli azonosságról van szó. (◡) Idetartozik: *virány* 'virág' (1805/: Kazinczy: Lev. 3: 442), 'mező' (1808: Szily: NyÚSz.), 'a virágzás ideje; virágkor' (1814: NSz.), 'frissesség, üdeség; virulás' (1844: NSz.); ez a származékszó tudatos szóalkotás a *virág* kikövetkeztetett tövéből.

📖 NytudÉrt. 38: 20; TESz., *virány* a. is; EWUng. • Vö. *bor-*, *búzavirág*, *gyöngy-*, *napraforgó*, *nebáncsvirág*, *százszorszép*, *tiszavirág*, *világ*, *virág-*

virág-

I. ~vasárnap **A:** 1506 *veragh vásárnap* (WinklK. 141) **J:** 'a keresztény húsvét előtti vásárnap | Palmsonntag' | ~**szombat** † **A:** 1512 k. *verag zombatig* (WeszprK. 9) **J:** 'virágvasárnap előtti szombat | Samstag vor dem Palmsonntag' | ~**szerda** † **A:** 1515 *Viragh zeredan* (RMNy. 2/2: 13) **J:** 'virágvasárnap előtti v. virágvasárnap utáni szerda | Mittwoch vor od. nach dem Palmsonntag' | ~**hét** † **A:** 1580 *virághétben* (MNy. 64: 232) **J:** 'virágvasárnap előtti v. virágvasárnap utáni hét | Woche vor od. nach dem Palmsonntag' | ILYENEK MÉG: ~**kedd** 'virágvasárnap előtti v. utáni kedd | Dienstag vor od. nach dem Palmsonntag' (1527: ÉrdyK. 134); ~**csütörtök** 'virágvasárnap előtti v. utáni csütörtök | Donnerstag vor od. nach dem Palmsonntag' (1606: NytudÉrt. 92: 211)

II. ~ének **A:** 1541 *virāg inekében* (Sylvester: ÚT. 2: [164]) **J:** 'rég magyar szerelmi dal | altes ungarisches Liebeslied' | ~**kor** **A:** 17. sz. *virágkoromban* (Thaly: VÉ. 2: 174) **J:** 'vminek, vkinek életében, fejlődésében a legszebb, eredményekben leggazdagabb időszak | Blütezeit, Glanzperiode' | ~**nyelv** **A:** 1833 *Virágn nyelv* (HazKülfTud. 1833. nov. 6.: [2]) **J:** 1. 1833 'szerelmi közlésnek vmely virággal v. nevével való kifejezése | sprachlicher Ausdruck der Liebe durch Blumen od. Blumennamen' (HazKülfTud. 1833. nov. 6.: [2]) (↑); 2. 1846 'óvatosságból, tapintatból használt jelképes kifejezés mód | bildliche, nicht konkrete Ausdrucksweise' (NSz.)

■ Összetett szavak előtagja, azonos a →*virág* főnévvel. | (△) Az 1. csoportban a *virágvasárnap* déli szláv vagy nyugati szláv mintájú tükörfordítás; vö. szbhv. *Cvetna nedelja*; szln. *cvetna nedelja*; szlk. *Kvetná nedel'a*; le. *Kwietna niedziela*: 'virágvasárnap'. A többi tag a magyarban a *virágvasárnap* analógiájára alakult ki, de közvetlen szláv megfelelőik is vannak: óe. szl. *sobota cvet'na* 'virágvasárnap előtti szombat'; szbhv. *cvetni petek* 'virágvasárnap előtti péntek'; stb. – A 2. csoport összetételeinek előtagja jelzői értékű. A *virágének* egy vers vagy dal, amelyben a szeretett személyt különböző virágnevekkel illetik. A *virágkor* szóban a *virág* 'virágzás' jelentésben áll, és a fejlődés csúcspontját jelöli; hasonlóak más nyelvekben is vannak: ném. *Blütezeit*; ol. *epoca di fioritura*; stb.: 'fénykor, virágkor'. – A *virágn nyelv* tükörfordítás a ném. *Blumensprache* 'a közlés virágokkal való kifejezése' alapján. Hasonló megnevezések más nyelvekben: ang. *language of flowers*; fr. *langage des fleurs*; stb.: 'ua.'. A 2. jelentés metafora.

📖 TESz., *virágének* a. is, *virágkor* a. is, *virágn nyelv* a. is; EWUng. • Vö. *ének*, *hét*², *kor*, *nyelv*, *szerda*, *szombat*, *vasárnap*, *virág*

vircsaft △ **A:** 1635 *Birtsoftot* (MNy. 90: 374); 1664 *virttschaftra* (Horváth M.: NEL.); 1902/ lógó-*vircsaft* (NSz.) **J:** 1. 1635 'lakoma, vendéglátás | Gasterei' (MNy. 90: 374) (↑); 2. 1902/ 'rendetlenség | Unordnung' (NSz.) (↑); 3. 1926 'rendetlen, tervszerűtlen' gazdálkodás, tevékenység | unordentliche, unplanmäßige Wirtschaft, Tätigkeit' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Wirtschaft* 'tervszerű tevékenység; háztartás; vendéglő, étterem; rendszertelen munka, összevisszaság, zűrzavar' [< ném. *Wirt* 'vendéglátó, házigazda, vendéglős']. – Az első adat bajor-osztrák közvetítésre utal →*bognár*, →*bükköny*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *sáfar*

virgács **A:** 1704 *virgást* (MNY. 46: 84); 1793 *virgászal* (NSz.); 1838 *Virgács* (Tzs.); NYJ. *virgáncs* (MTsz.) **J:** 1. 1704 'fenyítésre való vesszőnyaláb | Geißelrute' # (MNY. 46: 84) (↑); 2. 1794 '(meg)vesszőzés | Geißelung' (NSz.) **Sz:** ~**ol** 1808 *Virgásolni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *virga*, *virgas* [többes szám, tárgyeset] 'vessző, pálca, vesszőnyaláb, vesszőköteg' [valószínűleg indoeurópai eredetű; vö. óind. *vēškāh* 'fojtóhurok'; óész. germ. *visk* 'szalma- vagy nádkéve, szalmacsutak'; stb.]. Vö. még (az iskolai latinból): lat. *accipies virgas* 'vesszőcsapást kapsz', *impigne nebuloni duodecim virgas!* 'adj a csirkefogónak 12 vesszőcsapást!'. (⊕) A magyar a többes tárgyesetű alakot vette át. A szóvégi *s* > *cs* affrikálódásához vö. →*grádics*; a fenyítőeszköz megnevezésében azonban a →*korbács* szó hatásával is számolni kell. A (N.) változatok szó belseji *n*-jéhez vö. →*bakancs*, →*bogáncs* stb. (⊖) A (R.) *virga* 'vessző, pálca' (1577 k.: OrvK. 311) a latin egyes szám átvétele. (⊕⇒) A magyarból: szbhv. *virgaz* 'virgács; vesszőcsapás'.

📖 TESz.; NyK. 84: 252; ArNy. 64; EWUng. • Vö. *partvis*, *virginál*

virginál <NSZ> † **A:** 1518 k. *virginaalth* (SándK. 17) **J:** 'egy fajta spinétszerű hangszer | Art Spinett'

virginál <IGE> † **A:** 1591 *Virginalt* (MNY. 62: 355) **J:** 'egy fajta (spinétszerű, cimbalomszerű) hangszeren játszik | auf einer Art Zimbel spielen'

■ A szócsalád alapja, a névszó német jövevényszó. | (≡) Ném. (R.) *virginal*, *virginailinstrument* 'egy fajta spinét' [< ang. (R.) *virginal* 'ua.']. Végző soron a lat. *virginalis* 'szűzies; a lányokkal kapcsolatos' szóra megy vissza, de a megnevezés alapja tisztázatlan. Megfelelői: fr. (kfr.) *virginal*; ol. *virginale*; stb.: 'egy fajta spinét'.

■ A **virginál** ige szófajtváltás eredménye. | (⊕) A szó igei használatának alapja az igeképzőként értelmezett szóvégi *l*; vö. →*ábráz*, →*gyámol* stb.

📖 A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) A (R.) *virgina* 'egy fajta cintányér' (1591: MNY. 62: 355) elvonással jött létre a *virginál* igéből.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *virgács*

virgonc **A:** 1621 *Virgontz* (Szenczi Molnár: Dict.); 1668 *virganczok* (NySz.) **J:** 'élénk, vidám | munter, lebhaft' #

■ Játszi szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) A *virog* ~ *virrog* (→*villong*) szóból játszi névszóképzővel; hasonló képzési módhoz vö. →*lafanc*, →*lobonc* stb. Az eredeti jelentés 'nyugtalan <személy>' lehetett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *villong*

virics † **A:** 1395 k. *virích*, *verech* (BesztSzej. 825., 827.); 1708 *Virits* (Pápai Páriz: Dict.) **J:** 1. 1395 k. 'sörcefre; maláta | Bierwürze; Malz' (BesztSzej. 825., 827.) (↑); 2. 1604 'a meglékelt, meghasított fából, főleg nyírfából kifolyó nedv | Birkensaft' (Szenczi Molnár: Dict. *Hydródes* a.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.kor. úfn.) *wirz* 'ételízestítő, fűszer; mézsörcefre; sörcefre' [< ném. (kfn.) *wurz* 'növény, gyógynövény, gyökér']. (⊕) A szóvégi *cs*-hez vö. →*akác* : *agacs*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *radikalizmus*, *reték*

virít → *virul*

virrad **A:** 1372 u./ *výradolan* [R.] (JókK. 26); 1506 *verrad* vala (WinklK. 229); 1526 *wýrrattanak* [d-t] [sz.] (SzékK. 75); 1533 *Meg verad* (Murm. 173.); 1566 *virradóra* [R.] (Heltai: Fab. 186); 1608 *Vérrataíg* [d-t] [sz.] (NySz.); 1815 k. *Virhad* (Kassai: Bef. 159); 1838 *Virjad* (Tsz.); 1863 *virnyad* (Krizsa [szerk.] Vadr. 523); NYJ. *věrad*, *vérad* (MTsz.); *virjadik* [□] (ÚMTsz.) **J:** 1. 1372 u./ 'világosodni kezd (napfelkelte előtt) | der Morgen dämmert, der Morgen bricht an' # (JókK. 26) (↑); 2. 1551 ? 'ébred | erwachen' (NySz.), 1662/ 'ua.' (NySz.); 3. [vmire ~] 1758 'vmi vkinek osztályrészül jut | etw jmdm bevorstehen' (NSz.); 4. 1769 '(jobb korszak) kezdődik | kommen (bessere Zeit)' (NSz.); 5. 1806 'megnyilvánul | sich äußern' (NSz.); 6. 1818 'kipirul | röten' (NSz.) **Sz:** ~t- [birtokos személyjellel] 1526 '(a nap) pirkadat(a) | Morgendämmerung' (SzékK. 75) (↑) | ~at 1808 *Virradat* (Sándor I.: Toldalék) **R:** ~ólan 1372 u./ 'hajnalban | bei Tagesanbruch' (JókK. 26) (↑) | ~óra 1566 'ua.' (Heltai: Fab. 186) (↑)

virraszt **A:** 1432 *Virrazto* [sz.] [szn.] (Oklsz.); 1447 *Virasto* [sz.] [szn.] (MNY. 9: 133); 1522 *Weraztho* [sz.] [szn.] (Oklsz.); 1536 *wýrrasztwan* [sz.] (NySz.); 1565 *verraztoba* [sz.] (NySz.); 1608 *vérrasztó* [sz.] (NySz.); NYJ. *věrasztó*, *virasztó* [sz.]; *věnyaszt* (MTsz.); *virjasztanak* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1432 'éjszakai őrséget áll; ébren maradva vkit, vmit őriz | Nachtwache halten; wachen' (Oklsz.) (↑); 2. 1628 ? 'az éjszakát ébren tölti | aufbleiben, aufsein' # (NySz.), 1792 'ua.' (Baróti Szabó: Kisdedsz. *Virradni* a.); 3. [napot fel~] 1683 'napot' elérkezni enged | anbrechen lassen (Tag)' (Thaly: Adal. I: 171); 4. 1757 'ragyogtat, világít | leuchten' (NSz.); 5. 1759 'felébreszt | wecken' (NSz.) **Sz:** ~ó 1432 [szn.] (Oklsz.) (↑); 1508 *virraztook* '(éjjeli)őr | Nachtwache' (DöbrK. 475)

virrogat × **A:** 1636 *verragatást* [sz.] (NySz.); 1767 *virogatott* (NSz.); 1778 *Virrogatni* [sz.] (NSz.); 1792 *virragatásokkal* [sz.] (NSz.); NYJ. *věrogatás* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** 'virraszt | wachen'

■ A szócsalád alapjai, a **virrad**, **virraszt** származékszavak egy finnugor eredetű töből. | (≡) A szótó a →világ, →villong stb. tövével függ össze, mint szóhasadással keletkezett párhuzamos alakok, és azonos a →virul szóval. Az l ~ r hangcseréhez vö. →virág. A végződéses -d gyakorító-kezdő képző, ill. -szt műveltető képző. Az igék megőrizték a tö eredeti 'világít, fénylik' jelentését; eredetileg a napfény feltűnésére utalhattak. Hasonló szemlélethez vö. *pirul* (→pirít) : →pirkad; lat. *lux* 'fény' : *lucescit* 'beköszönt a reggel' stb. A későbbi 'felébred, öröklik, figyel' jelentések analogikusan alakultak ki.

■ A **virrogat** származékszó. | (⊕) Későbbi származék a korábbi -gat gyakorító képzős igék alapján; vö. →ereget, támogat (→támad).

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) A *virradólan* (↑), *virradóra* (↑) megszilárdult ragos alakulatok -lan határozóraggal, ill. -ra szublatívuszraggal keletkeztek az önállóan nem adatolt *virradó* 'virradat, hajnal' származékszóból, ami a *virrad* folyamatos melléknévi igenevének főnevesülése. (⊖) Idetartoznak: *virratás* 'őrség, őrszolgálat' (1536: Pesti: NTest. 116a); *virradtig* 'hajnalig, napkeltéig' (1553/ (Tinódi: Cronica E1/a). (⊕) Más, a finnugorból való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 NytudÉrt. 38: 20; TESz.; UEW. 559; EWUng. • Vö. világ, villog, virul

virraszt → *virrad*

virrogat → *virrad*

virslī A: 1803 *Virstlésznek* [sz.] (NSz.); 1810 *virslit* (NSz.); 1846 *virstlis* [sz.] (NSz.); 1851 *würstlis* [sz.] (MNY. 71: 382); 1866 *birslinek* (NSz.); NYJ. *bérsli*, *b'észli* (ÚMTsz.); *virsi* (MTsz.) J: 'darálthúsból készült, vékony bélbe töltött kolbászforma húсару | Würstchen' #

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném. (au.) *Würstel*, *Würschtel*, (T.) *wirstl*: 'virslī' [< ném. *Wurst* 'bélbe töltött vagdalt hús']. (≈) Megfelelői: szbhv. *viršla*; szlk. *viršle*, *virštle*; stb.: 'virslī'. (△) A változatok többszörös átvételre utalnak. A -li végződéshez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb. (⊂) Azonos etimonra megy vissza: (N.) *vurstli* 'ua.' (ÚMTsz. *vursli* a.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *parízer*, *vurstli*

virtigli × A: 1869 *virtikli* (Üstökös 1869. dec. 25.: 451); 1877 *virtigli* (Nyr. 6: 326) J: 'igazi, valóságos, tényleges | wirklich, tatsächlich'

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném., (au.) *wirklich* 'tényleges, valós, eredeti' [< ném. *wirken* 'dolgozik, tevékenykedik; hatással van']. (△) A magyarban katonai szakszóként honosodott meg. A *virtigli* alak főleg a szó belseji mássalhangzótorlódás feloldásával keletkezett. (⊂) A (R.) *virtī* 'igazi, valódi, valóságos' (1864: NSz.) a *virtigli* szóösszerántásának eredménye lehet.

📖 Kobilarov–Götze: DtLw.; TESz.; EWUng. • Vö. *verkli*

virtus Δ A: 1584 *virtuferth* (MHH. 42: 176); 1822 *Virtus* (NSz.); 1890 *vértussa* (NSz.) J: 1. 1584 'erény; érdem | Tugend; Verdienst' (MHH. 42: 176) (↑); 2. 1590 'tehetség, rátermettség | Fähigkeit, Tüchtigkeit' (Balassi: ÖM. 1: 379); 3. 1692 'bátorság, vitézség; merészség, vakmerőség | Tapferkeit; (Wage)mut, Schneid' (NySz.) Sz: ~**kodik** 1875 *virtuskodás* [sz.] (FővL. 1875. júl. 10.: 699)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *virtus* 'bátorság, vitézség, hősiesség; erény, érdem, vagyon, képesség', tkp. 'férfiúi bátorság', (k.) 'erő; féktelenség, pajkosság' [< lat. *vir* 'férfi']. (≈) Megfelelői: ang. *virtue* 'erő, képesség; erény, érdem'; ol. *virtu* 'erő; erény, érdem'; stb. (△) A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kúria*

virul A: 1527 meg *vyrwla* (ÉrdyK. 437) J: 1. 1527 'kihajt, kizöldül | aufsprossen, Knospen treiben' (ÉrdyK. 437) (↑); 2. 1808 'virágzik | blühen' # (Sándor I.: Toldalék); 3. 1808 'kinyílik; megmutatkozik | aufbrechen; sich zeigen' (Sándor I.: Toldalék); 4. 1828 '⟨személy⟩ szépsége, ereje teljében van | gesund sein, blühen ⟨Person⟩' (NSz.); 5. 1833 '⟨intézmény, jelenség⟩ kedvező körülmények közt van, virágzik | gedeihen ⟨Institution, Unternehmen⟩' (NSz.); 6. 1872 'kezdődik, beköszönt | beginnen, eintreten' (NSz.)

virít A: 1757 *virító* [sz.] (NSz.); 1778 *virrítva* [sz.] (NSz.); 1798 *virétt* (NSz.) J: 1. 1757 'virágzik | blühen, offene Blüten haben' # (NSz.) (↑); 2. 1769 ? 'zöldell, kihajt | aufsprossen, ausschlagen' (NSz.), 1784 'ua.' (Baróti Szabó: KisdedSz. 8); 3. 1772/ 'ragyog | glänzen' (NSz.); 4. 1777 'mutatkozik | sich zeigen' (NSz.); 5. 1778 '⟨mező⟩ virágzó növényekkel van tele | blumig sein ⟨Wiese⟩' (MNY. 12: 330); 6. 1789 '⟨személy⟩ egészsége, szépsége teljében van | gesund, schön sein ⟨Person⟩' (NSz.); 7. 1798 'vmi fejlődésének legmagasabb fokán van | blühen, gedeihen' (NSz.) (↑); 8. 1804/ 'élénk, feltűnő színben tündököl; villog | auffallende Farben haben; schimmern' (NSz.); 9. 1820 'virulóvá tesz | zur Blüte bringen' (NSz.)

■ A szócsalád kiinduló eleme, a **virul** származékszó egy finnugor eredetű töből. | (≡) A szótő a →*világ*, →*villog* stb. tövével függ össze, és a *virrad* tövével azonos. A végződés →*ul*

gyakorító-visszaható képző; vö. *hárul* (→*hárint*), →*vidul* stb. A jelentésváltozásra főleg a →*virág* jelentésfejlődése gyakorolt hatást.

■ A **virít** tudatos szóalkotás eredménye. | (⊕) A nyelvújítás korában keletkezett származékszó. A *virul* alapján keletkezett a →*borít*, →*tanít* stb. szócsaládjának analógiájára. A jelentésekhez vö. a →*virág*, ill. a *virul* jelentéseit.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (≈) Valószínűleg idetartozik: *virđít* 'virágzik, nyílik' (1802: I.OK. 30: 264).

📖 NytudÉrt. 38: 20; TESz.; EWUng. • Vö. *világ*, *villog*, *virrad*

vírus A: 1884 *virusának*, *virusok* (OrvH. 1884. márc. 9.: 255); 1953 *vírussal* (NSz.) **J:** 1. 1884 'a baktériumnál kisebb kórokozó' | *Vírus* # (OrvH. 1884. márc. 9.: 255) (↑); 2. 1891 'méreg(anyag)' | *Gift(Stoff)* (Füredi: IdSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *virus* 'sűrű, nyúlós folyadék, nyálka; állati tenyésztanyag; méreg', (tud.) 'kórokozó' [indoeurópai eredetű; vö. óind *visám* 'méreg'; óész. germ. *veisa* 'pocsolya, mocsár'; stb.]. (≈) Megfelelői: ném. *Virus*; fr. *virus*; stb.: 'vírus'. (⊕) A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus* stb.

📖 TESz.; EWUng.

visel A: 13. sz. eleje/ *vifelled* (KTSz.); 1416 u.¹ *vifèli* (BécsiK. 302); 1493 k. *wysseleed* (FestK. 17); 1551–1565 *veseltete* [sz.] (NySz.); 1863 *Vüselni* [sz.] (Krizsa [szerk.] Vadr. 523); NYJ. *üsel*, *üszel* (MTsz.) **J:** 1. 13. sz. eleje/ 'küldetést, feladatot' vállal, véghezvisz, teljesít; tisztséget betölt | *vollbringen* (Sendung, Aufgabe); *ein Amt innehaben* (KTSz.) (↑); 2. 1372 u./ 'vmely tárgyat' visz, hordoz | *tragen* (eine Last) (JókK. 88); 3. 1372 u./ 'kellemetlenséget, szenvedést stb.' eltűr | *ertragen* (Unangenehmes) # (JókK. 20); 4. [magát *vhogyan* ~i] 1372 u./ 'vmilyen életmódot folytat; vmilyen magatartást tanúsít | eine Lebensweise führen od. Haltung bezeigen' (JókK. 38); 5. 1395 k. 'öltözeteket stb.' szokásszerűen hord, használ; (haját, szakállt stb.) vmilyen formában kialakítva hord | *tragen* (Kleidungsstück usw.); *haben*, *tragen* (Frisur, Bart) # (BesztSzj. 89.); 6. [főleg *gondot* ~] 1395 k. 'gondoskodik vkiről, vmiről | *besorgen* # (BesztSzj. 47.); 7. 1416 u.¹ 'vezet, irányít | *führen*, *leiten*' (BécsiK. 36); 8. 1416 u.¹ 'magzatként hordoz | *schwanger sein*' (BécsiK. 89); 9. 1416 u.¹ 'vmit bír, birtokol | *besitzen*' (BécsiK. 302) (↑); 10. [magával ~] 1627 'maga után von, együtt jár vele | (als Folge) nach sich ziehen' (NySz.); 11. [meg~, R. el~] 1784 ? 'meglátszik rajta vminek a rossz hatása | (Krankheit, Schlag usw.) einen her-, mitnehmen' # (Baróti Szabó: Kisdedsz. 104), 1798 'ua.' (NSz.); 12. [le~, meg~] 1843 ? 'szid; leszól | *beschimpfen*; *herabsetzen*' (NSz.), 1864 'ua.' (NSz.) **Sz:** ~**tetik** 1416 u.¹ *vifeltetnec* 'hordoztatik | *getragen werden*' (BécsiK. 112); 1836 'vmilyen érzelmet tanúsít | *ein Gefühl bezeigen*' (Fogarasi: MNZsebsz.) | ~**et** 1416 u.² *viféletirè* (MünchK. 55va) | (**el**)~**hetetlen** 1416 u.² *vifelhètetlènèkèt* (MünchK. 28va) | ~**ő** 1507 *wýfeleu* 'hétköznapi (ruhadarab) | an Arbeitstagen getragen (Kleidungsstück)' (NyIrK. 6: 187) | ~**ős** 1590 *viselős* 'állapotos | *schwanger*' (NySz.) | ~**tes** 1643 *viseltes* 'elhasznál | *abgetragen*' (Radvánszky: Csal. 2: 287) | ~**kedik** 1784 *viselkedett* [sz.] 'viseltes | *sich abtragen*' (MNy. 66: 106); 1845 'vmilyen magatartást tanúsít | *sich benehmen*, *sich verhalten*' (Fogarasi: MNSegédsz.)

■ Származékszó. | (⊕) A *vi-* (a →*visz* töváltozata) szóból keletkezett. A végződés *-sel* gyakorító képző →*perzsel*, →*tapsol* stb. Az *üsel* ~ *üsel* változatok egymáshoz való viszonyához vö. *iszolog* ~ →*viszolyog*, →*imád* ~ *vimád* stb. A 7., 9. jelentés a →*visz* régi használatán alapul. A *viselős* származékszó ma már csak a nyelvjárásokban él; a jelentéséhez vö. *terhes* (→*teher*); vö. még szln. *noseča* [nőnem] '(vmi) hordozója' : *nosečna* 'terhes, állapotos'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gondviselő*, *hír-*, *kép-*, *visz*

visít A: 1592 *viſit* (NySz.); 1605 *uyſettia* (MNY. 68: 192) J: 1. 1592 '⟨madár⟩ csipog, csiripel | zwitschern' (NySz.) (↑); 2. 1660 'sivalkodik | quietschen' # (NySz.); 3. 1784 'nevet, kacag | lachen' (Baróti Szabó: Kisdedsz. 43); 4. 1801 '⟨tárgy, eszköz⟩ éles, magas hangot ad | einen schrillen Laut hören lassen (Gegenstand, Gerät)' (NSz.); 5. 1805 '⟨szél⟩ süvít | brausen, sausen (Wind)' (NSz.); 6. 1839 '⟨hó⟩ csikorog | knirschen (Scnee)' (NSz.)

visong A: 1826 *visongását* [sz.] (NSz.) J: 1. 1826 'visítóz | schreien, kreischen' (NSz.) (↑); 2. 1830 '⟨szél⟩ süvít | brausen, sausen (Wind)' (NSz.); 3. 1846 '⟨állat⟩ vinnyog, nyüszt | winseln (Tier)' (NSz.); 4. 1850/ '⟨személy⟩ sivalkodik | quietschen (Person)' (NSz.); 5. 1885 '⟨fúvós hangszer⟩ éles, sivító hangot ad | einen scharfen, schrillen Ton geben (Blasinstrument)' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű szavak. | ☐ Eredetileg a magas hangon, élesen sikító élőlények utánzása keletkeztek; hasonló onomatopoetikus szóként vö. →*vihog*, →*vijjog*, →*vinnyog*. A fő etimológiai összefüggése ezekkel a szavakkal nem kizárható, de nem is bizonyítható. A végződés gyakorító-műveltető képző, gyakorító képző. A *visong* mára leginkább a 4. jelentésében használatos.

📖 TESz.; Benkő: Fiktl. 56; EWUng. • Vö. *vihog*, *vijjog*, *vinnyog*

viskó A: 1647 *viskó* (MNY. 7: 322) J: 'szegényes házikó | armselige Hütte'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg szlovák vagy ukrán jövevényszó. | ☐ Vö. szlk. *výška* 'magasság', (N.) '⟨élés⟩kamra a lakásban vagy egy magas épületben'; ukr. *вушка* 'torony', (N.) 'tároló' [vö. szlk. *vysoký*; ukr. *вусокуй*: 'magas']. Vö. még cseh *výška* 'magasság', (N.) '⟨élés⟩kamra a lakásban vagy egy magas épületben'; or. *вышка* '(kis) torony', (R.) 'lakófülke, padlásszoba; tároló'. ☐ A szóvégi *ó*-hoz vö. →*kunyhó*, →*szittyó* stb. A származtatás főleg jelentéstani szempontból bizonytalan, de a feltevés mellett szól, hogy a magyarban is egy magasabban elhelyezkedő helyiséget jelölhetett.

📖 I.OK. 10: 165; TESz.; EWUng. • Vö. *vityilló*

visong → *visít*

visz [2/2] A: 1372 u./ *kyuſge*; *vewue*; *vŷn*; *vynned*; által *vŷue*; *vŷjŷuála* (JókK. 80, 92, 27, 27, 27, 57); 1416 u./¹ *vizen* [□]; *vün*^c (BécsiK. 275, 21); 1416 u./² *vièndn*^c (MünchK. 49vb); 1550 *vejendjük* [✍] (RMKT. 5: 226); 1564 *vészem* [✍] (RMKT. 4: 196); NYJ. *viszön* [□] (Nyatl.) J: 1. 1372 u./ 'vkít, vmit hordoz, szállít; eljuttat, továbbít | hinschaffen; weiterbefördern' # (JókK. 27); 2. 1372 u./ '⟨személyt⟩ vhoa vezet, kísér; ⟨személyt⟩ erőszakkal elhurcol | führen; verschleppen' # (JókK. 13); 3. 1416 u./¹ '⟨út⟩ vhová vezet | irgendwohin führen (Weg usw.)' (BécsiK. 23); 4. 1416 u./¹ 'teherként rárak | belasten' (BécsiK. 228); 5. 1527 'elvisel; végez, folytat | ertragen; ausführen' (Heyden: Puerilium 17); 6. 1539 e. 'eredményre, következményre jut, vezet; előmozdít, elősegít | zu einer Folge herbeiführen; begünstigen' (VirgK. 93); 7. 1583 'vkire, vmire ért, vonatkoztat | etw auf jmdn od. etw beziehen' (NySz.); 8. 1643 '⟨erejével⟩ elsodor, vhová távolít | mit sich reißen' # (Comenius: Jan. 89); 9. [főleg *el~*] 1643 '⟨jutalmat, vmi értékeset⟩ elnyer; birtokba vesz | davontragen (Lohn usw.); in Besitz nehmen' # (Comenius: Jan. 209) Sz: **vitel** 1416 u./¹ *vitelerol* [sz.] 'elvivés; elhurcolás | Tragen; Verschleppen' (AporK. 52) | **elvitelet** 1416 u./¹ *èluitèlète* 'áttelepítés | Umsiedeln' (BécsiK. 237) | **kivihetetlen** 1811/ *ki-vihetetlennek* (NSz.) | **kivihető** 1823 *kivihető* 'kivitelezhető | durchführbar' (MKurir 1823. júl. 11.: 30) | **kivitelez** 1917 *kivitelezni* [sz.] (Műiparos 1917. ápr. 1.: 84)

■ Örökség, finnugor kori tő magyar képzővel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (T.) *wü-*, (AK.) *wiy-* 'vesz'; osztj. (V.DN.) *wě-*, *wěj-* 'ua.'; zürj. (Sz.P.) *vaj-* 'hoz; hord, szállít; szül, világra hoz'; votj. (Sz.) *vaj-* '(oda)visz, odaszállít, eljuttat, bevezet; (gyümölcsöt) terem; szül, világra hoz, nemz'; md. (E.M.) *vije-* 'hoz, visz, vezet, szállít'; finn *vie-* 'vezet, elvisz, elvezet'; lp. (K.) *vikki-* 'vezet' [fgr. **βiye-* '(el)vesz, (meg)fog; visz, hord, szállít']. (≈) Megfelelői: av. *vaz-*; lat. *vehere*; stb.: 'szállít, húz'. (⊕) A magyar szó belseji rövid magánhangzó kialakulása kissé szokatlan, de vö. →*tesz*. A végződés *-sz* gyakorító képző; vö. →*lesz*, →*tesz*. A *visz* jelentése eltolódott a távolítás kifejezésének irányába, így vált a szó a →*hoz* ellentétévé. A →*vesz* és a *visz* korai adatai részben keveredtek egymással.

📖 MSFOu. 151: 345; TESz.; IUSprK. 48; UEW. 573; EWUng. • Vö. *bognár, vegzál, vesz, visel, zsuppol*

viszály → *viszálykodik*

viszálykodik A: 1531 *Vifalkodok* [sz.] (ThewrK. 180); 1568 *vizzalkodas* [sz.] (NySz.); 1603 *viszhalkodás* [sz.] (NySz.); 1758 *viszalkodásba* [sz.] (NSz.); 1805 *visszálkodik* [v] (NSz.); 1862/ *viszálykodásoknak* [sz.] (NSz.) J: 'ellenségeskedik; perlekedik, veszekszik | streiten; zanken'

viszályos A: 1777 *viszszálos, visszszályos* (NySz.); 1796 *viszályosan* (NSz.); 1818 *viszállós* (NSz.) J: 1. 1777 'ellentétes | gegenteilig' (NySz.) (↑); 2. 1784 'kölcönös; megfordítható | gegenseitig; umwendbar' (Baróti Szabó: KisdedSz. 95); 3. 1806 ? 'viszálykodó | zwieträchtig' (NSz.), 1823/ 'ua.' (NSz.); 4. 1823 'viszontagságos | wechselvoll' (NSz.)

viszály A: 1806 *Viszály* (NSz.); 1832 *visszályokkal* (NSz.) J: 1. 1806 'békétlenség, viszálykodás | Streit, Zwist' (NSz.) (↑); 2. 1832 'viszontagság; nehézség, baj | Wechselfälle; Schwierigkeiten' (NSz.) (↑); 3. 1838 'vminek a fonákja | Rückseite' (Tsz.)

■ A szócsalád alapja, a **viszálykodik** származékszó. | (≡) A →*visszál* 'elfordít, csavar, felcserél, megfordít' szóból *-kodik* igeképzővel; vö. *(fel)fuvalkodik* (→*fúj*), *munkálkodik* (→*munka*) stb.

■ A **viszály** elvonás eredménye. | (⊕) Tudatos szóalkotással lett elvonva a *viszálykodik* szóból; vö. *hiány* (→*hiányos*), *magány* (→*magán*) stb.

■ A **viszályos** tudatos szóalkotás eredménye. | (⊕) A *viszály* szóból jött létre *-s* melléknévképzővel; az alaktanához vö. *közönyös* (→*közöny*), *magányos* (→*magán*) stb.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) A szó belseji *l > ly* palatalizáció eredetileg a *viszályos* szóban ment végbe. (⌘) A *viszály* és a *viszályos* nyelvújítási szavak. (⊖) Ugyanebből az alapszóból: *visszáltatás* 'viszály, veszekedés' (1533: NySz.).

📖 D. Bartha: Szóképz. 61; TESz.; EWUng. • Vö. *visszál*

viszályos → *viszálykodik*

viszett † A: 1474 *vizette* (BirkK. 6); 1506 *remenseegh vizet* (WinklK. 168r) J: <HSZ> [birtokos személyjellel] 1474 'helyettem, helyetted stb.; nekem, neked stb. | (an)statt meiner, deiner usw.; für mich, dich usw.' (BirkK. 6) (↑) | <NÉVUTÓ> 1506 'helyett, gyanánt | anstatt, für' (WinklK. 168r) (↑)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ⊕ A tő ismeretlen eredetű, esetleg a →*vissza*, ill. a →*viszon* szócsaládjának tövével állhat összefüggésben, de a hangrendi különbségek ezt a feltételezést gyengítik. A végződés a módhatározói értékű, eredetileg helyhatározó -t (> -tt) rag. A szó már a 16. sz.-ban elavult volt.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vissza*, *viszon*

viszket A: 1405 k. *vizketh* (SchlSzej. 462.) J: 1. 1405 k. 'testén kellemetlenül csiklandozó bizsergést érez | jucken' # (SchlSzej. 462.) (↑); 2. [szókapcsolatban] 1556 ? 'nyugtalankodik | es zuckt einem' (NySz.), 1616 'ua.' (NySz.) Sz: ~és 1430 k. *viskethes* (SchlGl. 2268.) | ~eg 1435 k. *viſceteg* <FN> 'kiütés | (juckender) Ausschlag' (SoprSzej. 56.); 1773 <MN> 'viszkető | juckend' (NSz.) | ~eges 1476 *Vyzketegestho* [HN.] (Oklsz.)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A szótő feltehetőleg onomatopoetikus eredetű, az enyhe viszketés utánzására keletkezett; a jelentéséhez vö. →*bizserél*. A palatoveláris párhuzamosság alapján a →*viszolyog* tövével és a →*fickándozik*, →*viszkolódik* szócsalád töveivel függhet össze. A végződés -ket deverbális igeképző; vö. →*reszket*. ⊖ Ugyanebből a töből nyelvjárási szóként: *viszket* 'viszket; rándul egyet' (1767: Pápai Páriz–Bod: Dict. *Prūrio* a.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fickándozik*, *viszkolódik*, *viszolyog*

viszkol → *viszkolódik*

viszkolódik × A: 1792 *viſzkolódott* (NSz.); 1835 *felveczkelődvén* [sz.] (MNy. 26: 234); 1863 *Viszkolódik* [▽] (NSz.) J: 'fészkelődik, izeg-mozog | sich hin und her bewegen'

viszkol × A: 1859 *viszkolják* el (Hölgyfutár 1859. ápr. 19.: 390); 1861 *viszkolni* [sz.] (MNysz. 6: 355) J: 1. 1861 'fészkelődik, izeg-mozog | sich hin und her bewegen' (MNysz. 6: 355) (↑); 2. 1873 'ide-oda húzgat, mozgat | herumziehen, hin und her rühren' (Nyr. 2: 93)

■ Onomatopoetikus eredetű töből származó szócsalád, melynek tagjai tisztázatlan viszonyban állnak egymással. | ⊕ A szó hangalakja alapján a *viszkol* látszik a szócsalád kiinduló elemének. A szótő feltehetőleg a →*viszolyog* szóéval azonos. A tő a →*fickándozik* szócsaládjának tövével, valamint a palatoveláris párhuzamosság alapján a →*viszket* tövével függhet össze. A végződés gyakorító képző.

■ A **viszkolódik** származékszó. | ⊕ Feltehetőleg a *viszkol* szóból keletkezett gyakorító-visszaható képzővel.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ A szótörténet alapján azonban számolni kell azzal is, hogy a *viszkol* jött létre elvonással a *viszkolódik*-ből. ⊖ Ugyanebből a töből játszi szóalkotással: *viszkotol* 'ide-oda mozog' (1861: MNysz. 6: 355); *viszkota* 'nyugtalan, fickándozó <személy>' (1897: MTsz.). ⊖ Tisztázatlan idetartozású: *viszkota* 'szeméthalom; vegyes szemét' (1861: MNysz. 6: 355).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fickándozik*, *viszket*, *viszolyog*

viszolyog [1] A: 1824 *viszologtam* (NSz.); 1838 *Viszolyog* (Tsz.); 1943 *viszolygató* [sz.] (NSz.); NYJ. *iszolog*, *viszorog* (MTsz.) J: 1. 1824 'húzódozik, idegenkedik | mit Widerwillen etw tun' (NSz.) (↑); 2. 1838 'fájdalom, hideglelés, borsózás fut végig a hátán | es überläuft einen kalt' (Tsz.) (↑)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A szótő a →*viszkolódik* szócsaládjának tövével lehetett azonos és a palatoveláris párhuzamosság alapján a →*viszket* tövével függ össze. A végződés *-log ~ -lyog* gyakorító képző; vö. →*mosolyog*, →*támolyog* stb. Az *iszolog* változathoz vö. →*ibolya*, →*imád* stb. Az 1. jelentés metonímia az eredeti 2. jelentés alapján.

📖 MNy. 55: 417; TESz.; EWUng. • Vö. *viszket*, *viszkolódik*

viszon Δ **A:** 1460 k. *výzonkodaſfnalkwl* [sz.] (JászGl. 15.); 1527 *vyzon* ellen (ÉrdyK. 4); 1779 *visszonkodás* [sz.] (NySz.) **J:** <HSZ> **1.** 1460 k. 'felváltva, váltakozva | abwächselnd' (JászGl. 15.) (↑); **2.** 1835 'vissza | zurück' (Kunoss: Gyal. *Retorsio* a.); **3.** 1835 'ismét, újra | wieder' (Kunoss: Gyal. *Correpetál* a.) | <MN> 1768 'kölcsonös | gegenseitig' (NSz.) **Sz:** ~**kodás** 1460 k. 'váltás, váltakozás | Abwechslung' (JászGl. 15.) (↑)

viszontag Δ **A:** 1460 k. ? *wýzontagw* [...] [sz.] (JászGl. 6.); 1526 *vysontagkepen* (Zolnai Gy.: Nyelveml. 257); 1527 *wyzhonthad* (Heyden: Puerilium 21); 1533 u. *viszontak* (MonÍrók. 3: 58); 1536 *Výzontag* (Pesti: Fab. 21); 1541 *viſzhontag* (Sylvester: ÚT. 1: 141); 1604 *Vizantag* (Szenczi Molnár: Dict. *Amoebaeus* a.) **J:** <HSZ> **1.** 1460 k. 'kölcsonösen | gegenseitig, gegenseits' (JászGl. 6.); **2.** 1526 'hasonlóképpen; viszonzásul | gleicherweise; als Erwiderung' (Zolnai Gy.: Nyelveml. 257) (↑); **3.** 1527 'vissza | zurück' (Heyden: Puerilium 21) (↑); **4.** 1531 ? 'ismét | wieder' (ThewrK. 178), 1553 u. 'ua.' (MonÍrók. 3: 102); **5.** 1760 k. 'viszonzásul, válaszul | als Antwort' (MNy. 53: 521) | <KSZ> 1536 'pedig, ellenben | dagegen, aber' (Pesti: Fab. 21) (↑) | <MN> 1790 'kölcsonös | gegenseitig' (Pais-Eml. 179)

viszont **A:** 1506 *wyzonthwalo* (WinklK. 360); 1514 *vizzont* (LobkK. 81); 1574 *viszent* (NySz.); 1750 *viszant* (NSz.) **J:** <HSZ> **1.** 1506 'kölcsonösen | gegenseitig, gegenseits' (WinklK. 360) (↑); **2.** 1532 'vissza | zurück' (TihK. 21); **3.** 1552 'hasonlóképpen | gleicherweise' (RMNy. 2/2: 89); **4.** 1560 k. 'viszonzásul | als Erwiderung' (GyöngySzt. 2978.); **5.** 1560 k. 'ismét | wieder' (GyöngySzt. 2395.) | <KSZ> 1514 'ellenkezőleg, megfordítva; de, pedig | dagegen; aber' # (LobkK. 81) (↑) | <MN> 1775 'kölcsonös | gegenseitig' (NSz.)

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | ⊕ A kiinduló elem a *viszon* lehetett. A tö ismeretlen eredetű, esetleg a →*viszett*, ill. a →*vissza* szócsaládjának tövével állhat összefüggésben, de a hangrendi különbségek ezt a feltételezést gyengítik. A végződés *-n* határozórag. A *viszont* a *viszon*-ból keletkezett *-t* határozóraggal, a *viszontag* a *viszont*-ból jött létre (határozórag szerepű) *-g* nyomatékosító elemmel vagy latívuszraggal; vö. →*bezzeg*, →*innét*, *szintég* (→*szintén*) stb. Az eredeti jelentés a *viszont* és a *viszontag* esetében a határozószói 1. jelentés volt; a melléknévi jelentéshez vö. →*közel*, →*messze* stb. A *viszon* előfordul a *viszonellen* 'ezzel szemben, azonban' (1527: ÉrdyK. 4) összetételben is. Az összetett szó utótagja az →*ellen*. ⊖ Idetartoznak a következő szavak: (R.) *viszontan* '? éppúgy, szintén' (1533: NySz.); (R.) *viszonton* 'válaszként' (16. sz.: NySz.); (R.) *viszonta* 'kölcsonösen' (1750: NySz.); ezek a *viszont*-ból keletkeztek.

📖 TESz. *viszont* a.; EWUng. • Vö. *viszett*, *viszonoz*, *viszont-*, *viszontagság*, *viszonyol*, *vissza*

viszonoz [1] **A:** 1772 *viszonozni* [sz.] (NSz.); 1774 *viszszanozá*, *viszszonozta* (NSz.); 1792 *viſzonyozni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdédSz. *viszont* a.); 1798 *viszszányozta* (NySz.); 1816 *viszonzani* [sz.] (NSz.); 1826/ *viszonz* (NSz.) **J:** **1.** 1772 'cselekvésre hasonló cselekvéssel válaszol | erwidern, entgelten' # (NSz.) (↑); **2.** 1774 'felel | antworten' (NSz.); **3.** 1774 'ismétel | wiederholen' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ A →*viszon* 'kölcsonös; vissza' szóból *-z* igeképzővel; vö. *ellenez* (→*ellen*), *magánoz* (→*magán*) stb. ⊖ Más megnevezések az első jelentéshez a *viszont*, *viszontag* (→*viszon*) szóból: (R.) *viszontoz* (1772: Szily: NyÚSz.),

viszontagol (1792: Baróti Szabó: KisdedSz. *viszont* a.); vö. még → *viszonyol*. ☞ Nyelvújítási származékszó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *viszon*

viszont → *viszon*

viszont-

I. ~szeretet A: 1769 *viszont-szeretettel* (NSz.) **J:** 'szeretetet viszonzó szeretet | Gegenliebe' – De vö. 1764 *viszont-szeretés* 'ua.' (Nyr. 79: 340) | **~szolgálat A:** 1808 *viszontszolgálatomat* (NSz.) **J:** 'viszonzásképpen tett szolgálat | Gegendienst' – De vö. 1790 *viszont-szolgálat* 'ellenszolgálatást végez | Gegendienst leisten' (Nyr. 79: 340) | **~látogatás A:** 1815 *viszontlátogatás* (NSz.) **J:** 'viszonzásképpen tett látogatás | Gegenbesuch' | ILYENEK MÉG: **~barátság** 'kölcsonös barátság | gegenseitige Freundschaft' (1790: NSz.); **~érzés** '(kölcsonös) rokonszerv | (gegenseitige) Sympathie' (1819: MNy. 3: 274)

II. ~per A: 1804 *viszont-pert* (NSz.) **J:** 'ellenper | Gegenprozeß' | **~kereset A:** 1807 *viszont kereset* (NSz.) **J:** 'alperestől a felperes ellen ugyanazon bírósághoz beadott kereset, visszkereket | Rückklage' | **~válasz A:** 1816/ *viszontválaszomra* (NSz.) **J:** 'vitában, levelezésben válaszra adott válasz | Rückantwort' | **~vád A:** 1823 *viszontvád* (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **J:** 'vádolt által a magánvádoló ellen emelt vád | Gegen-, Widerklage' | ILYENEK MÉG: **~erő** 'vmely erővel ellentétes irányú erőhatás | Gegenkraft' (1823: Szily: NyUSz.)

III. ~látás A: 1812 *viszontlátásnak* (Nyr. 85: 262); 1857 a *viszontlátásra* [R.] (Nyr. 79: 341) **J:** 'az a tény, hogy vki vkit újra lát | Wiedersehen' # **R:** **~ra** 1839 Boldog *viszontlátásra* tehát! 'búcsúzó köszönés' | auf Wiedersehen' (Honművész 1839. dec. 5.: 775) – De vö. 1753/ *viszont meglátása* 'az a tény, hogy vki vkit újra lát | Wiedersehen' (Nyr. 79: 340) | **~hallás A:** 1838 *viszonthallás* (NSz.); 1958 *viszonthallásra* [R.] (Eckhardt: MFrSz.) **J:** 'az a tény, hogy vki vkit újra hall | Wiederhören' **R:** **~ra** 1891 *Viszonthallásra!* 'búcsúzó köszönés telefonban, rádióban, tévében' | auf Wiederhören (beim Telefongespräch, im Rundfunk, Fernsehen)' (PestiH. 1891. márc. 22.: 19) | **~eladó A:** 1868 *Viszonteladók* (PNapló 1868. aug. 6.: [3]) **J:** 'nagykereskedőtől – nyereséggel való – további eladásra vásárló kereskedő | Wiederverkäufer'

■ Tükörfordítások előtagja, azonos a ***viszont*** (→*viszon*) szóval. | ☞ A tükörfordítások német mintájú összetett szók; vö. ném. *Gegenliebe*, *Rückklage*, *Wiedersehen* stb. Az előtag jelentései a következők: 1. csoport: 'kölcsonösen'; 2. csoport: 'ellen-'; 3. csoport: 'ismét, újra'. A *viszontlátásra* köszönésformához vö. ném. *auf Wiedersehen*; fr. *au revoir*; stb.: 'a viszontlátásra'. A *viszonthallásra* változat (↑) a *viszontlátásra* analógiájára keletkezhetett. ☹ A *viszontlátásra* köszönésformából játszi szóalkotással keletkezett mozaikszó a köznyelvben is általános használatú bizalmas *viszlát* 'viszontlátásra' (1957: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ad*, *el*, *hall*¹, *keres*, *lát*, *látogat*, *per*¹, *szerelem*, *szolga*, *vádol*, *választ*, *viszon*

viszontag → *viszon*

***viszontagság* A:** 1572 *viszontaksaggal* (NySz.); 1584 *Viszontagságos* [?✍] [sz.] (NySz.); 1761 *viszontogság* (NSz.); 1790 *viszszontagságaival* (NSz.) **J:** **1.** 1572 'váltakozás; változás, fordulat | Wechsel; Wendung' (NySz.) (↑); **2.** 1584 'kölcsonösség | Gegenseitigkeit' (NySz.); **3.** 1759 ? 'kedvezőtlen fordulat, kellemetlenség | Wechselfälle' # (NSz.), 1761 'ua.' (NSz.) (↑) **Sz:**

~**os** 1584 'kölcönös | gegenseitig' (NySz.) (↑); 1782 'nem jó irányba változó, kellemetlen fordulatokkal teli | an Wechselfällen reich, vielgeprüft' (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A (R.) *viszontag* 'egyformán, éppúgy; ismét, újból; kölcsönös' (→*viszon*) szóból -ság névszóképzővel; vö. *távolság* (→*távol*), *visszaság* (→*vissza*) stb. ☞ A 3. jelentés a nyelvújítás korában keletkezett az 1. jelentésből; hasonló jelentéshez vö. *viszontság* (1813: Mondolat 41), amely a *viszont* (→*viszon*) szóból keletkezett -ság névszóképzővel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *viszon*

viszony → *viszonyol*

viszonyol † [1] **A:** 1780 *viszonlása* [sz.] (Szily: NyÚSz.); 1784 *viſzonyolni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 93); 1791 *viszánolta* (NSz.); 1791 *viszszonlotta* (NSz.); 1802 *viszonolva* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1780 'cselekvést viszonoz | erwidern, entgelten' (Szily: NyÚSz.) (↑); 2. 1789 'válaszol, felel | antworten' (NSz.); 3. 1839 'vonatkozik | sich beziehen, sich verhalten' (NSz.)

viszonyos † **A:** 1780 *viszonyos* (NyF. 50: 51); 1787 *viszszonos* (NSz.); 1791 *viszányos* (NSz.); 1794 *viszonos* (NSz.) **J:** 1. 1780 ? 'kölcönös | gegenseitig, beiderseitig' (NyF. 50: 51) (↑), 1784 'ua.' (Baróti Szabó: KisdedSz. 90); 2. 1780 ? 'visszhangzó | widerhallend' (NyF. 50: 51) (↑), 1787 'ua.' (NSz.) (↑); 3. 1826 'viszonylagos | verhältnismäßig, relativ' (NSz.)

viszony **A:** 1805 *viszony* (NSz.); 1832 *viszonja* (NSz.) **J:** 1. 1805 ? 'összefüggés; vonatkozás | Zusammenhang; Beziehung' # (NSz.) (↑), 1822 'ua.' (Wagner: Phras. *Respectus* a.); 2. 1812 'házasságon kívüli nemi kapcsolat | Liebesverhältnis' # (NSz.); 3. 1819 'váltakozás | Wechsel' (NSz.); 4. 1827 'kapcsolat | Verbindung, Verhältnis' # (NSz.); 5. [~ok] 1831/ 'körülmények | Umstände' # (NSz.); 6. 1842 'arány | Proportion' (Keresztesi: Mat. 163); 7. 1880 'harag, viszálykodás | Streitigkeit' (Nyr. 9: 42) **Sz:** ~**lat** 1830 *viszonylat* 'vonatkozás | Beziehung' (TudGyűjt. 14/3: 74); 1900 'közlekedésben' vmely útvonalon közlekedő kocsik | Linie (festgesetzter Verkehr auf einer Strecke)' (NSz.) | ~**lik** 1834 *viszonylik* (NSz.) | ~**ít** 1837 *viszonyításában* [sz.] (NSz.) | ~**ul** 1838 *viszonyúlva* [sz.] (Figyelmező 1838. jún. 12.: 373) **R:** ~**lag** 1836 *viszonylag* 'aránylag | relativ (Adv.)' (Honművész 1836. jan. 17.: 36)

■ A szócsalád alapjai, a **viszonyol** és **viszonyos** tudatos szóalkotással keletkezett származékszók. | ⊕ A →*viszon* 'kölcönös' szóból jöttek létre -l igeképzővel, ill. -s melléknévképzővel; vö. *csodál* (→*csoda*), *kevesell* (→*kevés*), ill. *beteges* (→*beteg*), *kékes* (→*kék*) stb.

■ A **viszony** tudatos szóalkotás eredménye. | ⊕ Elvonással keletkezett a *viszonyol*, *viszonyos* szavakból; vö. *hiány* (→*hiányos*), *magány* (→*magán*). A 7. jelentés kialakulása a *viszály* (→*viszálykodik*) is befolyásolhatta. ☞ Nyelvújítási szavak.

📖 Szily: NyÚSz.; Pais-Eml. 179; TESz. *viszony* a.; EWUng. • Vö. *jog-*, *viszon*

viszonyos → *viszonyol*

vissz-

I. ~hang **A:** 1777 *visz' hang* (Szily: NyÚSz.); 1785 *Vissz' hang* (NSz.) **J:** 'hang(ok)nak vmely felületről való visszaverődése | Widerhall' # | ~**fény** **A:** 1815 *visszfény* (NSz.) **J:** 'visszavert fény | Widerschein' | ~**fuvar** **A:** 1838 *Viszfúvar* (Tzs.) **J:** 'teherszállító jármű visszaútján lebonyolított fuvar | Rückfracht'

II. ~ér A: 1828 *Viszerek* (NSz.); 1828 *viszér* (Szily: NyÚSz.) **J:** 1. 'véna | Vene' #; 2. 'visszércsomó, visszérbetegség | ' (Est 1917. szept. 18.: 146) **Sz:** **visszeres** 1916 (MNY. 12: 137)

■ Tükörfordítások előtagja, elvonás eredménye. | ☐ A tükörfordítások német mintájú összetett szók; vö. *Widerhall, Widerschein, Rückfracht* stb. Az önálló szóként nem adatolt *vissz* a →*vissza* határozószóból lett elvonva, és 'vissza' jelentésben áll. A *viszér* főnevet a fenti összetételek analógiája alapján alkotta Bugát Pál (1793–1865), mivel a vér ezeken az ereken áramlik vissza a szívhez.

📖 TESz. *viszér* a., *viszhang* a.; EWUng. • Vö. *ér^A, fény, fuvar, hang, vissza*

vissza A: 1237 e./ ? *Vyzaah* [HN.] (FNESz. *Viszák* a.); 1337 *Vyzamenewpatak* [HN.] (Oklsz.); 1416 u./¹ *vizhaelttètnèm* (BécsiK. 75); 1430 *vizyayarouiz* [HN.] (Oklsz.); 1434 *wyzafolowgy* [HN.] (Oklsz.); 1527 *vyzzaa* (ÉrnyK. 521); 1553 *vűzfza* (Tinódi: Cronica C1a); 1832 *viszva* (Kreszn.); 1863 *vijszajövök* (Kriza [szerk.] Vadr. 95); NYJ. ösznye-*visznya*, *viszra* (MTsz.); *visztra* (ÚMTsz.) **J:** <HSZ> 1. 1237 e./ ? 'ellenkező irányba; oda, ahol korábban volt v. ahonnan indult | in entgegengesetzte Richtung; zurück' # (FNESz. *Viszák* a.) (†), 1337 'ua.' (Oklsz.) (†); 2. 1416 u./¹ 'fonákul, visszásan; ellentétes módon | verkehrt; gegensätzlich' (BécsiK. 76); 3. 1519 'korábbi helyzetbe, állapotba | in früheren Zustand' # (CornK. 167); 4. 1531 ? 'viszonzásul, hasonlóképpen | als Erwiderung' (ÉrsK. 188), 1536 'ua.' (Pesti: Fab. 83); 5. 1583 ? 'korábbi időszakba | in frühere Zeit' # (NySz.), 1780 'ua.' (NSz.); 6. 1624 'újból | wieder' (NySz.) | <FN> 1. 1456 k. 'viszálykodás; ellentétes viszony | Streit; Widerspruch' (SermDom. 2: 629); 2. 1613 'visszatetsző dolog | mißfällige Sache' (NySz.); 3. 1693 'vmi ellenkezője | Gegenteil' (Gyöngyösi: ÖK. 2: 185) **Sz:** ~**ság** 1474 *vizzařag* 'visszásság | Übelstand' (BirkK. 2) | ~**s** 1586 *visszásoknak* (NySz.) | ~**sság** 1788 *viszszásságokbann* (NSz.) | ~**kozik** 1848 *viszszakozz* (NSz.) **R:** ~**ja** 1560 k. *w[y]szaya* 'visszaút | Rückweg' (GyöngySzt. 2568.); 1635 'vmi fonákja, visszássága | Widrigkeit, Übelstand' (MonTME. 4: 239); 1664 'ruha, kelme ellentétes oldala | Rückseite' (Gyöngyösi: ÖK. 1: 239)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ☐ A tö ismeretlen eredetű, esetleg a →*viszett*, ill. a →*viszon* szócsaládjának tövével állhat összefüggésben, de a hangrendi különbségek ezt a feltételezést gyengítik. A végződés feltehetőleg -a (< -á) latíuszrag. A szó belseji ssz nyúlással, a h és a j elhasonulással keletkezett. Eredetileg ellentétességet kifejező helyhatározó volt, amelyből az elvontabb határozói jelentések metaforikusan alakulhattak ki. A határozói 1. jelentésben igekötői funkciót is kapott. A határozószó > főnév szófaji bővüléshez vö. →*messze*, →*távol* stb.; az elvont jelentésekhez vö. →*viszályodik*, →*viszál* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *összevissza, viszett, viszon, vissz-, visszál, visszaél*

visszaél A: 1416 u./¹ *vizhaelttètnèm* [sz.] (BécsiK. 75) **J:** 'helytelenül, rosszul él vmivel | mißbrauchen' #

■ Összetett szó. | ☐ Az igekötői funkcióban álló →*vissza* + →*él¹* összetétele. A →*vissza* pejoratív jelentéséhez vö. *visszaság* 'visszás állapot, kellemetlenség' (1474: BirkK. 2); *visszatetszik* 'ellenérzést, ellenszenvet vált ki' (1624: NySz.); stb. A *visszaél* eredeti jelentése 'vmit tisztességtelenül használ' lehetett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *él¹, vissza*

visszál † A: 1416 u./³ *vizhala* meg (AporK. 112); 1551 *viszalt, viszszalt* [sz.] (MNY. 68: 94); 1599 *Vizallt* [sz.] (MNY. 67: 233) **J:** 1. 1416 u./³ 'ellenkezőjére fordít (beszédet); megváltoztat |

verdrehen, umkehren ⟨Rede⟩; umändern' (AporK. 112) (↑); **2.** 1551 '⟨fonalat⟩ összesodor | kordieren, zwirnen' (MNY. 68: 94) (↑); **3.** 1604 '⟨szövéskébe⟩ közbesző | ⟨in die Webe⟩ einflechten' (Szenczi Molnár: Dict.); **4.** 1629 '⟨haját⟩ fodorít | ⟨Haare⟩ krausen' (RMKT.XVII. 2: 202); **5.** 1772 'felel, válaszol; viszonzoz | antworten, entgegen; erwidern' (NSz.); **6.** 1780 'fordít, megfordít | umdrehen' (NSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A →*vissza* szóból -l denominális igeképzővel; vö. *hátrál* (→*hát¹*), *igenel* (→*igen*) stb. A 2., 3. jelentés metafora az 1. jelentés alapján; a 4. jelentés a 2.-ből keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *viszálykodik, vissza*

vita → *vitat*

vitamin A: 1913 *Vitamin*-anyag (PNapló 1913. aug. 12.: 7); 1922 *vitamin* (RévaiLex. *Pellagra* a.) **J:** 'az életműködéshez nélkülözhetetlen hatóanyag | Vitamin' #

■ Nemzetközi szó. | (⊖) Ném. *Vitamin*; ang., (am.) *vitamin*; fr. *vitamine*; le. *witamina*; stb.: 'vitamin'. Az amerikai angolból terjedt el [tudatos szóalkotás, amit az amerikai-lengyel feltaláló K. Funk (1912) alkotott a lat. *vita* 'élet' + ang. *amine* 'kémiai vegyület, ami ammóniából származik' szavakból]. A megnevezés abból indult ki, hogy ezt a létfontosságú anyagot általában aminoknak tartották. (⇒⊕) A magyarba angol és német közvetítéssel került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ákovita, vivát*

vitat A: 1546/ egyben *vitata* (Tinódi: Cronica 2: [h4v]); 1549 *vjutatia* (Tinódi: Cronica 2: d3v); 1636 *vitatni* [sz.] (NySz.); 1662/ *vétattatik* [sz.] (NySz.) **J:** **1.** [*egybe~*, *össze~*] 1546/ 'egymás ellen fordít, egymás ellen feltüzel | aufeinander hetzen' (Tinódi: Cronica 2: [h4v]) (↑); **2.** 1549 'ostromot, harcot indít vmi ellen | belagern' (Tinódi: Cronica 2: d3v) (↑); **3.** 1580 'vitát folytat vmiről; ⟨állást, igényt⟩ kétségesnek tart, támad | disputieren; bestreiten' # (NySz.); **4.** [*magában ~ vmit*] 1737 'töpreng vmin | grübeln' (Ballagi A.: RNySz. 464); **5.** [*vkit ~*, *vkire vmit ~*] 1743 'meggyőz vkit, rábeszél vkit vmire; ráerőltet vmit vkire | zu etw überreden; aufdrängen' (NSz.) **Sz:** ~**hatatlan** 1790 *vitathatatlan* (NSz.) | ~**kozik** 1829/ *vitatkozó* [sz.] 'vitát folytat | disputieren' (NSz.); 1935 'ellenkezik | sich widersetzen' (Nyr. 75: 472) | ~**ható** 1835 *vitatható* (Társalkodó 1835. márc. 21.: 91)

vita A: 1668 *vita* (NySz.) **J:** **1.** 1668 'egymással szembeállítható érvekkel folytatott szellemi küzdelem | Auseinandersetzung, Diskussion, Wortstreit' # (NySz.) (↑); **2.** 1712 e. 'harc, küzdelem, viaskodás | Kampf, Gerangel' (NySz.); **3.** 1795 k. 'baj, bajlódás | Übel, Mühe' (NSz.); **4.** 1804 'civakodás, veszekedés, perpatvar | Streit, Zänkerei' (NSz.) **Sz:** ~**zik** 1691 *vitázás* [sz.] (Monírók. 23: 737) | ~**s** 1832 *vitás* (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **vitat** származékszó. | (⊕) A (R.) *ví* (→*vív*) alakváltozatból műveltető igeképzővel; vö. *altat* (→*alszik*), *nyomtat* (→*nyom*) [ige] stb. A konkrét > elvont jelentésváltozásban a lat. *concertare* 'harcol, veszekedik ⟨elvont értelemben is⟩' is közrejátszhatott.

■ A **vita** valószínűleg elvonás eredménye. | (⊕) A *vitat*-ból vagy esetleg a (N.) *vitálgodik* 'vitázik, vitatkozik; sír, pityereg, nyafog, akadékoskodik' szóból. Ehhez hasonló szokatlan keletkezés módhoz vö. esetleg *csörte* (→*csörtölöz*), *vágta* (→*vágtat*).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vív*

vitéz **A:** 1208/ *Witéz* [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ *vitezhez* (JókK. 39); 1416 u./¹ *vitéz* (BécsiK. 261); 1732 *vétéz* (NySz.); NYJ. *vitíz* (ÚMTsz.); *vitýéz* (MTsz.) **J:** <FN> **1.** 1208/ 'katona, harcos; hős | Soldat, Krieger; Held' (Oklsz.) (↑); **2.** [jelzői értékben is] 1920 u. 'a Horthy-korszakban' a vitézi rend tagja | Mitglied eines erblichen Ordens in der Horthy-Ära' (RévaiLex. 19: 395) | <MN> 1462 'bátor, hős | tapfer, mutig' (RMKT. I²: 460) **Sz:** ~**ség** 1372 u./ *vjetteffegnek* (JókK. 36) | ~**i** 1416 u./¹ *ovitézi fèrègeknè* (BécsiK. 17) | ~**kedik** 1416 u./¹ *vitèzkednèc* (BécsiK. 307) | ~**lő** 1416 u./¹ *vitèzljò* (BécsiK. 276)

■ Déli szláv jövevényszó. | (≡) Blg. (R.) *buimez* 'katona, lovag'; szbhv. *vitez* 'lovag, hős'; szln. *vitez* 'lovag' [valószínűleg germán eredetű; vö. óész. germ. *vikingr* 'viking']. (≈) Egy déli szláv nyelvből, valószínűleg a magyaron keresztül is: rom. *viteaz* 'vitéz, udvari katona; bátor, vitéz' (△) Főnévi 1. és melléknévi jelentésében korábban széles körben elterjedt szó volt, mai használata régiesnek, választékosnak, ill. népiesnek minősül.

📖 NyK. 39: 68; Kniezsa: SzJsz. 560; TESz.; EWUng. • Vö. *vikárius*

vitla **A:** 1585 *Vitla* (Cal. 1124) **J:** **1.** 1585 'vessző, kötöző vessző | Gerte, Reis zum Binden' (Cal. 1124) (↑); **2.** 1884–1887 'csörlő, egy fajta emelőgép | Winde, Haspel' (NSz.)

■ Jövevényszó, valószínűleg egy déli szláv nyelvből. | (≡) Blg. *bumlo* 'csavar'; szbhv. *vitao* 'orsó, cséve', (Kaj) *vitel* 'ua.; felvonó, lift, járgány'; szln. *vitlo* 'ua.; fonalgombolyító' [< szláv **vi-* 'teker, köt; fon']]. Vö. még or. (N.R.) *bumélb* 'fémszál <arany-, ezüstszál>'. (△) Az 1. jelentés a szláv nyelvekből nem kimutatható, a szláv alapszó és az adatolt jelentések azonban feltételezik, hogy valaha léteztek. A 2. jelentés későbbi átvétel eredménye. (⊙) Nyelvjárási és műszaki szakszóként él.

📖 Kniezsa: SzJsz. 560; TESz.; EWUng. • Vö. *villa*¹

vitrola **A:** 1395 k. *vitrola* (BesztSzj. 269.); 1560 k. *Vytollas* [sz.] (GyöngySzt. 282.); 1560 k. *Vytorlya* (GyöngySzt. 2118.); 1600 k. *wjnthornjath* (BrassSzt. 23) **J:** **1.** 1395 k. 'hajó, csónak mozgását a szél erejével elősegítő, kifeszített vászon | Segel' # (BesztSzj. 269.) (↑); **2.** 1533 'vászon, kelme; függöny, kárpit, baldachin | Tuch, Stoff; (Zwischen)vorhang, Baldachin' (NySz.); **3.** 1590 'széljelző zászló, szélkakas | Wetterfahne' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 208); **4.** 1803 ? 'szélmalom forgó szárnya | Flügel der Windmühle' (NSz.), 1830/ 'ua.' (NSz.); **5.** 1860 'lompos fark (rókáié, mókusé) | Schwanz des Fuchses, des Eichhörnchens' (NSz.); **6.** 1874 'a pillangós virágúak pártáján a legfelső szírom | Fahne in der Botanik' (CzF.) **Sz:** ~**s** 1560 k. 'vitorlával ellátott hajó | Segelboot' (GyöngySzt. 282.) (↑) | ~**zik** 1604 *Vitorlazoc* (Szenczi Molnár: Dict. *Velificio* a.)

■ Bolgár vagy szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Blg. *vetpulo* 'vitorla; legyező'; szln. *vetrilo* 'vitorla; ventilátor' [vö. blg. *vetpeja* 'párolog, elillan; szellőztet, levegőztet; stb.', ill. a szln. *vetriti* 'szellőztet, levegőztet'; mindkettő a szláv **větrъ* 'szél' szóra megy vissza]. Vö. még or. *vetpulo* 'vitorla <a költészetben>'; ukr. *vimpuło* 'vitorla; szél'. A *vintornya* változat szó belseji *n*-je inetimologikus. A 2. jelentés metonímia, a 3–6. jelentés metafora. (⊖) A *vytorna* 'a lekaszált fű mértékegysége' (1418: Oklsz.) szóhasadás a *vitrola* szóból, a levágott fűvet ugyanis vitorlavászonnal takarták le; az értelmezés, aminek alapján a jelentésnek 'kasza a fűvágáshoz' kellene lennie, téves.

📖 Kniezsa: SzJsz. 561; TESz.; ABpL. 11: 117; EWUng. • Vö. *viheder*

vitrázs **Δ A:** 1890 *Vitrage-ok* (Félegyhlap. 1890. szept. 28.: [3]); 1904 *vitrage* (*vitrázs*) (Radó: IdSz.) **J:** 'ablakkeretre erősített kis, átlátszó függöny | durchsichtiger Fenstervorhang'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Vitrage*; ang. *vitrage*; fr. *vitrage*; stb.: 'ablakfüggöny'. A franciából terjedt el [< fr. *rideau de vitrage* 'ablakfüggöny'; a *vitrage* a fr. *vitre* 'ablaküveg, üvegtábla' szóból keletkezett]. (⇒△) A magyarba elsősorban a német nyelvből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vitrin*

***vitrin* A:** 1878 *vitrina*, *vitrinát* (FővL. 1878. júl. 21.: 810); 1926 *Vitrina* (RévaiLex.); 1926 *Vitrín* (Horovitz: IdSzMagy.); 1958 *vitrides* [sz.] (NSz.) **J:** 'üveges szekrény | Vitrine'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Vitrine*; ang. *vitrine*; fr. *vitrine*; stb.: 'vitrin'. A franciából terjedt el [tudatos szóalkotás a fr. *verrine* 'vastag üvegcsövek, védő üvegtest', (R.) 'üvegtábla' szóból, amely a lat. (k.) *vitrinus* 'üvegből készült, üveges' szóra megy vissza]. (⇒△) A magyarba elsősorban a német nyelvből került át; a *vitrina* változat végződése bizonyosan hanghelyettesítéssel keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fédervejsz*, *szövetnek*, *vitrázs*, *vitriol*

***vitriol* Δ A:** 1799 *vitrióllal* (NSz.); 1831 *Vitriolgőzzel* (Magyary-Kossa: OrvEml. 1: 302); NYJ. *vitriyolajjal*, *vitriolaj* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1799 ? 'tömény (füstölő) kénsav | Schwefelsäure' (NSz.) (↑), 1846 'ua.' (NSz.); **2.** 1812/ 'egy fajta szulfát | Art Sulfat' (NSz.) – De vö. 1781 *vitriol-olajat* 'tömény (füstölő) kénsav | Schwefelsäure' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Vitriol* 'a kénsav sója, szulfát' [< lat. (k.) *vitriolum* 'ua.' < lat. *vitreolus* 'finom üvegszerű']. A jelentésváltozás oka a latinban valószínűleg az, hogy bizonyos szulfátok az üveghez hasonlónak tűnnek. (≈) Megfelelői: szbhv. *vitriol*; cseh (N.) *vitriol*; stb.: 'kénsav'. (△) A szótörténet alapján az önállósodás a *vitriololaj* (↑) összetételből alakulhatott ki; ehhez vö. ném. *Vitriolöl* 'kénsav'; vö. még ang. *oil of vitriol*; fr. *huile de vitriol*: 'ua.'. (◡) A (R.) *vitriolum* 'egy fajta szulfát' (1530–1586: MNy. 87: 410) korábbi külön átvétel a latinból (↑); vö. még lat. (h.) *vitriolum* 'ua.'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *olaj*, *vitrin*

***vitustánc* A:** 1823 *Vitus-táncznál* (NSz.); 1847 *vitus tánczot* (NSz.) **J:** 'kóros rángatózás | Veitstanz' – De vö. 1793 *Szent Vitus tántzának* 'ua.' (NSz.)

■ Nemzetközi minta alapján alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Veitstanz*; ang. *St. Vitus's dance*; ol. *ballo di San Vito*; stb.: 'izomrángásos idegbetegség'. A kifejezés Szent Vitus legendájára megy vissza, amely szerint Diocletianus gyermekéből kiűzte az ördögöt. (◡) Egyéb megnevezés: *Vid-tánc* 'ua.' (1810: NSz.). A betegség megnevezése birtokos szó szerkezettel van kifejezve (↑).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tánc*

***vityilló* A:** 1789/ *Vityilló* (NSz.); 1851 *vityiló* (NSz.); NYJ. *vígyolló* (ÚMTsz.) **J:** 'szegényes házikó, viskó | armselige Hütte'

■ Játszi szóalkotás. | (△) A → *viskó* szóból.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *viskó*

***vív* [2/1] A:** 1349/ *viadalfa* [sz.] (OkLSz.); 1395 k. *Bayiuuag* [ɔ: Bayuiuas] [sz.] (BesztSzj. 185.); 1405 k. *viuathlan* [sz.] (SchlSzj. 673.); 1416 u.¹ *vyot* (BécsiK. 18); 1416 u.¹ *viu* [□]

(BécsiK. 162); 1559 *vijna* (Székely I.: Krón. 1: 23); 1566 *véjvának* [✍] (RMKT. 6: 134); 1568 *vinni* [vin □] [sz.] (NySz.); 1575 *viyu* [□] (NySz.); 1702 *meg-vívik* [□] (NySz.) **J: 1.** 1349/ ? 'harcot, küzdelmet, párbajt folytat; (várat, erődtámenyt) ostromol | kämpfen; belagern' # (Oklsz.) (↑), 1405 k. 'ua.' (SchlSzt. 673.) (↑); **2.** 1372 u./ 'lelkileg tusakodik | seelisch kämpfen' (JókK. 12); **3.** 1585 'veszélytelen karddal, törrel' szabályszerű tornajátékot, sportjátékot folytat | fechten' # (Cal. 68); **4.** 1799 'gond, szenvedés, nyugtalanító érzés' kínoz, gyötör | peinigen (Sorge, Leid, Unruhe)' (NSz.); **5.** 1873 'larmázik | lärmern' (Nyr. 2: 473); **6.** 1877 'verekszik, birkózik; civakodik | sich (herum)prügeln; zanken' (Nyr. 6: 133) **Sz: viadal** 1349/ (Oklsz.) (↑) | ~**ás** 1395 k. [írásbírás adat] 'harc | Kampf' (BesztSzt. 185.) (↑); 1519 *vyvaffal* 'ostrom | Belagerung' (JordK. 313); 1834 'törrel, karddal üzőtt sport' | Fechten (als Sport)' (Bánhid: Sportny.) | ~**atlan** 1405 k. 'harc nélküli | kampflos' (SchlSzt. 673.) (↑) | ~**ó** 1416 u.² 'harcos | Kämpfer' (MünchK. 23va); 1416 u.² *vižha viuo* 'elfajzott; ellenségeskedő | entartet; zwistig' (MünchK. 23va); 1874 'vivást (sportként) üző személy | Fechter' (CzF.) | **viaskodik** 1456 k. *viafkottanak* (SermDom. 2: 323) | **viaskodás** 1495 e. *viafcoda/ba* (GuayK. 101) | ~**ódik** 1782 *viodására* [sz.] 'viaskodik, harcol | kämpfen' (NSz.); 1793 ? 'töpreng | grübeln' (NSz.); 1884 'ua.' (NSz.) | ~**mány** 1848 *Vívmány* (Ballagi M.: MNMSz. pótlék: 38)

■ Vitatott eredetű. | **1.** Örökség a finnugor korból. | (≡) Finn *voi-* 'képes, bír, megtehet', *voitta-* 'felülmúl, legyőz; kap, nyer'; észt *või-* 'képes, megtehet', *võita-* 'legyőz, leküzd; (játékban) nyer, üt <kártyajátékban>', *võitle-* 'harcol, küzd', [fgr. **boje-* 'képes, bír']. A jelentésekhez vö. zürj. (Sz.P.) *vermi-* 'képes, bír; leküzd, legyőz <birkózásban>'. A fgr. **o* > *i* hangváltozáshoz vö. →*faj* : →*fiú*; vö. még *haj* (→*héj*) : →*hiu*. **2.** Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A →*vaj*², *vajik* (→*vajúdik*), ill. a →*vijjog* tövével függhet össze. Az eredeti jelentése 'harc közben hangosan sikolt' lehetett. ■ (⊕) Az eredeti változat mindkét származtatás esetében a *vi* lehetett. A szóvégi *v*, ill. *j* hiátustöltő hang. A *vin* változathoz vö. →*fõ*¹, →*ri* stb.

📖 TESz.; UEW. 579; Nyr. 116: 340; EWUng. • Vö. *bajvívás*, *pár-*, *vaj*², *vajúdik*, *vijjog*, *vitat*

vivat Δ **A:** 1693 *vivat* (MNY. 79: 249); 1786 *Vivat* (NSz.) **J:** <isz> 1693 'éljen! | er/sie/es lebe hoch! (als Ausdruck der Begeisterung, der Ovation, der Freude)' (MNY. 79: 249) (↑) | <FN> **1.** 1761 'éljenkiáltás, éljenzés | Hochruf' (NSz.); **2.** 1848 'választási jelölt | Wahlkandidat' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) A lat. *vivat* 'éljen!' E/3. személyű, jelen idejű, elbeszélő múltú, felszólító módú igealakból [lat. *vivere* 'él, létezik']. (≈) Megfelelői: ném. *vivat*, *Vivat*; fr. *vivat*; stb.: 'éljen!', 'éljenkiáltás, éljenzés'. Hasonló fejlődéshez vö. →*éljen*. (⊕) A főnévi 2. jelentés metonimikusan keletkezett: a tisztségre jelölteket éljenzik.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *biológia*, *bonviván*, *konviktus*, *pázsit*, *vipera*, *vitamin*

víz **A:** 12. sz. vége/ *vize* (HB.); 1494 *Wysakna* [HN.] (Neumann: Registrum 609.); NYJ. *vides* [sz.] (MTsz.) **J:** **1.** 12. sz. vége/ 'nedvesség, lé | Saft' (HB.) (↑); **2.** 1214/ 'e folyadéknak a földfelszín nagy részét borító tömege | Gewässer' # (MNYTK. 53: 29); **3.** 13. sz. közepe/ 'a hidrogén és az oxigén vegyületéből álló színtelen, szagtalan folyadék | Wasser' # (ÓMS.); **4.** 1533 'testnedv | Körpersäfte' (Murm. 784.); **5.** 1796 'vérsavó | Blutwasser, Serum' (NSz.); **6.** 1799 'drágakő tiszta, átlátszó színe | Durchsichtigkeit des Edelsteins' (NSz.) **Sz: vizes** 1214/ *wyzeskewrus* [HN.] (MNYTK. 53: 29) | ~**i** 1395 k. *vižy* (BesztSzt. 1106.) | **vizetlen** 1416 u.² *vizètlèn* <MN> (MünchK. 68vb); 1416 u.³ 'pusztaság | Einöde' (AporK. 77) | **vizesség** 1456 k. *vizeffeghe* (SermDom. 1: 339) | **megvizesül** 1456 k. *megh vizefel* (SermDom. 1: 352) | **vizez** 1490 *vizezy* (SzalkGl. 64.) | **vizel** 1533 *Viselő* [sz.] (Murm. 1943.) | **vizelet** 1533 *Viselet* (Murm. 784.) | **vizenyős** 1604 *Vizenyős* (Szenczi Molnár: Dict.) | **vizenyő** 1808 *Vizenyű* <MN>

'vizes | wässerig' (Sándor I.: Toldalék); 1883 <FN> 'ödéma | Ödem' (NSz.) | ~**hatlan** 1835 *vízhatlan* (Tzs. *Wasserdicht* a.)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Vog. (T.) *ūt*, (AK.) *wit*; zürj. (Sz.P.KP.) *va*; votj. (Sz.G.) *vu*; cser. (KH.) *wət*; md. (E.) *ved'*, *väd'*, (M.) *ved'*; finn *vesi*; – jur. *jīp*, *wit*; szelk. *yt*, *ūt*; kam. *buu* stb.: 'víz' [uráli **βete* 'ua.']. (≈) Megfelelői: óind *udakám* 'ua.>'; gót *watō* 'folyó'; óe. szl. *voda* 'víz'; lat. *unda* 'hullám'; stb. (△) A *vides* változat másodlagos *d* hangjához vö. →*bűz* ~ →*büdös*. A *vizenyős* származékszó -ny névszóképzőjéhez vö. *laponya* (→*lapos*), →*savanyú* stb.

📖 MSFOu. 151: 344; TESz.; MSzFE.; IUSprK. 43; EWUng. • Vö. *artézikut*, *árvíz*, *bor-*, *csuromvíz*, *édes-*, *hévíz*, *hidra*, *kereszt-*, *kölni*, *szikvíz*, *ügy*¹, *vad-*, *vazelin*, *vedel*, *vidra*, *víziló*, *vízkereszt*, *vízszintes*

viza **A**: 1230 *wizahal* (OkI Sz.) **J**: 'nagyra növő, vizeinkben ma már igen ritka, a tokfélék családjába tartozó hal | Hausen (Huso huso)'

■ Vándorszó. | (≡) Rom. *viză*, [végartikulussal] *viza*; cseh *vyz*, *vyza*; szlk. *vyza*; le. *wyz*, *wyza*; ukr. *вуз*; stb.: 'viza'. A szavak egymáshoz és a magyar szóhoz való kapcsolata nem kellően tisztázott; ezen kívül bizonytalan maradt, hogy a ném. (ófn.) *hūso*; lat. (k.) *huso*: 'viza' az említett szóval összefügg-e. Ez a halfajta a Fekete-tengerben és az ebbe torkolló folyókban él, így a megnevezés egy, a térségben lévő nyelvben keletkezhetett. (△⇒) Néhány szomszédos nyelvbe a magyarból került; vö. pl. szbhv. (Kaj) *vīza*; szln. *víza*: 'viza'.

📖 Kniezsa: SzIJs. 782; TESz.; EWUng.

víziló **A**: 1669 *vizi lo* (NySz.); 1794 *Vízi-lótól* (NSz.) **J**: 'Afrika vizeiben élő nagy testű emlősállat | Nilpferd (Hippopotamus)'

■ Összetett szó. | (△) A *vízi* (→*víz*) + *ló* tagokból; (jelzői) alárendeléssel. Az összetétel keletkezését a következő idegen nyelvi szavak befolyásolhatták: lat. *hippopotamus* 'vizi-ló'; gör. *ἵπποπόταμος* 'ua.', tkp. 'ló-folyó' [a gör. *ἵππος* 'ló' és a gör. *ποταμός* 'folyó' szavakból]; ném. (R.) *wasserpferd* 'vizi-ló'. (◡) Egyéb, régi megnevezése: *tengeri ló* 'ua.' (1745: Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 277).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ló*, *víz*

vizit **A**: 1782/ *visitet* (NSz.); 1792/ *vizitemet* (NSz.) **J**: **1.** 1782/ 'látogatás | Besuch' (NSz.) (↑); **2.** 1877 'orvosi beteglátogatás, vizsgálat | Krankenbesuch des Arztes' # (Nyr. 6: 326)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Visite*; ang. *visit*; fr. *visite*; stb.: 'látogatás, vizit'. A franciából terjedt el [< fr. *visiter* 'vizsgálva szemlél, vizsgál; meglátogat' < lat. *visitare* 'gyakran lát, látogat, szemügyre vesz']. (⇒△) A magyarba a francia és a német nyelvből került. (◡) Idetartozik: (N.) *vizitke* 'egy fajta blúz, kabátka' (1857: NSz.); ez a szó a *vizit*-ből kicsinyítő képzővel jött létre.

📖 TESz., *vizitke* a. is; EWUng. • Vö. *vizitáció*

vizita → *vizitáció*

vizitáció **Δ** **A**: 1495 e. *viſitaciot* (GuaryK. 58); 1792 *visitatiótól* (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 71); 1865 *vizitáció* (NSz.); NYJ. *vizitációra* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1495 e. '(meg)látogatás |

Besuch' (GuaryK. 58) (↑); **2.** 1792 'vizsgálat | Untersuchung, Prüfung' (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 71) (↑); **3.** 1853 'sorozás | Musterung (Milit)' (NSz.)

vizítál Δ **A:** 1495 e. *viſital'a* meg [l-j] (GuaryK. 59); 1793 *vizitált* (NSz.); NYJ. *vizsitál* (MTsz.) **J:** **1.** 1495 e. 'meglátogat | besuchen' (GuaryK. 59) (↑); **2.** 1668 'megvizsgál | untersuchen, prüfen' (Magyary-Kossa: OrvEml. 3: 455); **3.** 1849 '⟨katonát⟩ soroz | (Rekruten) mustern' (NSz.)

vizita × **A:** 1706 *visitát* (Nyr. 89: 392); 1789 *vizitát* (NSz.); 1804 *vi'sitákat* (NSz.) **J:** **1.** 1706 'látogatás, vizit | Besuch' (Nyr. 89: 392) (↑); **2.** 1881 'sorozás | Musterung (Milit)' (Nyr. 10: 191)

■ A szócsalád **vizitáció**, **vizítál** tagjai latin jövevényszók. | (≡) Lat. *visitatio* 'megtekintés, megsejmlélés, látogatás' | lat. *visitare* 'ismételten meglátogat, megsejmlél', (e.) 'vizsgálva sejmlél, megvizsgál' [< lat. *visere* 'szemügyre vesz, alaposan megvizsgál' < lat. *videre* 'lát, megnéz']. (≈) Megfelelői: ném. *Visitation, visitieren*; fr. *visitation, visiter*; stb.: 'átvizsgálás, motozás', 'átvizsgál, ellenőriz'. (⊕) A korábbi és nyelvjárási változatok hangzóközi *zs*-jéhez vö. →*bazsalikom* stb.; a *z*-s alakhoz vö. →*bazilika* stb.

■ A **vizita** elvonás eredménye. | (⊕) A magyarban keletkezett a →*vizítál* szóból; vö. *diskura* (→*diskurzus*), *disputa* (→*disputál*) stb.

📖 TESz. *vizítál* a.; EWUng. • Vö. *evidens, füzér, idea, interjú, povedál, revízió, televízió, vicc, videó, vizit, vízum*

vizítál → *vizitáció*

vízkereszt **A:** 1416 u.² *Vizkèrèzt* (MünchK. 1r) **J:** 'keresztény ünnep, amellyel először Jézus születését, majd megkeresztelését, végül a háromkirályok látogatását ünnepelték | Dreikönigstag; Epiphanienvest'

■ Déli szláv minta alapján alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. blg. (N.) *vođokpr'c'm* 'vízkereszt napja', tkp. 'vízkereszttség'; szbhv. *Vodokrst* 'ua.'; szln. *vodokrst* 'háromkirályok napja', tkp. 'vízkereszttség'. A megnevezés Jézus megkeresztelésére vonatkozik, ami a Megváltó megnyilatkozásának ünnepe lett. (⊕) A magyarban: →*víz* + az utótaghoz vö. →*kereszttség*.

📖 TESz.; NytudÉrt. 92: 215; EWUng. • Vö. *kereszttség, víz*

vízum **A:** 1914 *vizumot* (PestiH. 1914. szept. 16.: 2); 1932 (útlevél)*vízum* (Sauvageot: FrMSz. *visa* a.) **J:** 'útlevél láttamozás; beutazási engedély | Sichtvermerk; Einreisebewilligung'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Visum* 'hivatalos bejegyzés az útlevélben; beutazási engedély' [a lat. *visa* 'látott dolgok' többes számából elvont egyes szám latinosítása < lat. *visus* 'látott' < lat. *videre* 'lát, észlel, felismer']. A megnevezés alapja, hogy az útlevél csak hivatalos jóváhagyással érvényes. (≈) Megfelelői: holl. *visum*; cseh *vízum*; stb.: 'vízum'. (⊕) A (R.) *visa* 'bejegyzés, jóváhagyás' (1904: Radó: IdSz.) valószínűleg a fr. *visa* 'ua.' szóból származik, ami a lat. többes számú alaknak (↑) felel meg; vö. még ang. *visa*; or. *βυζα*; stb.: 'ua.'

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vizitáció*

vízsga → *vizsgál*

vizsgál A: 1531 megh ... *uisgalod* (ThewrK. 170); 1645 természet-vizsgáló [?] [sz.] (NySz.); 1750 *vizsgálásra* [sz.] (NySz.); NYJ. *bizsgál* (MTsz.) J: 1. 1531 'alaposan, részletesen megnéz, figyel: vizsgálatot folytat | untersuchen, prüfen' # (ThewrK. 170) (↑); 2. 1762 'orvos) vkinek, vmely szervnek az egészségi állapotáról igyekszik észleleteket szerezni | untersuchen (Arzt)' (SzT. megvizsgál a.) Sz: ~**odik** 1645 *vizsgálódásban* [sz.] (NySz.) | ~**at** 1747 *vizsgálatjokra* (Nyr. 42: 162)

vizsga A: 1804 *vizsgán* (Nyr. 41: 311); 1806/ *visgább* (NSz.); 1822 *Vizfga* (Wagner: Phras. *Musca* a.) J: <MN> 1. 1804 'kutatni vágyó | forschbegierig' (Nyr. 41: 311) (↑); 2. 1808 'fürkésző | forschend' (Nyr. 48: 149) | <FN> 1. 1817 'vizsgálat | Untersuchung' (TudGyűjt. 2: 115); 2. 1833 'eszmecsere | Diskussion' (Szily: NyÚSz. 614); 3. 1834 'kísérlet | Experiment' (NSz.); 4. 1857 'tudáspróba, beszámoló | Prüfung, Examen' # (NSz.) Sz: ~**zik** 1866 *vizsgázott* [sz.] (RefFőiskTAKadGimn. : 20)

■ A szócsalád alapja, a **vizsgál** valószínűleg nyugati szláv vagy keleti szláv jövevényszó. | (≡) Szlk. *vyžíhat* 'kiéget'; le. (R.) *wyžegać* 'ua.; égetéssel megtisztít'; or. *выжугать* 'ua.'; ukr. *вужугати* 'ua.'; stb. [*< szláv *vy [igekötő] + *zigati 'éget']*. Az ige eredetileg a nemesfémek tűzpróbájára is vonatkozott; hasonló jelentésviszonyhoz vö. ang. *to test* 'megvizsgál, kipróbál' : (kang.) *test* 'a tűzpróbához használt edény'. (△) A magyarban 'tűzpróbával ellenőriz <nemesfém tisztaságát>' > 'kipróbál, ellenőriz' jelentésváltozás mehetett végbe.

■ A *vizsga* elvonás eredménye. | (△) Tudatos szóalkotással hozták létre a *vizsgál* igéből a nyelvvűjtás idején; vö. →*irka*.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (◊) A (R.) *vizsga* 'agyafürt; fölényeskedő', amely csak a *vizsgaság* 'agyafürtőség; fölényeskedés' (1621: Szenczi Molnár: Dict.) származékszóban fordul elő, korábbi elvonás lehet az igéből, de a jelentések összefüggése nem kellően világos. (◊) Esetleg idetartozik: 1221/ *Visam* [lat. *-m* végződéssel] [SZN.] (VárReg. 92.) (△) A *vizsgál*-nak egy ismeretlen eredetű fiktív tő származékaként való magyarázata és a →*vizsla* szócsaládjának tövével való összekapcsolása nem meggyőző.

📖 TESz.; EWUng.; StEtCr. 19: 205; JuhászD-Eml. 162 • Vö. *gánica, pót-*

vizsla A: 1350 *Vyslasvereb* [sz.] [HN.] (OkI Sz.); 1395 k. *viſla, vyſla* (BesztSzj. 792., 793.) J: <FN> 1350 'egy fajta vadászkutya | Spürhund, Vorstehhund' # (OkI Sz.) (↑) | <MN> 1566 'éles szemű, fürkésző, kutató | scharfsichtig, prüfend, forschend' (NySz.)

vizslál × A: 1631 e./ *vislátatik* [sz.] (NySz.) J: 'vizsgál, fürkész | prüfen, herumspüren'

vizslat × A: 1779 u. *vislátással* [sz.] (NSz.); 1803 ki-*vizslatom* (NySz.) J: 1. 1779 u. 'keresgél, fürkész | herumsuchen, herumspüren' (NSz.) (↑); 2. 1784 'koslat, lótfut | herumstreifen, herumlaufen' (Baróti Szabó: KisdedSz. 94)

■ Vitatott eredetű szócsalád. | 1. A szócsalád alapja, a **vizsla** szláv jövevényszó. | (≡) Vö. szbhv. *vižao*, (Kaj) *vižel*; szlk. *vyžla*; le. *wyžel*; or. *выжлеу*; stb.: 'vizsla, kopó' [?' < szláv *vyg- 'világos, tiszta, fénylő']. A megnevezés talán a kutyafajta fénylő szőrére vezethető vissza. (△) Ez esetben a *vizslál* a *vizsla* szóból igeképzővel alkotott származékszó, funkciójához vö. *szolgál* (→*szolga*). A *vizslat* a *vizsla* szóból lett képezve a →*koslat*, →*zaklat* analógiájára. 2. A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **vizsla** fiktív tőből keletkezett származékszó. | (△) A relatív tő *-l* gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tő a →*vizsgál* szócsaládjának tövével azonos. A *vizsla* végződése *-a* (folyamatos) melléknévi igenévképző; vö. →*csusza*, →*hulla* stb. Ezen értelmezés alapján először feltehetőleg a melléknévesülés, majd a főnévesülés ment végbe. A *vizslál* és a *vizslat* vagy a *vizsla* szóból, vagy közvetlenül a (relatív vagy abszolút) tőből keletkezett különböző igeképzőkkel. A magyarázat nehézsége, hogy a relatív tő önálló igeként nem adatolt.

📖 MNy. 69: 476; TESz.; EWUng. • Vö. *vizsgál*

vizslál → *vizsla*

vizslat → *vizsla*

vízszintes A: 1808 *visszintes* (NSz.) **J:** 'a nyugalomban levő víz felszínével párhuzamos | waagerecht' #

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) A *vízszint* 'horizontális helyzetben' (1790: NSz.) határozószóból jött létre -s melléknévképzővel. A *vízszint* határozószó összetétellel keletkezett megszilárdult ragos alakulat. Olyan szószerkezetből keletkezett, amely a →*víz* és a -*t* lokatívuszragos →*szín*² 'felület, felszín' szóból áll, és eredeti jelentése 'a víz felszínén' lehetett; vö. →*földszint*. A később adatolású *vízszint* 'a víz felszíne' (1864: NSz.) főnevesüléssel keletkezett a *vízszint* határozószóból. (⊖) Idetartoznak: (R.) *vízfektű* 'vízszintes' (1812: Keresztesi: Mat. 112); (R.) *vízszínleg* 'vízszintes helyzetben' (1836: Szily: NyÚSz.). (⌘) Nyelvújítási alkotás.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szín*², *víz*

vodka A: 1658 *votkát* (HadtörtKözl. 1897: 630); 1799 *Vatka, Vodka* (NSz.); 1838 *vatyka* (Tsz.); NYJ. *vótka* (MTsz.) **J:** 'egy fajta égetett szesz | Wodka' #

■ Nyugati szláv vagy orosz jövevényszó. | (≡) Cseh *vodka*; szlk. *vodka*; le. *wódka*; or. *водка*: 'vodka' [< szláv **voda* 'víz']. (≈) Megfelelői: ném. *Wodka*; fr. *vodka*; stb.: 'vodka'. (△) A korai változatok valószínűleg szlovák jövevényszók. Később az oroszból is átkerült, részben a szépirodalmi fordításokból, részben a két világháború alatt és a 2. világháború után; ez utóbbi átvétel vezetett a szó elterjedéséhez, valamint az irodalmi nyelvbe való bekerüléséhez.

📖 Kniezsa: SzJsz. 561; TESz.; EWUng. • Vö. *morotva, vidra*

vogul A: 1802/ *vogulokkal* (I.OK. 30: 257) **J:** <FN> 1802/ 'Északnyugat-Szibériában lakó, a magyarral rokon nyelvet beszélő nép tagja | Wogule' (I.OK. 30: 257) (↑) | <MN> 1890 'e néppel kapcsolatos, rájuk vonatkozó | wogulisch' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Wogule*; ang. *Vogul*; fr. *vogoul*; or. *вогул* stb.: 'vogul <fn>'. Valószínűleg a *Wogulka* (az Ob mellékfolyója) nevével függ össze; vö. vog. *wōl'-jā*; osztj. *wōχal'-jōχan*: 'Vogulka'. A folyó neve az osztjákban a *Vogulka* mellett élő embereket is jelöli; vö. osztj. R. *woyal'-χuj* 'vogulkai ember'; vö. még osztj. *oγāl'at* 'vogul <fn>'. (⇒△) A magyarba valószínűleg a német, ill. az orosz irodalmi nyelvből került. (△) – Korábbi, régi megnevezés: *vogulic* (1750: NSz.) 'vogul <fn>', ez közvetlen átvétel az or. (R.) *вогулици* [többes szám] 'ua.' szóból. (⊖) A vogulok önelnevezése a vog. (K.) *mańś*, (Szo.) *màńśi*, (T.) *māńśi*, amely a magyar tudományos szaknyelvben is elterjedt; vö. *manysi* (1841/: NSz.); (R.) *máncsi* (1864: NSz.).

📖 NyK. 47: 445; TESz.; Hajdú: UNyAK. 24; EWUng.

voks A: 1525/ *vox* (TörtTár 1908: 85); 1657–1658/ *voksolék* [sz.] (Kemény: Önéletír. 209); 1746 *vaksolnak* [sz.] (NSz.); 1791 *vóksok* (NSz.) **J:** 1. 1525/ ? 'szavazat | Votum' (TörtTár 1908: 85) (↑), 1535 k. 'ua.' (Zay: Lánd. 29); 2. 1525/ ? 'nézet, vélemény | Meinung, Dafürhalten' (TörtTár 1908: 85) (↑), 1618 'ua.' (NySz.); 3. 1700/ 'a szavazatok leadása,

szavazás | Stimmabgabe; Wahlstimme' (NySz.); 4. 1791 'beleszólási jog | Mitspracherecht' (NSz.) **Sz:** ~ol 1613–1615 *voxolás* [sz.] (TörtTár 1881: 3)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *vox* 'hang, hangzás; állítás, kijelentés', (k.) 'szavazati jog', (h.) 'szavazat' [indoeurópai eredetű; vö. óind *vak*; av. *vāxš*: 'nyelv, hang, beszéd, szó'; stb.]. (≈) Megfelelői: fr. *voix* 'hang, szó; szavazat'; ol. *voce* 'hang, szó'; stb. (⊕) A szóvégi *s*-hez vö. *féniks* (→*főnix*) stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *epikus, provokál*

volán A: 1924 *volánnál* (NemzetiSp. 1924. júl. 24.: 8); 1937 *volán* (Dengl: Nyelvhely.) **J:** 'kormánykerék | Lenkrad'

■ Francia jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *volant* 'kormánykerék, kormány, volán'; – vö. még ném. (R.) *volant* 'ua.'. A franciában a fr. *volant de direction* 'ua.' alapján; a *volant* a fr. *voler* 'repül' szóból keletkezett. (≈) Megfelelői: szbhv. *volan*; cseh *volant*; stb.: 'kormánykerék, kormány, volán'. (⊕) Az *án* végződés a francia nazális kiejtést tükrözi. (⊖) Ugyanerre az etimonra megy vissza: (R.) *volán* 'redőzött szegély' (1788: D. Éltés: FrSz.), amely a fr. *volant* 'ua.', esetleg a ném. *Volant* 'ua.'; szóból ered.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dirigál*

volontér × A: 1663 *Volentir* (Horváth M.: NEI.); 1684 *volanter* (Horváth M.: NEI.); 1704 *voluntéroskodtanak* [sz.] (Horváth M.: NEI.); 1704 *voluntert* (Pusztai); 1706 *volentér* hadnagya (Horváth M.: NEI.); 1708 *volonterja* (Horváth M.: NEI.); 1709 *volluntír* formában (Pusztai); NYJ. *vólentír* (MTsz.); *volintér, voluntér* (ÚMTsz.) **J:** <FN> 1663 'önkéntes katona | freiwilliger Soldat' (Horváth M.: NEI.) (↑) | <MN> 1. 1704 'önkéntes <katona> | freiwillig <Soldat>' (Pusztai); 2. 1739 'törvénytelen gyermek | unehelich <Kind>' (MNY. 75: 382)

■ Francia jövevényszó, esetleg német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *volontaire* 'szándékos; önkéntes; önkéntes katona'; – vö. még ném. *Volontär* 'aki jövőbeli szakmai tevékenységének előkészítésén dolgozik', (R.) 'önkéntes katona'. A franciába a lat. *voluntarius* 'önkéntes' szóból került a [lat. *velle* 'akar' alapján]. (≈) Megfelelői: szbhv. *volonter*; cseh *volontér*; stb.: 'önkéntes katona'. (⊕) A magyarba katonai műszóként került. A nyelvjárásokban használt melléknévi 2. jelentés a 'törvényen kívüli szabadlegény' jelentésből keletkezhetett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nyavalya*

volt A: 1886 *Volt; Voltos* [sz.] (VasútiKK. 1886. nov. 24.: 1021); 1901 *Voltá-t* (NSz.) **J:** 'a villamos feszültség mértékegysége | Volt'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Volt*; ang. *volt*; fr. *volt*; ol. *volt*; stb.: 'volt'. Az ismert szakszó Volta 1745–1827 olasz fizikus családnevéből származik, a legkorábbi adat a franciából van. (⇒⊕) A magyarba elsősorban a német nyelvből került át. (⊕) A szó összetételben más jelentésben is előfordul; vö. *Volta áram* 'galvánáram' (1885: MagyLex. 16: 130).

📖 TESz.; EWUng.

voltaképpen → *-képpen*

von A: 1372 u./ *vonhattak* aquala el [sz.] (JókK. 142); 1495 e. *vizza vono* [sz.] (GuaryK. 131); NYJ. *vanyogó* [sz.] (MTsz.) **J:** 1. [*el~*, *ki~*] 1372 u./ 'eltávolít, eltérít; megment, megszabadít | entfernen, abwendig machen; erretten, befreien' (JókK. 142) (↑); 2. [*fel~*] 1372 u./ 'felemel | aufheben, hochziehen' (JókK. 64); 3. 1372 u./ 'húz, húzva kifeszít; időben vmeddig nyújt | ziehen, spannen; hinziehen <Zeit>' (JókK. 6); 4. [*meg~*] 1416 u./¹ 'vkinek nem nyújt, vkitől megtagad vmit; vkit eltilt vmitől | jmdm etw entziehen od. versagen' # (BécsiK. 206); 5. 1416 u./³ 'szív, szippant | saugen, einatmen' (AporK. 137); 6. [*vissza~*, *visszát ~*, *ujjat ~*, *üstököt ~*] 1495 e. 'haragot szít, ellenségeskedést, civakodást kezd | sich mit jmdm anlegen' (GuaryK. 131) (↑); 7. 1508 'húz <vonalat> | ziehen <Linie>' (DöbrK. 418); 8. [*főként be~*] 1526 'beborít, beföd | überziehen; bedecken' # (MNY. 2: 256); 9. [*elő~*, R. *elővé ~*, *felelősségre~*, *kérdőre~*] 1527 '(tárgyat) elővesz; (személyt) előállít' # (ÉrdyK. 594); 10. 1535 'vkire, vmire vonatkoztat | auf etw, auf jmdn beziehen' (NySz.); 11. 1560 k. 'testrészt félrehúz, megrándít, összevon | zucken <Achsel>, verziehen <Mund>, zusammenziehen <Brauen>' # (GyöngySzt. 3781.); 12. 1560 k. 'vonz <személyt, anyagot stb.>; csábít, (érdeklődést) magára irányít | anziehen <jmdn, etw>; attraktiv sein' (GyöngySzt. 706.); 13. [*ki~*] 1565 'írásból kihúz, kitöröl | durch-, wegstreichen' (MNY. 56: 118); 14. 1568 'hangszer húrján' vonóval játszik, húros hangszeren vmilyen dallamot játszik | auf einem Streichinstrument spielen' (NySz.); 15. [*főként maga után ~*, R. *utána ~*] 1577 k. ? 'törvényszerű következményként előidézik | als Folge nach sich ziehen' # (OrvK. 231), 1598 'ua.' (NySz.); 16. 1600 k. 'vegyileg kiválaszt, kiold | extrahieren <Chem>' (Radvánszky: Szak. 116); 17. [*ki~*, *le~*, R. *el~*] 1652 'mennyeiségből, összegből leszámít | abziehen <eine Zahl>' # (Keresztesi: Mat. 175); 18. [*vkikez ~*] 1660 e. 'vkikez vonzódik, vkikez pártol | sich von jmdm angezogen fühlen, sich zu jmdm schlagen' (NySz.); 19. [*vmikez ~*] 1795 'vmikez hasonlít | ähnlich sein' (NSz.); 20. [*le~*] 1818 'tanulmányként, következtetésként kiszűr, megállapít, összefoglal | eine Schlussfolgerung auf etw ziehen' # (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Analogismus* a.) **Sz:** ~**ont** 1416 u./³ *vonontottam* 'beszív (levegőt) | einatmen' (AporK. 137) | ~**ás** 1456 k. *wonaffal* [későbbi kéztől] '(meg)rántás | Ruck' (SermDom. 2: 519); 1551 'vonal | Linie' (NySz.) | ~**agik** 1456 k. *wanagyk* 'haláltusát vív | mit dem Tode ringen' (SermDom. 2: 588) | ~**tat** 1476 k. fel *vontata* (SzabV.) | ~**ít** 1508 *voneitas* [sz.] 'vonalat húz | ziehen <Linie>' (DöbrK. 418); 1536 el *wonjtot* volna 'von, húz, rándít | ziehen, rucken' (Pesti: Fab. 28v) | ~**akodik** 1508 *vonacodafan* [sz.] 'haláltusát vív | mit dem Tode ringen' (NádK. 172); 1589 'küzd | ringen' (ÚSzOkl. 1: 58); 1644 'veszekedik | zanken' (MNY. 69: 239); 1792 ? 'húzódodik | sich sträuben' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1813 'ua.' (Nyr. 48: 132) | ~**agodik**, ~**agszik** 1516 *vonagodo* [sz.] 'haláltusát vív | mit dem Tode ringen' (GömK. 132); 1586 'reszket, vonaglik | in Zuckungen liegen, sich winden' (NySz.) | ~**ó** 1517 *vononak* <MN-I IGENÉV> 'vmit, vkit, vhová húzó (személy) | ' (DomK. 232); 1568 'hangszer vonója | Bogen von Streichinstrumenten' (NySz.); [*szén~*] 1616 *szin uonyo* 'piszkavas | Ofengabel' (OklSz.) | ~**t** 1526 *vonth* 'fonalszerű <arany, ezüst> | fadenähnlich <Gold, Silber>' (MNY. 2: 256) | ~**aglik** 1708 *Vonaglani* [sz.] (Pápai Páriz: Dict.) | ~**ós** 1776 *vonyós* 'igavonó <állat> | zugkräftig <Zugtier>' (MNY. 59: 239); 1868 'vonóval megszólaltatható hangszer | Streichinstrument' (NSz.) | **vonyogó** 1621 'kampós eszköz a szénának, szalmának a kazalból, boglyából való kihúzására | Art Harke zum Herausziehen von Heu od. Stroh aus dem Haufen' (Szenczi Molnár: Dict.); 1855 'hangszer vonója | Streichbogen' (KatolikusN. 1855. márc. 14.: 94)

vonsz † **A:** 1372 u./ *vonza* aquala (JókK. 21); 1416 u./¹ *uonzon* [□] (BécsiK. 235); 1549 meg *vonfzác* (Orth. A3b); 1783 k. *vonczolták* [sz.] (Nyr. 109: 402) **J:** 1. 1372 u./ 'húz, von | ziehen' (JókK. 21) (↑); 2. 1527 'vonzerővel magához kapcsol; <belső hajlam, vágy> késztet vmire | locken; antreiben <Neigung, Wunsch>' (ÉrdyK. 330); 3. 1549 'vonalat húz | Linie ziehen' (Orth. A3b) (↑); 4. 1585 'anyag, tárgy fizikai tulajdonságainál fogva magához ránt v. magától bizonyos távolságban tart | anziehen <Material, Gegenstand>' (Cal. 629); 5. 1604 'vkikez húz, pártol | jmdm zugeneigt sein' (NySz.); 6. 1606 'terhet, kötelezettséget' hosszan, nehezen elvisel | etw lange schwer ertragen <Last, Pflicht>' (LevT. 2: 169); 7. 1690 'ösökre, fajtára

vezethető vissza; hasonlít vmihez | jmdm nachgeraten; ähnlich sein' (NSz.) **Sz:** ~ol 1704–1712 *vonszolták* 'erőlködve húzva hurcol | schleppen, zerren' (NySz.)

■ A szócsalád alapja, a **von** ismeretlen eredetű. | (△) Hangszerkezetét, jelentéseinek számát és szócsaládjának kiterjedtségét tekintve a magyar szókincs egyik nagyon régi eleme lehet.

■ A **vonsz** származékszó. | (△) A *von*-ból keletkezett -sz gyakorító képzővel; vö. →*met*, →*tetik*. (⊙) A *vonszol* származék ma az irodalmi nyelv szava.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | A *von*-nal és *vonsz*-szal alakult szókapcsolatok sokban párhuzamot mutatnak a →*húz* szóéval: a régi nyelvben e szavak használatában még nagyobb fokú hasonlóság volt. A későbbiekben a *von*-nak és némely származékának inkább az elvont alkalmazásai kerültek előtérbe.

📖 TESz., *vonyogó* a. is; MSzFE.; EWUng. • Vö. *elvont*, *fel*², *huzavona*, *vonat*, *vonatkozik*, *vonít*, *vonul*, *vonz*

vonat **A:** 1793 *vonat* (Nyr. 24: 381); 1801 Ércz *vonál* (Szily: NyÚSz.) **J:** 1. 1793 'íróeszközzel húzott nyom, geometriai pontok folytonossága; kijelölt határvonal | Linie; Grenzlinie' # (Nyr. 24: 381) (↑); 2. 1801 'drót, huzal | Draht' (Szily: NyÚSz.) (↑); 3. [főként birtokos személyjellel] 1824 'alak, forma, rajzolat; arcvonás | Gestalt, Form, Riss; Gesichtszug' # (NSz.); 4. 1833 'vminek hosszú sora, menete, vonulata; területsáv | Zug, Reihe; Gebietsstreifen' (NSz.); 5. 1835 'sajátosság, tulajdonság | Eigenschaft, Zug' (ItK. 14: 72); 6. 1837 ? 'irány, irányzat; mozgó test pályája | Richtung, Tendenz; Bahn, Weg' (NSz.), 1841 'ua.' (NSz.); 7. 1839 'gondolatmenet | Gedankenfolge' (NSz.); 8. 1842 'régii hossz mérték (1/12 hüvelyk) | Art altes Maß (zB. 1/12 Zoll)' (NSz.); 9. 1843 'szint | Niveau' (NSz.); 10. 1849/ 'vasúti szerelvény; vasútvonal | Bahnzug; Bahnlinie, Strecke' (NSz.); 11. 1870 'távíró-, távbeszélő-vezeték (egy szakasza) | Telegraf-, Telefonlinie' # (NSz.); 12. 1870/ ? 'működési terület; feladatkör | Betätigungsfeld; Aufgabengebiet' (NSz.), 1899 'ua.' (NSz.); 13. 1961 'egyszeri használatra jogosító jegy (közlekedési eszközön) | Karte für einmalige Fahrt auf einer Strecke, ohne Umsteigen' (Lőrincze: ÉdAny. 294) **Sz:** ~az 1834 *Vonalozni* [sz.] (Szily: NyÚSz.) | ~zó 1835 *Vonalzó* '(egyenes) vonal húzását segítő eszköz | Lineal' (Tzs. *Linienzieher* a.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) A →*von*-ból keletkezett -l névszóképzővel; vö. *fonal* (→*fon*), →*lepel* stb. A szó belseji *a* ~ *á* váltakozáshoz vö. →*fedél*, *fonal* (→*fon*) stb. Korábbi megnevezések az 'íróeszközzel húzott nyom' jelentésre: *vonás*, *vonásocska*, *vonítás* (→*von*). A 13. jelentés főként a *vonaljegy* (1962: ÉrtSz.) összetételben él. (⌘) Nyelvújítási származékszó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *színvonal*, *tacacs*, *von*

vonat **A:** 1780 k./ *vonat* (MNY. 12: 329); NYI. *vonyat* (MTsz.) **J:** 1. 1780 k./ ? 'húzás; sorshúzás | Zug; Losziehung' (MNY. 12: 329) (↑), 1792 'ua.' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Vonni* a.); 2. 1813 'vonat; vonalhúzás | Linie; Strich' (Mondolat 91); 3. 1826 '(arc)vonás | Gesichtszug' (NSz.); 4. 1830 'vonzódás | Neigung' (NSz.); 5. 1832 'jellemző tulajdonság | Eigenschaft' (NSz.); 6. 1833 'ívköz, nyílás (hídé) | Spannweite (einer Brücke)' (Szily: NyÚSz.); 7. 1834/ 'földrajzi vonulat | Gebirgszug' (NSz.); 8. 1835 'írásbeli ékezet | diakritisches Zeichen' (NSz.); 9. 1837 'vegyi kivonat | Extrakt' (NSz.); 10. 1840 'vasúti szerelvény; vasúti közlekedés | Bahnzug; Zugverkehr' # (NSz.); 11. 1855–1856/ 'menet, csapat; szállítással foglalkozó katonai alakulat, ill. annak fölszerelése | Marsch, Truppe; Train und dessen Ausrüstung' (NSz.); 12. 1897 'varrott szegély, korc | Randstreifen' (MTsz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (≡) A →*von*-ból keletkezett -t névszóképzővel a -t képzős szavak analógiájára; vö. *gondolat* (→*gondol*), *mondat* (→*mond*) stb.

A szót korábban a $\rightarrow$ von különböző jelentései alapján használták. A 10. jelentés jelentéskölcsönzés a ném. *Zug* 'vonat, szerelvény' szóból, a többi jelentés mára elavult. (⊖) Idetartoznak: *kivonat* 'extraktum' (1800: NSz.), 'rövid összefoglaló' (1831/: NSz.); *levonat* 'nyomdai, fényképészeti másolat' (1881: NSz.); ezek a *kivon*, *levon* ($\rightarrow$ von) összetételből létrejött származékszók. (⌘) Nyelvújítási származékszó.

TESz.; EWUng. • Vö. *von*

vonatkozik **A:** 1755 *vonatkozott* (Nyr. 45: 26); 1828 *elvonatkozik* [▽] (MNY. 3: 274) **J:** 1. 1755 'vonul; féreúzódik | ziehen; sich zurückziehen' (Nyr. 45: 26) (↑); 2. 1787 'vonakodik, húzódozik | sich sträuben' (NSz.); 3. 1837–1843/ ? 'kapcsolatban van vkivel, vmivel, irányul vmire, vkire; érint vkit, vmit, érvényes vkire, vmire nézve | sich beziehen, Bezug haben; betreffen' # (NSz.), 1838 'ua.' (Tzs.); 4. 1841 'hivatkozik, utal vmire | sich auf etw berufen' (NSz.) **Sz:** ~**tat** 1841 *vonatkoztatjuk* (Athenaeum 1841. aug. 1.: 217) **R:** ~**ólag** 1836 *vonatkozólag* (LiteraturaiL. 1836. márc. 18.: 94)

■ Származékszó. | (⊕) A $\rightarrow$ von szóból visszaható igeképzővel; a képzési módhoz vö. *csatlakozik* ($\rightarrow$ csal), *fogyatkozik* ($\rightarrow$ fogy) stb. Az 1., 2. jelentéshez vö. még a *vonakodik* ($\rightarrow$ von), ill. a $\rightarrow$ vonul jelentéseit. A 3. jelentés keletkezésére a ném. *sich beziehen* 'vmire vonatkozik' is hatást gyakorolt. A 4. jelentéshez vö. *hivatkozik* ($\rightarrow$ hív¹).

TESz.; EWUng. • Vö. *von*

vonít **A:** 1815 k. *Vonít* (Kassai: Bef. 169–170); 1846 *vonyít* (NSz.); NYJ. *vunyít* (ÚMTsz.) **J:** 'állat, főként farkas, kutya' vékony, panaszosnak tűnő hangot ad | heulen (Tier, bes. Hund, Wolf)

■ Jelentéskülönülés eredménye. | (⊕) A *vonít* 'húz, ránt, rángat' ($\rightarrow$ von) igéből keletkezett. A jelentéskülönülés a hangjelenség időbeli hosszúságán, a hangadás elhúzott, elnyújtott voltán alapul. Más, -ít képzővel keletkezett hasonló jelentésű szóhoz vö. $\rightarrow$ nyüszít, $\rightarrow$ visít stb., ezek azonban onomatopoeikus eredetűek.

TESz.; NyK. 80: 431; EWUng. • Vö. *von*

vonsz $\rightarrow$ *von*

vonul **A:** 1771 *vonyult* [sz.] (MNY. 71: 382); 1771 *vonúlok* (NSz.); 1774 *vonúlik* (NSz.) **J:** 1. 1771 'vhová húzódik, megy, halad | sich hinziehen, verlaufen' (MNY. 71: 382); 2. 1771 '(személy kísérettel) lassan, méltóságteljesen elhalad | ziehen, marschieren; da-hinschreiten, würdevoll vorüberziehen (Person mit Geleit)' # (NSz.); 3. 1774 '(testrész) megrándul, megvonaglik, összehúzódik | zucken, sich zusammenziehen (Körperteil)' (NSz.) (↑); 4. 1799 'irányul vmerre; vonzódik vkihez | auf etw gerichtet sein; jmdm zugetan sein' (NSz.); 5. 1841 'kinyúlik; mereven kivonva áll | sich dehnen, sich auseinanderziehen; sich straffen' (NSz.); 6. [le~] 1880 'vmely összegből vmennyi levonódik, levonatik | abgezogen werden (Zahl)' (Nyr. 9: 557) **Sz:** ~**at** 1802/ *vonulatot* (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) A $\rightarrow$ von szóból -ul visszaható igeképzővel az -ul képzős szavak analógiájára; vö. *járu* ($\rightarrow$ jár), *nyomul* ($\rightarrow$ nyom) stb. A jelentések a $\rightarrow$ von és annak származékszavainak különböző jelentéseivel függnek össze. (⌘) Nyelvújítási származékszó.

TESz.; EWUng. • Vö. *von*

vonz **A:** 1760 *vonzó* [sz.] (Szily: NyÚSz.); 1805 *vonozni* [sz.] (Szily: NyÚSz.); NYJ. *vondzák* (Nyr. 99: 171) **J:** 1. 1760 'tetszést, érdeklődést keltve arra késztet vkit, hogy közelébe kerüljön, foglalkozzék vele | anziehen, locken, Zuneigung erwecken' # (Szily: NyÚSz.) (↑); 2. [*maga után ~, magára ~, fejére ~*] 1766 'von | nach bzw. auf sich ziehen' (NSz.); 3. 1787 'vmely anyag, tárgy fizikai tulajdonságainál fogva egy másik anyagot, tárgyat' magához ránt v. magához képest megfelelő távolságban tart | anziehen (Phys)' # (NSz.); 4. 1792 'belső ösztönzés, hajlam, vágy' bizonyos irányban mozogni, bizonyos területen működni, szerepelni késztet | antreiben (Neigung, Wunsch)' (NSz.); 5. 1835 'szó, kifejezés maga mellé' meghatározott nyelvtani alakot kíván | regieren (Grammatik)' (NSz.) **Sz:** ~**ó** 1760 (Szily: NyÚSz.) (↑) | ~**ódik** 1792 *vonzódó* [sz.] (NSz.) | ~**at** 1800 *Vonzat-rohn* 'a húzás iránya, vonala | Zugrichtung' (MNY. 4: 422); 1835 'az ige meghatározott determinánsa | Rektion' (NSz.) | ~**alom** 1828 *vonzalma* (Aurora 39)

■ Szóhasadás eredménye. | ⊕ A *vonsz* (→*von*) szóból. A nyelvújítás kezdetén keletkezhetett. Az elkülönülést megkönnyíthette, hogy a *vonsz* szó *z* betűvel írt alakját tévesen *z* hangnak olvasták, ill. ejtették; vmint, hogy a szó végződését *-z* igeképzőnek gondolták. ⊖ Idetartozik: *vonzerő* [összetett szó] (1836: NSz.); a *vonz* 'húz' (ami itt folyamatos melléknévi igenév jelentéstani értékében áll) + →*erő* tagokból. A hasonló típusú összetett szavak keletkezéséhez vö. →*jár-*, →*lát-* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *von*

votják **A:** 1791 *Votiaki* [sz.] (NSz.); 1801 *Vojtyáknak, Vogyák* (NSz.); 1808 *Vottyákok* (NSz.); 1892 *votjákok* (Ethn. 3: 93) **J:** <FN> 1791 'a Kámától északra eső vidéken lakó, a magyarral rokon nyelvet beszélő nép tagja | Wotjake' (NSz.) (↑) | <MN> 1801 'e néppel kapcsolatos, rájuk vonatkozó | wotjakisch' (NSz.) (↑)

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Wotjake*; ang. *Votyak*; fr. *Votiak*; or. (R.) *вотяк* stb.: 'votják <fn>'. Az oroszból terjedt el [a votj. *udmurt* 'ua.', tkp. esetleg 'mezei ember' első szótagja alapján, ami a népneveknél használatos orosz *-як* névszóképzővel egészült ki. ⊕ A magyarba a német és orosz irodalmi nyelvből került. ⊖ A votjákok önelnevezése a votj. *udmurt*, ami a magyar szaknyelvben is elterjedt; vö. *udmurt* 'ua.' (1864: NSz.); ez az or. *удмурт* 'ua.' szóból jött létre.

📖 TESz.; Hajdú: UNyAK. 45; EWUng.

vő [6] **A:** 1086 ? *Weudi* [sz.] [szN.] (MNL (OL) Dl. 208421); 1351 ? *Keu wey* [szN.] (ÓMOLv. 193); 1380 k. *wev* (KönSzej. 16.); 1405 k. *vefel* (SchlSzej. 252.); 1456 k. *vejth* (SermDom. 1: 438); 1490 k. *vehj* (NagyvGl. 144.); 1573 *vey* [szN.] (Kázmér: CsnSz.) **J:** 1. 1086 ? 'vki lányának férje | Schwiegersohn' # (MNL (OL) Dl. 208421) (↑), 1380 k. 'ua.' (KönSzej. 16.) (↑); 2. 1086 ? 'vőlegény | Bräutigam' (MNL (OL) Dl. 208421) (↑), 1380 k. 'ua.' (KönSzej. 9.)

■ Örökség az uráli korból. | ⊕ Osztj. (V.) *voj*; cser. (KH.) *wijjə*; md. (M.) *ov, ova*; finn *vävy*, (R.) *väy*; ? lp. (norv.) *vivvá*; – jur. *jij, wij* stb.: 'vő'; szelk. *kunēä, kuenek* 'ua.; sógor' [uráli **βäje* 'vő, vőlegény']. A szó belseji **η* vokalizálódásához vö. →*nő*², →*tő*. A *vej* változat birtokos személyjeles alakokból (pl. *vejem, vejed* stb.) lett elvonva; vö. →*fej*². A 2. jelentés önállósulással keletkezhetett a →*vőlegény* szóból.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *vőfély*

vöcsök [4] **A:** 1519 *vöczókóth* (JordK. 95); 1590 *Vetsek* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 77); 1795 k. *vitsek* (NSz.); 1801 *Vetseg* (NSz.); 1874 *vöcsköt* (CzF.) **J:** 'hosszú nyakú, úszóhártyás lábú tavi madár | Lappentaucher (Podicipitiformes)'

■ Valószínűleg örökség, finnugor kori tövel, magyar képzéssel. | ⊕ A tőhöz vö. vog. (R.) *uasse* 'kacsa'; osztj. (V.) *wäsəγ* 'ua.'; zürj. (Ud.) *vež* 'füttyülő réce'; ? votj. (R.) *vaŕi*, *vači* 'kacsa'; észt *vais*, *väis* 'cigányréce, bukóréce'; ? lp. (K.) *vāž-loŋte* 'tengeri madár' (*loŋte* 'madár') [feltehetőleg fgr. **bačz* 'egy fajta kacsa']. ⊕ A szó belseji magánhangzó hangtanához vö. →*mese*, →*vessző* stb. A szó belseji cs-hez vö. →*facsar*, →*öcs* stb. A végződés -k névszóképző; vö. →*fazék*, →*lélek* stb.

📖 FUF. 19: 167; TESz.; MSzFE.; EWUng.

vödör [4] **A:** [1165 k.] *Vvaderei* [sz.] [szN.] (MonStrig. 1: 118); 1217/ *Vederey* [sz.] [szN.] (VárReg. 209.); 1405 k. *veder* (SchlSzej. 1114.); 1416 u.² *vedrekèt* (MünchK. 86rb); 1511/ *vödör* (TörtTár 1903: 416); 16. sz. eleje *widerben* (MNY. 21: 142); 1799/ *vedér* (I.OK. 30: 259); 1874 *védér* (CzF.); NYJ. *vüdör* (MTsz.) **J:** 1. [1165 k.] ? 'egy fajta edény | Eimer, Kübel' # (MonStrig. 1: 118) (↑), 1405 k. 'ua.' (SchlSzej. 1114.) (↑); 2. 1511/ 'egy fajta ürmérték, főleg bormérték | Eimer (Hohlmaß, haupts. für Wein)' (TörtTár 1903: 416) (↑)

■ Szláv jövevényszó. | ⊕ Óe. szl. *vědro*, *vědrъ* [többes szám, birtokos eset]; szbhv. *vjedro*, *vedro*, *vedara* [többes szám, birtokos eset], (R.) *vidar* [többes szám, birtokos eset]; szlk. *vedro*, *vedier* [többes szám, birtokos eset]; or. *ведро*, *ведер* [többes szám, birtokos eset]; stb.: 'vödör <korábban ürmérték is>' [< szláv **voda* 'víz']. ⊕ A magyar a szláv többes számú birtokos esetű alakot vette át. Ez azzal magyarázható, hogy a szót gyakran ürmértékként használták, és a szláv főnevek négyenél nagyobb szám után többes birtokos esetben állnak.

📖 MNY. 6: 62; Kniezsa: SzlJsz. 562; TESz.; EWUng. • Vö. *vidra*

vőfély **A:** 1395 k. *vey fel* (BesztSzej. 69.); 1405 k. *vefel* (SchlSzej. 252.); 1572 *wewfel* (ZsélyiSzej.); 1577 *vő felj* [✍] (KolGl.); 1792 *vőfénykedik* [sz.] (Nyr. 44: 128); 1793/ *vőfi* (I.OK. 30: 259); 1863 *Vőfé* (Krizsa [szerk.] Vadr. 523); NYJ. *vőfőj*, *vőfőj*, *fővély*, *vőfeny* (ÚMTsz.) **J:** 'a lakodalmat megszervező férfi | Brautführer'

■ Összetett szó. | ⊕ A →*vő* 'vőlegény' + →*fél*² 'embertárs, felebarát'; alárendelés (birtokos jelzős, jelöletlen). Az eredeti jelentés 'segítő, a vőlegény pajtása' lehetett, tekintettel a vőfély szerepére. Az alakváltozatok részben hangtani, részben népetimológiai alapokra vezethetők vissza.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fél*², *vő*

vőlegény **A:** 1250 ? *Vylegin* [szN.] (OklSz.); 1405 k. *wolegen* (SchlSzej. 250.); 1420 *Velegen* (OklSz.); 1533 *Wölegen* (Murm. 2220.); 1575 *vőlegényi* (Heltai: Krón. 188b); NYJ. *vőlyegén* (ÚMTsz.) **J:** 'olyan férfi, akinek eljegyzett menyasszonya van | Bräutigam' #

■ Összetett szó. | ⊕ A *vő* + →*legény* tagokból; (jelzői) alárendeléssel. Az előtag a *vevő* (→*vesz* folyamatos melléknévi igenéve) szóösszerántásával keletkezett. Az összetétel eredeti jelentése 'vevő legény, agglegény (menyasszony)vásáron' lehetett; ehhez vö. *eladó lány* 'házasságra érett lány', tkp. 'megvehető lány' (1643: NySz.). ⊕ A magyarázat, amely szerint az előtag a →*vő* szóval azonos, kevésbé valószínű.

📖 TESz.; Rédei-Eml. 60; EWUng. • Vö. *legény*, *vesz*

völgy **A:** 1009/ *Apatýwelgh* [HN.]; *Žarazwelgh* [HN.]; *Chazarwelgh* [HN.] (MNL (OL) DL. 280274); 1024/ *Egurwelg* [HN.] (MNL (OL) DL. 207200); 1093/ *kefkenueulgh* [HN.] (MNL (OL) DL. 248764); 1211 *Furizuelgi* [HN.] (PRT. 10: 510); (†1015) 1220 k./ *Welg* [HN.] (Györffy: DHA. I: 74); 1231/ ? *Scederweg* [HN.] (Oklsz.); 1256/ *Sasweolgy* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 675); 1338 *Weulgzad* (Oklsz.); 1342 *Worrewlabvelgu* [HN.] (Oklsz.); 1370 *Papragwlg* [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ *vewlgbe* (JókK. 14); 1470 *vegjeknek* (SermDom. 2: 258); NYJ. *végy* (Nyatl.) **J:** 1. 1211 'hegyek, magaslatok közötti, alacsonyabban fekvő terület | Tal' # (PRT. 10: 510) (↑); **2.** 1577 k. 'kelés magva | Kern eines Geschwürs' (OrvK. 527); **3.** 1577–1580 'fák, cserjék, gyümölcsök stb. (puha) bele | Mark (Bot)' (NySz.); **4.** 1592 'mélyedés | Aushöhlung' (Cisio N2a) **Sz:** ~**es** 1479 *Welgyes* [SZN.] (MNY. 10: 429)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Vog. (KL.) *vuol'* 'folyókanyar'; osztj. (Trj.) *wāyal'* 'az Ob egyik mellékfolyója'; zürj. (Sz.) *vol'* 'egy kis folyó'; – jur. *jaḡaw wäej* 'a folyókanyarulatok közti hosszú egyenes folyószakaszok' (*jaḡa* 'folyó') [uráli **βaδ'kə* 'kis folyó; folyókanyar, két kanyar közti szakasz']. (⊕) A szóvégi magánhangzóhoz és a szóvégi *gy*-hez a magyarban *vö.* → *hölgy*. Eredeti jelentése a magyarban 'folyómeder' lehetett; a 'völgy' jelentés ebből alakult ki metonimikusan. (⊖) A *síralom völgye* 'a földi síralomvölgy' (1698: NySz.) szószerkezet tükörfordítás lat. (e.) *vallis lacrimarum* 'síralomvölgy' szerkezetből; *vö.* még ném. *Jammertal* 'földi élet'.

📖 FUF. 11: 208; TESz.; MSzFE.; EWUng. • *Vö. ör-*

vörheny → *vörhenyő*

vörhenyeges → *vörhenyő*

vörhenyő **Δ** [6] **A:** 1416 u./² *vērhenō* (MünchK. 22va); 1531 *werhonyösnek* [sz.] (ÉrsK. 72); 1575 *verhenyes* [sz.] (Heltai: Krón. 101v.); 1577 k. *vērhenjēžynw* (OrvK. 11); 1585 *Verhēnyw* [v: *Verhōnyw*] (Cal. 476); 1590 *Vörhenyő* színő (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 78); 1629 *vérhenyes* [sz.] (NySz.); 1636 *vörhenyes* [sz.] (NySz.); 1789 *vérhenyöst* [sz.] (NSz.); 1808 *Verenyű* (Sándor I.: Toldalék); 1818 *vörnye* (NSz.); 1882 *verhenyész* [sz.] (NSz.) **J:** 'pirosas, vöröses | rötlich' **Sz:** ~**s** 1531 (ÉrsK. 72) (↑)

vörhenyeges **Δ** **A:** 1577 k. *vērhenjēgēs* zünw (OrvK. 232); 1590 *Vörhönies* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 65); 1608 *verhennyegős* (NySz.); 1664 *verhenyegffen* (Lippay: PosoniK. 2: 73); 1755 *vörnyeges* (MNY. 60: 496); 1757 *vernyeges* (MNY. 37: 131); 1761 *vörnyögös* (MNY. 60: 496); 1762 *vernyeheges* (MNY. 60: 496); 1774 *vörhenyeges* (MNY. 60: 496); NYJ. *vergenyes* (ÚMTsz.) **J:** 'pirosas, vöröses | rötlich'

vörheny **A:** 1752/ ? *verhenyt* (NSz.); 1763 *Vörhön*, *vörhönyes* (NSz.); 1805 *vöröny* (Szily: NyÚSz.); 1833 *vörheny* (Bugát–Schedel: OrvSz.); 1874 *vērheny* (CzF.) **J:** <FN> **1.** 1752/ ? 'vörösség, vörös szín | Röte' (NSz.) (↑), 1874 'ua.' (CzF.) (↑); **2.** 1833 'skarlát | Scharlach' (Bugát–Schedel: OrvSz.) (↑) | <MN> 1763 'vörös, vörösesbarna | rot, rotbraun' (NSz.) (↑)

■ A szócsalád alapjai, a **vörhenyő**, **vörhenyes** származékszavak. | (⊕) A →*vér* szóból alakultak ki *-henyő*, *-henyeges* melléknévképzőkkel. A tagok felépítéséhez *vö. derhenyő* (→*derít*), →*porhanyó*, ill. →*förgeteg*, *görgeteg* (→*görög*¹) stb.

■ A **vörheny** elvonás eredménye. | (⊕) Tudatos szóalkotás a *vörhenyő*, *vörhenyeges* szavakból a nyelvújítás korában. Ugyanennek a szónak a származékai különféle képzőkkel: (R.) *vérheszt* 'vérzik' (1508: NádK. 256); (R.) *vérhedik* 'vérzik, véressé válik' (1516: GömK. 115);

(R.) *vérhüdik* 'olyan betegségbe esik, amelyen vér eresztésével kell segíteni' (1832: NSz.); stb. (⊖) Idetartozik még (R.) *vörhenyeg* 'vöröses' (1808/: Kazinczy: Lev. 6: 63), 'skarlát' (1897: MTsz.), amely tudatos szóalkotással keletkezett a *vörhenyeges* szóból.

📖 Nyr. 32: 545, 54: 123; TESz. *vörheny* a.; EWUng. • Vö. *vér*

vörös A: 1075/ ? *worofer* [HN.] (MNL (OL) Dl. 238483); 1121/ *Weresthow* [HN.] (MNY. 23: 362); 1211 ? *Weruss* [*véres* is lehet, l. *vér*] [SZN.] (Oklsz.); 1227 *Werustou* [HN.] (Oklsz.); 1231 *Wyrusmort* [HN.] (Oklsz.); 1275 *Wereskurtuel* (Oklsz.); 1276 *Veristo* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 260); 1278/ *Weressalma* [HN.] (Szentpétery: KritJ. 2/2–3: 206); 1311 *Weurusto* [HN.] (Oklsz.); 1416 u.¹ *vèrès* (BécsiK. 291); 1416 u.² *vères* (MünchK. 34va); 1416 u.³ *vørps* (AporK. 174); 1481 e. *wúrefsch* (MNY. 85: 7); 1533 *Verösseiteni* [sz.] (Murm. 2558.); 1556 *wöres* (Oklsz.); 1600 *verres* (Ethn. 95: 244); 1805 *vërës* (NSz.) **J:** <MN> **1.** 1121/ '(barnás árnyalatú) piros; pirosas | (braun)rot; rötlich' # (MNY. 23: 362) (↑); **2.** 1848/ 'piros színű {a forradalom jelképeként} | rot {als Revolutionssymbol}' # (NSz.) | <FN> **1.** 1560 k. 'piros színű tárgy {festék, fonal, ruha stb.} | Rotes, roter Stoff' (GyöngySzt. 3207.); **2.** 1577 k. 'vörös szín | Rot' (OrvK. 17); **3.** 1714 'vörös kiütéses betegség, skarlát | exanthematöse Krankheit, Scharlach' (Nyr. 71: 109); **4.** 1847 'vörösbor | Rotwein' (NSz.); **5.** 1851 'forradalmár; kommunista elvű személy | Revolutionär; Kommunist' # (MNY. 55: 393); **6.** 1857 'játékkártyában piros színű figura, illetőleg ilyen mintázott kártyalap | Rot {Spielkarte}' (NSz.) **Sz:** ~**ség** 1416 u.¹ *vèrèffegen* (BécsiK. 291) | ~**ül** 1510 meg *verefevlly* [sz.] (PéldK. 40) | ~**ít** 1533 [sz.] (Murm. 2558.) (↑) | ~**lik** 1536 *wereflyk* (Pesti: Fab. 46) | ~**ödik** 1559 *vörösödni* [sz.] (NádLev. 105) | ~**es** 1585 *Veresses* (Cal. 1022 [c: 1020])

■ Szóhasadás eredménye. | (⊕) A *veres* szóból, ami a *véres* (→*vér*) szó metaforikus jelentésváltozással keletkezett változata. Eredetileg 'véres' jelentésű volt; a színnévre való jelentésváltozás, a vér színével magyarázható; vö. még →*vércse*, →*vörhenyő* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bordó*, *császár-*, *vér*

vukli Δ **A:** 1789 *Bukkiát* (MNY. 11: 370); 1794 k./ *Vukliját* (NSz.) **J:** 'hajtekeres, göndörített hajfűrt | Haarlocke'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (⊕) Ném. (baj.-osztr.) *wuckel*, (B.) *wuckel*: 'hajfűrt' [<fr. *boucle* 'gyűrű; hullámos hajtincs, hajcsomó; stb']. (⊕) A szókezdő *b*-hez vö. →*bakter*, →*bükköny* stb. A szóvégi *li*-hez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb. (⊖) Ugyanerre az etimonra megy vissza: *buklé* 'frottír hatású cérna, fonal; ebből készített szövet' (1936: MNY. 61: 462); vö. még ném. *Bouclé* 'ua.'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *boglár*

vulkán **A:** 1786 *Volkán*, *Vulkán* (NSz.) **J:** 'tűzhányó | Vulkan'

vulkanikus **A:** 1821 *Vulkanikus* (TudGyűjt. 7/12: 120); 1887 *vulkánikus* (NSz.) **J:** 'vulkáni | vulkanisch'

■ Nemzetközi szók. | (⊕) Ném. *Vulkan*; ang. *volcano*, (R.) *vulcan*; fr. *volcan*, (kfr.) *vulcan*; ol. *vulcano*; sp. *volcan*; stb.: 'vulkán'. A spanyolban keletkezett [a lat. *Vulcanus*, *Volcanus* [SZN.]] 'a tűz istene; tűz' alapján | ném. *vulkanisch*; ang. *volcanic*; fr. *volcanique*; stb.: 'vulkanikus'. Mindkettő a franciából (kfr.) terjedt el. (⇒⊕) A magyarba elsősorban a német nyelvből kerültek át. (⊕) A *vulkanikus* végződéséhez vö. →*kritikus*, →*tragikus* stb. (⊖) A 1214/ *Vulcanus* [SZN.] (VárReg. 314.), 1135[1249 k.] *Vulcan* [SZN.] (PRT. 8: 273) közvetlen átvételek lehetnek a latinból (↑).

📖 TESz.; EWUng.

vulkanikus → *vulkán*

vurstli Δ **A:** 1858 *wurstl* (BpHírlap 1858. jún. 29.: [2]); 1867 *wurstlik* (MNv. 1867. nov. 30.: 576); 1870 *wurstlhoz* (FővL. 1870. ápr. 3.: 291); 1896 *wurstlinak* (MNY. 63: 227); 1900 *vursli* (Zolnay–Gedényi) **J:** **1.** 1858 'paprikajancsi, bohóc | Wurstel' (BpHírlap 1858. jún. 29.: [2]) (↑); **2.** 1870 'mutatványos bódék sora, népi szórakozások helye | Vergnügungspark' (FővL. 1870. ápr. 3.: 291) (↑)

■ Jövevényszó egy német (au.) szószerkezet alapján. | ☹ Vö. ném. (au.) *Wurstelprater* 'vidámpark a bécsi Práterben' [< ném. *Wurstel* 'Paprika Jancsi' + *Prater* [HN.] 'városrész Bécsben']. ☹ A *li* végződéshez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb.

📖 Msn. 6: 28; TESz.; EWUng. • Vö. *virslí*